

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ROSKILDE BYS
HISTORIE

- tiden indtil 1536

ROSKILDE BYS
HISTORIE

-tiden indtil 1536

ROSKILDE BYS HISTORIE

–tiden indtil 1536

Redaktion

Frank A. Birkebæk, Ernst Verwohlt og Mette Høj

Udgivet af

Historisk Samfund for Roskilde Amt

Roskilde Museums Forlag

1992

© Forfatterne, Historisk Samfund for Roskilde Amt
og Roskilde Museums Forlag

Tekstredaktion: Frank Birkebæk og Ernst Verwohlt

Billedredaktion: Mette Høj

Tryk: Olesen Offset, Viborg

Indbinding: Nordisk Bogproduktion, Haslev

Produceret af Fiskers forlag, København

Tegninger: Mogens Suhr Andersen og Jeanette Glatved

Omslagsillustration: Roskilde domkapitels segl o. 1150. Foto,

Lennart Larsen, Nationalmuseet.

Titelbladsillustration: Roskilde byvåben 1384. Tegning,
Aage Wulff.

ISBN 87 88563 197

Forord 13

af Ernst Verwohlt

Før Roskilde ca. 8000 f.Kr.-950 e.Kr. 17

af Tom Christensen

OLDTIDENS BEBYGGELSER 19

Jægerens land 19

De første bønder 24

Bronzealder. Kult og ofringer 25

Jernalder. Gårde, landsbyer og ladepladser 28

Lejre. Et sjællandsk stormandsæde 31

Fra handelsplads til metropol 950-1080 37

af Frank A. Birkebæk

BYENS FORUDSÆTNINGER 39

"Roskilde, danernes kongesæde" 39

Handelen skaber byer 41

En handelsplads ved fjorden 44

Ting, kult og marked 46

Roskildes topografi 48

Bebyggelser før Roskilde 52

ROARS OG HARALD BLÅTANDS ROSKILDE 55

Sagnet om Roar. Roskildes skabelsesberetning 55

Navnet Roskilde – et argument 56

Høgekøbing og Roskilde 59

Harald Blåtand 62

Harald bygger byens første kirke 64

En Treenighedskirke i Lund 66

Hvornår bygger Harald kirke? 68

Den første kirkes beliggenhed 69

ARKÆOLOGIENS ROSKILDE 73

Værksteder i Bredgade 73

Smeden i Allehelgensgade 75

Problemfyldt datering 75

Vikingetidens spor i Roskilde 77
 Anløbspladser ved fjorden 79
 Vendernes boder og Sankt Ibs kirke 80
 Sankt Clemenskirken på Sankt Jørgensbjerg 84
 Nydaterede mønter gør Clemenskirken ældre 86
 Historien om Estrids kirkebyggeri 88
 Estrids, Vilhelms og Svends kirker 90
 Clemenskirken og Estrids kirke 91
 Sent kirkebyggeri på Sankt Jørgensbjerg 94

HYPOTESERNES ROSKILDE 97

Byens lokalisering 97

KONGEBY OG BISPEBY 101

En ny by tager form 101
 Roskilde under Svend Tveskæg 102
 Harald 2. 104
 Møntreform og drabet på Ulf Jarl 105
 Roskildes første biser 108
 Hardeknud, Magnus og Svend Estridsen 112
 Svend Estridsens Roskilde 115

Rigets hovedby 1080-1300 119

af Michael Andersen

FRÅDSTENSKATEDRALEN I ROSKILDE 121

Svend Nordmand – Roskildebisp og kirkebygger 121
 Frådstenen – Roskildes sten 124
 En treskibet basilika 126
 Den hellige pave Lucius 134
 Kannikkernes kloster 135

ROSKILDEKIRKEN FORBIGÅES 139

En svag bisp – en stærk stormand 139
 Ærkesædet oprettes – i Lund 143
 Byens sogne 146

BYENS BYGNINGER OG GADER 149

- Kirkerne i Roskilde 149
- Sankt Olai og Sankt Hans kirker 150
- Alle Helgens kirke 150
- Sankt Laurentii og Sankt Budolfi kirker 152
- Sankt Jørgensbjerg og Sankt Ibs kirker 155
- Sankt Mikkels og Sankt Dionysii kirker 156
- Byens gader 157
- Kongsgården og Haraldsborg 158

UROLIGE TIDER 163

- Harald Kesja i Roskilde 163
- Skattefund af sjælden herkomst 164
- Svend Grathes vold 167
- Venderne angriber 171
- Blodgildet i Roskilde 172
- Danmarkshistorien skrives i Roskilde 174
- Saxo 175

EN HANDLEKRAFTIG BISKOP 179

- Absalon og Valdemar den Store 179
- Vor Frue kloster og Den Hellige Margrethe 183

STORBYGGERI OG MAGTKAMP 191

- En ny katedral i teglsten 191
- Bispens boliger 195
- Franciskanerne og dominikanerne kommer til byen 198
- To munkeklostre inden for byens volde 202
- En gavmild grevinde 203
- Sankt Clara kloster 205
- Roskilde bliver centrum i kirkekampen 206
- Peder Bang blander sig i kirkekampen 209
- En klostorskandale. Sankt Agnes kloster 211

BYENS BORGERE 213

- Roskilde stadsret 213
- Byens torv 216

Byens håndværkere 218
Vandmøllerne 223
Helligåndshus og hospital 225
Det lærde Roskilde 227
Domkirken brænder 230

Traditionens vogter 1300-1400 233

af Anette Kruse

DOMKIRKE OG DOMKAPITEL 235

Byen skifter farve 235
Domkirkens indretning 237
Sidealtre 240
Josef Magnussens alter, også kaldet Helligtrekongers
alter 242
Gudstjenesterne 245
Kannikkerne 246
Korvikarerne 249
Prælaterne 250
Sakristanen 251
Kannikkernes residenser 254
Bispen og hans gods 257
Bispens testamente 259
Ris og ferle. Katedralskolen 262

MILDE STIFTELSE 269

Hjælp til syge 269
Spedalskhedshospitalet på Bjerget 269
Duebrødre kloster – en enestående stiftelse 273

BYENS HUSE OG BORGERE 275

Købstadens indbyggere 275
Boder, huse og gårde 276
Rådhuset – byens hus 280
Gotikken sætter sit præg 282
En kontrakt fra Sankt Clara kloster 283
Teglovnene ved Bistrup 285
Gilder og lav 287
Det daglige brød 289

- Mølledriften udvikles 290
- Mad og drikke 290
- Personlig hygiejne. Badstuer 294
- Gynceke Gyncelinsen og hans slægt 296
- Borgerlige segl 298

Tiderne skifter 1400-1536 301

af Vivian Etting

"ROSKILDEKIRKENS FORFALD" 303

- Den største kirkefest nogensinde 303
- Roskildebispens mister København 306
- Et pragtfuldt gravmæle 311
- Domkirken brænder – for anden gang 312
- Fra kongsgård til præstebolig 314
- En dronning i Roskilde 315
- En strid om retsgrænser 317
- "Alle kristne sjæle til ro ..." 319
- Helligtrekongers kapel 322
- Oluf Mortensen og hans våbenhus 325
- Oluf Mortensens valg til bisp 327
- "Hans efterfølgere blev stadig ringere og ringere" 328
- En sanselig bisp 330
- Den lærde Lage Urne 333
- Roskildes sidste katolske biskop 336
- Byens styre 339
- Retskredse og jurisdiktion 341
- En speget sag 342
- Trods hjælp – tilbagegang 343

HANDEL OG NÆRINGS LIV 345

- Byens handel stagnerer 345
- Håndværkernes lav 347
- Skomagerlavet 348
- Smedelavet 350
- Duebrødre kloster 354
- Hans Barths bogtrykkeri 354

BLANDT BYENS BORGERE 357

- Borgmester Jens Kruse 357
- Niels Jensens testamente 359
- En barsk skæbne 365
- Svigersønnen efterfølger Jens Kruse 366
- Thomas Sjælland – kongens herold 368
- Jens Kruses barnebarn, Dorothea 370
- Sankt Luciusgildet 371

DEN GEJSTLIGE VERDEN UNDER PRES 373

- Kirkelige reformbevægelser 373
- Sankt Clara kloster 375
- Et kig ind bag klostrets mure 379
- Sankt Agnes kloster reorganiseres 380
- En bortførelse fra Vor Frue kloster 382
- Reformationen – en epokes slutning 385

Særlige artikler

- Det geologiske grundlag – landskabets aflejringer 22
- Fjordens udvikling 34
- Landskabsformerne – terrænet 50
- Lejre 60
- Forkastning og jordskælv 96
- Kilder og kildekalk 128
- Beretningen om Sankt Lucii mirakel 137
- Hvideætten og Roskilde 189
- Byens våben og segl 217
- Henrik Harpestreng 228
- Hertug Christoffers "kiste" – en Kristi Grav? 252
- Gravplade over Niels Jepsen Ulfeldt, biskop 1368-95 261
- Møntfund fra Duebrødre kloster 274
- Kanderne fra Sankt Hans kilde 293
- Rådhuskvarteret i 1400-tallet 360

Summary 389**Litteratur 407**

Benyttet litteratur 410

Illustrationsliste 417

Register 421

Bykort. Kirker, klostre m.v. 429

Forord

Roskilde er en af de byer, der sammen med Ribe og Århus nævnes tidligst i Danmarkshistorien. I det gamle Danmark, som strakte sig fra ødemarken ved Ejderen til Smålands uvejsomme skove, lå Roskilde da også som et naturligt tyngdepunkt midt i riget, indtil det Danmark, der lå øst for Øresund, blev flænget ud.

Roskilde, der blev til by i 990'erne, og som sådan netop i disse år har tusinde år på bagen, har på grund af sin centrale rolle som rammen omkring en lang række begivenheder i landets historie altid tiltrukket sig historikernes interesse. Roskildes historie er på mange måder både lokalhistorie og rigshistorie. Adam af Bremen omtaler Roskilde som "danernes kongesæde", og berettede kilder som Roskildekrøniken og Saxos historieværk rummer dramatiske fortællinger om byens ældste historie. En nådig skæbne har endelig bevaret mange dokumenter fra middelalderens Roskilde, der både i omfang og kvalitet stiller byen i særklasse.

Byens storhedstid i middelalderen skyldes, at den blev centrum for såvel den verdslige som kirkelige administration. Mange af de personer, hvis navne er knyttet til Roskilde, kom til at øve indflydelse på landets historie. Det gælder ikke mindst de mægtige Roskildebisper. Roskilde er sammen med Lund den by i Danmark, der i middelalderen havde de fleste kirkelige institutioner – domkirke, sognekirker, klostre, kapeller og hospitaler – placeret inden for et område på henved 70 hektar, der gjorde den til Danmarks største by ved midten af 1100-tallet. I middelalderens sidste århundreder var byen ét stort kirkeligt administrationscenter, der i høj grad levede af de vældige indtægter, som Roskildebispen og domkapitlet havde sikret sig, men omlægningen af handelsveje, tabt af København i 1400-tallets begyndelse og endelig Reformationen i 1536 satte i mange år et punktum for byens udvikling.

Denne nye bog om Roskilde bys ældste historie frem til 1536 har flere forgængere. Provst Meyer, Hendrik Behrmann og Jacob Kornerup skrev henholdsvis i 1793,

1832 og 1892 hver sin byhistorie. Lektor J. O. Ahrnung har i sine videnskabelige værker samlet et righoldigt materiale om især Roskilde domkapitels historie, men den kendte lokalhistoriker Arthur Fangs to glimrende bøger om Roskilde fra 1940'erne har længe været standardværket om byens historie. Historisk Samfund for Roskilde Amt, som Arthur Fang i en lang årrække var en fortjenstfuld formand for, stod for udgivelsen af hans værk. Når Historisk Samfund nu har fundet tiden inde til at udgive en ny Roskildehistorie, der forhåbentlig kan give et nyt og mere nuanceret billede af vore forfædres liv i byen, har det flere grunde.

Det at opleve landets og byens historie – at mødes med fortiden, søge at forstå den og acceptere den som led i vor egen tilværelse – er en opgave, som ikke er løst én gang for alle, men som hvert slægtsled må løse for sig. Ligesom med skibe kan det i lokalhistorien med mellemrum være nødvendigt at få rettet kompas.

Vor viden om de middelalderlige byers alder og topografiske udvikling er således også som følge af det tværfaglige forskningsprojekt, som Statens Humanistiske Forskningsråd satte i gang i 1977 under titlen "Middelalderbyen", udvidet betydeligt. Hertil kommer, at antallet af arkæologiske fund i de sidste 25 år er vokset med næsten eksplosiv fart. Samtidig har arkæologerne via et tværfagligt samarbejde ved langt mere systematiske forskningsmetoder, der kombinerer de skriftlige vidnesbyrd med de arkæologiske, kunnet stille flere spørgsmål og også kunnet få flere svar, end man kunne for blot en generation siden. Det gælder også for Roskilde bys historie, selv om arkæologerne ved at sætte spaden i jorden nok fortsat skal finde nye spor af det ældste Roskilde.

Det foreliggende første bind af Roskilde bys historie, som forhåbentlig i løbet af få år efterfølges af et andet bind dækkende perioden op til nutiden, har haft en lang drægtighedsperiode på hele fem år. På Historisk Samfunds vegne bringer jeg hermed en tak ikke alene til bogens forfattere, der for hovedparten er tilknyttet Roskilde Museum som museumsinspektører, men også til mine medsammensvorne i det nedsatte redaktionsudvalg, der tillige har bestået af rigsantikvar Olaf Olsen, afdelingsleder Niels-Knud Liebgott, Nationalmuseet, og

Roskilde Museums chef Frank Birkebæk. Uden deres varme og engagerede indsats og faglige viden var denne bog blevet betydelig mindre læseværdig.

Roskilde Museum, på hvis forlag bogen udgives som Historisk Samfunds årbog for 1991 og 1992, har på afgørende måde medvirket til bogens tilblivelse – dels i kraft af sit store fundmateriale dels som følge af hele museets medvirken i den løbende proces. Professor Erling Bondesen, der har udarbejdet bogens geologiske afsnit, arkitekt Mogens Suhr Andersen, der har tegnet bogens rekonstruktionstegninger, og museumsinspektør Mette Høj, der har haft det store daglige slid som sekretær og koordinator, billedredaktør og registerforfatter, fortjener ligeledes tak for deres bidrag til bogens tilblivelse.

En bog som denne kunne ikke se dagens lys uden økonomiske tilskud fra forskellige offentlige myndigheder og fonds. For sådanne velkomne bidrag bringes en varm tak til Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond, Roskilde Kommune, Roskilde Amt, Roskilde Sparerkasse, Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og Roskilde Amts Museumsråd.

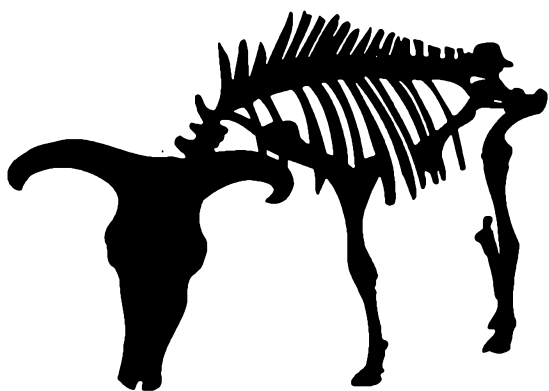
Og hermed holdes bogen så ydmygt over dåben med et næsten tusind år gammelt citat af Adam af Bremen: "Hvad dette værk og vovestykke angår, må alle vide, at vi hverken ønsker at blive rost som historikere eller frygter at blive dadlet som løgnere, men hvad vi ikke har forstået at berette godt, det efterlader vi til andre som stof til en bedre fremstilling".

Ernst Verwohlt

Før Roskilde

ca. 8000 f.Kr.-950 e.Kr.

af Tom Christensen

Oldtidens bebyggelser

JÆGERNES LAND

Det land, der dukkede frem efter sidste istids afslutning for godt 12.000 år siden, lignede ikke det Danmark, vi kender i dag. Der var fastlandstid, store områder, der i dag er hav, var dengang land. Sjælland var landfast med Skåne og Storebælt blot en bred elv. Langsomt blev det golde og øde land taget i besiddelse af planter, dyr og til sidst mennesket.

Gennem mere end seks tusinde år var det jægerens land. I denne lange periode skiftede de naturgivne betingelser, klimaet blev mildere, vandstanden i havene steg, nye dyrearter kom til, mens andre forsvandt. Men menneskenes grundvilkår var de samme; man måtte følge naturens rytme – stenalderjægerne vidste ganske nøje, på hvilke steder og på hvilke tidspunkter af året de forskellige dyr skulle jages. Sporene efter de første jæge-

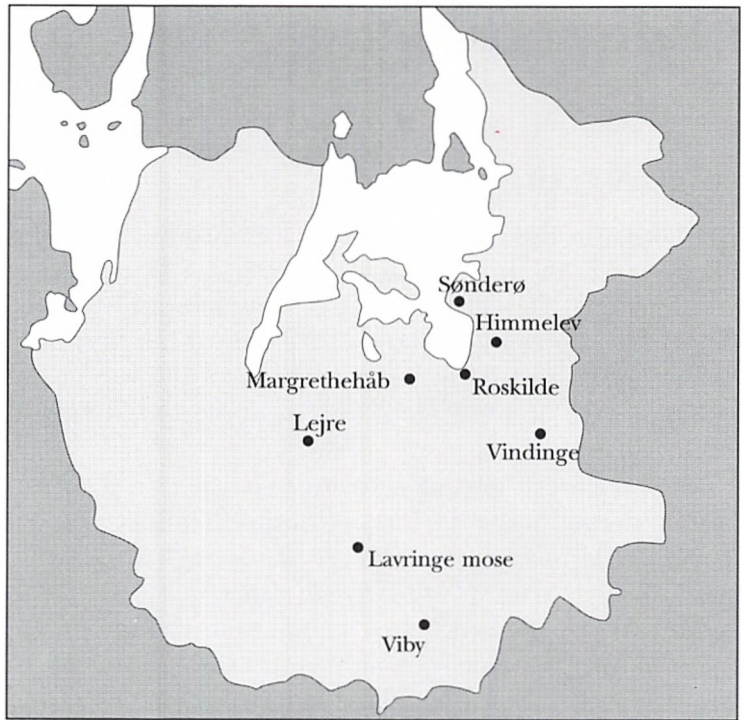
Skelet af ung uroksetyr fundet ved Overdrevsgården i Himmelev. En datering af fundet viser, at dyret er omkommet i en lille mose omkring 8000 f.Kr. Uroksten var et af stenalderjægernes mest eftertragtede byttedyr, men det kan ikke afgøres, om oxen fra Himmelev har været anskudt, da den søgte ud i mosen.

Skeleton of an aurochs, c. 8000 B.C. Himmelev.

På kortet er indtegnet de lokaliteter fra oldtiden, der er omtalt i afsnittet.

The localities mentioned in this chapter.

Redskaber fra stenalderhytten i Lavringe mose. Økse og pile-spidsar af flint.

Flint implements, c. 7000 B.C. Lavringe mose.

re er lige så flygtige som deres ophold; ofte er det kun en samling redskaber af flint – pilespidser, skindskrabere og økser – der har overlevet de mange tusinde år i jorden.

I heldige tilfælde kan man støde på bopladser gemt i tørvemoser, hvor ikke alene flint, men også ben og træ er bevaret. For 9000 år siden slog en lille gruppe jægere sig ned ved kanten af en sø i det område, som i dag er Lavringe mose syd for Roskilde. Udgravninger har afsløret, at deres hytte var lavet af fyrretræsgrene med gulv af fyrretræsbark. Fund af redskaber og knogler fra de nedlagte dyr viser, at man har udnyttet både søens og landjordens ressourcer. Tilsyneladende har den 20 m² store hytte kun været beboet en enkelt sæson af en lille gruppe mennesker – måske en familie.

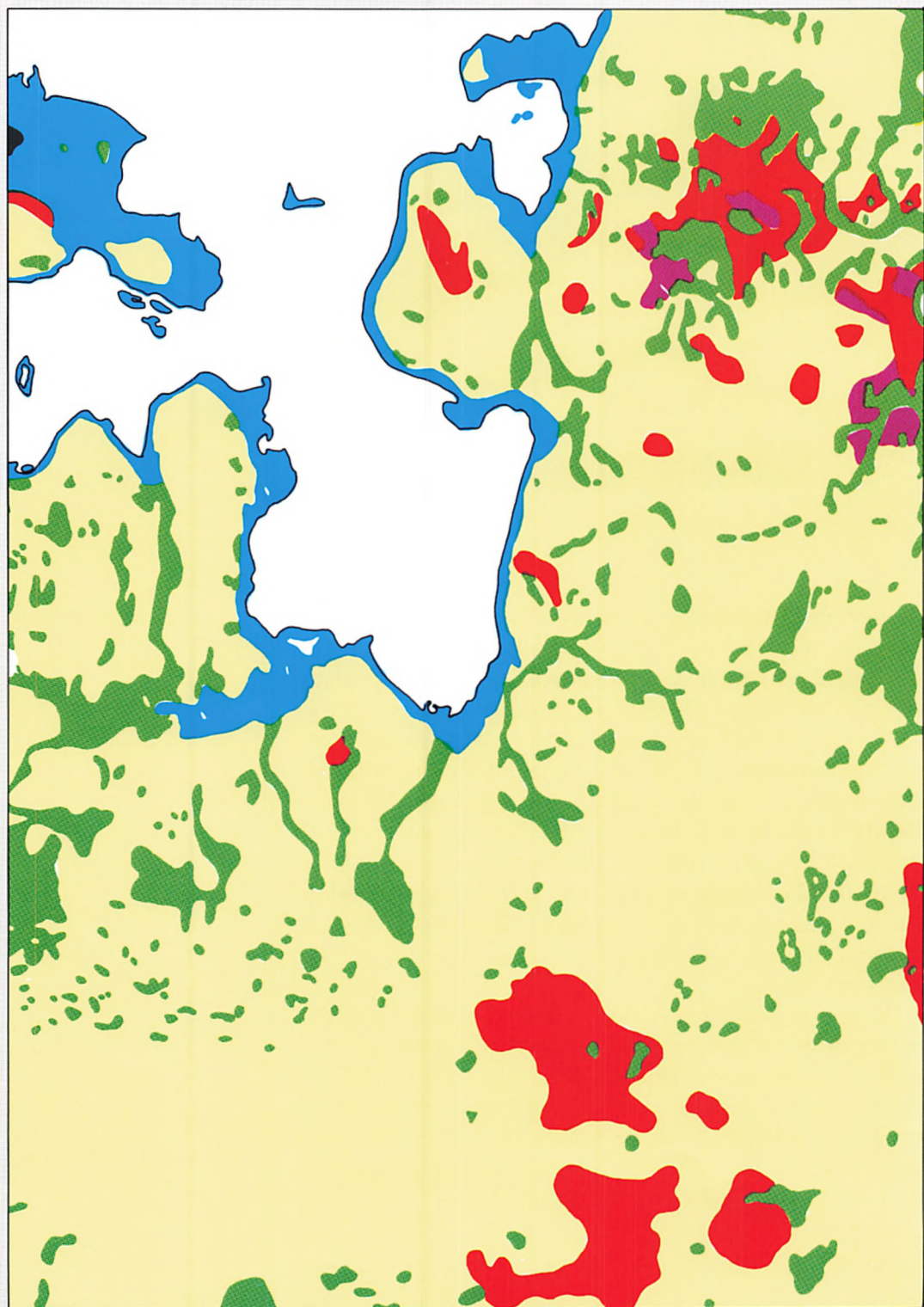
Omkring 6000 f.Kr. steg gennemsnitstemperaturen, og vandspejlet i verdenshavene blev hævet. Den flod, der senere kendes som Roskilde fjord, blev nu omdannet til et vidtforgrenet fjordsystem med saltvand (se side 35). Hen mod jægerstenalderens afslutning mellem 5000 og 4000 f.Kr. findes de kystbundne bopladser, køkkenmød-

dinge, der som perler på en snor ligger langs Roskilde fjords kyster. Det var den rigelige fødemængde i det salte fjordvand, der først og fremmest betingede bopladsernes placering, og køkkenmøddingerne giver da også et indtryk af stenaldermenuen. Skaldyr, især østers, men også blåmuslinger, er de mest iøjnefaldende måltidsrester og udgør hovedbestanddelen af køkkenmøddingerne, men næppe af fødemængden. Undersøgelser i skaldyngen ved Kællingehaven, der ligger mellem Roskilde og Sankt Hans Hospital, har vist, at havet også leverede store mængder fisk, sæler og fugle. Kronhjort, rådyr og vildsvin er blevet nedlagt i de dybe, tætte skove, der dækkede landet.

De mange køkkenmøddinger kunne give det indtryk, at området var tæt befolket, og at man boede side om side i strandkanten. Det har dog ikke været tilfældet; denne afsluttende del af jægerstenalderen strækker sig over godt tusinde år, så de mange bopladser skal tages som et udtryk for en relativ lille befolknings tilbagevenden til det samme jagtområde år efter år.

Fiskespyd og kølle af dyrekno-
ler fra hyttetomten.
*Fishing spear and club, c. 7000
B.C. Lavringsmose.*

Det geologiske grundlag – landskabets aflejringer

Overalt i landskabet findes istidens aflejringer umiddelbart under dyrkningslaget. Den mest almindelige aflejring er moræner (gul farve), som er en tilsyneladende kaotisk blanding af ler, sand, grus og sten. Stenene hidrører fra den østsjællandske undergrunds aflejringer (kalk og flint) og fra fjernere områder i Skandinavien og i Østersøen (granit, gnejs og krystallinske skifre, sandsten og lavaer). Moræneleret er dannet i forbindelse med selve isdækket enten i bunden af gletcheren eller ved fremsmelting af materiale indeholdt i isen.

En anden stor gruppe aflejringer, som er repræsenteret på kortet, er smeltevandssedimenter: smeltevandsler (lilla farve), smeltevandsand (orange farve) og smeltevandsgrus (rød farve). De er vandaflejrede og derfor lagdelte. Smeltevandssedimenterne kan være aflejrede oven på moræneleret i elvløb (grus og grovere sand) og søer (ler, silt og fint sand) og stammer da fra de sidste faser i isens afsmeltning i senglacialtiden fra ca. 15.000-12.500 f.Kr. Eksempler på senglaciale smeltevandssøer findes mellem Vindinge og Reerslev og øst og nord for det højliggende Himmelevplateau.

Andre smeltevandsaflejringer er indlejrede i moræneleret, eller de kan ligge under moræneleret og stamme fra ældre faser af isiden og komme frem i overfladen som "vinduer", hvor moræneleret mangler. Et eksempel herpå er de store udnyttede grusformationer på Hedeland og ved Himmelev. Gruset er her dækket af to moræner og repræsenterer en stor smeltevandsslette, der ledte store mængder smeltevand mod vest i stadigt vekslende elveje. Det meget grovkornede sten- og grusholdige sediment er vidnesbyrd om, at det var voldsomt brusende vandmasser, der førte til aflejringen.

Alle de nævnte aflejringer hører tidsmæssigt hjemme i sidste istid á Weichselistiden, der stækker sig fra 70.000 til 12.500 før nu. Langt det meste af tiden lå landet hen som tundra, hvor rensdyr og den langhårede elefant, mammutten, levede. Om end sjældent så sker det dog, at der i grusforekomsterne findes stykker af stødtænder og kindtænder af mammut.

Først i den sidste tredjedel af Weichselistiden bredte indlandsisen sig for alvor og gennem fem gange fremstød og afsmeltning formedes landskabet. Især de sidste tre isoverskridelser præger Roskildeegnen. Det grove smeltevandsgrus på Hedeland hidrører fra tilbagesmeltingen af det tredje isdække, der kom fra nordøst og som nåede frem til "hovedopholdslinjen" i Midtjylland. De to moræner, der dækker smeltevandsgruset, er afsat af isdækker, der kom fra øst og sydøst, og det er hovedsagelig disse, der er ansvarlige for moræneleret i landskabets overflade. Tilstedeværelsen af smeltevandsaflejringer mellem morænerne fortæller, at isen smeltede helt bort fra området inden den næste isoverskridelse fandt sted.

Kortet viser endelig også aflejringer fra postglacialtiden, det vil sige fra tiden efter skovens indvandring ca. 8000 f.Kr. Det er overvejende ferskvandsaflejringer af tørv, dynd og ler (grøn farve), som er knyttet til lavninger og dale, hvor der har været søer og vandløb.

Havaflejringer afsat i fjordens vand er på kortet vist med blå farve. Disse kan være strandvolde med grovt grus, sand med stumper af muslingeskaller eller ler og dyndholdigt ler med skaller. Når nogle af fjordens aflejringer i dag findes på land skyldes det, at strandlinjen i en periode lå betydeligt højere end i dag (se side 35).

Erling Bondesen

To pragtøkser fra ældre bronzealder fundet med års mellemrum i Viby syd for Roskilde. De hver godt 5 kg tunge økser har været båret i religiøse processioner og er på et tidspunkt blevet nedlagt i et sumpet område.

Magnificent bronze axes, bronze age, c. 1400 B.C. Viby.

DE FØRSTE BØNDER

Mod slutningen af det 4. årtusinde f.Kr. ændredes erhvervsformen. Man begyndte at holde husdyr og dyrke jorden; de første bønder tog landet i besiddelse. Skovene blev ryddet, og nye bebyggelser grundlagt. I bondestenalderens begyndelse var en væsentlig del af fødeindsamlingen stadig baseret på jagt og fiskeri. Således findes bøndernes karakteristiske redskabsformer slebne flintøkser, pilespidser og keramik oven på de gamle køkkenmøddinger, men det blev landbruget med de primitive kornsorter, den ældste plov, arden, samt husdyr som køer, svin, får og ged, der udgjorde samfundets økonomiske grundlag.

Denne del af oldtiden hænger uløseligt sammen med de store stenbyggede grave, dysser og jættestuer. De ofte komplicerede konstruktioner, hvori der kan indgå tonsvægtige sten, vidner om, at de ældste bondesamfund var velorganiserede og i besiddelse af det overskud, der er nødvendigt for at gennemføre sådanne byggerier. Endnu ved vi ikke ret meget om bopladserne omkring Roskilde, men få steder i landet ligger dysser og jættestuer tættere end her på egnen. Oprindeligt har antallet af storstensgrave været langt større, men et ukendt antal har måttet lade livet og befinder sig nu som skærver og byggesten i veje, broer, jernbanedæmninger eller som

syldsten i huse. Man har ment at have fundet resterne af en sådan ødelagt jættestue i hjertet af Roskilde – i Bondetinget.

Gaden Bondetinget har fået navn efter tingstedet for Sømme herred, der i middelalderen lå her. Det er naturligvis en fristende og smuk tanke at forestille sig middelalderens bønder holde ting på en af forfædrenes grave. Det er imidlertid ikke bevist, at de spredte løstliggende sten, der blev fundet under anlægsarbejde i 1930'erne, stammer fra en ødelagt jættestue.

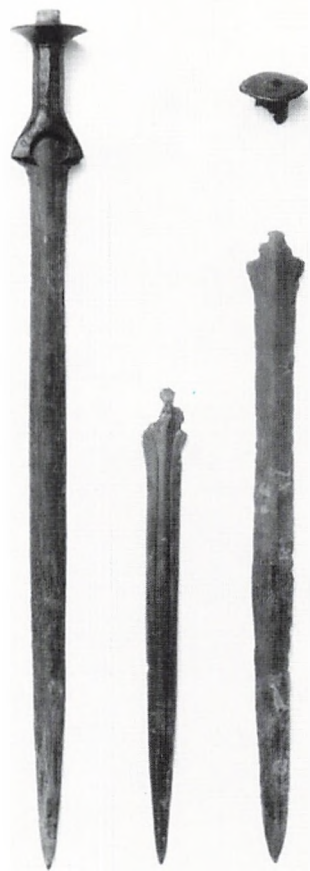
Flere løsfund tyder dog på, at området, hvor Roskilde i dag ligger, har været beboet i stenalderen. Der kan næppe herske tvivl om, at allerede i bondestenalderen fremstår landet mellem den sydlige del af Roskilde fjord og Køge bugt som et frugtbart område, der har givet muligheder for en stor befolkningstæthed – et forhold der også fremtræder tydeligt i den efterfølgende periode.

BRONZEALDER. KULT OG OFRINGER

Bronzealderens runde, tørveopbyggede høje afløser storstensgravene som vartegn for det efterfølgende tidsafsnit i oldtiden. Det nye metal, bronzen, blev især brugt til våben og smykker. Samfundets førende slægter blev gravlagt i højene med et udstyr, der viste deres stand. Højene blev ved hver begravelse udvidet og gjort større og er derfor ikke kun monument over en enkelt person, men over en slægt, der gennem flere generationer benyttede det samme anlæg.

En del bronzegenstande blev henlagt i moser og søer som ofringer til guderne. Ved Viby syd for Roskilde blev to 5 kg tunge bronzeøkser nedlagt i et moseområde omkring 1400 f.Kr. som et vældigt offer. I Roskilde blev der på Frederiksborgvej 38, hvor bebyggelsen Trægården nu ligger, fundet tre bronzesværd, som tilsyneladende har været deponeret i en af de mange kilder, der springer fra skrænterne omkring Roskilde.

Vest for Roskilde på vejen til Svogerslev blev to svære hulstøbte ankelringe omkring 700 f.Kr. ofret, ligeledes i et kildevæld. Undersøgelser i området har siden afsløret et anlæg, der er omtrent samtidigt med bronzeringene.

Tre bronzesværd fra ældre bronzealder fundet ved Trægården i Roskilde. Sværdet til venstre er et af de sjældne eksempler på importerede genstande fra denne periode, idet det stammer fra det sydtyske område. De to øvrige sværd er hjemlige arbejder.

Imported bronze swords, c. 1300 B.C. Roskilde.

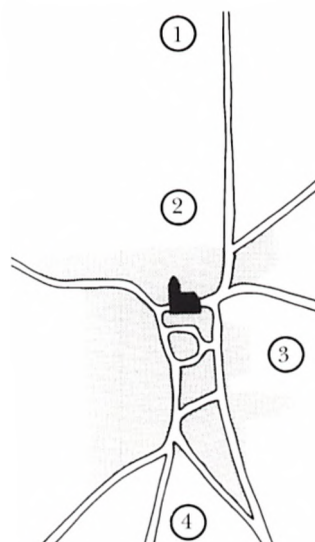

Række af bålgruber ved Loddenhøj vest for Roskilde. Over en godt 400 m lang strækning er det lykkedes at følge bålgruberne, der lader sig datere til yngre bronzealder (omkring 800 f.Kr.). Sikkert anlagt i forbindelse med religiøse fester.

A line of five pits, 400 metres long, bronze age, c. 800 B.C.

En over 400 m lang række af bålpladser, i form af let nedgravede gruber fyldt med skørbrændte sten og trækul, snor sig gennem landskabet lige nord for bronzeringens findested. Den fulde udsurækning kendes endnu ikke, ligesom tolkningen heller ikke er indlysende. Bålrækken må utvivlsomt have indgået i en kulhandling og hører sammen med de ofrede bronzegenstande til gruppen af kultanlæg/-fund, der er så fremtrædende i bronzealderen.

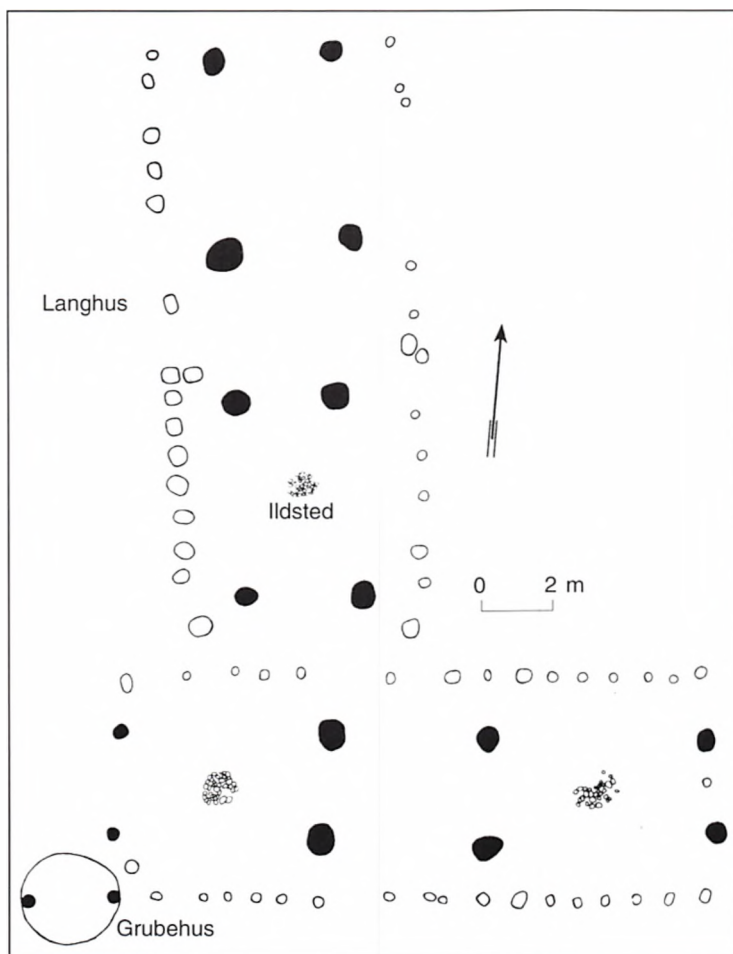
Midt i bronzealderen omkring 1000 f.Kr. begynder bopladserne at vise sig i stort antal – ofte kun i form af affaldsgruber med ituslået keramik, måltidsrester og kasserede redskaber. Det er et typisk træk, at bopladserne fra denne del af bronzealderen ligger højt i terrænet;

På kortet, der viser Vindinge før "parcellhusenes tid", er indtegnet de fund, der kendes fra jernalder og vikingetid. Som det ses, synes bebyggelsen siden Kristi fødsel at have ligget fast.

Finds from the iron age and viking period, 1-900 A.D. Vindinge.

- 1 Gravplads jernalder
- 2 Boplads jernalder/vikingetid
- 3 Boplads vikingetid
- 4 Gravplads vikingetid

Ved bebyggelsen Moesgård i Vindinges østlige udkant blev der fundet resterne af en vikingetidsgård bestående af to sammenbyggede længer til beboelse og stald samt et grubehus (værkstedshytte). *Viking age farm, 900 A.D. Vindinge.*

stort set på hvert eneste større bakkedrag har der ligget en bebyggelse. Det kan derfor ikke overraske, at det er Roskilde domkirke, beliggende på det højeste punkt i byen, der har ødelagt resterne af den bronzecalderbebyggelse, som lå på bakkeplateauet, hvor senere det middelalderlige Roskilde blev anlagt.

JERNALDER. GÅRDE, LANDSBYER OG LADEPLADSER

De første 200-300 år af jernalderen er ejendommelig fundfattig. Enkelte løs- og bopladsfund fortæller, at området ikke er folketomt, men først i århundrederne omkring Kristi fødsel begynder bopladserne med velbevarede hustomter for alvor at dukke op. Sammen med grave, gravpladser og øvrige fund kan der tegnes et mere detaljeret billede af bosættelsen i området, hvor det er muligt at skelne mellem forskellige typer af bebyggelser.

Jernalderens små samlinger af huse eller enkeltgårde er ofte, ligesom bronzecalderens bopladser, placeret på bakkedrag omgivet af enge og vådområder. Her har man udnyttet områdets ressourcer i nogle generationer, hvor-

På en sandbanke nord for Vindinge er der undersøgt dele af en gravplads fra den sene romerske jernalder (300-tallet). Den rigeste af gravene, en kvindegrav, indeholdt henved 500 glas- og ravperler samt flere bronzesmykker.
Burial place, roman iron age, 4th century A.D. Vindinge.

efter bebyggelsen er blevet nedlagt og flyttet til et nyt område. Samtidigt med disse enkeltgårde eksisterer der mere permanente landsbylignende bebyggelser, der i mange tilfælde ligger i nærheden af eller ligefrem under de nuværende landsbyer.

Vindinge sydøst for Roskilde er et sådant eksempel på en bosættelse, der siden vor tidsregnings begyndelse stort set har ligget på samme sted. Mængden af fund, bopladsens udstrækning og en stor gravplads fra romersk jernalder med over 100 grave fra 4. århundrede tyder på, at Vindinge har været en af områdets betydeligste bebyggelser, placeret på den højderyg, der udgør det naturlige forbindelsesled mellem det nordøstlige Sjælland og den øvrige del af øen.

I yngre jernalder følger en ny type bebyggelse sig til enkeltgårde og landsbyer, nemlig små handels- eller landingspladser. På den sydlige del af Veddelevhalvøen ved Sønderø er der fundet en bosættelse, der bogstaveligt talt er lagt på strandbredden. Fundene, blandt andet vægt og vægtlodder, sjældne og fremmede genstande, tyder sammen med den kystnære placering på, at der på Sønderø har ligget en lokal handels- eller markeds-

Sønderø ligger på den sydlige del af Veddelevhalvøen blot et par kilometer fra Roskilde. *Port of trade, viking period. Sønderø.*

Fund fra bopladsområdet ved Søndersø. Dateringen af disse viser, at lokaliteten har været i brug fra omkring 500 e.Kr. og frem til omkring 1300.

The finds date Søndersø to the period 500-1300 A.D.

plads, hvor den stedlige befolkning har kunnet handle med tilrejsende købmænd. Endnu er Søndersø den eneste plads af sin art i den sydlige del af Roskilde Fjord, hvor der er foretaget en udgravning, men flere steder langs kysterne er der gjort lovende fund.

Midt i denne strøm af oplysninger om jernalderbosættelsen omkring Roskilde er den bebyggelse, der i bondestenalderen kunne anes og i bronzealderen kunne bevises under det middelalderlige Roskilde, tilsyneladende forsvundet. Der er ikke i de efterhånden mange udgravninger, der er foretaget i bykernen, fundet spor efter en jernalderboplads. Heller ikke de forbavsende få løsfund fra jernalderen, der er gjort i byen, giver baggrund for at påvise en jernalderlandsby under Roskilde. Selv om

Denne smukke bronzefibel fra ældre romersk jernalder (1. århundrede e.Kr.) er fundet på Provstevænget i den nordlige udkant af det middelalderlige Roskilde. Fiblen måler 4 cm.

Bronze fibula, roman iron age, 1st century A.D. Roskilde.

arkæologien foreløbigt må melde pas, tyder stednavnet Sømme dog på, at der har ligget en jernalderbebyggelse i eller i nærheden af Roskilde. Sømme har givet navn til det herred, hvori Roskilde senere bliver hovedbyen, og stednavnet menes dannet i århundrederne efter Kristi fødsel. Om Roskilde har rødder i jernalderbebyggelsen Sømme skal der senere vendes tilbage til.

LEJRE. ET SJÆLLANDSK STORMANDSSÆDE

Mens jernalderbopladserne under Roskilde således tilsy-

Luftfoto af den store hal i Lejre. Væglinjen er markeret med hvide papskiver.
The Lejre hall, viking period.

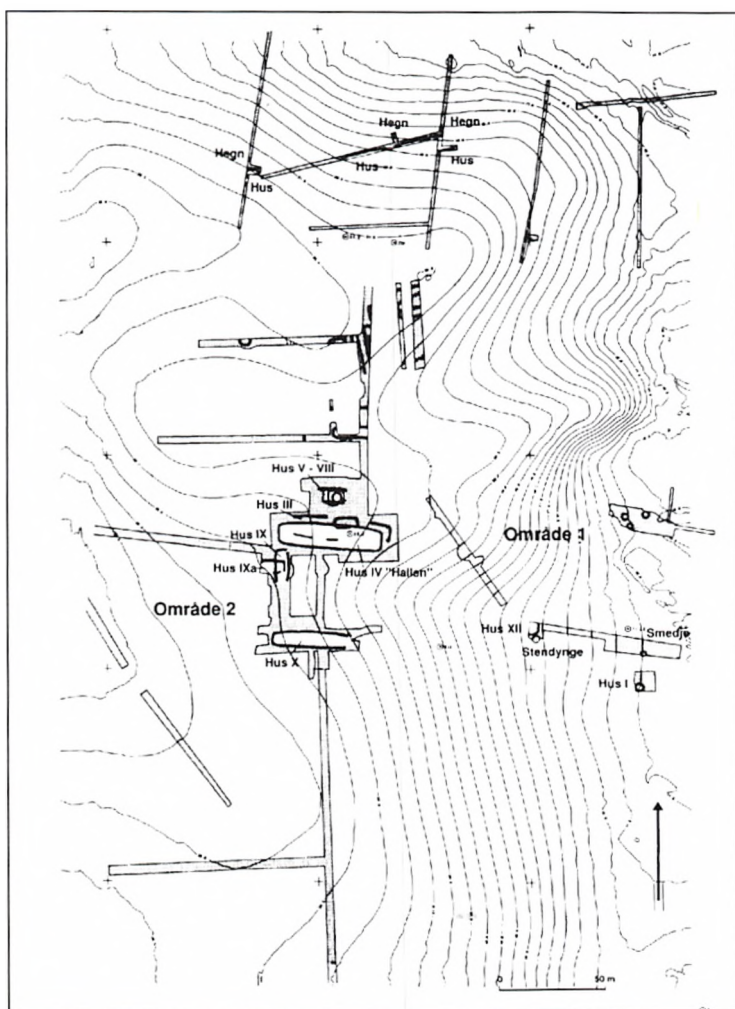
neladende mangler på det arkæologiske landkort, dukker der i samme periode en lokalitet op i Roskildes nærhed, der ifølge de middelalderlige krønikeskrivere var sæde for den første slægt af cnekonger over Danmark.

Lejre ligger godt 10 km vest for Roskilde ved Lejre å, 4 km syd for dennes udløb i Roskilde fjord. Svend Aggesen lader ingen tvivl om, at den landsby, der i dag bærer navnet Gl. Lejre, er identisk med sagnhistoriens Lejre: "Lejre som dengang var en såre berømt kongsgård, men nu derimod, nær som den ligger ved Roskilde by, knap er beboet og næsten hører til de allerringeste landsbyer".

Det var her Danmarks ældste kongeslægt, Skjoldungerne, havde deres kongsgård. Skjold, Frode, Roar, Helge og ikke mindst Rolf Krake boede på Lejreborgen. Sagnene og fortællingerne om Skjoldungerne er mange, og takket være Saxo og hans samtidige indtager de en fremtrædende plads i vores historiske bevidsthed. Men pålidelige historiske kilder er de ikke. Langt de fleste af historierne om Lejrekongerne udspiller sig slet ikke i og omkring Lejre, men er vandresagn, der menes opstået i folkevandringstidens Europa i det 3.-5. århundrede e.Kr. langt fra Danmark og Lejre, hvortil de først er kommet langt senere.

Det var den moderne historiske videnskab og arkæologien, der i fællesskab gennem kritiske studier og datering af monumenter fratog Lejre værdigheden som kongesæde, men arkæologien har i løbet af de sidste 50 år atter gravet Lejre frem af den truende glemsel. I dag er der kun få synlige beviser på, at Lejre engang var mere end en stråtækt landsby. På landtangen mellem Lejre å og Kornerup å ligger en stor spidsoval stensætning, en skibssætning, der tidsmæssigt hører hjemme i århundrederne omkring oldtidens slutning.

Det var således et oplagt sted at lede efter Lejres fortid. I midten af 1940'erne påbegyndtes udgravningerne, og det viste sig, at der i og omkring skibssætningen lå en gravplads fra vikingetiden. Særlig en af gravene tiltrækker sig opmærksomhed: en 60-årig mand har ud over sit personlige udstyr fået en træl med sig i graven. Det daterende gravgods fra denne og de øvrige grave tidsfæster gravpladsen til det 10. århundrede, altså den senere del af vikingetiden.

Udgravningsplan over bopladsområdet ved Lejre med udgravningsfelter og søgegrøfter indtegnet. På planen er markeret de udgravede såvel som de erkendte hustomter samt andre væsentlige anlæg.
Excavation plan. Lejre.

Gennem udgravningen af Grydehøj, der ligger umiddelbart nordøst for skibssætningen, blev det dokumenteret, at der også har boet mennesker i Lejre i den germanske jernalder (400-800 e.Kr.). Højen viste sig at rumme resterne af en af de sjældne stormandsbegravelser fra denne periode dateret til ca. 550.

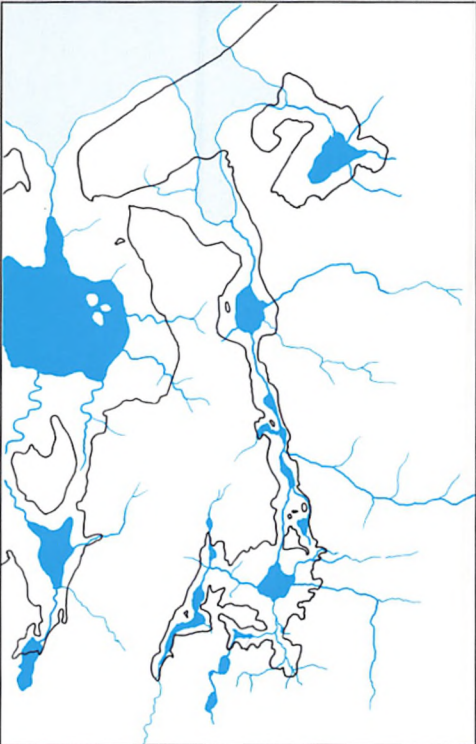
Det tilhørende bopladsområde ligger skjult under den nuværende Gl. Lejre landsby på vestsiden af Lejre å og på de omkringliggende marker. Her har udgravninger i de senere år afsløret et aneligt bygningskompleks. Endnu er kun en lille del af det store område, hvor bopladsresterne befinder sig, udgravet, men der synes at tegne sig et billede af en todelt bebyggelse.

Fjordens udvikling

SENGLACIALTID - CA. 11.000 F.KR.

Senglacialtiden er den periode, hvor isen smelter bort fra landskabet, inden skovtræerne indvandrer. I perioden svinger varmeperioder og koldere perioder med arktisk klima. Kortet illustrerer et tidligt stadium med koldt klima (ældre dryastid). Den vigende isfront ligger langs en israndslinje i Nordsjælland. Foran isen ligger det jomfruelige landskab præget af talrige smeltevandssølv. Overfladen er et ælte og pløre, fordi den permanent frose jord forhindrer nedsvivning til grundvandet. Desuden ligger der i landskabet større eller mindre ismasser - såkaldt dødis, der er delvist dækket af fremsmeltende moræner og med talrige småsøer, hvori der aflejres sand og ler. Ved dødisens endelige bortsmeltning dannes det småbakkede dødisterræn med afløbsløse søer, som for eksempel ved Ledreborg. I større smeltevandssøer i den lavning, der senere bliver til fjord, aflejres ler og sand. I den arktiske tundra trivedes rypelyng, polarpil og dværgbirk, som sammen med lav var fødegrundlag for blandt andet rensdyr.

FASTLANDSTID - CA. 8300-6000 F.KR.

Perioden, der også betegnes præboreal og boreal tid, var præget af stadigt varmere og tørt klima, hvor nye arter af planter og dyr indvandrer og udkonkurrerer de eksisterende. Landskabet præges af en lysåben skov med fyr, birk og hassel, hvor der var gode græsningsmuligheder for en række store dyr som vildhest, bison, elg og senere urokse og kronhjort, som jagedes af rovdyr som bjørn, los, vildkat og ulv, men også de første "fastboende" jægere.

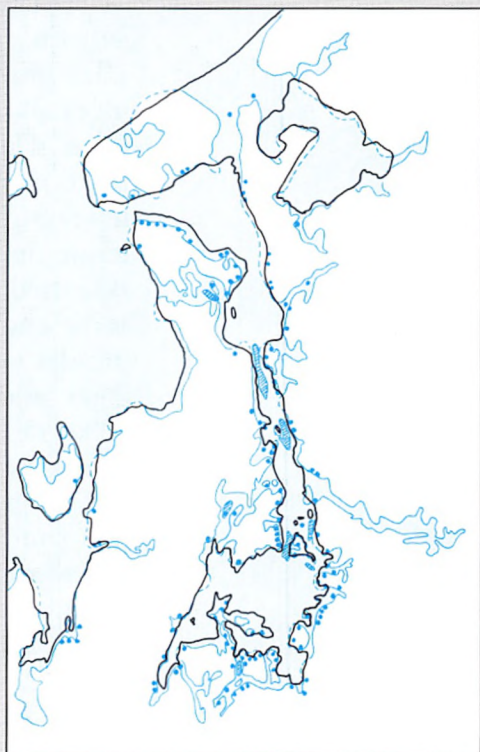
Danmark var landfast med England og Østersøen fersk. Havstokken lå langt ude i Kattegat på et niveau svarende til -30 m. Først sent i perioden stiger strandlinjen til niveauer omkring -15 m, og havet trænger dermed ind i de nordligste dele af det dalføre, der ligger der, hvor Roskilde fjord nu er. Sydligere ligger store søer, hvortil strømmer forholdsvis få og store vandløb i de ådale, der også er nutidens. På trods af det tørre klima er vandføringen god, idet åerne forsynes fra kilder ved de højtliggende grundvandsmagasiner, der er fyldt op efter senglacialtidens våde klima.

STENALDERHAVETS MAKSIMUM – CA. 3000 F.KR.

I atlantisk tid (6000-3000 f.Kr.) stiger havstokken, og fjordens lavning fyldes med salt vand. Efterhånden trænger havvandet endog langt op i ådalene – i Værebros ådal helt ind til Måløv. Fjorden bliver et større og mere ørigt farvand end i dag med åbent vand nordud til Kattegat. Arresø er fjord og tværs over Horns herred strækker sig et sund med lavt vand.

Østers lever talrigt i banker i strømstederne (på kortet vist med skraverede felter). Dens tilstedeværelse betyder, at saltholdigheden var højere end 22 promille, hvilket skyldes en større vandudskiftning end i dag på grund af tidevand. Stenalderfolkene holder til langs kysterne og udnytter fjordens ressourcer af fisk, fugle og havpattedyr og ikke mindst østers. Resultatet bliver tætliggende store skaldynger – køkkenmøddinger (vist med sorte prikker).

På land dominerede den skyggefulde urskov med dominans af lind, eg, elm og på fugtige steder el. I denne skov var der kun få arter af jagt dyr – vildsvin, kronhjort og rådyr. Klimaet er forholdsvis fugtigt og varmere end i dag med milde vintre.

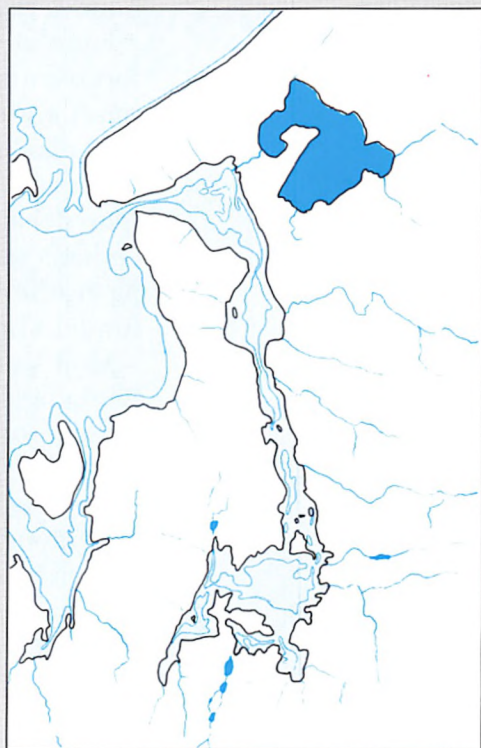

MIDDELALDERENS FJORD

I subboreal og subatlantisk tid, det vil sige siden 3000 f.Kr., er havstokken faldet til nuværende niveau, og fjorden har efterhånden fået sit nuværende udseende. Østersen uddøde som følge af faldende saltholdighed, og de store skalbanker i strømstederne kom til at fungere som propper i "flaskehalsene" for vandudskiftningen, således at de inderste bredninger blev brakke (omkring 13 promille). Vanddybden i de gamle strømsteder over østersbankerne var nu kun omkring 1 m, måske med en snoet strømrende med lidt større vanddybde, et forhold der skulle få stor betydning for fjordens sejlbarhed. Efterhånden fyldes bredningerne op med et dynd til den nuværende vanddybde på næsten overalt 5 m. Langs kysterne er landgrunden, der med mange store sten repræsenterer den nedroderede moræne, et ganske fladvandet område (på kortet er 4 m dybdekurven vist).

Agerbruget har fundamentalt ændret landskabet omkring fjorden, og vandløbene bringer større mængder organisk stof og næringsstoffer til fjorden, hvilket bidrager til den øgede dyndsedimentation. I de skove, der er tilbage, er det nu bøg, der dominerer.

Erling Bondesen

På bakkerne vest for landsbyen ligger store stolpebyggede huse. Et af husene, en 48 m lang og 11 m bred hal – det største hus vi kender fra Danmarks vikingetid – udgør sikkert et centralt element i denne del af bebyggelsen. Hallen er omgivet af bygninger med forskellige funktioner: værksteder, lader og stalde. Hvorvidt der i dette område ligger en eller eventuelt to storgårde, som denne anlægstype kaldes, kan i dag ikke afgøres med sikkerhed. Men at der er tale om en bebyggelse langt større end en almindelig vikingetidslandsby er sikkert. Om det vidner også den del af bebyggelsen, der i dag ligger under landsbyen på arealet mellem Lejre å og bakkerne med de store langhuse mod vest.

Dette område er karakteriseret af en bebyggelse bestående af grubehuse, let nedgravede ovale huse, der har tjent som boder eller værksteder. Og netop spor efter forskellige håndværk – smedeaffald, ben- og kammageraffald og spor af væveaktiviteter – udgør en stor del af fundene fra dette område. Sammen med de importerede varer for eksempel klæberstenskar og skiferhvæssen fra Norge og sjældnere glas fra Rhinområdet synes denne del af bopladsen at være forbeholdt handel og håndværk måske med en lokal markedsfunktion.

Fundene fra Lejre, både genstandene og de jordfaste fortidsminder, lader ingen tvivl om, at Lejre faktisk har været en vigtig boplads i lokalområdet eller måske for hele Sjælland. Meget tyder derfor på, at der har siddet en stormandsslægt måske med kongetitel i Lejre i den sene del af oldtiden (700-1000 e.Kr.). Således kan Saxo og hans samtidige godt bygge deres Lejrekongedømme på overleveringer om det stormandssæde, der nu er fundet i Lejre.

Mod slutningen af 900-tallet forsvinder fundene fra Lejre, og det meste af bopladsen bliver nedlagt, herunder de store haller. Den konkrete årsag kender vi naturligvis ikke, men det er næppe tilfældigt, at samtidig med at Lejre arkæologisk set forsvinder, dukker der nu fund op inden for Roskildes volde. Denne gang er det ikke kun en håndfuld oldsager, men jordfaste mindesmærker og mængder af fund, der fortæller, at den egentlige bydannelse havde taget sin begyndelse.

Fra handelsplads til metropol 950-1080

af Frank A. Birkebæk

Byens forudsætninger

"ROSKILDE, DANERNES KONGESÆDE"

"Sjælland er en ø af meget stor udstrækning i det indre af den baltiske havbugt. Den er vidt berømt såvel for sine tapre indbyggere som for sin afgrøde og har en længde på to dagsrejser, mens bredden er omtrent lige så stor. Den største by er Roskilde, danernes kongesæde".

Sådan skriver magister Adam, kannik ved Bremerkirken og forfatter til *De Hamburgske Erkebispers Historie*. Værket er blevet til engang i 1070'erne og er et af de vigtigste kildeskrifter til Danmarks historie på overgangen mellem vikingetid og middelalder. Det er her, at den første korte omtale af byen Roskilde findes. Kort, men alligevel er det ikke beskedenhed, der præger byens introduktion i Danmarkshistorien.

Da Adam af Bremen skriver, har byen vel eksisteret i tre generationer, men den har oplevet et ungdommeligt voksevæk af anselige dimensioner. Det er danernes

Næsten magisk genkaldes et længst glemt syn på Roskilde fjord: vikingernes uovertrufne klinkbyggede skib på vej mod byen. (Vikingskibshallens nøjagtige kopi af det lille handelskib fra Skuldelev).

Viking ship. Roskilde Fjord.

kongesæde, skriver Adam. Det må tages til efterretning om end med de fortolkninger, der på den tid ligger i ordet. Bispesæde er byen også og har i 1070'erne været det i 50 år. Det er allerede Danmarks betydeligste by og et center for både den kongelige og kirkelige magt.

Roskildes udstrækning omkring 1070 lader sig ikke klart bestemme, om end den er omfattende. Det viser blandt andet de bygninger, der kendes fra perioden. På domkirkens plads ligger der en kirke, men hvilken? Er det en kirke af træ – eller af frådsten? Eller bygger man på byens første treskibede basilika? Sankt Jørgensbjergs profil domineres af den hvidgrå frådstenskirke, viet til de søfarendes helgen, Sankt Clemens. Denne kirke – byens første stenhus – er så moderne, at den må have været genstand for mange diskussioner blandt borgerne, da den blev bygget. To kilometer syd for Clemenskirken – og fem hundrede meter syd for domkirken – ligger et tredje gudshus antagelig opført i træ, men en afløser i sten kan meget vel allerede have været under forberedelse. Den kendes senere som Vor Frue kirke. Nordøst for domkirken, midt i kvarteret for udenlandske købmænd, ligger Sankt Ibs kirke, der måske fungerer både som kirke og lagerbygning for de fremmede handelsmænd. Andre kirker må også have rejst sig over byens lave stavbyggede og lerklinede huse.

En bispegård skal findes nær domkirken ligesom andre bygninger til byens præsteskab, men de konkurrerer om pladsen med kongsgården. Bispegård og kongsgård er byens fornemste huse.

Gadenettet er allerede veludviklet. Frederiksborgvej-Sankt Ols Gade udgør nord-sydaksen og fortsætter i Snæversti. Den løber ud i Bredgade, der danner den ene øst-vestakse i byen og afgrænser den mod syd. Skomagergade-Støden er den anden øst-vestgående vej, som mod øst fortsætter i Algade. Hvor langt mod øst den strækker sig kan ikke afgøres i dag. Måske har den allerede da haft sin afslutning i et kvægmarked, hvor nu Hestetorvet ligger. Mod nord, ned imod vandet, udgår flere veje fra den centrale by, der ligger tilbagetrukket på det 40 meter høje plateau, der hæver sig syd for fjorden. For enden af Støden løber en vej mod Sankt Jørgensbjerg langs en vandfyldt kløft, der når helt til

fjorden. Fra domkirken er Tuttesti forbindelsen nordpå.

Terrænet er mere kuperet på plateauet end i dag. Plettet af vandhuller og små sumpede moser. Skrænterne mod fjorden er stejle, og rundt omkring pibler kilder frem, omlejet af kildekalk, eller frådsten, der er blevet dannet gennem århundreder. Ved stranden og på Sankt Jørgensbjerg ligger byens livsnerve, det travle havnekvarter, hvor varer fra fjerne egne langes i land fra de småbåde, der betjener de opankrede skibe. Det frie udsyn op gennem fjorden giver kending af tilrejsende på lang afstand. Fra Sankt Jørgensbjerg er der forbindelse over den vandfyldte kløft ad bro eller måske mølledæmning til kvarteret omkring Sankt Ibs kirke. Her taler ikke alle et sprog, som kan forstås af Roskildeborgerne. Men de vendiske og tyske købmænd har fristende varer: sidste mode og teknologiske fremskridt faldbyses i deres boder.

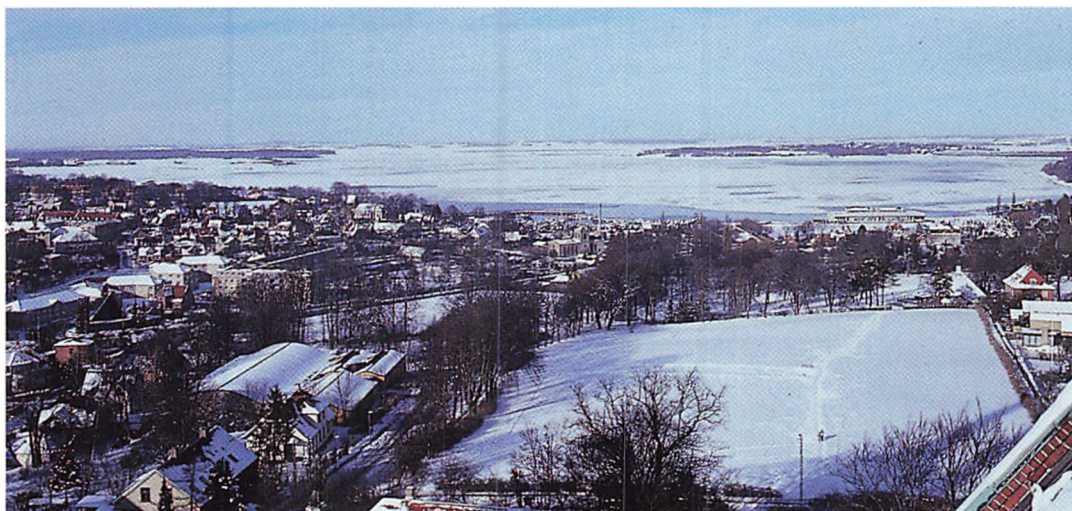
Oppe i byen på plateauet har man forlængst vænnet sig til kirkeklokkernes kimen og præsternes kirkelatin. Også kirkeårets inddeling og dagenes helgennavne er blevet vane, som så meget andet. For eksempel skal man have mønter på sig, og helst den rigtige slags – kongens – hvis man vil købe noget på torvet eller i boderne. Roskilde er et aktivt, dynamisk samfund, hvor nye impulser hurtigt slår an, og hvor livet er meget anderledes end ude i bondelandets landsbyer.

Knap hundrede år tidligere havde stedet en ganske anden fremtoning.

HANDELEN SKABER BYER

De danske byer, der vokser frem i vikingetiden, har en ting til fælles: de er produkter af handelen. Deres forskelligheder til trods er de alle beliggende med forbindelse til handelens internationale hovedvej, havet.

Et af vikingetidens dominerende karaktertræk er netop, at Danmark bliver aktiv deltager i et internationalt handelssamkvem i en hidtil uset målestok. Som befragtere, købmænd eller krigere med næse for både ran og legal varetilegnelse bringer danske vikinger betragtelige rigdomme til landet. På deres skibe og på udenlandske

Roskildes forbindelse med fjernhandelens internationale hovedvej, havet, gik gennem fjorden. Dens ældste overlevende navn er Isefjorden, fjorden med megen is.
Roskilde Fjord.

købmænds skibe fragtes materiel og åndelig kultur fra nære og fjerne lande til de danske landsbyer. I løbet af vikingetiden kommer denne import til at betyde dybtgående ændringer i den daglige tilværelse: fra nye kogekar til en ny religion. Samtidig betyder de stærkt forøgede afsætningsmuligheder stigning i den hjemlige produktion.

Handelspladserne og byerne er handelsruterne stoppesteder. Her kan varerne finde deres endestation eller foretage en omstigning til andre ruter og nye varer komme om bord. Handels- og omladepladser har der eksisteret et utal af. Nogle af dem har udviklet sig til byer, hvis de rette forudsætninger har været til stede.

Hvornår en bebyggelse kan betegnes som en by og skelnes fra handelspladser og landsbyer, er der ikke helt enighed om. Men de vigtigste karakteristika må være, at bebyggelsen er permanent, og at hovederhvervet, det dominerende økonomiske grundlag, er et andet end landbrug. Det vil i vikingetiden sige: håndværk og handel. Byerne har altså en specialiseret økonomi i forhold til det omgivende land. De bliver også i retslig henseende forskellige fra landsbyerne, hvor for eksempel slægten er den enkeltes sociale ramme og sikkerhed. I byerne etableres i stedet faglige sammenslutninger.

Beskyttelsen af byen er blevet varetaget af en stormand med det nødvendige magtopbud og den deraf afledte indflydelse. I det hele taget ser det ud til, at magtfulde

personer hører til byernes forudsætninger. I Roskilde må det være kongen Harald Blåtand (ca. 950-987). Men han må vente lidt.

Først skal vi betragte Roskildepladsen og de vilkår, der betingede fremvæksten af en handelsplads og senere byen. De adskiller sig ikke væsentligt fra det mønster, der i øvrigt kendes fra vikingetidens forudgående bydannelser, og slet ikke når det gælder beliggenhed og naturskabte forudsætninger. Den vigtigste faktor var vandet, fjorden, der på én gang gav skibsadgang og samtidig i kraft af sin længde, bredde og sejløb ydede en vis sikkerhed mod pludselige overfald. "Fjorden med megen is", Isefjorden (Roskilde fjord er et nyt navn) trænger dybt ind i Sjælland, og næsten med karakter af flod når den frem til Roskildepladsen.

En anden vigtig faktor var pladsens beliggenhed ved et net af landveje. Det er helt klart, at vikingetidens vigtigste transportmiddel var skibet. Vandet samlede, fordi samfærdsel her var let og med få naturskabte hindringer. Landet skilte, fordi sumpede områder, øde skovstrækninger og dårlige vejspor gjorde færdsel besværlig og farlig. Landfærdsel var dog nødvendig. Derfor brugte man de mindst fugtige strøg, vandskellene, hvor vandløbene søger til hver sin side og efterlader højderyggen tør. Sjællands hovedvandskel – fra nordøst mod sydvest – passerer forbi Roskilde. I store træk gik der på dette hovedvandskel en vigtig landfærdselsrute med udgangspunkt i det nordøstlige Sjælland. Allerede Adam fortæller, at fra "Sjælland er der mange overfarter til Skåne, den korteste ved Helsingborg, som man endog kan se over til". Fra dette overfartssted gik vejen vel over Slangerup til Roskilde og videre til Sjællands centrale ting, Ringsted.

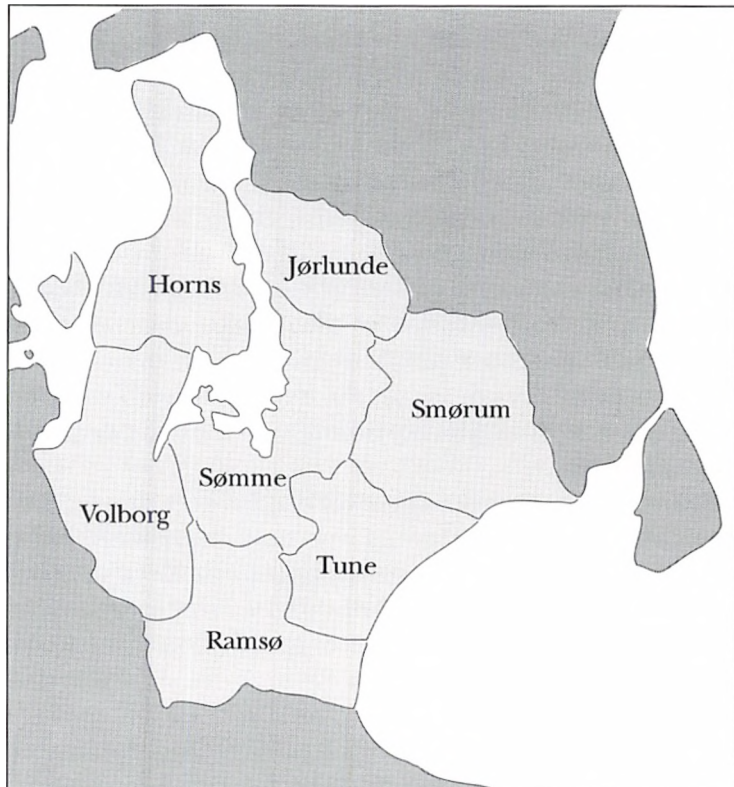
Foruden denne hovedfærdselsåre fandtes der på plateauet bag Roskilde et net af veje ud i det tætbefolkede område. På plateauet kunne vejsporene finde fæste stort set overalt. Blandt disse vejforbindelser regnes vejen fra Roskilde over Vindinge, Tune til Karlslunde og Mosede for at være af høj ælde, men flere andre er sikkert af samme alder og betydning.

Roskildepladsen har således forudsætningerne for et trafikknudepunkt. Faktisk bekræftes denne status også i

de skriftlige kilder, om end først i 1070. Det er hos Adam. Han fortæller: "Der er to overfarter til Sjælland, den ene fra Fyn og den anden fra Århus. De er begge af samme længde". Umiddelbart lyder det som geografisk ukendskab. Men rent faktisk er afstanden fra Odense og Århus og netop til Roskilde præcis den samme. Når Adam senere placerer Sjælland således: "... mod vest ligger Jylland, byen Århus ... men mod syd den før nævnte ø Fyn", er det en geografisk korrekt konstatering, hvis man befinder sig ved Roskilde fjords/Isefjordens munding. Adams beskrivelse har simpelthen sit udgangspunkt i Roskilde og søvejen til byen. Hovedskibsruterne fra Jylland og Fyn til Sjælland har deres destination i Roskilde.

EN HANDELSPLADS VED FJORDEN

Ved dette møde mellem fjord og landveje var betingelserne ideelle for vareudveksling og kontaktpunkt mel-

Kort over herrederne omkring Sømme herred. Som det bemærkes har alle herreder adgang til havet. Forklaring på herredernes navne, se teksten.
Map of districts, Roskilde is in the Sømme district.

lem nærhandel og fjernhandel. Fjernhandelen gav afsætning af egne produkter og indførsel af ny materiel kultur. Nærhandelen transporterede eksportvarerne til skibene og fordelte importen til landsbyerne. Roskilde-områdetets tætte bebyggelse i oldtiden gav befolkningsgrundlaget for købmændenes virksomhed.

De mange landsbyer – heriblandt adskillige med de ældste kendte navneformer – demonstrerer ved deres tæthed, at også bønderne havde gode vilkår. Herredsnavnene, som ikke er sikkert daterede, men kan gå tilbage til vikingetiden, giver os i deres eget sprog områdets kulturgeografi: mod vest "bygden på sletten" (Voldborg), mod nordvest "hornet", halvøen (Horns), mod syd "søen i de fugtige enge" (Ramsø), mod sydøst "indhegningerne" (Tune), mod nordøst "bygden, hvor der fremstilles smør" (Smørum), mod nord "lundene med vildsvin" (Jørlunde, senere Ølstykke herred).

Midt i denne kreds ligger Sømme herred. Det strækker sig fjordbunden rundt, fra Lejre vig til Værebros å. Forståeligt at navnet betyder "søboernes herred". I søboernes herred, ved bunden af Isefjorden og ved randen af det tørre tætbebyggede plateau mødes købmændene med deres kunder. I inderbredningen har skibene kunnet ligge sikkert for svaj og laste og losse varerne. På strandbredden er vareudvekslingen foregået. I begyndelsen sikkert på fastsatte tider, hvor der blev holdt egentlig marked, og hvor de første bygninger har været primitive og midlertidige, for eksempel telte kun beregnet til brug i markedstiden. Markedspladsen har vel efterhånden mistet sin karakter af sæsonaktivitet. Naturligt er det at forestille sig, at blandt andet håndværkere, der producerede varer til afsætning, har fundet det hensigtsmæssigt at etablere sig på stedet og ikke rejse frem og tilbage flere gange årligt.

Med tiden er der vokset en bosættelse frem, en handelsplads, som har haft permanent karakter, og som har tjent formål ud over den lokale forsyning og handelskontakt. Sådan må vi opfatte Roskildes begyndelse: en selvgroet handelsplads med fjerne kontakter og et solidt opland.

TING, KULT OG MARKED

Handelens heldige udvikling har blandt andet været afhængig af fredelige vilkår for dens udøvelse. Senere i middelalderen er markedsfreden en væsentlig faktor, og det var afgørende, at nogen kunne garantere og opretholde denne fred. I den tidlige middelalder er det kongens opgave, som han tog sig betalt for i form af retten til at opkræve bøder, told, skat og ikke mindst retten til at slå mønt. Før disse forhold er etableret, kan det være tingfreden, der begunstiger handelen. På tingsteder var fred påbudt i tingets samlingsperiode, og ved at henlægge markeder hertil fik handelen nytte af tingfreden. Antagelig har de samme forhold været gældende ved de hedenske kultsteder.

Bag de tidlige bygrundlæggelser ses der derfor ofte en treenighed: ting, kultplads og marked. Det menes at være tilfældet i Viborg, Odense, Ringsted og Lund, der opfattes som de centrale tingsteder i landet. Spørgsmålet er, om den samme treenighed kan påvises i Roskilde.

Mindelser om et tingsted findes i navnet Bondetinget.

Gaden Bondetinget antages at have "arvet" sit navn fra Sømme herredsting, som altså kan have ligget her. Da Bondetinget afbildedes første gang i forrige århundrede er alle spor efter et tingsted forsvundet. Jørgen Roeds billede er fra 1830'erne.

Bondetinget, maybe the place of the moot.

Stedet omtales i 1455 som Sømme herredsting, der i slutningen af 1500-tallet flyttes fra Roskilde til Bistrup. Herredstinget kan altså have haft sin oprindelige plads, hvor nu gaden Bondetinget løber.

Et kultsted kan imidlertid ikke påvises på Roskildes plads. Den nærmeste lokalitet, som påkalder sig interesse, er landsbyen Vindinge og den nu forsvundne bebyggelse Visby nordvest for Vindinge (nuværende Lillevang). Vindinge er i sin tidligste form overleveret som Winningawe, hvor efterleddet -we betyder vi, helligdom. Vindinge er som tidligere nævnt et arkæologisk yderst interessant sted. Der har været bebyggelse på stedet i hvert fald fra Kristi fødsel. Interessen for stedet bliver ikke mindre af, at den nu forsvundne landsby Visby lå kun få hundrede meter fra Vindinge. Visby indeholder i forleddet også ordet vi, helligdom. Det har været overvejet, om Visby er en senere udvikling af navnet Winningawe, så der rent faktisk er tale om kun en bebyggelse. Men Vindinges arkæologisk veldokumenterede bebyggelseskontinuitet modsiger dette. Første gang Visby nævnes er i et pavebrev fra 1257. I samme brev nævnes også et Vindinge uden tvivl på Sjælland. Det må være "vores" Vindinge. Så det er svært at opretholde tanken om kun én bebyggelse. Endelig hører Visby i 1500-tallet til Sømme herred, medens Vindinge altid har hørt til Tune herred.

Vindinge hører til de ældste lag af stednavne (før vikingetiden). Visby må være dannet i vikingetiden. Det "vi", de to bebyggelser har taget navn efter, må være det samme, og navnet Visby tyder på, at det har været i brug op i vikingetiden. Vindinges forhold til Roskilde lader sig ikke gennemskue, men før byens fremvækst må Vindinge have haft funktioner i lokalområdet.

Længere væk, i Lejre, findes Sjællands centrale kultsted ifølge de skriftlige kilder, men det skal imidlertid ikke anskues i forbindelse med Roskilde. Dets betydning skal vurderes i sammenhæng med Lejre.

Tilbage i byen ser det altså ud til, at der på Roskildes plads findes tingsted og få kilometer uden for byen et kultsted. Begge dele må imidlertid have været af lokal betydning. De har ikke karakter af centrale funktioner i perioden før byens grundlæggelse, således som det antagelig har været tilfældet i Lund.

Som en fodnote skal det nævnes, at i Svend Aggesens *Kortfattet Historie om Danmarks Konger* fra omkring 1180 omtales under Svend Tveskæg et sted, hvor venderne mødte op for at få udbetalt kongens tredobbelte vægt i sølv og guld som løsesum. Stedet kaldes Winningha og lokaliseres normalt til Vindinge ved Nyborg, men der er ingen tvingende grund til at fastholde denne tolkning.

ROSKILDES TOPOGRAFI

De naturskabte vilkår i makroperspektiv, som gav Roskilde så gode forudsætninger som mødested for fjern- og nærhandel, giver også i et mikroperspektiv de nødvendige muligheder for bosættelser. På det geologiske kort (se side 22) får man et indtryk af undergrundens beskaffenhed og fordelingen mellem umiddelbart beboelige arealer og blandt andet vådområder. På højdekurvekortet (se side 50) illustreres Roskildepladsens helt karakteristiske vilkår: det flade strandareal, de lave bakker ved Sankt Jørgensbjerg, Uglebjerg og Sankt Ib og den stejle stigning op til plateauet ved domkirken. Som det tillige fremgår af det geologiske kort, giver plateauets vandressourcer et stort antal kildevæld i randlinjen. Resultatet af disse kilder er både rigelige mængder (fersk)vand og dannelsen af kildekalk. Kilderne giver også vandenergi til møllevirksomhed. Afvandingen af kilderne skaber samtidig det centrale byareals naturlige afgrænsninger i form af slugter og vandløb.

Mod vest afgrænses plateauet og skråningen mod fjorden således af en 6-7 m dyb vandfyldt slugt. I dag løber her gaden Byvolden, men i 900-tallet har slugten været meget vanskelig passabel. Mod øst, i den nuværende Folkepark, findes et vådområde, som inden fjorden søger nordover. Det er langt fra så dramatisk som den vestlige slugt, men har dog markeret en afgrænsning.

Vest og nordvest for Byvold-slugten ligger Uglebjerg og Sankt Jørgensbjerg. Øst for det østlige vådområde hæver Kongebakken sig, for atter at falde ned mod Haraldsborgkvarteret. Vest for vådområdet skyder Sankt Agnes-Sankt Ibs kvarteret sig frem mod fjorden som en lav langstrakt bakke.

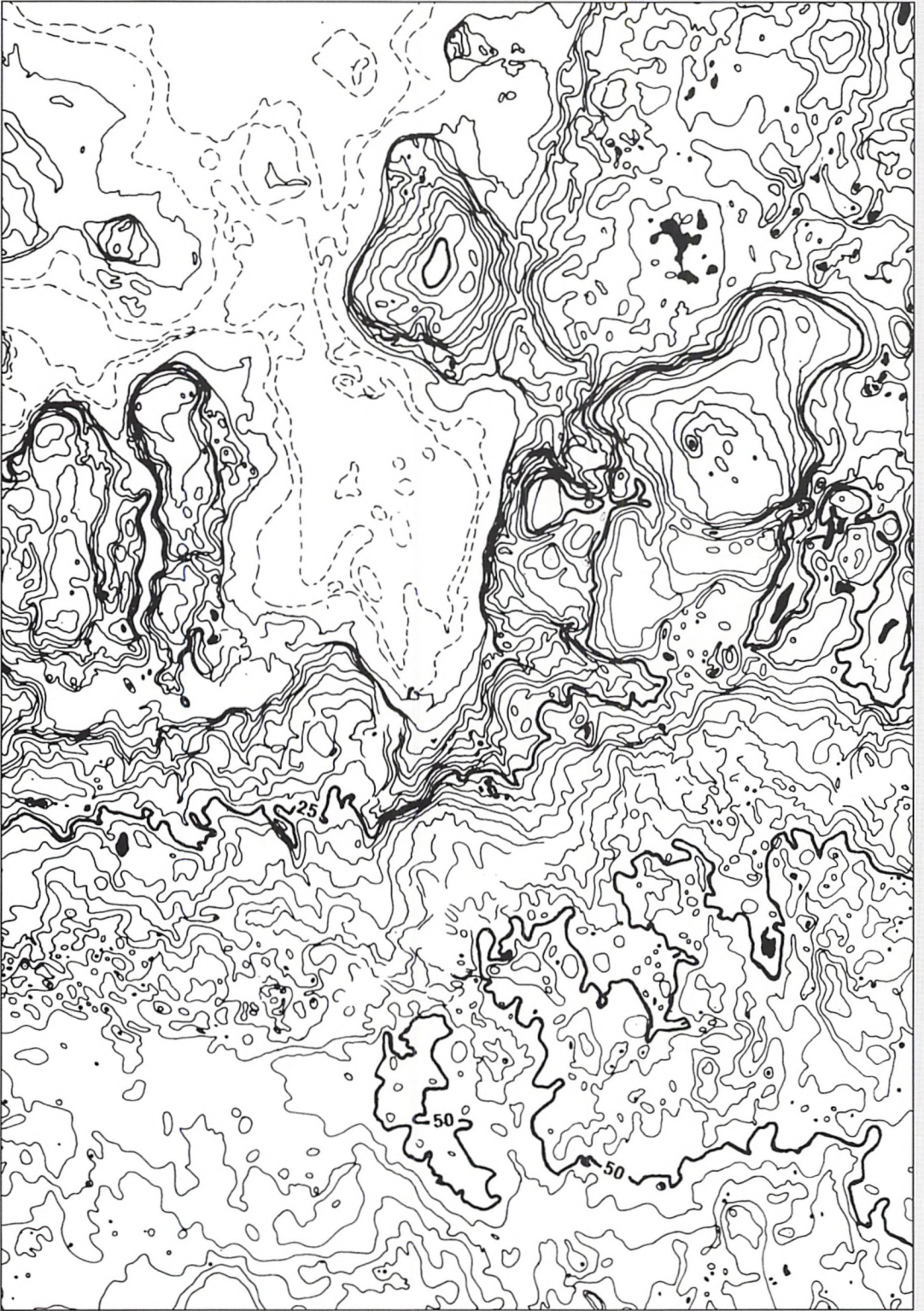
Der er rigeligt med ferskvand og vandkraft. Trafikmæssig er pladsen dog besværlig. Fra plateauet til fjorden er der et fald på ca. ti procent. Besværligt, men dog overkommeligt. Vi færdes der faktisk stadig.

Det scenebillede, som lader sig beskrive, inden byen gør sin entré, er derfor: en fjord der som let tilgængelig transportvej trænger dybt ind i Sjælland og møder et antal vejlinjer videre ud over øen. Et velegnet bosættelsesområde med ferskvand og tørre arealer, og et frugtbart, tæt bebygget opland, som gennem hele oldtiden må have været velaflagt og dermed af nogen betydning. På plateauet, tæt ved den senere domkirke og med

Luftfoto af Roskilde og indre fjord. Med skråstreger er angivet de fugtige strøg, der mod øst og vest skaber naturlige afgrænsninger i vikingetiden. (Geodætisk Instituts luftfoto, tilladelse A404/85).

Roskilde. The hatching indicates wet areas.

Landskabsformerne – terrænet

Landskabsformerne vises ved en optegning af højdekurverne (2,5 m kurveinterval) fra Geodætisk Instituts målebordsblade i målestokken 1:20.000. I fjorden er 2, 4, 6 og 10 m dybdekurverne indtegnede. Søer og vandhuller er markeret med sort.

Sydligst og højest ligger Hedelandplateaet, der uden for kortet suækker sig fra Kornerup ådal i vest til lidt øst for Reerslev i øst. Plateaet, der har en højde på ca. 50 m, er næsten fladt, men hælder dog svagt mod vest. Der er ingen vandløb og kun enkelte vandhuller.

I byområdet ses den markante "næse", hvorpå domkirken og middelalderbyen ligger. Næsens stejle skråning ned mod fjorden er furet af nicheformede dale uderoderet af vandet fra de mange kilder, der kommer ud i byområdet.

Terrænet nord for Hedelandplateaet og øst for fjorden ligger i højder fra 25 m til 35 m og er præget af nord-sydforløbende rygge og dale med vådområder og vandløb – Kildemosen og Maglemose å. Himmelev-Veddelevområdet præges af to markante højdedrag, i "Himmelevbanken" omkring 50 m og den noget lavere "Veddelevbanke" omkring 25 m.

På den anden side af fjorden mod vest ligger "Boseruphalvøen" og Bognæs, der kan opfattes som en vestlig forlængelse af det nord-syd dalfurede terræn fra den østlige side af fjorden. På Boseruphalvøen er dalene sammen med Rørmosen yderligere præget af gamle fjordkyster og med flade bunde med marine allejringer.

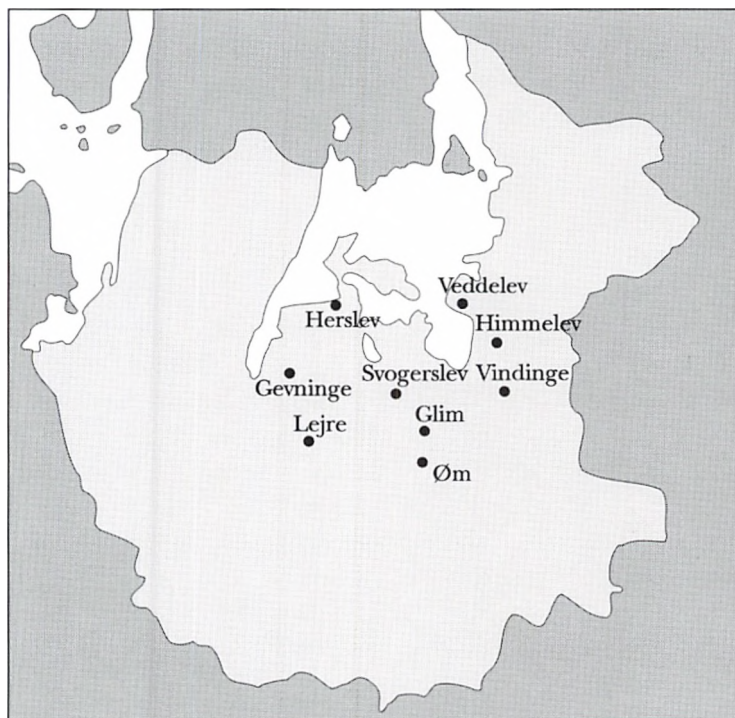
Langs fjorden og i Katunge vig findes to former for kyst. Den lave strandeng med parallelle strandvoldsrygge og sumpede strandsøer. Eventuelt kan der bag denne strandengslade stå en gammel ulgroet kystklint, der markerer højeste strandlinje omkring 3000 f.Kr. Sådanne ses for eksempel ved Kællingehaven eller Bistrup Parcelgård. Den anden kystform er stejlkysten, der især findes på de vest eksponerede kyster langs Frederiksborgvej og på Veddelevhalvøen. Elleore har endnu en lille morænerest og en stenvold, der rækker over mod Veddelev. Ringøen i Katunge vig, som ligger på en landgrund, der suækker sig ud fra klinten i Boserup skov, er ligeledes opbygget af en ganske vist ringformet stenvold. Dette fænomen er sandsynligvis et resultat af vinterisens transport af fastfrosne sten fra landgrundens fjordbund. Ringøen er i øvrigt på de tidligste kort hesteskoformet og hedder her Svineholm, måske fordi øen anvendtes som landingssted ved marsvinfangst.

Erling Bondesen

milevidt udsyn til alle sider, ligger nok Sømme herredsting. Tæt derved i Vindingeområdet et lokalt/regionalt kultsted. Selv om disse to funktioner ikke lader sig datere med sikkerhed, viser de dog, at Roskildepladsen har haft regional status. Den har rummet de nødvendige forudsætninger, både natur- og menneskeskabte for etableringen af en handelsplads. Lokaliteten er attraktiv og må have været det, længe før handelspladsen bliver til en by ved navn Roskilde. Om denne senere by fortrænger eksisterende bebyggelser, er det svært at afgøre, men en kort gennemgang af Roskildeområdets stednavne kan måske give nogle fingerpeg.

BEBYGGELSER FØR ROSKILDE

Roskildeområdet præges af en række bebyggelser, hvis navne vidner om høj alder. Det drejer sig blandt andet om navne med endelser på -lev, der antages at være opstået før vikingetiden. Rundt om inderfjorden findes: Veddelev (Whithis arvegods), Himmelev (Hemis arvegods), Svogerslev (Swawars arvegods) og Herslev (krige-

Kort over bebyggelser med før-vikingetidige stednavneendelser i Roskildeområdet.

Pre-viking period place names around Roskilde.

rens arvegods). Af samme alder er bebyggelserne på -inge: Vindinge (stedet for beboerne på de opdyrkede marker), Gevninge (Giofn er det oprindelige ord for Lejre å: den givende. Gevninge: stedet for beboerne ved Giofn) og Kattinge (stedet for beboerne med kattene). Interessant er det nu forsvundne Flaethinge mellem Roskilde og Svogerslev. Mindelser om navnet findes stadig i marknavnet Flengemarken. Navnet tolkes som: stedet for det flade områdes beboere. Ifølge de skriftlige kilder kan landsbyen være nedlagt i 1347, hvilket synes bekræftet af arkæologiske udgravninger på stedet.

På det areal, som i dag dækkes af middelalderens Roskilde, kan der have ligget en landsby af samme alder som ovennævnte. Set i rækken af -levbebyggelser kunne der "mangle" en netop på Roskildes plads, men der er ingen hentydninger i navnestoffet til en sådan. Derimod kan den bebyggelse, som har givet navn til herredet, måske spores i et marknavn, overleveret første gang i Resens Atlas, 1677. Der findes her et Sæms Mark, beliggende på det areal, som i dag afgrænses af Borgediget og Helligkorsvej (Roskilde kaserne, Kildegården).

Sømme herred skrives oprindeligt Semaherathi, og dette navn kan som sin forudsætning have et bebyggelsesnavn Sæhem eller Sæm, Sem. Den gamle, forholdsvis sjældne navneform med endelsen -hem kendes fra Roskildes nære opland i to (andre) tilfælde: Glim, oprindeligt Glihem, Gliim (bebyggelsen i/ved lysningen) og Øm, oprindeligt Øhem, Oem (bebyggelsen på det lave, vandfyldte område).

Såfremt Sæms Mark er en sproglig rest af en landsby Sæm, der har givet navn til herredet, vil en beliggenhed tæt ved herredets ting være forventelig. Det hører dog med, at matriklen 1688 (fortegnelse over jordejendomme og deres skyldige afgifter) tilføjer om Sæms Mark: "Heri ingen pløjejord, kun enge og fire øde fiskeparker; tilhører Duebrødre kloster". Et sådan fugtigt, vandfyldt område kunne måske i sig selv give anledning til et marknavn, hvori ordet "sø" indgår.

Indtil videre kan det altså ikke afgøres om Roskilde fortrænger herredets gamle hovedby. Kun heldige arkæologiske fund kan gøre teorien bæredygtig.

Roars og Harald Blåtands Roskilde

SAGNET OM ROAR. ROSKILDES SKABELSESBERETNING

Den selvgroede handelsplads ved Isefjordens bund er byens navnløse begyndelse, den første kim til en storstået middelalderlig metropol. Det er den teori, der i dag

På Stændertorvet står Johan Galsters skulpturelle gendigtning af Roar, byens grundlægger ifølge Løjrekronikens sagn. Han står sammen med broderen Helge, der i Saxos udgave af sagnet får en væsentlig rolle i historien. Men i den egentlige fortælling er Roar hovedpersonen. Det er Roar til venstre, fredens mand, den moderne bygrundlægger, der lægger sin beroligende hånd på den krigeriske Helge, billedet på de gamle vikingedyder. *Roar and Helge. Stændertorvet.*

kan argumenteres for ud fra det eksisterende kildemateriale.

På et tidspunkt indtræffer der imidlertid afgørende begivenheder, som giver udviklingen anderledes hastighed og omfang. Med navnet Roskilde træder stedet ud af anonymiteten og skriver sig hurtigt ind som et begreb i Danmarkshistorien.

Roskildes begyndelse er på én gang velbelyst og dunkel. Velbelyst, fordi der både knytter sig et sagn og egentlige historiske efterretninger til byens grundlæggelse. Dunkel, fordi de arkæologiske resultater (endnu) ikke kan bekræfte de skriftlige kilder, og fordi disse kilder ikke er entydige i deres tolkning.

Sagnet om Roar er byens skabelsesberetning. Første gang, det findes nedskrevet, er i den såkaldte Lejrekrønike, forfattet senest 1150 og sikkert ment som en indledning til den tidligere Roskildekrønike (ca. 1040). I Lejrekrøniken fortælles, at Ro, søn af Lejrekongen Dan, efter sin faders død arvede riget. Midt på Sjælland fandtes en by, Høgekøbing, som lå besværligt for handelen. Derfor bød kong Ro, at byen skulle flyttes ned "til havnepladsen dér, hvor Isefjorden udstrækker sig, og her lod han huse lægge omkring en dejlig kilde. Der byggede Ro en anselig by, som han gav et tvedelt navn, efter sig selv og efter kilden ...". Lejrekrønikens oplysninger er enestående og bygger uden tvivl på en lokal tradition i Roskilde. Byens navn har i 1150 eksisteret i mindst 130 år, og sagnet om Ro giver i samtiden en både logisk og hæderfyldt forklaring på dets – og dermed byens – opståen.

NAVNET ROSKILDE – ET POLITISK ARGUMENT

Navnet Roskilde er sammensat af mandsnavnet Roir og naturbetegnelsen kilde. Andre, mere fantasifulde forklaringer, er der ingen grund til at opholde sig ved. Personnavnet Roir har været i brug fra før vikingetiden, ligesom efterleddet -kilde. Første gang, navnet findes overleveret, er på mønter slået af Knud den Store (1018-1035) og i en afskrift af et engelsk dokument fra 1022.

Spørgsmålet er så: hvem er den Roir, der giver navn til byen?

Lejrekrønikens Ro er som nævnt konge i Lejre og arver riget efter sin far. Han indgår i en lang konstrueret og sammenhængende række af Lejrekonger. Begrebet "Lejrekonge" optræder første gang i 1000-tallets sidste halvdel, om end Lejre omtales i skjaldekvad, der må være ældre. Kongerækkens navne kendes fra digte, sagaer og altså fra den tidligste danske historieskrivning, men de er ikke danske i deres oprindelse.

Kongerækken, og sagnkredsen, menes – i store træk – at være kommet til Danmark fra England, hvor central-europæisk heltedigtning blev omformet til dansk (og svensk) "historie", formentlig i 800-900-tallet.

Engang efter overførslen til Danmark, knyttes sagnene

*... quod tunc se videtur spessio //
 devant fuerit mundis in manu p[ro]p[ri]e
 nit. a illis apponit. Unde facta e
 ut pariter crederet et sic clausa in
 regno p[ro]v[er]t. Post mox e [?]
 tres filii eius regnare cepit. Sicut
 q[uod] habuit de illius regni in
 normannia. Havold in angliis. et
 filia alia. Gervasia in dania
 filia [?]. Et sic quo velle [?]
 rone p[ro]dierit. Ipsi h[ab]uerunt
 q[uod] Havold in [?]. p[ro]p[ri]e regna
 q[uod] a danya venies. in flandria
 Hayte advenit. Et Havoldy in
 p[ro]p[ri]e. bellis digne. Havoldy
 danya postit et angliis. Invenit
 obit in [?]. For [?]
 Et normannia eligent magna fili
 in [?]. a g[er]manis. Et h[ab]uerunt
 finis et magna reg. norvegie tate
 g[er]manis in [?]. f[er]re [?]
 et mirameto firmavit. et q[uod] d[omi]n[us]
 v[er]et. f[er]re [?]. regni d[omi]n[us]
 ripet. d[omi]n[us] regni d[omi]n[us] [?]
 et inire p[ro]p[ri]e d[omi]n[us]. Et post [?]
 temp[or]is h[ab]uerunt obit. Et sic*

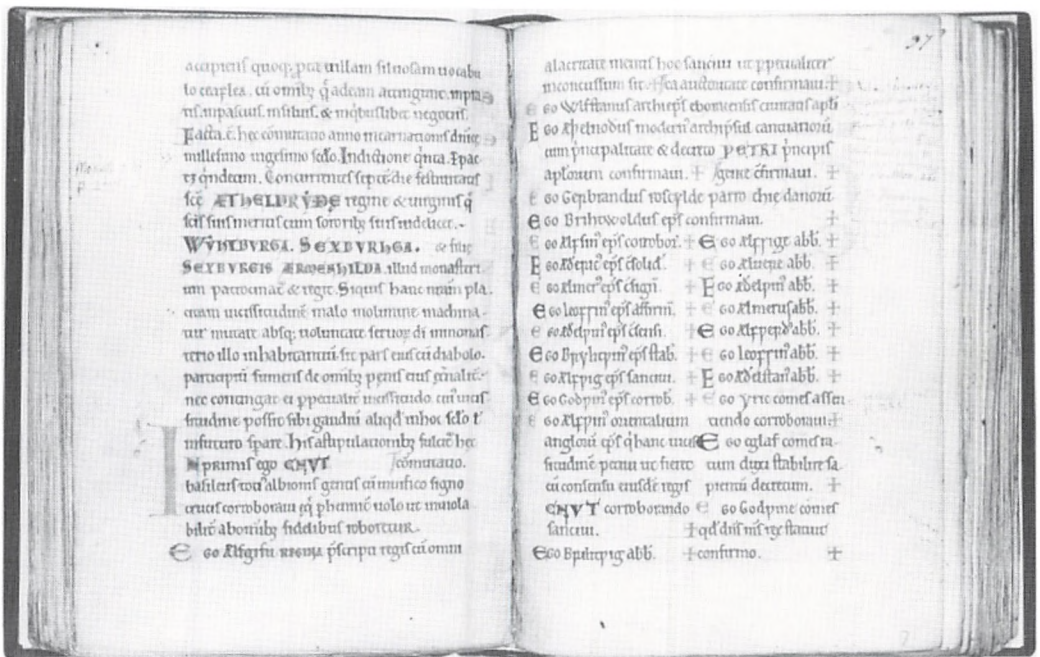
Roskildekrøniken findes overleveret i tre håndskrifter, det ældste fra 1200-tallets slutning. Det næstældste, fra 1500-årene, skyldes Peter Olufsen, munk i gråbrødreklostret i Roskilde. Han samlede historiske efterretninger og afskriver altså også hele Roskildekrøniken. Side fra håndskriftet. Page from a copy of the Roskilde Chronicle.

til Lejre (se også side 32). Set fra Roskilde er det interessante spørgsmål naturligt nok lokaliseringen til dette nærliggende sted. Hvem gør det, hvornår sker det – og hvorfor vælges Lejre? Der er blevet peget på, at kredsen omkring Harald Blåtand kan være "ophavsstedet". Formålet kunne være indlysende nok. Harald, som er den første rigssamlende konge, havde brug for en oldhistorie, der viste lang tradition for rigsenhed, og så at sige gav hans bestræbelser på at samle landet historisk legitimitet.

Harald ser samtidig ud til at være den centrale skikkelse i Roskildes tidlige historie. Det kan være baggrunden for valget af Lejre. Set fra Roskilde er Lejre et rigtigt valg. Stedet har i perioden før Roskilde haft prestige. De arkæologiske fund udviser høj kvalitet og udstråler magt og rigdom i en grad, der gør det rimeligt at vurdere det som et sjællandsk høvdingesæde.

Lejre hører hjemme i den gamle magtstruktur, som angribes med Haralds rigssamling. Lejres høvding må være en af dem, der afgiver sin magt til kongen. Men Harald tager mere end det. Han tager også stedets ry og bruger det som et slags alibi for sin nyvundne position som rigskonge.

Det skøde, som biskop Gerbrand var medunderskriver på i 1022, findes ikke længere i original, men kendes i en afskrift fra 1100-tallet (Ely-håndskriftet). Gerbrands navn står på højresidens linje 7 efterfulgt af navnet Roscyldre. Det er, sammen med Knud den Stores mønter, den ældste overlevering af byens navn. *The name Roscyldre in a deed from 1022, copy.*

Kombinationen af sagnene og Lejre kan altså få en meningsfyldt forklaring, hvis den betragtes som et produkt af Harald Blåtands magtpolitiske bestræbelser.

Det er Roskilde, der bliver områdets nye centrum, og netop i Roskilde må begrebet Lejrekonge have haft politisk gennemslagskraft. Ro er en af disse konger, og Lejrekrøniken tillægger ham altså æren som byens grundlægger. Med den fortælling skriver Roskilde sig så at sige selv ind i Lejres testamente som enearving. Således opfattet kan fortællingen ses både som en politisk konstruktion og et politisk argument – helt på linje med den refererede opfattelse af Haralds brug af sagnene i øvrigt. Set i den sammenhæng må Roskildes grundlæggelsessagn være skabt samtidig med byen, og den Ro (Roir, Roar), der lægger navn til byen, er sagnenes Lejrekonge. Da Roskildes navn første gang præges på Knud den Stores mønter, omkring 1020, har det allerede været stedets navn i en generation.

Roskilde vokser, Lejre sygner hen. Tilbagegangen må være foregået i et hastigt tempo. Nogle undersøgte grubehus i Gl. Lejres udkant, hvor der havde foregået en omfattende håndværksvirksomhed, nedlægges og kastes til lige omkring år 1000. Derefter kommer der ikke bebyggelser på det sted før i 1700-1800-tallet. Sigende er det også, at da landet engang i den tidlige middelalder inddeles i sogne, bliver nabobyen Allerslev kirkesogn.

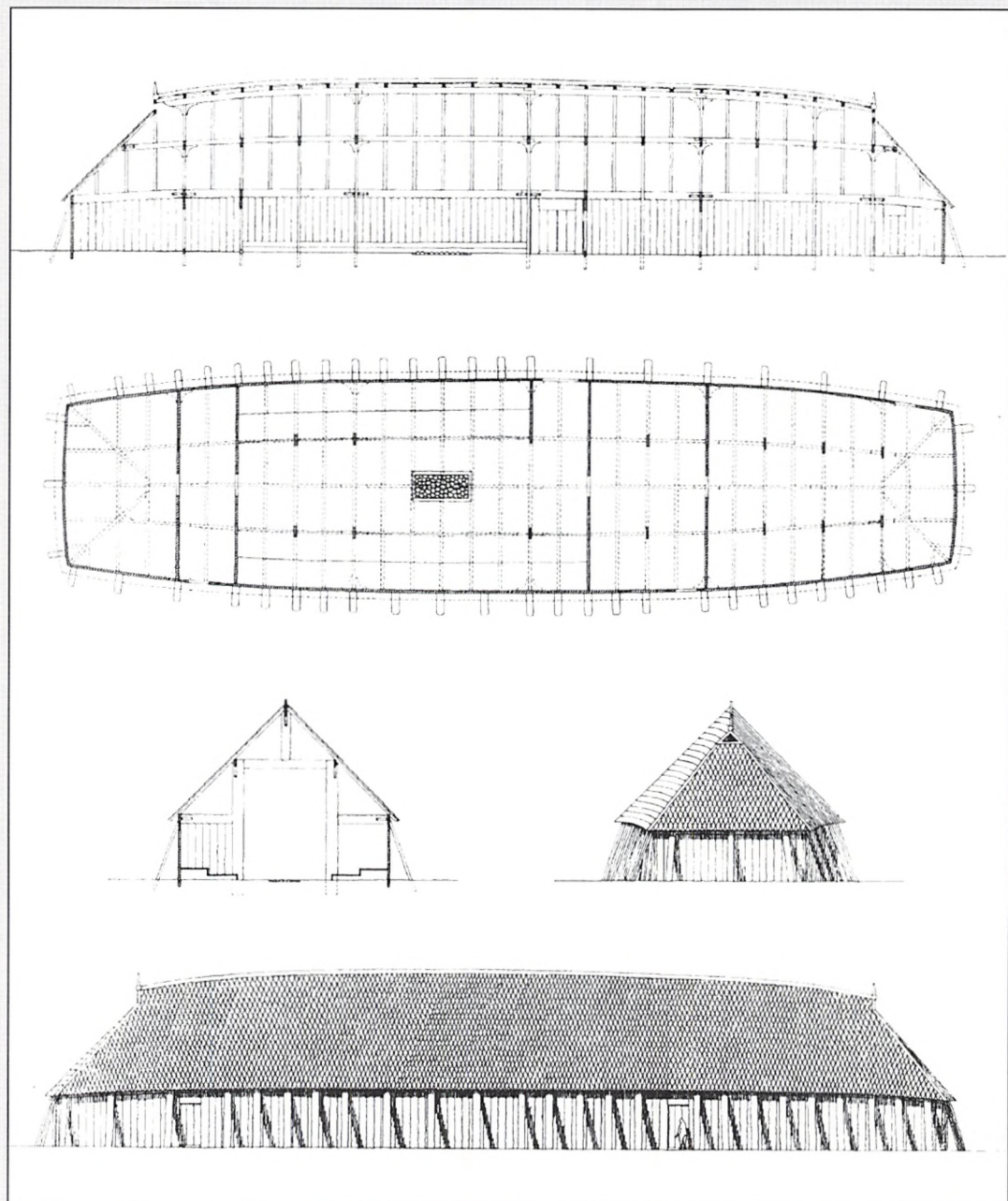
Lejre ender som en landsby blandt mange andre i Roskildes opland.

HØGEKØBING OG ROSKILDE

Som nævnt indgår der i sagnet om Ro beretningen om flytningen til Roskildes plads af det Høgekøbing, der lå ubekvemt for handelen. Høgekøbings eksistens og placering har været genstand for mange overvejelser.

Beretningen om Høgekøbing er Lejrekrønikens, men er refereret i Rydårbøgerne (årbog og kongekrønike, der henføres til Ryd kloster i Sønderjylland ca. 1250). Den findes ikke hos Saxo (ca. 1200), som ellers – i omskrevet form – har sagnet om Ro og hans grundlæggelse af Roskilde – måske fordi byen på hans tid er

Lejre

Lejres betydning understreges af en udenlandsk skriftlig kilde, forfattet omkring 1018 af biskop Thietmar af Merseburg. Han skriver: "Der er et sted i disse egne, dette riges hovedsted, ved navn Lederun i det område som kaldes Selon ...". Derefter beretter Thietmar om store offerfester i "Lederun" hvert niende år, hvor 99 mennesker, heste, hunde og haner ofres.

Lederun og Selon må være Lejre og Sjælland. Disse geografiske oplysninger har Thietmar egenhændig senere tilføjet i sit manuskript. Før tilføjelsen stod der: "Der er et sted i disse egne, dette riges hovedsted, hvor hvert niende år ...". Får Thietmar sine oplysninger fra danske udsendinge? Under alle omstændigheder viser de enestående arkæologiske fund, at Lejre har hævet sig højt over omgivelserne, at det har været et sjællandsk kraftcenter.

voldomgivet og har vendt ryggen mod vandet. Handelen er ikke længere det bærende erhverv.

Spørgsmålet er, om der overhovedet er en historisk kerne gemt i Høgekøbingsagnet. Har der eksisteret et Høgekøbing, som enten ved Roskildes grundlæggelse eller senere er blevet overflyttet til byen? I købstadslisten i Valdemars Jordebog (godsfortegnelse fra 1200-tallet) optræder et "Hogaköbing", uforklarligt anbragt sidst i listen. Navnet adskiller sig dog fra Lejrekrønikens "Høkækøping". Det sidste betyder Høgekøbing, det første Højkøbing, hvorfor der i princippet ikke er nogen grund til at anse de to navne for identiske. Men skulle der være sket en fejlskrivning i 1200-tallet, behøver det ikke at betyde, at Høgekøbing/Højkøbing rent faktisk har eksisteret. Netop på Valdemar 2.s tid er der så stor interesse for 1100-tallets historieskrivere, at man forfatter en fortsættelse til Roskildekrøniken. Det kan ikke udelukkes, at der også har eksisteret et kendskab til det skrift, som i dag kaldes Lejrekrøniken, og som måske har været ment som en indledning til Roskildekrøniken. Med datidens syn på historieskrivningen kan man have opfattet Høgekøbing som en by, der virkelig havde eksisteret – og oven i købet havde tilhørt en konge. Men da man – af gode grunde – ikke har kunnet placere byen geografisk, er den blevet opført sidst i listen.

Høgekøbing vil uden tvivl blive genstand for flere spekulationer i fremtiden, men indtil videre må det være rimeligt at sige, at Høgekøbing alene hører hjemme i Rosagnet. Men her har beretningen om stedet også en funktion: den fortæller om handelens afgørende rolle for den nye bydannelse.

Rosagnet lægger med Høgekøbingfortællingen en dobbelthed ind i forholdet mellem Lejre og Roskilde: Ros stilling som Lejrekonge *forbinder* Roskilde med det gamle magtcentrum, Lejre, og giver dermed den nye by prestige og legitimitet. Høgekøbingfortællingen lægger atter *afstand* mellem de to steder ved – så at sige – at påpege forskellen mellem bondebebyggelsen Lejre og den moderne bybebyggelse Roskilde. Hvis sagnet om Ros grundlæggelse af Roskilde er skabt i kredsen omkring Harald Blåtand, bliver formålet med denne dobbelthed forståeligt. Harald forårsager et tidehverv, hvor

vikingesamfundets traditionsrige struktur sættes under pres med kongens rigssamling og officielle indførelse af kristendommen. Taberne har været høvdingene og deres gamle magt- og kulturcentre. I byerne og deres handel finder rigskongerne *deres* støttepunkter og indtægtskilder.

HARALD BLÅTAND

Harald er ikke blot den første aktør på Roskildescenen, som vi kender navnet på. Han er også hovedrolleindehaver. En kort præsentation er derfor naturlig, også fordi hans optræden i Roskilde er en følge af hans dynamiske politiske indsats. I stedet for at søge position gennem vikingetogternes afkast af rigdom og hæder, opererer han hovedsageligt inden for det landområde, som i dag er Danmark. Med kløgt og handlekraft samler han landet til ét rige og holder stort set samtidig den vældige tyske nabo fra døren.

Det virker som om Harald har haft en udtalt evne til at "læse" begyndende ændringer i samfundet og derefter selv regisætte dem til spektakulære handlinger, der tjente hans egne formål. Et talende eksempel på dette forhold er hans omvendelse til kristendommen. Gennem flere generationer havde danskere i udlandet stiftet bekendtskab med denne religion. Adskillige havde ladet sig omvende og var kommet hjem med den nye tro. Samtidig er der foregået en missionsvirksomhed i landet med udgangspunkt i Tyskland.

Lige omkring 960, ifølge en næsten samtidig skriftlig kilde, lader Harald sig omvende. En tysk missionspræst, Poppo, skulle have overbevist kongen om kristendommens fortræffelighed ved uskadt at bære glødende jern.

Denne omvendelse kan ses som en klar politisk handling. Kristendommen må allerede have haft et vist fodfæste i landet, da Harald gør den til "officiel" religion og knytter gudsdyrkelsen til kongemagten (og dens præster). Fra runestenene ved vi, at et områdes høvding samtidig kunne være hedenskabets præst. Med kristendommens indførelse fjerner Harald denne meget vigtige præstefunktion fra høvdingene. I Haralds rigssamlingsbestræbelser har det været et politisk træk, som gav

overordentlig store fordele for kongen. At der også kan have været udenrigspolitiske gevinster i forholdet til (det kristne) Tyskland, som måske ligefrem udøvede et pres på kongen, svækker ikke dette forhold.

På den store Jellingsten kundgør Harald Blåtand selv sine fortjenester: han vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne. Hvad han ikke fortæller om, er hans store byggearbejder. Ringborgene Aggersborg ved Limfjorden, Fyrkat ved Hobro, Trelleborg ved Slagelse og sikkert Nonnebakken i Odense er hans værker, antagelig opført i årene omkring 980. Det samme er flere andre store bygningsanlæg. Ringborgene må ses i forbindelse med rigssamlingen og måske snarest i sammenhæng med Haralds bestræbelser på at fastholde magten i de erobrede områder. Med deres geografiske placeringer demonstrerer de i øvrigt Haralds "hele Danmark", som for første gang i historien med sikkerhed kan defineres til det nuværende Danmark samt Sydslesvig og dele af Sydsverige.

Den, der vinder magt, tager den fra andre. Haralds

Trelleborg ved Slagelse, anlagt i Harald Blåtands regeringstid. Borgen og de øvrige ringborge må ses i sammenhæng med Haralds rigssamling. Ringborgene udmærker sig ved anlæggenes enestående geometriske præcision.

Trelleborg, Slagelse. Erected by Harold Bluetooth.

rigssamling og indførelsen af kristendommen, samt måske de omfattende byrder ved de store byggearbejder, kan være baggrunden for det stormandsoprør, som hans søn Svend Tveskæg sætter sig i spidsen for. Det er med dette oprør, at Roskilde inddrages i den skrevne historie.

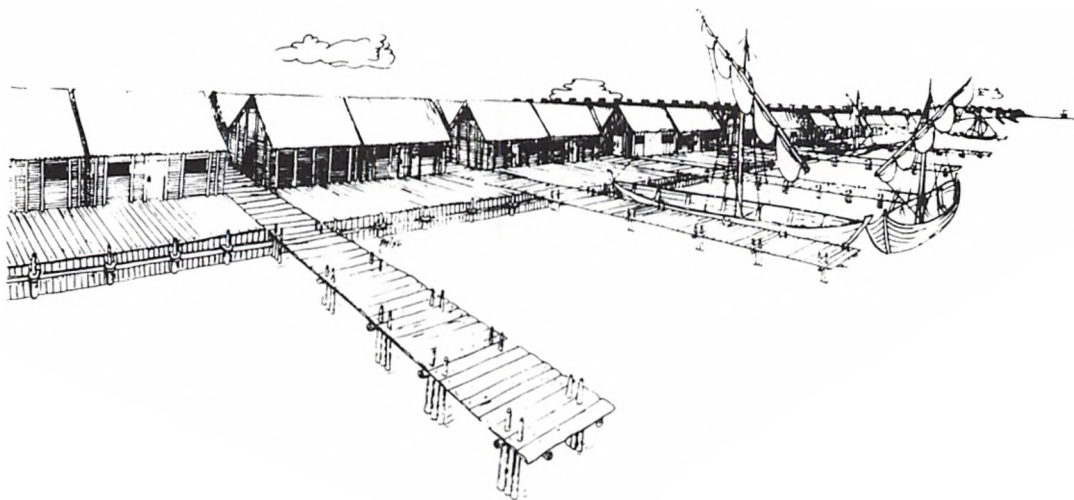
HARALD BYGGER BYENS FØRSTE KIRKE

Adam af Bremen fortæller små hundrede år senere om, hvordan Harald taber et afgørende slag mod Svend og flygter "til den stad Jumne hos slaverne". Her dør han af sår fra kampen. "Hans lig blev af hæren ført tilbage til fædrelandet og begravet i staden Roskilde i den kirke, han selv havde bygget til ære for Den Hellige Trefoldighed".

Adams oplysninger har været draget i tvivl. I stedet for Harald skulle Svend Tveskæg være bygherre til denne, den første kirke i Roskilde.

Denne antagelse begrundes sig på en oplysning i et skrift fra 1040 forfattet af en munk i klostret Sankt Omer, der ligger i Artois på grænsen til Flandern. Skriftet kaldes i dag *Encomium Emma* (Hyldestskrift til dronning Emma) eller *Kong Knuds liv*. Kongen er Knud den Store, Emma er hans dronning. Skriftets forfatter er kun dårlig oplyst om kong Knuds anliggender uden for England, men det er tidligere end Adam. Sankt Omer-munken fortæller om Knuds far, Svend Tveskæg, at han efter sin død i

Rekonstruktion af Wolin i 900-tallet. Det var her Harald Blåtand døde af sine sår, hvorefter han blev ført tilbage til Roskilde og begravet. I Wolin var der et særligt dansk eller skandinavisk kvarter, som senere i overleveringen "vokser" til det sagnomspundne Jomsborg.
Commercial town, 10th century.
Wolin, Polen.

England af en fornem engelsk dame blev ført tilbage og begravet "i det kloster, som samme konge havde ladet opføre til Den Hellige Trefoldigheds ære, i det gravsted, han havde indrettet til sig selv".

Thietmar kender også beretningen om den engelske frue, der førte Svends lig "til den arktiske hjemegn, til Norden altså". Men ikke noget om, at han begravnes i en kirke, han selv havde bygget.

Ingen af de to forfattere nævner Roskilde, men Encomiets oplysning om et Trefoldighedskloster har man ment kun kunne referere til Roskilde. Det har derfor været hævdet, at Adam af Bremen kopierer Encomium Emmas oplysninger om Svend og overfører dem til Harald. Baggrunden kunne være et forsøg på at få helgenkåret Harald. Forsøget skulle være gjort af Roskildekirken i Svend Estridsens regeringstid omkring 1070. Svend Estridsen er netop Adam af Bremens hjemmelsmand, når det drejer sig om de mange oplysninger om Danmark i Adams skrift. Svend Estridsen skulle altså have støttet dette forsøg, blandt andet ved sammen med Adam at gøre Harald til Roskildekirkens grundlægger.

Der kan for det første indvendes, at Encomiets oplysning om Svend er præget af forfatterens valg af side. Netop dette skrift ser Svend i et anderledes positivt lys end for eksempel Adam. Sandheden om denne konges liv lader sig ikke gennemskue og ligger vel et sted midt mellem de to kilder. Svend var far til den Knud, som skriftet hylder. At berige faderen med hæder giver sønnen en bedre herkomst og forbedrer dennes omdømme. Adam kan ikke lide Svend, fordi han knytter forbindelser med den engelske kirke i stedet for Bremerkirken. Encomiet sætter ham højt blandt andet af den grund.

Endelig kan det tilføjes, at hvis der har været forsøg på at gøre Harald til helgen for Roskildekirken i 1070'erne, kan det være, fordi han rent faktisk havde grundlagt kirken. Det er i virkeligheden den simpleste løsning. Nu blev han det ikke, selv om Bremerkirken igen havde opnået indflydelse. Så spørgsmålet er, om forsøget har været gjort.

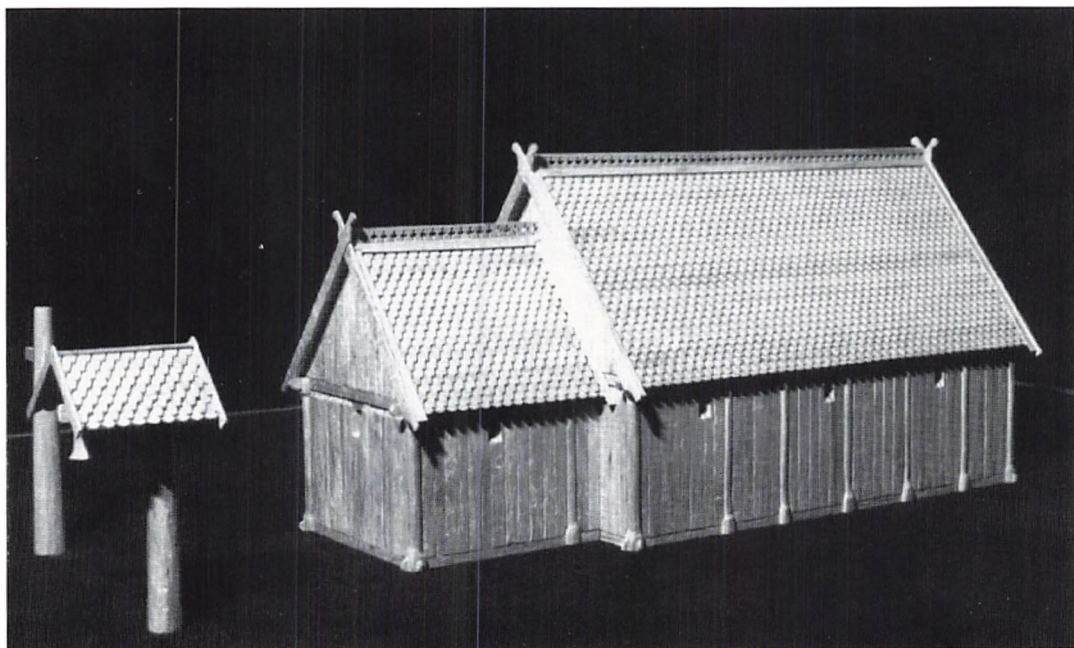
Hvis man derimod vender sig mod de med Harald Blåtand samtidige politiske forhold, forekommer Adams oplysninger relevante. Sjælland er et af de områder, som

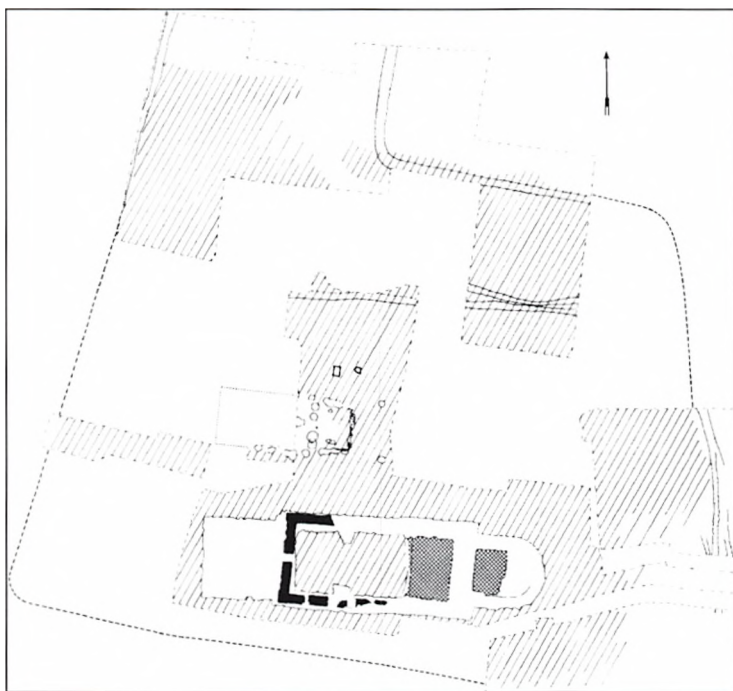
Harald underlægger sig – og når han i den proces bruger missionsvirksomheden, bliver et kirkebyggeri i Roskilde logisk. Nye kirker er et af missionsvirksomhedens produkter, og ingen betvivler hverken Haralds rigssamling eller missionsvirksomhed. Roskildes position som velbebyggende og velbeskyttet handelsplads har Harald selvfølgelig haft blik for. Stedet har været det naturlige valg for en konge, der tydeligt havde vist forståelse for handelen og dens afkast. Det demonstrerer Harald blandt andet med sin tidlige møntslagningsvirksomhed i Hedeby og sin indsats for at beskytte samme by med en halvkredsvold, da den trues. Roskilde er et vigtigt handelsknudepunkt, som det virker indlysende for Harald at vælge til den kirke, der følger med hans missionsvirksomhed.

Rekonstruktionstegning af trækirken på Drottenkirkens (Treenighedskirkens) afgrænsede område i Lund. Den er bygget i Svend Tveskægs tid. Er det her, man skal lede efter denne konges grav? Rekonstruktionen må også kunne give en forestilling om Haralds kirke i Roskilde.
The Trinity Church in Lund, c. 990, reconstruction.

EN TREENIGHEDSKIRKE I LUND

Endelig er der ingen grund til at stedfæste den i Encomiet nævnte Treenighedskirke(-kloster) til Roskilde. Som omtalt gør munken i Sankt Omer det heller ikke selv. Det sker først langt op i middelalderen. I 1980'erne fandt man i Lund, i Skåne, spor efter en stavkirke. Begravelsernes kistetræ på den tilhørende kirkegård

Plan over Drottenkirken (Treenighedskirken) i Lund. Grundplanen af de to stenkirker ses nederst i billedet. Til højre og midt i billedet ses de grøfter, der markerer kirkegårdsområdet. Inden for denne afgrænsning ligger også trækirken (lige nord for stenkirkerne), der er dateret til omkring 990.

The Trinity Churches in Lund.

kunne dendrokronologisk dateres til 990'erne. Stavkirken afløses senere af en stenkirke (ombygget flere gange), der dog ligger lidt forskudt i forhold til stavkirken, men inden for den samme kirkegårdsafgrænsning. Stenkirken var viet til Drotten – en anden betegnelse for Treenigheden eller Trefoldigheden. Det virker sandsynligt, at allerede stavkirken har været viet til Treenigheden eller Drotten.

Roskildekrøniken fortæller om Svend, at "han opførte en kirke i Skåne". Det er den tidligste oplysning, som geografisk stedfæster et kirkebyggeri af denne konge. Skal man, i tillid til krønikens ord, lede efter en mere præcis placering for en sådan kirke, må det efter al sandsynlighed være netop i Lund. Den fundne trækirke skal derfor nødvendigvis sammenholdes med både Roskildekrøniken og *Encomium Emmas* ord.

Kirken i Lund må være et væsentligt indlæg i debatten om Roskildes tidlige historie. Den er opført i Svend Tveskægs regeringstid og er forgænger for senere stenkirker, der vides at være indviet til Treenigheden (Drotten). Det betyder nye perspektiver i fortolkningen af *Encomiæ*'s meddelelse om Svends begravelse. Når man

– i henhold til Encomiet – søger Svend Tveskægs begravelseskirke i (det daværende) Danmark, må blikket derfor vendes mod Lund, hvor forholdene er i overensstemmelse med skriftets oplysninger. Der er ingen grund til – med Encomium Emma som grundlag – at så tvivl om Adam af Bremens beretning om Harald Blåtands kirkebyggeri i Roskilde.

Adams oplysninger må som nævnt stamme fra Haralds oldebarn Svend Estridsen. De er givet til Adam ca. 80 år efter oldefaderens død, hvor erindringen om Haralds indsats i byens første år stadig har været levende i Roskilde. En så væsentlig oplysning som bygning af byens første kirke kan nok (hvis det altså overhovedet har været tilfældet) bruges politisk, men næppe gøres usand i sit reelle indhold.

Det tæller med i debatten, at Harald øjensynligt ikke ligger begravet i den trækirke i Jelling, som han lader opføre ca. 960. Den her fundne begravelse tolkes som en genbegravelse af Haralds far, Gorm. Det bekræfter selvfølgelig ikke underretningen om Haralds jordfæstelse i Roskilde, men det svækker den bestemt heller ikke.

HVORNÅR BYGGER HARALD KIRKE?

De politiske forhold før Harald Blåtand er kun lidet oplyste. Det gælder også rigets udstrækning og omfang, men det ser ud til, at blandt andet Skåne har hørt til Jellingkongerne før Haralds rigssamling. Det nyvundne Sjælland bliver dermed midtpunktet i Haralds kongedømme. Haralds indsats for Roskilde kan have en sammenhæng med, at han tidligt vælger at flytte rigets tyngdepunkt fra det sydlige Midtjylland til Sjælland. Byens udvikling og hurtige advancement til politisk hovedby kan tyde på det. Uanset tronstridighederne engagerer også Svend Tveskæg og hans efterkommere sig i Roskilde og bruger den som tilholdssted.

Den danske kirke bruger tillige byen som sit hovedsæde, om end de politiske (og kirkepolitiske) forhold gør, at Lund senere vinder den skarpe konkurrence mellem de to byer om ærkebispesædet.

Tidspunktet for Haralds ankomst til byen kan ikke nøjagtig dateres og dermed heller ikke hans kirkebygge-

ri. Men han må have været på Sjælland senest i 981. Det år er Trelleborg anlagt og bevidner hans aktivitet på øen. Hans dødsår er sandsynligvis 987. Kirkebyggeriet må derfor ligge et sted i årene fra ca. 980-987.

Som nævnt fortæller Adam, at Harald dør i Jumne. Byen er beliggende ved Oderflodens munding og hedder i dag Wolin. Når Haralds flugt efter opgøret med sønnen slutter i Wolin-Jumne skyldes det hans nære forbindelser til de vendiske områder. De kommer også til udtryk i hans ægteskab med Tove. Hun var datter af den vendiske fyrste Mistivoi. De vendiske forbindelser kommer til at præge Roskilde langt ind i middelalderen.

DEN FØRSTE KIRKES BELIGGENHED

Roskildes tidligste historie kan ikke, som det nok er fremgået, beskues gennem et velpudset vindue. Der er meget dug på ruden, som besværliggør indblikket. Blandt andet er situationen den, at de skriftlige kilder både er få og forfattet med politiske hensigter. Det gør det svært at fastslå graden af sammenfald mellem det, der skete og det, der blev skrevet. Kilderne er tillige indbyrdes afhængige, og bliver – så at sige – hinandens alibier. Forfatterne henter stof hos kollegaerne, tager ukritisk hvad de kan bruge og lader andet ligge, som ikke passer til deres ærinde. For eksempel bruger forfatteren til Roskildekrøniken blandt andet Adam af Bremens værk. Saxo bruger begge disse skrifter. Det demonstrerer også et andet forhold i kildematerialet, som har stor betydning for vurderingen: nogle forfattere skriver længe efter begivenhederne, andre er næsten samtidige.

Det skal endelig erindres, at kilderne har været igennem mange hænders afskrivning, inden de er nået frem til skrivebordet hos historikerne. Der er sket fejlafskrivninger, bevidst eller ubevidst, og kun i ganske få tilfælde findes endnu (dele af) originalmanuskriptet. Der kan peges på utallige andre problemer, som må overvejes, når de skriftlige kilders udsagn skal tolkes og sammenholdes med andre kildegrupper som for eksempel arkæologiske fund. Historieskrivningen bliver således en proces, og hvert eneste bidrag er et skridt på vejen. Et skridt hvor foden meget vel kan vise sig at være plantet i kviksand.

Roskildes velvalgte beliggenhed fremgår af fugleperspektivet: forbindelsen til havet og vejene dybt ind i Sjælland mødes her. Domkirken ligger på plateauets rand. Lige over for havnen anes Sankt Jørgensbjerg kirke og nord for denne, Kællingehaven.

The location of Roskilde.

I det foregående er der gjort – forhåbentlig – begrundede valg blandt tolkningsmulighederne i de skriftlige kilder til Roskildes historie i årtierne omkring år 1000. Set i forhold til disse valg er et af problemerne så, at de skriftlige kilders oplysninger om aktivitet på Roskildepladsen i 900-tallets sidste halvdel endnu ikke aftegnes nævneværdigt i de arkæologiske fund. En tilsvarende situation kendes fra andre byer. Således er det først i de allerseneste år lykkedes at lokalisere det tidligste Ribe efter årtiers eftersøgning. Der findes en strategi for undersøgelseerne i Roskilde, og de første resultater er be-

gyndt at vise sig. De kan give baggrund for en arkæologisk skitse til byens begyndelse, men ikke det endelige billede.

Adams oplysninger om Haralds kirkebyggeri må, som de her opfattes, betyde, at der ligger rester på Roskildepladsen af en trækirke fra senest 987. Ifølge traditionen antages den at ligge i eller ved den nuværende domkirke. Det forekommer sandsynligt. Antagelsen grunder sig på den omstændighed, at kirkebygningerne på Domkirkepladsen (hvoraf dog kun en kendes sikkert arkæologisk) benævnes som Treenighedskirker indtil midten af 1100-tallet. Netop til Treenigheden var også Haralds kirke indviet ifølge Adam af Bremen. Hvis Adams oplysninger om indvielsen ikke er en tilbageslutning fra de i 1070 eksisterende forhold, bliver Haralds kirke den første i rækken af Trefoldighedskirker, og dermed er dens placering givet med rimelig sikkerhed.

Som sagt er rester af trækirken aldrig blevet fundet, heller ikke under de store undersøgelser i domkirken i 1890'erne. Men dens ringe størrelse i forhold til den nuværende domkirkes enorme areal giver den mange muligheder for "at gemme sig" – og stolpehuller er vi i øvrigt først blevet gode til at erkende længe efter de store domkirkeudgravninger. Endelig kan man forestille sig en placering uden for den nuværende domkirkes grundplan.

Arkæologiens Roskilde

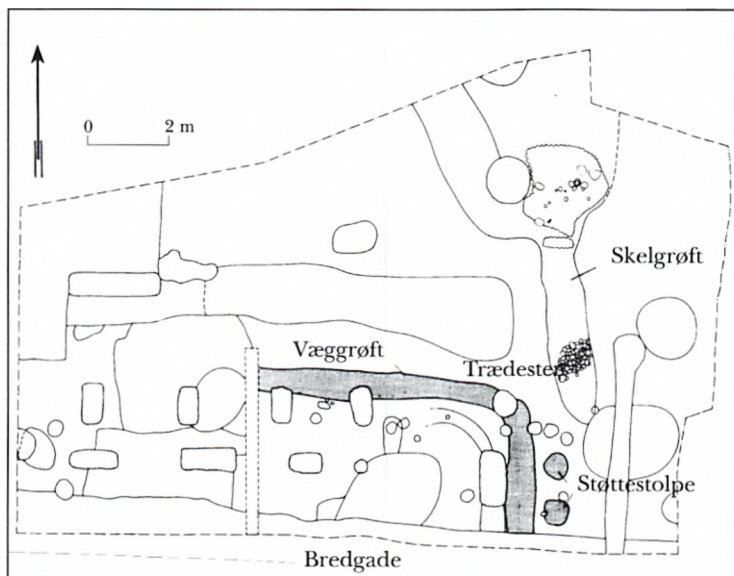
VÆRKSTEDER I BREDGADE

Som allerede nævnt mangler stadig det afgørende fundlag fra før år 1000 i Roskilde. De seneste års arkæologiske undersøgelser har givet fingerpeg, men ikke mere. Nedenfor skal omtales de undersøgelser, som har givet bidrag til forståelsen af Roskildes udvikling og lokalisering.

Klæbersten – eller fedtsten – er en god indikator for vikingetid. Denne, fortrinsvis fra Norge, importerede bløde og let bearbejdelige stenart findes overalt i landet. Fund fra Lund viser, at importen er slut inden 1050, men hovedvægten ligger i 800-900-tallet. Vigtigt er det derfor at finde andre genstande sammen med klæbersten for at kunne foretage en nøjere datering. Fra Roskilde kendes i alt seks stykker. To stykker er løsfund fra henholdsvis Stændertorvet og Blågårdsstræde/Bondetinget. Der kendes intet til fundomstændighederne. De fire andre stammer fra arkæologiske undersøgelser – heraf to stykker fra en udgravning i Bredgade i 1985. Klæberstensfundene herfra omfatter et skår fra et kar (randskår) og en støbeform til små sølvbarrer.

1. Bredgade
- udgravning
2. Allehelgensgade
- udgravning

Udgravningsplan af hus fundet i Bredgade.
House, 11th century. Bredgade.

Bredgadeundersøgelsen har givet vigtige oplysninger. Der blev fundet en fundamentsgrøft, som nok har båret en lerklinet bygning. Huset var bygget på et grundstykke, der har givet ejeren problemer, fordi der lå et mosehul, som måtte fyldes op, før byggeriet kunne gå i gang. De omtalte klæberstensfund blev gjort ved bygningen. Her fandtes tillige en lerstøbeform til små hængekors, glasperler samt to stykker grøn porfyr. De menes at være rester fra en produktion af de såkaldte sepulchralsten, der er stenlåg af sjældne og smukke stenarter, brugt som dække over kirkernes relikviegemmer. Uden for huset blev der endvidere fundet kæden til en skålvægt, en spydspids af sen vikingetidstype og resterne fra en benmagers arbejde.

Fundet er dateret til 1000-tallets begyndelse. Dateringen bygger også på den tilstedeværende keramik af Østersøtypen. Med denne datering bliver huset i Bredgade den foreløbig ældste verdslige bygning, der er undersøgt i Roskilde. Som nævnt skulle ejeren opfylde et mosehul, før huset kunne bygges. Grundstykket må i det hele taget have været fugtigt. Det viser også en nord-sydgående grøft gravet øst for huset som drænrende. Til passage af renden var der lagt trædesten. Men drængrøften ser også ud til at have tjent som afgrænsning af grunden, et forhold der også kendes fra andre byer. Det afgørende interessante ved den kombinerede drængrøft-grundafgrænsning er, at den svarer til nutidens matrikelskel på stedet.

Fundet i Bredgade er væsentligt for forståelsen af det tidlige Roskilde. Det viser nemlig, at byen på plateauet

Støbeforme fra Bredgadefundet. Til højre form af klæbersten til støbning af sølvbarrer. Til venstre lerstøbeform til et tidligt kors (romansk). Begyndelsen af 1000-tallet.
Casting moulds. Bredgade.

allerede i de første årtier af 1000-tallet har en stor udstrækning. Valget af den sumpede grund, som har krævet opfyldning og dræning, viser samtidig, at udbudet af umiddelbart bebyggelige arealer ikke har kunnet modsvare efterspørgslen. De mest velegnede arealer må allerede have været beslaglagt, når man bygger i mosehuller.

Endnu er det for tidligt at drage endelige konklusioner af drængrøftens sammenfald med det nuværende matrikelskel. Der må flere undersøgelser til. Men i blandt andet Ribe og Hedeby findes en matrikulering af de tidlige byområder. De organisatoriske forhold og kræfter, der ligger bag dette, må henføres til kongemagten.

SMEDEN I ALLEHELGENSGADE

I ganske kort afstand fra Bredgadefundet mod sydøst blev der i 1984 foretaget en undersøgelse ved Allehelgensgade. Fundstedet ligger mindre end 100 m vest for Vor Frue kirke. Tæt ved resterne af et lerklinet hus fra omkring 1100 fandtes to affaldsgruber, som indeholdt rester fra smedevirksomhed. Således blev der fundet jernslugger, glødeskaller samt en avlsten af klæbersten. (Avlsten anbringes foran blæsebælgen til beskyttelse af denne mod ilden). Klæbersten er velegnet til formålet på grund af dets varmebeskyttende egenskab. De eneste lerkarskår i gruberne var skår af vikingetidens grove, hjemlige type. Avlsten af klæbersten er sjældne. Et tilsvarende eksemplar som stykket fra Allehelgensgade kendes fra ringborgen Fyrkat. Allehelgensgadefundet er dateret til omkring år 1000.

Avlstenen fra smedeværkstedet i Allehelgensgade. Lige omkring år 1000.

Forge stone, c. 1000. Allehelgensgade.

PROBLEMFYLDT DATERING

Der rejser sig nogle dateringsproblemer i Roskildes arkæologiske materiale. De hænger først og fremmest sammen med stedets betydning kombineret med mangel på sammenligneligt materiale. Dernæst er det af afgørende betydning, at væsentlige oldsagsgruppers kronologi stadig er dårligt belyst.

Vigtig i denne sammenhæng er den såkaldte Østersøkeramik. Betegnelsen dækker velbrændt, fladbundet, som regel dobbeltkonisk keramik, der er efterbearbejdet

Køkkenudstyr fra 1100-tallet: lerkar, rørepind, dejskraber, drejet træskål og en gaffel til at fiske kødet ud af kogekarret med.

Kitchen utensils from the 12th century. Roskilde.

på drejeskive og hyppigt dekoreret. Navnet stammer fra keramiktypens oprindelse i de vendiske områder. Den kendes allerede fra 800-tallet i Norden, men kommer nok først til Danmark i 900-tallet, tidligst Østdanmark. I begyndelsen kommer keramikken som import, men på et tidspunkt begynder den at blive eftergjort i landet. Hvornår er det svært at fastslå. Østersøkeramikken "afløser" vikingetidens hjemlige grove og dårligt brændte keramik, men erstatter den aldrig helt. Det menes dog, at brugen af klæberstensgryder forsvinder eller stærkt aftager med fremkomsten af Østersøkeramikken, der også er velegnet til kogekar.

Som nævnt er Østersøkeramikens kronologi langt fra fastlagt. Især i forhold til Roskilde er dette problematisk. Den mulighed, at denne keramik faktisk er tidlig i Roskilde, kan ikke udelukkes. Byens placering, som et sjællandsk handelscentrum sammenholdt med de på anden måde påviste kontakter med de vendiske områder, kan begrunde antagelsen.

Man kan forestille sig, at denne tidlige bydannelse har været, skal vi kalde det: teknologisk førende og "modeskabende". Her nåede de nye impulser først frem og prægede tidligt den materielle kultur. Der er derfor i Roskilde en risiko for, at fundene dateres for sent, fordi det lokale genstandsmateriale endnu ikke er særligt omfattende, gennemgribende undersøgt og lokalt absolut dateret for eksempel ved dendrokronologiske prøver.

For at vende tilbage til undersøgelsen ved Allehelgensgade må det dog kunne fastslåes, at et fund *uden Østersøkeramik* kun indeholdende klæbersten og grov vikingetidskeramik, i Roskilde må vurderes som meget tidligt. Den smed, der har arbejdet her, har derfor nok været aktiv tidligere end oprindeligt antaget. Antageligt før år 1000.

VIKINGETIDENS SPOR I ROSKILDE

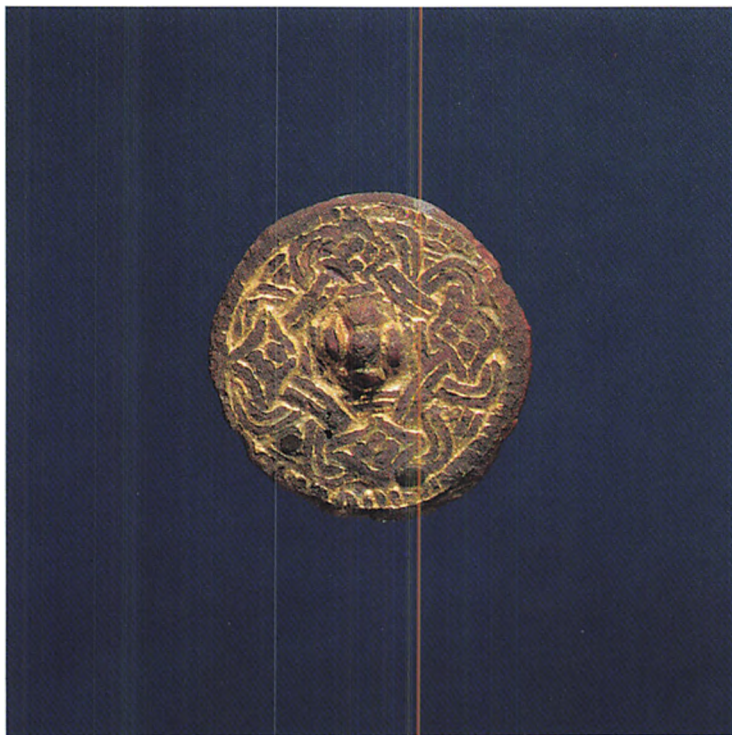
Der er gennem årene sket opsamlinger i byen af genstande, der kan henføres til årene før eller lige omkring år 1000. Foruden de førnævnte stykker klæbersten drejer det sig om følgende:

En bennål med udskåret dyrehoved i Jellingstil, hvilket daterer den til 900-tallet. Set i relation til Allehelgensgadefundet er det interessant, at denne nål er fundet nordligt ved samme gade. Fra Gråbrødre kirkegård kendes et guldbelagt bronzespænde, som må dateres til lige efter år 1000.

Snoet arming i bronze, antagelig vikingetid.
Bracelet, Roskilde.

Førgylt bronzespænde, Gråbrødre kirkegård, ca. år 1000.
Trefliget spænde i bronze, Sankt Hans kirkeruin, vikingetid.
Dupsko fra sværdskæde, Domkirkepladsen, 800-tallet.
Finds from viking period. Roskilde.

Ved en grundgravning i Algade "ud for Laurentii kirke-tårn" blev der i 1907 fundet en snoet armring i bronze, der antageligt skal dateres til vikingetid. Et treflignet spænde af bronze i meget smuk udførelse kendes fra Sankt Hans kirkeruin. Spændet er før år 1000, antagelig så tidligt som 800-tallet.

Under en 1200-talsgrav lige nord for domkirken fandtes løst i fylden en usædvanlig fin gennembrudt bronzedupsko til en sværdskede. Dupsko på sværdske-der er sjældne. Efter sin ornamentering må dupskoen fra Domkirkepladsen dateres til 800-tallet. Indkøbt fra en antikvitetshandler i 1898, men angiveligt fundet i byen, er en lille jernøkse med udfligede skaftunger. Også den må dateres til før år 1000.

Der kan endeligt nævnes et fund fra 1908, gjort i Fruegade under kloakgravning. Det drejer sig om en gennemboret bjørnetand, der fandtes i 3 alens dybde. "Til højre var fundet et par nåle af metal". Fundet kan måske stamme fra den tidligste middelalder. Fra Belle-vesti stammer et meget smukt spænde i Urnesstil, som dog dateres til efter 1050. Endelig skal der nævnes en miniatureøkse fra Algade, som typologisk kan gå tilbage til 900-tallet.

Løsfund fra byen giver således vidnesbyrd om aktivitet i 800-900-tallet. Men fundomstændighederne tillader ikke, at der konkluderes mere præcist. Det skal dog til stadighed erindres, at der ud over kirkerne kun er foretaget ganske få arkæologiske udgravninger i de centrale bykvarterer før 1978. Som vist ovenfor har nogle af disse undersøgelser givet informationer, som både antyder behovet og de muligheder for overraskende oplysninger, der rummes i byens undergrund.

ANLØBSPLADSER VED FJORDEN

Hvis vi forlader det centrale Roskilde og søger mod fjorden, dukker der fund op blandt andet fra 900-tallet. Det gælder først og fremmest den undersøgte handels- eller omladeplads ved Sønderø (se side 29), men der er opsamlet fund andre steder ved Roskilde fjord, som tyder på pladser af Sønderøtypen.

Det gælder således i Løjre vig ved Lyndby og på Bistrup-

Bjørnetanden fra Fruegade. Gennemboeringen betyder, at den har indgået i et hængesmykke. Dens datering er uvis. *Bear's tooth. Fruegade.*

gårds jorder nord for Sankt Hans Hospital. Netop i det område har der ligget tre nu forsvundne bebyggelser, Sighærstorp, Boserup og Biscopstorp. De to første stednavne tyder på anlæggelse i vikingetiden.

Ikke mindst Sønderø- og Bistrupgårdfundene er interessante i forbindelse med Roskilde. Selv om begge steder nok har tjent den lokale handel med de nærliggende landsbyer, bør de dog også inddrages i det materiale, der belyser Roskildepladsens velbeliggende position i vikingetidens handelssamkvem.

VENDERNES BODER OG SANKT IBS KIRKE

I dag ligger Byparken i Roskilde som et storslået parkområde mellem by og fjord. Arealet og de tilstødende områder mod nordøst har ikke været nævneværdigt bebygget i nyere tid. Langs Frederiksborgvej ligger et villakvarter, men antagelig har der i øvrigt ikke ligget huse siden middelalderen.

To faktorer gør stedet interessant. Den ene er den nuværende ødekirke, Sankt Ib (Jakob). Den anden er

Kig fra anløbspladsen ved Sønderø. Sønderø er foreløbig det eneste fund, der vidner om handel i vikingetiden i Roskildes umiddelbare nærhed. *Sønderø, a port of trade close to Roskilde.*

stedets navn i middelalderen, Vindeboder, der betyder: vendernes boder. Områdets topografi er tillige interessant. Fra den nuværende Byparkrestaurant strækker en forhøjning sig mod nord som en tange ned mod fjorden. Mod vest afgrænses den af en oprindelig langt tilbagetrukket indskæring af Roskilde fjord. På tangen har, så langt tilbage det kan følges, gået Roskildes nordlige indfaldsvej (Frederiksborgvej-Sankt Ols Gade).

I Byparken blev der foretaget mindre undersøgelser i 1979-80, som viste, at der har været aktivitet i området i 1000-årene. Den fundne Østersøkeramik virker i brænding og materiale tidlig, men igen spiller den usikre datering af byens keramik en rolle. Knap 100 m nordøst for Byparkundersøgelsen ligger Sankt Ibs kirke, der blev arkæologisk udgravet i 1959-60. Undersøgelser i den nuværende frådstenskirke afslørede to tidligere træbygninger på stedet, der er blevet tolket som rester af kirker på grund af fundet af begravelser ældre end frådstenskirken. Nogle af begravelserne var oven i købet ældre end i hvert fald den ene trækirke. De ældste begravelser var ofte uden kiste, og de gravlagte havde hænderne foldede over underlivet. Orienteringen er øst-vest, og gravene må alle betragtes som kristne. Der er i kirken fundet adskillige mønter, hvoraf fire er ældre end den stående kirke: to engelske Æthelred-mønter, en Knud den Store mønt og en Kølnermønt fra 1030'erne. Den sidste er fundet i frådstenkirkens fundaments muldfyld.

Frådstenskirken har ikke kunnet dateres nærmere end til omkring 1100, men begravelser, mønter og to formodede trækirker på stedet, bringer den tidligste kirkelige aktivitet på stedet tilbage til første halvdel af 1000-tallet.

Som noget enestående ved kirkeundersøgelsen indeholdt fylden i kirken og gravene ret store mængder lerkarskår. I alt ca. 1000 skår fra mindst 90 forskellige kar af Østersøtype, dateret til 1000-tallet. Dette særegne træk er forsøgsvis tolket som rester af emballage fra begravelsesmåltider.

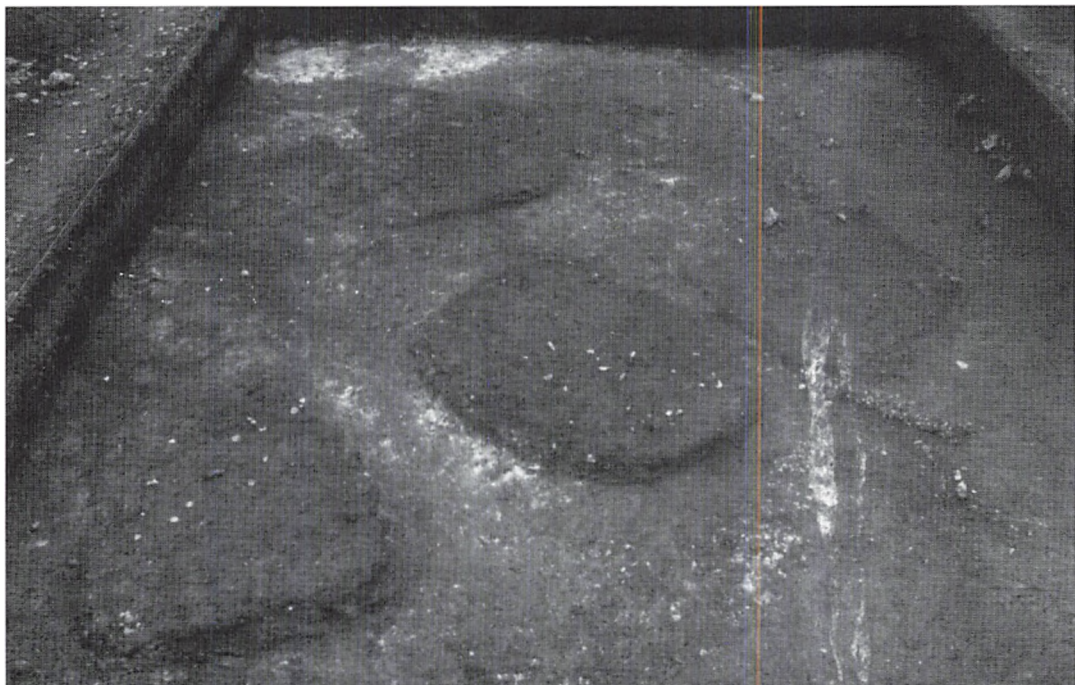
Områdets navn Vindeboder nævnes første gang i et brev fra 1291. I brevet gives en Roskildeborger i "Windebothæ" fuldmagt til at sælge en gård ved siden af Sankt Jakobs (Ibs) kirke. Navnet optræder flere gange senere i middelalderen. Der omtales både gårde i Vindeboder

og tomme grundstykker. Der kendes endog et navn på en gård, nemlig Nørregård (Nørregardh) omtalt første gang 1435. Den er da bolig for fogden på Haraldsborg. Måske kan Vindeboders udstrækning ud mod Haraldsborg, som fogdens gård vidner om, forbindes med et brev fra 1295. Heri nævnes nogle jorder, der skænkes Sankt Agnes kloster, "... hvilke jorder kaldes Kongshegnet med møllerne sammesteds nær ved Haraldsborg". Hvordan navnet Kongshegnet skal tolkes, vides ikke. Men måske har det udgjort Vindeboders nord- og nordøstlige afgrænsning.

Navnet Vindeboder giver nogle vigtige oplysninger. Betegnelsen boder henviser normalt til en primitiv og midlertidig bebyggelse i denne periode. Den betydning må sandsynligvis også rummes i den oprindelige brug af ordet i Roskilde. Men senest i 1200-tallet er den første midlertidige bebyggelse afløst af egentlige gårde og huse. At der allerede kan være sket noget før 1200-tallet vidner Sankt Ibs kirke måske om.

Vindeboder må selvfølgelig inddrages i diskussionen om det tidlige Roskilde. Hvad har bebyggelsens oprin-

I 1980'erne blev der foretaget undersøgelser i Byparken i umiddelbar nærhed af Sankt Ibs kirke. De fundne små lergulve kan stamme fra telte eller hytter til midlertidige funktioner, for eksempel "handelsboder". Datering usikker. *Clay floors, maybe for tents. Vindeboder.*

delige karakter været, og hvorfor har stedet fået navnet Vindeboder?

Der blev i Byparken fundet små lergulve, som kan have været gulve i telte eller andre midlertidige bygninger, boder. Ved Byparkundersøgelsen blev der blandt andet også fundet eksemplarer af sene vendiske knivskedebe-
slag sammen med de ret store mængder af Østersøkeramik. Som det erindres var den samme keramik usædvanlig rigt repræsenteret i Sankt Ibs kirke – om end det endnu ikke lader sig afgøre, om det er importeret, eller Østersøkeramik eftergjort i Danmark.

Lergulvene fra de midlertidige boder og de vendiske indslag i fundmaterialet sammenholdt med navnet må lede til den konklusion, at Vindeboder er et egentlig vendisk kvarter i Roskilde. Et kvarter der i begyndelsen fungerede som midlertidigt opholdssted for tilrejsende vendiske købmænd og håndværkere. Fænomenet er ikke usædvanligt i datidens byer. Som nævnt var der blandt andet i den vendiske by Wolin en nordisk købmandskoloni.

Vindeboder har ikke nødvendigvis været forbeholdt vendiske tilrejsende, men kan også have huset købmænd af andre nationaliteter. Efterhånden har bebyggelsen også fået mere permanent karakter. I den sammenhæng er det værd igen at se på Sankt Ibs kirke og den mulige forbindelse med tilrejsende fremmede købmænd. Fra både Nord- og Østeuropa kendes de såkaldte købmandskirker. Det var kirker, sikkert bygget af købmændene selv, som kunne bruges både til religiøse og verdslige formål. De sidste i form af oplagring af varer, der både kunne ligge på loftet, i kirkeskibet, ja endog i koret. Senere i middelalderen gives eller nedskrives egentlige regler for købmandskirkerne, men begrebet kendes senest 1016.

Sankt Ibs kirke kunne oprindeligt være en sådan købmandskirke og have haft de nævnte funktioner. Dens beliggenhed midt i et fremmed købmandskvarter gør det til en oplagt mulighed. De mange ellers svært forklarlige lerkarskår får dermed mening. Hvis der i kirken også har været lagerrum og opbevaring af varer blandt andet indeholdt i lerkar eller i form af lerkar, kunne adskillige af disse skrøbelige emballager være gået til under håndteringen og således være endt i kirkens gulvlag.

Senere i middelalderen bliver kirken sognekirke. I en påskrift på dokumentet fra 1291 anføres det, at den omtalte gård er beliggende i Sankt Ibs sogn, men på det tidspunkt har byen på bakken forlængst inddraget Vindeboder i sin struktur.

Vindeboders karakter af tidligt handels- eller markedsområde bliver måske understreget af et stednavn, overleveret i marknavnestoffet fra Sankt Ibs sogn. Navnet er sent nedtegnet, men netop marknavne kan, som før set, rumme erindringer om længst forsvundne bebyggelser eller funktioner. Navnet er "toof", der betyder: den hårdt stampe, ofte brugte plads. Vi kender også navnet i en "moderne" udgave: torv, der er den til handel afgrænsede plads.

Desværre kan stedet ikke længere lokaliseres. Men det virker tankevækkende, at navnet, som vist nok det eneste sted i landet, har overlevet i marknavnestoffet her i Vindeboder. Forhåbentlig kan arkæologien engang bekræfte eksistensen af dette "torv" mellem vendernes boder. Det vil kun forekomme naturligt.

SANKT CLEMENSKIRKEN PÅ SANKT JØRGENSBJERG

Sankt Jørgensbjerg er Roskildes havnekarver. Det hæver sig brat til ca. 15 m over fjorden. Mod vest stiger terrænet yderligere en smule, mod nordøst falder det jævnt ud mod næsset Kællingehaven. Neden for den stejle klint ligger en smal forstrand. Stedets placering synes ideel til en bebyggelse ved vandet, om end adgangsforholdene fra stranden umiddelbart synes vanskelige.

Markant på klintens top ligger i dag Sankt Jørgensbjerg kirke. Kirken er oprindeligt viet til Sankt Clemens. I sin nuværende form antages den at være fra omkring 1080. Den anselige romanske kirkebygning er opført i frådsten og har som et særkende de rundede hjørner, der fremstår som en stavkirkes hjørnestolper eftergjort i frådsten. Dette dekorative element kendes ikke fra andre stående kirker, men undersøgelser har vist, at Sankt Bendts kirke i Ringsted og en af den nuværende Roskilde domkirkes forgængere har haft det samme stiltræk. Det leder tanken hen på Roskildebispen Svend Nordmand som bygherre. Han stod for opførelsen af

de nævnte kirker og sikkert (den nuværende) Vor Frue kirke.

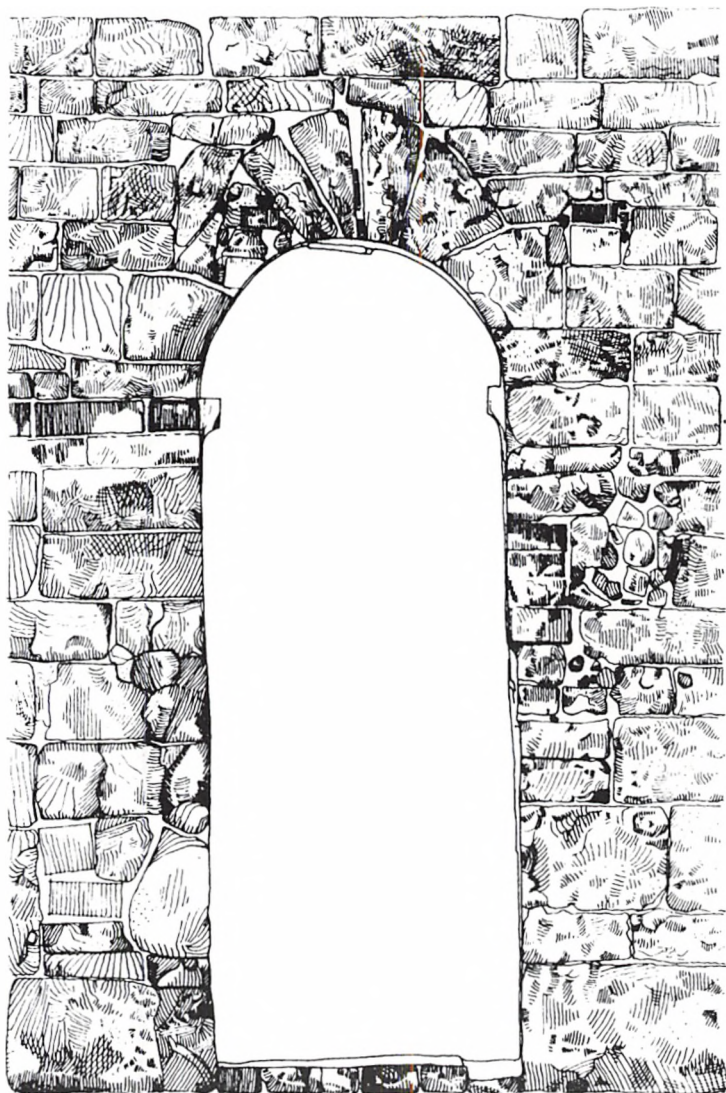
Arkæologiske undersøgelser i 1950'erne afslørede imidlertid en forgænger for den nuværende Clemenskirke. Overraskende var den også af frådsten, og åbenbart var det den første kirke på stedet. Der fandtes ingen spor efter en trækirke. De meget gennemgribende undersøgelser afslørede, at dele af den første kirke er genanvendt i den eksisterende, således adskillige frådstenskvadre, men også kirkens nordportal. Den høje slanke portal uden dørfals og et for Danmark særegent udformet buestik viser engelsk indflydelse. Af afgørende vigtighed for dateringen af den første Clemenskirke var et møntoffer i fundamentsgrøften. I alt 110 mønter blev fundet, heraf de 61 slået under Hardeknud og ingen yngre end dem. Mønterne fandtes under vestpartiet, der menes at have været et tårn, og anses for at være bygget sidst. Møntfundet daterer kirkens afslutning til 1040 efter de dagældende dateringer af Hardeknuds mønter. Den genanvendte nordportal bliver dermed det ældste kendte stykke stenbygningsarkitektur i Danmark.

Sankt Jørgensbjerg og kirken set fra fjorden. Den nuværende frådstenskirke fra før 1100 ligger markant for den tilrejsende på "bjergtet". På samme sted lå stenkirken fra ca. 1035.
St. Jørgensbjerg.

NYDATEREDE MØNTER GØR CLEMENSKIRKEN ÆLDRE

Hardeknuds mønter er imidlertid senere blevet omdateret. Hardeknud menes at have fungeret som sin fars (Knud den Stores) mindreårige medkonge i Danmark senest fra 1028 og måske endog nogle år tidligere. Hans mønter med særlig dansk motivverden henføres nu til den periode.

Hardeknudmønterne i Clemenskirkenes fundament er af denne danske type og må derfor dateres til omkring

Fra den første stenkirke på Sankt Jørgensbjerg findes stadig, indmuret i den nuværende kirke, den meget karakteristiske, engelsk-inspirerede nordportal. Det er Danmarks ældste bevarede stykke stenarkitektur.

Portal, c. 1035. St. Jørgensbjerg Church (Church of St. Clemens).

1030. Sammen med disse mønter rummer fundet et antal engelske mønter slået under Knud den Store i perioden 1030-35. De er alle slået med det samme stempel, og det regnes normalt som udtryk for, at en møntskat er nedlagt samtidig med udmøntningen. Clemenskirkenes møntskat, der daterer afslutningen af byggeriet, må således være nedlagt 1030-35.

Kirken bliver altså (mindst) fem år ældre end oprindeligt antaget, og det rejser nogle perspektivrige spørgsmål for Roskildes tidlige historie – og ikke mindst for kirkenes historie.

Forholdet er nemlig det, at stenkirken på Sankt Jørgensbjerg bliver jævn gammel med dateringen af en stenkirke, som Knud den Stores søster, Estrid, ifølge Roskildedekrøniken skulle have bygget. Almindeligvis antages den at ligge på den nuværende domkirkes plads.

Det nu optrådte sammenfald i alder mellem de to kirker – den arkæologisk dokumenterede for Clemens-

Fra undersøgelsen af den første stenkirke på Bjerget under den nuværende kirke. Billedet viser vestpartiet, kirkens yngste del, hvor de daterede Hardeknudmønter blev fundet i fundamentsgrøften.

The excavation of the first Church of St. Clemens. St. Jørgensbjerg.

kirken og den anslæede for Estrids kirke – må imidlertid fordre en vurdering af kildematerialet. Den kan passende begynde med en kort gennemgang af de historiske og arkæologiske efterretninger om Estrids kirkebyggeri.

HISTORIEN OM ESTRIDS KIRKEBYGGERI

Estrid var gift med Ulf Jarl, der blev myrdet af Knud den Store i Roskilde. Ulf kommer fra England til Danmark, vel nok for at fungere som kongens jarl i landet. Det må være i forbindelse med varetagelsen af dette hverv, at Ulf lægger sig så fatalt ud med Knud (se side 105). Begivenheden omtales flere steder, men det er svært at gennemskue, hvad der egentlig skete. De vigtigste kilder er Roskildekrøniken og Saxo.

Ifølge Saxo gav Knud sin søster to herreder i mandebod (erstatning) efter drabet. Dem overdrog hun senere til Roskildekirken.

Roskildekrøniken virker mere lokalt orienteret end Saxo. Krøniken nævner ikke Knuds mandebod, men fortæller senere, at Estrid på bisp Vilhelms tid (efter 1060) gav den anselige godsmængde af 50 bol til Roskildekirken. Roskildekrøniken har som den eneste kilde bemærkningen om, at Estrid bygger en kirke efter drabet på Ulf.

Oplysningen om Estrids kirkebyggeri var længe betvivlet af historikerne. Man mente, at hendes byggeri blev forvekslet i krøniken med et andet kirkebyggeri, nemlig bispens Svend Nordmands opførelse af en frådstenskatedral ca. 1080. Men dette byggeri nævnes også i Roskildekrøniken, og det er blevet påpeget, at det følger kronologisk korrekt senere i teksten og at krønikeskriveren klart skelner mellem de to kirkebyggerier. Roskildekrøniken har endvidere de interessante oplysninger om Svend Nordmands byggeri, at han opførte sin kirke "*næsten fra grunden af*" (forfatterens understregning), og at han indviede den til Treenigheden (den samme indvielse, som Harald Blåtands kirke oplyses at have haft). Krøniken nævner *ingen* indvielse for Estrids kirke. Saxo fortæller om Svend Nordmands indsats, at Svend *fortsatte* opførelsen af en stenkirke, som hans forgænger Vilhelm havde påbegyndt.

Møntskatten fra Sankt Jørgensbjerg kirke. Nydateringen af Hardeknuddmønterne i skatten betød, at kirken blev mindst fem år ældre. Hardeknuddmønterne kan blandt andet identificeres på de karakteristiske tre sammenbundne trekanter, måske et treenigheds-symbol.

The dating hoard. The Church of St. Clemens (St. Jørgensbjerg).

Kort opsummeret fortæller Roskildekrøniken altså om to kirkebyggerier: Estrids og Svend Nordmands, men nævner ikke et byggeri af Vilhelm. Saxo kender ikke Estrids kirke, men nævner kirkebyggeri af Vilhelm og Svend Nordmand.

Det har været vanskeligt at udrede trådene i de skriftlige kilder, men i dag er den almindelige opfattelse, at Estrids kirke er reel nok, og at den har ligget på Domkirkepladsen. Her skulle den være arkæologisk påvist under og delvist indbygget i Svend Nordmands katedral. Men senere undersøgelser synes at afkræfte denne teori, og der er ingen sikker arkæologisk påvisning af en stenkirke på stedet fra 1030'erne.

Det er tillige den almindelige opfattelse helt at afvise et kirkebyggeri af bisp Vilhelm, selv om Saxo nævner det, og Roskildekrøniken synes at hentyde til det. For krønikens oplysning om, at Svend Nordmand opførte sin kirke "næsten fra grunden" giver næppe mening, hvis der ikke henvises til et i forvejen igangsat eller igangværende byggeri. Det kunne i så fald være Estrids kirke som kronikøren hentyder til, men det må betragtes som yderst tvivlsomt. Hvis hendes kirke skulle være påbegyndt ca. 1030 må den forlængst have stået færdig 50 år senere, hvor Svend Nordmand begynder sit byggeri.

ESTRIDS, VILHELMS OG SVENDS KIRKER

Der gives dog en helt anden mulig løsning på de skriftlige kilders oplysninger om kirkebyggeriet på Domkirkepladsen. I stedet for at se på Roskildekrønikens og Saxos manglende enighed, kunne man hæfte sig ved deres sammenfald af oplysninger – og der er to ting, de er enige om: Estrid giver en godsgave til Roskildekirken, og Svend Nordmands kirkebyggeri starter ikke fra grunden af. En mulig udlægning af teksten kunne derfor være, at Estrid har været initiativtager til et kirkebyggeri og har finansieret det med sin godsgave, men Vilhelm har, som biskop, været dens bygherre. De to skribenter har – oven i købet af forklarlige årsager – erindret (eller fremhævet) hver sin person i dette makkerskab – men de omtaler det samme kirkebyggeri.

En sådan tolkning indebærer, at byggeriet først er gået i gang efter 1060, hvor Vilhelm bliver bisp – og sandsynligvis endda endnu senere. Roskildekrøniken beretter nemlig, at Vilhelm dør kort efter, at Estrid har skænket godsgaven, som altså gav Roskildekirken og bispem den nødvendige ressource til at opføre en ny kirke. Vilhelm dør ca. 1074, og det kan være årsagen til, at kirken kun når at blive igangsat.

Svend Nordmand overtager som ny biskop byggeriet, men vælger at udlægge den langt mere monumentalt – som en treskibet basilika. Årsagen hertil kan måske findes i det forhold, at kongen, Svend Estridsen, har igangsat politiske bestræbelser på at gøre Roskilde til dansk ærkesæde.

En sådan udlægning af det skriftlige kildemateriale forener Roskildekrønikens og Saxos oplysninger og indskrænker byggeriet på Domkirkepladsen omkring midten af 1000-tallet til to kirker, ja, faktisk kun én færdiggjort, nemlig Svend Nordmands.

Estrids rolle ændres fra selvstændig bygherre til initiativtager og finansierer af den kirke, som Vilhelm erindres som bygherre af – og som han ikke når at færdiggøre.

Der mangler arkæologisk dokumentation også af denne tolkning – og kun arkæologien kan i sidste instans afslutte debatten.

CLEMENSKIRKEN OG ESTRIDS KIRKE

Dermed er vi tilbage ved Clemenskirken på Sankt Jørgensbjerg og dens nydatering. Hvis man fortsat vælger at tolke Roskildekrønikens ord således, at Estrid rent faktisk byggede en kirke umiddelbart efter drabet på hendes ægtemand, Ulf, så må Clemenskirken være et arkæologisk indlæg i debatten om denne kirke. Det er nemlig interessant, at det byggetidspunkt, man må forvente eller forudsætte for Estrids kirke, bliver sammenfaldende med den arkæologiske datering af kirken på Sankt Jørgensbjerg.

Clemenskirken er ikke i størrelse en imponerende bygning, men i kraft af sit byggemateriale, frådsten, har den været et monumentalt arkitektonisk indslag i en by, hvor alt andet var bygget i træ og ler. Initiativet til et sådan nybrud i dansk arkitektur er ikke taget af hvem som helst. Kirkens byggestil er tydeligt engelsk inspireret, ja antagelig må man forestille sig en engelsk bygmester. Netop i den periode kan det med nogen sandsynlighed pege mod Estrid. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at Roskildekrøniken ikke nævner nogen indvielse i forbindelse med sin omtale af Estrids kirke. Det er påfaldende, fordi alle kendte kirkebyggerier på domkirkens plads, hvor man ellers har villet placere en kirke af Estrid, altid nævnes som viet til Treknigheden, Lucius eller begge dele.

Den eksisterende opfattelse, at Estrid (selv) bygger en kirke, og at den lægges på Domkirkepladsen, har en af

sine afgørende forudsætninger i Roskildekrønikens beretning om, at drabet på Ulf foregik "i kirken i Roskilde". I tillid til Roskildekrønikens ord har man udlagt Estrids kirkebyggeri som en konsekvens af den vanhelligelse, der var overgået kirken med drabet, hvorfor en ny kirke måtte opføres til afløsning. Men Saxo fortæller, at drabet skete i kongsgården, og denne uenighed om stedfæstelsen kan ingen afgøre i dag.

Endelig har en sætning i Roskildekrøniken haft den helt centrale betydning for kirkens lokalisering. Den lyder på latin: "Estrith ... ecclesiamque lapideam in loco lignee construxit ...". Det oversættes sædvanligvis såle-

Sankt Clemens. Kalkmaleri fra Roskilde domkirke.
St. Clemens. Roskilde Cathedral.

des: Estrid byggede en stenkirke i stedet for trækirken. Eller: Estrid byggede en stenkirke på trækirken sted – underforstået: på stedet for Harald Blåtands trækirke (eller dens efterfølger).

Men der findes faktisk en anden mulig oversættelse af teksten: Estrid opførte en kirke af sten i stedet for (at opføre) en kirke af træ. Hvis teksten tillader en sådan oversættelse, udtrykker forfatteren noget ganske andet, nemlig at Estrid bygger i sten i stedet for det på den tid fremherskende byggemateriale til kirker, træ. Det væsentlige for kronikøren ved Estrids kirke, det han ville understrege, er da: hun bygger den første stenkirke i Roskilde. Således opfattet får Estrids byggeri et ganske andet indhold: hun bygger en stenkirke til minde om sin afdøde mand.

I den sammenhæng bliver Clemenskirken interessant, fordi denne kirke i alder, byggemateriale og byggestil svarer til Roskildekrønikens beretning. Senere i middelalderen omtales kirken på Sankt Jørgensbjerg som viet til Sankt Clemens. Det kan være sket allerede ved opførelsen. Clemens var i øvrigt en populær helgen i det England, som Estrid og Ulf kom fra.

Estrids kirke er altså et problematisk element i Roskildes tidlige kirkebyggeri. Har den eksisteret – og i så fald som en afløser fra ca. 1030 for trækirken på Domkirkepladsen? Eller er denne i Roskildekrøniken nævnte kirke i virkeligheden et projekt realiseret af Estrid og bisp Vilhelm i fællesskab, påbegyndt omkring 1070 og aldrig afsluttet? Eller byggede Estrid faktisk en kirke som et minde over Ulf midt i Roskildes havnekvart, Clemenskirken? Foreløbig kan *kun* denne kirke give krønikens tekst et arkæologisk modspil, og på mange måder står de unægtelig godt til hinanden.

Clemenskirken nydatering må nødvendigvis rejse nogle spørgsmål, og her betød det altså en længere tur rundt i Roskildes kirkebyggeri i årtierne omkring midten af 1000-tallet. Men uanset udfaldet af denne ekskursion kan en ting fastslås: kirken på Sankt Jørgensbjerg må være en af landets ældste stenbygninger – og sikkert den ældste. Hverken fra skriftlige kilder eller arkæologiske fund kendes der noget ældre stenhus fra Danmark.

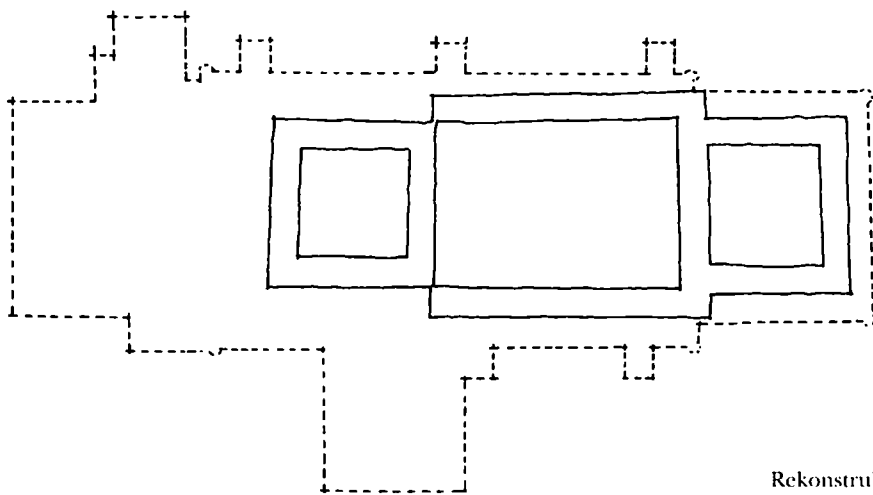
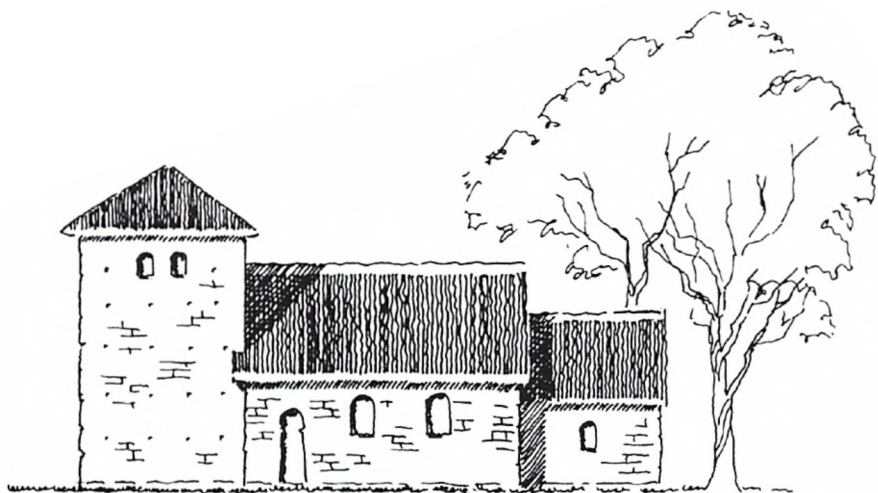
SENT KIRKEBYGGERI PÅ SANKT JØRGENSEBJERG

Selv om kirken på Sankt Jørgensbjerg kan være landets ældste stenbygning, hører den alligevel til anden generation af Roskildes kirker.

Harald Blåtands kirke markerer nemlig indledningen på et byggeri af gudshuse i byen, om end den store indsats ligger senere i middelalderen. Allerede 8-10 år før Sankt Clemens opføres, er byen blevet bispesæde, og med den udstrækning, bebyggelsen har i 1000-tallets første årtier, må der findes andre trækirker end Haralds i Roskilde.

Dette sene kirkebyggeri på Bjerget kan have flere årsager. Det kan selvfølgelig skyldes, at området først bliver bebygget sent, og de arkæologiske fund mangler faktisk. Men grunden til det er nok meget enkel. Der er nemlig stort set ikke foretaget undersøgelser bortset fra de omfattende kirkegravninger. Samtidig er den nuværende bebyggelse for størstedelens vedkommende opført i 1700-1800-tallet, hvor der ikke var tradition eller mulighed for at aflevere fundne oldsager. At der har været aktivitet i dette område viser de nu forsvundne bebyggelser Sighærstorp og Boserup, der begge har ligget i en afstand af et par kilometer fra Sankt Jørgensbjerg. De to landsbyer er sikkert grundlagt i vikingetiden, og måske kan de omtalte fund fra 900-tallet på Bistrupgårdsjorder stamme fra en af dem.

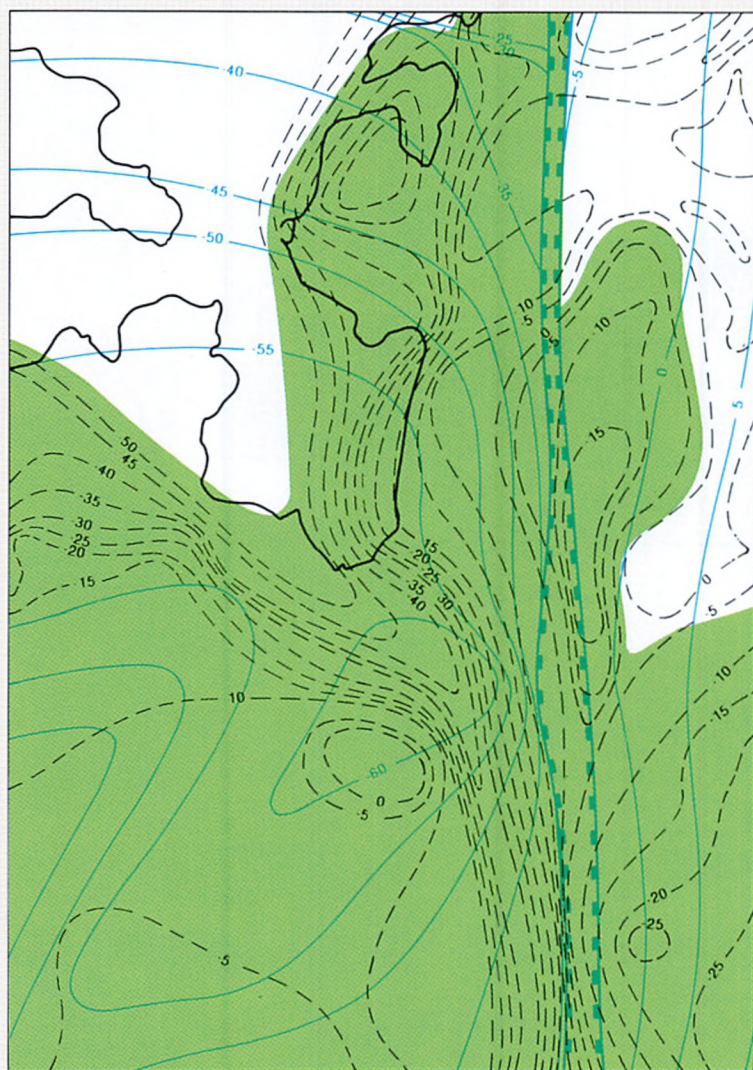
Under alle omstændigheder har Bjerget været af betydning i 1030'erne. Det viser kirken. At det sene kirkebyggeri paradoksalt nok kan skyldes tidlig bebyggelse handler det følgende om.

Rekonstruktionsforslag til Clemenskirken fra ca. 1035. Nederst er indtegnet kirkens grundplan i den nuværende kirkes grundrids. Som det fremgår, var det ikke en bygning, der imponerede ved sin størrelse, men den gjorde det ved sit radikale nybrud i dansk arkitektur.

The Church of St. Clemens, c. 1035, reconstruction.

Forkastning og jordskælv

Med stiplede kurver er vist højden for undergrundens overflade, det vil sige det "landskab", der dækket af istidens aflejringer ligger under vore fødder.

Det fremgår af kortet, at undergrundens overflade ligger højest øst og syd for byen i højder fra kote 0 (havniveau) til +25 m. Under fjorden falder undergrundens overflade til mere end 50 m under havniveau, og en snæver dal strækker sig herfra ind under byen.

De øverste undergrundslag under Roskilde består af to perioders aflejringer danientiden (ældst, vist med blå) og scandientiden (vist med grønt). Grænsefladen mellem disse to aflejringer har en højdeforskel på ca. 50 m, hvilket betyder, at der i en nord-sydgående zone forekommer et spring eller en forkastning. En forkastning er udtryk for bevægelser i jordskorpen og kan resultere i jordskælv – og sådanne er forekommet på Roskildeegnen. Et jordskælv fandt således sted i 1869 med arnested i Jyllinge.

Et andet er omtalt i et håndskrift udfærdiget af Roskildeborgeren Oluf Michelsen: "1541 sancti Jacobi apostoli afthen wor eth stort oc forschræckeligt iordskell".

Måske kendes der endnu tidligere omtaler. Saxo fortæller, at Svend Nordmands katedral styrtede sammen under opførelsen. Ifølge Saxo fordi kirkens egentlige stifter Vilhelms grav blev flyttet.

Sammenstyrtningen kan være reel nok, om end årsagen så har været en ganske anden end den af Saxo videregivne. Som Saxo så malende skriver: "... kirken rystede med et i sin inderste grundvold og faldt i det selvsamme øjeblik ...". Var det forkastningen, der rørte på sig?

Hypotesernes Roskilde

BYENS LOKALISERING

Det arkæologiske materiale er endnu for svagt til at kunne udpege handelspladsen og de tidligste bebyggelser, men der er alligevel stof til at opstille hypoteser. Dem har der i øvrigt været en del af i tidens løb. Om en ting har de fleste været enige: begyndelsen må være en handelsplads, og den må søges ved vandet. Det er også denne fremstillings udgangspunkt.

Det skal fastslåes med det samme, at der i den tidlige fase ikke skal søges nogen bygrundlægger. Handelspladsen er selvgroet, skabt af en kombination af den rigtige geografiske placering til den nødvendige funktion på det rette tidspunkt. Denne handelsplads og dens muligheder er grunden til Harald Blåtands interesse for stedet. Med hans indtræden i Roskildes historie tager udviklingen både en anden retning, og gør det i et andet tempo.

Fjorden er byens pulsåre, landevejene er dens vener.

Det afgørende vejforløb har ikke været et øst-vestgående strøg, der i middelalderen udgøres af Algade-Skomagergade. Det øst-vestlige forløb har ingen mening som forbindelse til andre bebyggelsescentre, men det kan selvfølgelig have en helt lokal betydning. Hverken København, Kalundborg eller Holbæk er byer eller bebyggelser af nogen betydning i Roskildes første tid. Kalundborg vokser op ved Hærvig og færgested og får først betydning med Esbern Snarres borgbyggerier, ligesom Havn (København) først begynder sin udvikling med Absalons grundlæggelse af sin borg. Begge brødre bygger i 1100-tallets slutning. Det nord-sydgående forløb har derimod mening i 900-tallets slutning. Det forbinder vigtige fjerndestinationer. Forløbet ved byen af dette hovedfærdselsstrøg kan selvfølgelig ikke fastlægges nøjagtigt, men i Roskildes historie markerer Frederiksborgvej-Sankt Ols Gade-forløbet sig ved de arkæologiske fund: Sønderø, Vindeboder og Allehelgensgadefundet. Hvor, hvornår og med hvilken intensitet husene kommer kan endnu ikke afgøres, men i begyndelsen af

Roskildepladsen i årene omkring Harald Blåtands død. Ved vandet ligger der tre bebyggelser, handelens pladser. På plateauet ligger Haralds kirke, gård og byens første huse. Til venstre ses den nord-sydgående vejlinje. Til højre den vandførende slugt og vest for den vejen fra Bjerget sydpå. Billedet er selvfølgelig et postulat, men bygger på de fremherskende teorier om byens begyndelse.

The Roskilde area, c. 990. Reconstruction.

1000-tallet viser fundene, at der både handles, smedes og gås i kirke her.

Selve handelspladsen skal søges ved vandet og ikke nødvendigvis lige op ad vejen. Dog påkalder Vindeboder sig al mulig opmærksomhed. Det lave næs, der skyder frem mod fjorden, er ideelt til handel og bosættelse. Det havde vendiske købmænd øje for fra omkring år 1000. Så kan andre også have set det før. Endnu mangler udgravninger nordligst i Vindeboder og nordøstligt for Sankt Agnes ud mod Haraldsborg. Undersøgelser her bør kunne lægge nye kapitler til Vindebodernes historie.

Længere mod vest, rundt om den dybe fjordindsækning i Byparken (som ikke nødvendigvis har været vandfyldt i vikingetiden, men dog fugtig), nærmer man sig den store sumpede og delvist vandfyldte slugt under gaden Byvolden. I dette område, afgrænset af Sankt Mortens Vej, Sankt Clara Vej, Byparken og Provstevænget, bør der også ledes. Der findes nemlig her overleveret et interessant stednavn: Lothenstoft. Det omtales i et brev fra 1286, hvor en Niels Hermansen tilskøder Clara

kloster huse, jord og alt tilliggende til hans gård i Lothenstoft (evt.: "som hedder Lothenstoft") i Sankt Mortens sogn. På brevet er tilføjet "ekstra Roscild ad aquilonem", hvilket betyder: uden for Roskilde mod nord. Det må – i 1286 – betyde: uden for byvolden.

Forleddet er mandnavnet Lothin, efterleddet er -toft. Toft betyder: det til bebyggelsen afpassede område. Navneendelsen hører i udpræget grad hjemme i vikingetiden. Navnet må altså øjensynligt bevidne en vikingetidig bebyggelse i dette område. En bebyggelse, som lever videre op i middelalderen. Lothenstoft kan derfor være en af de bebyggelser, der opsluges af byen. Indtil videre må det anses for det eneste vikingetidige stednavn foruden navnet Roskilde, der findes overleveret, og det bør derfor indgå med større vægt i overvejelserne.

Vest og nordvest for slugten ligger Uglebjerg og Sankt Jørgensbjerg og nord herfor Kællingehaven. Som tidligere nævnt gør de topografiske forhold og beliggenheden tæt ved vandet Bjerget til et oplagt sted for en tidlig handelsbebyggelse. For at komme til Lothenstoft og Vindeboder herfra har man imidlertid skulle passere den sumpede slugt. Før etablering af bro eller lignende har det ikke været muligt. Stedets forbindelse med landvejen mod Ringsted og Nordsjælland må derfor, før der er skabt passage over kløften, have været en vejlinje mod syd langs slugtens vestkant. Først omkring Stødens udmunding i gaderne Borgegdet/Byvolden har man kunnet søge østpå. Måske har denne vej også for en tid været Bjergets kirkevej til Haralds kirke?

Der tegner sig således et billede af to måske tre bebyggelser ved fjorden, hvor handelen har haft sine pladser. Det er svært at pege på en af dem som den ældste. Dertil er for eksempel vores viden om strøm- og bundforhold i fjorden i vikingetiden for mangelfuld. Det er samtidig svært præcist at fastslå den vikingetidige strandlinje, der uden tvivl har gået noget længere mod syd end i dag. Men strandens beskaffenhed har også været afgørende. Har der været strandenge på visse stræk, eller har der været farbare sandstrande? Det er fristende, i betragtning af de nuværende forhold, at give Uglebjerg, Sankt Jørgensbjerg og Kællingehaven prioritet, men det bliver et rent gæt.

Da Harald gør sin entré, placerer han øjensynligt sin kirke uden for den eksisterende bebyggelse. Årsagen kan være, at det nye gudshus trods alt ikke blev budt velkommen af alle. Helt andre overvejelser kan ligge bag. Således er den tilbagetrukne beliggenhed i forhold til vandet mere sikker, ikke så meget for kirken som for den kongsgård, der må være opført snart efter. Samtidig giver det forholdsvis flade plateau bedre vilkår for den bybebyggelse, som fra begyndelsen må have været Haralds ærinde, og plads til at udlægge byen uden at komme i konflikt med de eksisterende bebyggelser.

Under alle omstændigheder har beliggenheden på bakketoppen givet udsyn over fjorden og opsyn med husene ved stranden og synliggjort den nye magtfaktor i området. Fra andre tidlige byer vides det, at det ikke er i den eksisterende bebyggelse, man skal søge de første kirker, men udenfor. Netop derfor kan den sene kirke på Sankt Jørgensbjerg måske vidne om dette områdes tidlige bebyggelse.

Kongeby og bispeby

EN NY BY TAGER FORM

Det begynder ved vandet med handelspladser, men den udvikling, der snart gør Roskilde til det betydeligste bysamfund i landet, foregår oppe på plateauet. Haralds byggeri og de funktioner, der varetages derfra af både kirkelig og verdslig karakter, bliver det nye dynamiske element på Roskildepladsen.

Beboerne i de oprindelige handelspladser ved vandet har draget nytte af kongemagtens tilstedeværelse gennem den beskyttelse, kongen gav deres virksomhed. Men de har uden tvivl også betalt for beskyttelsen blandt andet i form af afgifter. Samtidig har de været vidne til et bygge-boom oppe på bakken, som nok er blevet betragtet med købmandens aldrig svigtende interesse for nye kunder.

Roskildes hurtigt opnåede position begunstiget af kongsgård og kirke, har givet mindst to slags tilflyttere: de, der skulle varetage nødvendige funktioner og embeder, og de, der fandt det opportunt at opholde sig der, hvor initiativerne blev taget. Udviklingen har været god og selvforstærkende. Byens vokseværk skabte behov for bygnings- og andre håndværkere, og alle skulle have stillet sult og tørst. Snart har omegnens bønder også profiteret af et voksende marked for næringsmidler, og nogle af de sene landsbydannelser i området skylder sikkert Roskildes appetit deres eksistens.

Byen på bakken bliver en egen organisme med en ganske anden reguleret struktur end den gamle selvgroede handelsplads. Fikspunktet er Haralds byggeri. Det ligger midt mellem den østlige og vestlige vejføring fra stranden og sydpå. Måske har der også tidligere været en forbindelse mellem de to vejføringer. Ellers kommer den nu. Den første øst-vestgående akse i byen må være Støden-Skomagergade. Men snart følger Bredgade, som giver byen dybde og plads at vokse på. Sammen med det gamle nord-sydgående vejspor (omkring Frederiksborgvej-Sankt Ols Gade-Snæversti og videre mod Ringsted),

1. Sankt Ols Gade
2. Skomagergade
3. Bredgade

danner disse veje skelettet i den allertidligste middelalderby. Kroppen formes af byggeriet på byens grundstykker, der nok fra starten har været samlet udmatrikulerede. Det forhold kan kommende arkæologiske undersøgelser afklare. Byens styre i øvrigt lader sig næppe belyse gennem udgravninger. Byfoged og bylovgivning vil kun i heldigste fald blive synlige i et arkæologisk materiale, selv om en reguleret byorganisme har været resultatet af Harald Blåtands tilstedeværelse i Roskilde.

Anlæg som har tjent til beskyttelse af byen, dens borgere og tilrejsende købmænd kendes først senere i middelalderen. Den store spredning i bebyggelsen og den hastige udvikling har vel heller ikke muliggjort anlæg af for eksempel volde (skiftende indhegninger af byområder kan dog ikke udelukkes). Den sikkerhed, som byherren i Roskilde skulle yde, har haft sin basis i kongsgården og dens besætning.

Det er byen på bakken, som vokser og breder sig på Roskildepladsen. Efterhånden inddrager den også handelspladsens oprindelige huse i sin struktur, ikke mindst i kirkeorganisatorisk sammenhæng. Men på det tidspunkt har Harald Blåtand forlængst forladt denne verden, og de efterfølgende generationer af Haraldslægten har taget over. De forvalter arven, hvordan de så end tilegner sig den, på glimrende vis.

Kongen Svend Tveskæg er nok den konge, under hvilken byens udvikling for alvor tager fart. Svend iværksætter omkring 995 en udmøntning, måske i Roskilde. Mønten bærer kongens billede, dog uden portrætlighed. Det er første gang i Danmarkshistorien, at vi får en konge til familiebummet. 2:1.

Coin struck by Sweyn Forkbeard, c. 995.

ROSKILDE UNDER SVEND TVESKÆG

Harald efterfølges af sønnen Svend Tveskæg, oprøreren og faderens banemand, men nok langt fra lederen af en hedensk reaktion, sådan som nogle af middelalderens historieskrivere postulerer. Deres kamp er et opgør om magten mellem rigets stormænd eller fraktioner inden for den herskende klasse. Roskildes stilling i opgøret kendes ikke, men det vigtigste er også, om tronskiftet får følger for byen.

Det ser ud til, at Roskilde ufortrødent og med kraft fortsætter sin udvikling. Forståeligt nok, for uanset sympatier eller det modsatte for byen så udgør den et økonomisk center. Saxo giver et fingerpeg ved at fortælle om Roskilde, at den "blev senere udvidet meget af Svend Tveskæg". Selv om Saxo skriver 200 år efter begivenhe-

den kan oplysningen, der ikke nævnes i andre kilder, referere til en lokal tradition.

Svends historie er dunkel, men hans togter vestpå til England kan til en vis grad følges i de angelsaksiske krøniker. I 994 er Svend med sikkerhed i England og overvintrer måske. Formålet med togtet kan have været tilvejebringelse af kapital. Det bliver i hvert fald resultatet. Fra 997 fortsætter togterne, men ledernes navne nævnes ikke. 1003-04 er Svend atter i England. De følgende år nævnes fortsatte angreb – igen uden anførelse af ledernes navne. I 1013 begynder Svend erobringen af landet. Den er tilendebragt før hans død i 1014.

Samtidig med engagementerne i England skal Svend forsvare sit danske rige. Måske mod vendiske angribere lige efter faderens død, og måske mod den svenske konge Erik Sejrsæl engang i 990'erne. Svend er under alle omstændigheder i strid med sin tidligere forbunds-fælle Olav Tryggvason. Sammen med Hakon Jarls søn Erik og den svenske konge Olaf Skötkonung besejrer han Olav i det sagnomspundne slag ved Svold (i Øresund) omkring år 1000.

I dette travle liv med krige og hærtogter har kongen alligevel kunnet finde tid til en indsats for byerne. Omfanget kan endnu kun anes, men alderen på den tidligere omtalte kirke i Lund (forløberen for Drotten) peger som nævnt på Svend som en mulig bygherre og åbner samtidig nye perspektiver for denne bys alder og grundlæggelsessituation. Hvilket indhold, der er i Saxos ord om Svends indsats i Roskilde, er et åbent spørgsmål. Men fundet af smedeværkstedet i Allehelgensgade fra lige omkring – og nok lidt før – år 1000 giver et fingerpeg om byens udstrækning midt i Svends regeringsperiode og ganske få år efter faderens kirkebyggeri.

Med i vurderingen hører også, at Svend omkring 995 påbegynder en udmøntning, sikkert i rigets østlige egne. Som møntslagningssteder er der peget på netop Lund og/eller Roskilde, de senere store udmøntningssteder. Møntproduktion er et byfænomen, og Svends initiativ trækker igen en forbindelse mellem kongen og byerne i det østlige Danmark.

Roskildes vækst under Svend kan bedst beskrives ved at se på situationen før og lige efter denne konge. Hans

far bygger kirke, og når nok ikke mere end at "slå stregerne" til byens udvikling. Under Svends søn, Knud den Store, bliver Roskilde omkring 1020 bispesæde, og har ifølge de, om end sparsomme, arkæologiske fund en betydelig udstrækning.

Der må nødvendigvis være gjort en vægtig indsats netop i Svend Tveskægs regeringstid. Med henvisning til Allehelgensgadefundet, med den mulige møntslagning in mente og under indtryk af kongens øvrige aktiviteter må hovedindsatsen lægges i 990'erne. Det må være i den periode, at en reguleret bystruktur for alvor tager form omkring kirken og kongsgården.

Saxos meddelelse om, at Svend udvider Roskilde meget, kan på den baggrund ikke anfægtes.

HARALD 2.

En for Roskilde interessant, men i Danmarkshistorien stort set glemt begivenhed, indtræffer senest i 1013. På det tidspunkt indleder Svend Tveskæg sit endelige erobringstogt mod England, men inden han forlader landet indsætter han sin yngste søn som stedfortræder eller medkonge. Sønnens navn er Harald. Han har ikke sat sig synderlige spor i det skriftlige kildemateriale, og senere er han stort set blevet glemt og gemt bag storebroderen Knud den Stores enestående bedrifter.

Samtidig omtale har Harald kun i *Encomium Emma*. Først berettes her om, hvordan Svend indsætter Harald "på sin kongestol", inden han drager afsted. Derefter følger en ret detaljeret beretning om, hvordan Knud den Store efter faderens død må forlade England og drage tilbage til Danmark. Han opsøger her sin broder og foreslår, at de deler det danske rige mellem sig og sammen forsøger at generobre England. Når dette er fuldført, kan Harald vælge, hvilket af de to riger han vil herske over.

Hertil svarer Harald, at det overrasker ham at høre broderens forslag. "Den arvelod, som vores fader med dit eget samtykke har overgivet mig, styrer jeg. Det gør mig ondt, at du har mistet din arvelod, som er større end denne, og jeg er rede til at yde dig hjælp. Men mit rige vil jeg ikke dele".

Ifølge Encomiet forstår Knud godt broderens beslutning, hvilket smukt falder i tråd med hele dette skrifts holdning til Knud som en retfærdig, forstående hersker. Men spørgsmålet er, om ikke skriftets ord reelt dækker over en fjendtlig afvisning af Knud, som han ikke har magtmidler til at gå imod.

I den danske tradition omtales Harald kun i Rydårbogen (1200-tallets midte) og et par årbøger, der bygger på Rydårbogen. Traditionen her er vist nok præget af en forveksling med Hardeknud og Harald, Knud den Stores sønner.

Når Harald skal nævnes her, er det, fordi han sidder som konge fra ca. 1013, og fordi han afviser Knuds krav på det danske kongedømme. Knud medbringer kun ni skibe, da han vender hjem, men et brev, som han fra Danmark sender til det engelske folk fortæller, at han følte sig og England truet af en større fare i Danmark. Det kan måske netop henvise til et fjendtligt forhold mellem de to brødre og en dansk modstand mod Knud samlet omkring Harald.

Ingen ved, om kongsgården i Roskilde var Haralds foretrukne tilholdssted, men netop i forholdet til Knud den Store kan man senere fornemme byen i en kontroversiel rolle. I den reaktion mod den kompakte engelske indflydelse, som ser ud til at være opstået få år senere, har Roskilde en central placering.

MØNTREFORM OG DRABET PÅ ULF JARL

Ulf Jarl var, som omtalt, gift med Knuds søster Estrid. På et tidspunkt, måske allerede i 1021, sendes han til Danmark som Knuds jarl og statholder. Ulf opholdt sig åbenbart i Roskilde – hvilket bekræfter byens rolle i rigets administration. I hvert fald dræbes han i byen af Knud engang i slutningen af 1020'erne. Interessant er oplysninger om, at Ulf havde Knuds søn, Hardeknud, hos sig i Roskilde.

Hvad der egentlig sker i denne periode lader sig ikke klart udrede. Flere kilder er sene og indbyrdes modstridende, men en af kildegrupperne er svær at komme uden om, nemlig mønterne. Der sker i Danmark en væsentlig ændring i udmøntningen, formentlig omkring

Roskildemønter af særdansk type. Roskildemønterne karakteriseres blandt andet ved de tre overlappende skjolde, måske et treenighedssymbol. Udmøntningen begynder under Hardeknud og tolkes som en reaktion mod engelsk indflydelse. 1:1.

Roskilde coins, 11th century.

1026/1028. Den karakteriseres ved, at overalt, og ikke mindst i de to store møntsteder Lund og Roskilde, opfører man med at slå mønt efter engelsk forbillede. En ny motivverden tages i brug, delvis tysk, delvis nordisk inspireret. Hvert møntsted vælger et eget motiv. Samtidig bryder man i det vestlige Danmark og i Roskilde, men ikke så udpræget i Lund, med den engelske møntvægt. I Roskilde er det nye møntmotiv en dobbelt gavl og tre overlappede skjolde (eller måske et treenighedssymbol). De nye mønter kan tolkes som et opgør med engelsk mønttradition og dermed engelsk indflydelse i landet. Mønterne kan næppe være slået af kongen (Knud), men må vidne om en civil administration, der valgte at gå egne veje.

Skal der beskrives en udvikling, som kan sætte denne møntreform ind i et historisk perspektiv, kan den forsøgsvis gøres som følger (idet det erindres, at det skriftlige kildemateriale nok rummer alle de beskrevne elementer, men ofte gør det i indbyrdes modstrid):

I Danmark findes der en voksende utilfredshed med at være annekstrige til England. Kongen opholder sig mest der og styrer gennem statholdere. Engelsk indflydelse er omfattende. Utilfredsheden samler sig til en reaktion, som inddrager Ulf Jarl og Hardeknud (Estrid var jo ikke kun søster til Knud, men også til Harald 2.). De danske stormænd vælger den mindrecårige Hardeknud til modkonge, hvorved Ulf får en central rolle som hans væрге. Den nye udmøntning er et resultat af dette oprør og med til at tidsfæste det.

Samtidig med denne udvikling i Danmark er der en voksende uro i Norge og Sverige over Knuds magtposition, og der skabes en norsk-svensk alliance. Knud rejser fra England til Danmark for at imødegå denne fare. I slaget ved Helgå, der nok ligger i Uppland og ikke i Skåne, som det almindeligvis antages, mødes hærene. Udfaldet er usikkert, men Knud ser ud til i de kommende år at bestride et vist overherredømme i del af Sverige.

Måske har Ulf været i ledtog med nordmænd og svenkere. Måske har han alene været defacto leder af en dansk opstand. Under alle omstændigheder lader Knud ham myrde i Roskilde engang før 1030. På et tidspunkt i forløbet – i 1027 – er Knud i Rom, hvor han overværer

den tyske kejser Konrad 2.s kroning. Herfra skriver kongen atter til det engelske folk og fortæller, at han igen rejser til Danmark for at slutte fred med de folk, der ville berøve ham krone og liv. Om det først er efter det tidspunkt, at Ulf må betale prisen for sit oprør, er usikkert.

Som sagt lader denne episode i Danmarkshistorien sig ikke endelig opklare. Heller ikke Roskildes rolle i spillet.

Knud den Store og hans dronning Emma skænker et kors til klosterkirken i New Minster 1019. Knud er 24 år gammel. Måske portrætlighed. Illustration fra håndskrift, ca. 1020. *King Canute and Queen Emma.*

Men en rolle har byen. Bemærkelsesværdigt er det, at den særdanske udmøntning forsætter her længe efter, at den er opgivet andre steder; helt ind i Svend Estridsens regeringstid. Med hensyn til mønternes vægt vedbliver Roskilde også med at udgøre et brydningssted, hvor vestdansk og østdansk (skånsk) tradition mødes og – kan man sige – forliges.

I det perspektiv, der handler om Roskildes forhold til Knud, kan der også ses en modsætning til Lund i Skåne. Roskilde og Lund er landets to største byer, begge beliggende i rigets østlige del og med forholdsvis ringe afstand imellem sig. Deres indbyrdes forhold må nødvendigvis i perioder have været præget af konkurrence. Bedst belyst er deres kamp om ærkebispesædet (se side 143), men både før og siden har der været andre også magtpolitiske elementer af konkurrence. Lund opfattes traditionelt som nært knyttet til Knud, og byen virker mere angelsaksisk orienteret end Roskilde – om end begge steder har stor spredning i kontakterne. Måske har denne situation en sammenhæng med Harald 2.s og Ulf Jarls kontroversielle forhold til Knud og deres tilknytning til Roskilde. Byerne bliver parthavere i den politiske magtkamp, og i deres forskellige valg af loyalitet kan man finde det konkurrencemoment, som bliver en af forklaringerne på deres samtidige eksplosive vækst.

Under alle omstændigheder fortsætter konkurrencen mellem dem op gennem middelalderen. Lund bliver ærkebispesæde, Roskilde domkirke bliver kongernes foretrukne begravelseskirke. I udstrækning og antal af kirkelige institutioner bliver de hinandens mage – og langt større end andre danske byer. På mange måder bliver udfaldet uafgjort. Helt bogstaveligt, da landets centrum langt senere og af ganske andre grunde – men dog næsten salomonisk – placeres midt mellem dem ved Øresund.

ROSKILDES FØRSTE BISPER

Gerbrand er navnet på den første biskop, der med sikkerhed vides at have beklædt bispestolen i Roskilde. Han indvies i England af ærkebispens af Canterbury og indsættes af Knud den Store.

I 1022 optræder han som vidne på et af kongens diplomater. Her skriver han sig til "parochia Roscylde", dvs. Roskilde stift, men benævner sig ikke bisp. Placeringen på brevet lader dog ingen tvivl tilbage. Adam af Bremen nævner da også, at Knud "førte mange bisper fra England til Danmark. Af dem indsatte han ... Gerbrand på Sjælland". "Herover blev vor ærkebisp Unwan vred", fortsætter Adam. Vreden var forståelig, set med Adams øjne. Fra Svend Tveskæg var den kirkelige indflydelse i Danmark gledet fra Hamborgkirken i Tyskland over til den engelske kirke. Sådanne forhold farver Adams beskrivelser. Han fortæller så videre, at Unwan tager Gerbrand til fange, da han er på vej fra England til Danmark. Dette medførte, at "Gerbrand gjorde, som nødvendigheden krævede, bod, lovede Hamborgsædet den skyldige troskab og underkastelse og blev herefter en meget fortrolig ven af ærkebispens". Historien er uden tvivl god nok. Kampen om den danske kirke blev ført med alle midler.

Lund var Roskildes "nabo". Deres grundlæggelsessituation er forskellig, men deres udvikling bliver sideløbende og præget af konkurrence. Model af Lund i 1000-tallet.

Lund, Sweden.

I øvrigt blev de næste bisper i Roskilde indviet af Hamborgkirken. Gerbrand besætter sin bispestol en gang mellem 1022 og 1029 og må regnes for byens første bisp. Men han er ikke nødvendigvis den første biskop, der har opholdt sig i byen. I sin missionsvirksomhed har allerede Harald Blåtand benyttet sig af et præsteskab. Roskildekrøniken fortæller, at Harald tog imod præster, som kom både fra Sachsen og England. Men det betyder ikke, at samtlige præster har været udlændinge, og man skal bestemt ikke betragte alle danskere som uden boglig lærdom i 900-tallet.

Odinkar den Ældre er – ifølge Adam af Bremen – den første dansker, der vies til biskop. Han var ikke alene from, men også lærd og tillige af fornem byrd. Roskildekrøniken kalder ham Odinkar Hvide. Odinkar blev missionsbiskop, hvilket betyder, at han er uden egentlig bispesæde og alene viet til udbredelsen af Guds ord blandt hedninger. Adam oplyser, at han blev viet til Sverige, men siger selv senere, at han "prædikede på Fyn, Sjælland, i Skåne og i Sverige og omvendte mange til den kristne tro". Odinkars virke kan ikke nøjagtig tidsfæstes, men han er aktiv under Harald – vel fra 960'erne til 980'erne.

Odinkar kan være den første bisp, der sætter sine ben i Roskilde. Ikke som Roskildebisp, men som forkynderen i Haralds erobrings- og missionsvirksomhed. Når man betænker Roskildes position i Haralds sidste år, kan den mulighed dog ikke udelukkes, at missionsvirksomheden havde en base i byen – uden at der dermed bliver tale om et bispesæde.

I Roskildekrøniken findes refereret en – sikkert lokal – tradition, der fortæller, at Svend Tveskæg lod en bisp Bernhard hente fra Norge. "Bernhard drog over havet, kom til Sjælland og endte der sit liv". Bernhard kan som Odinkar have været missionsbiskop, og missionen kan have haft sit udgangspunkt fra Roskilde. Men oplysningen kan ikke bekræftes, og der kan være tale om en forveksling med den Bernhard, som Knud den Store senere indsætter i Skåne, vel nok samtidig med Gerbrand i Roskilde.

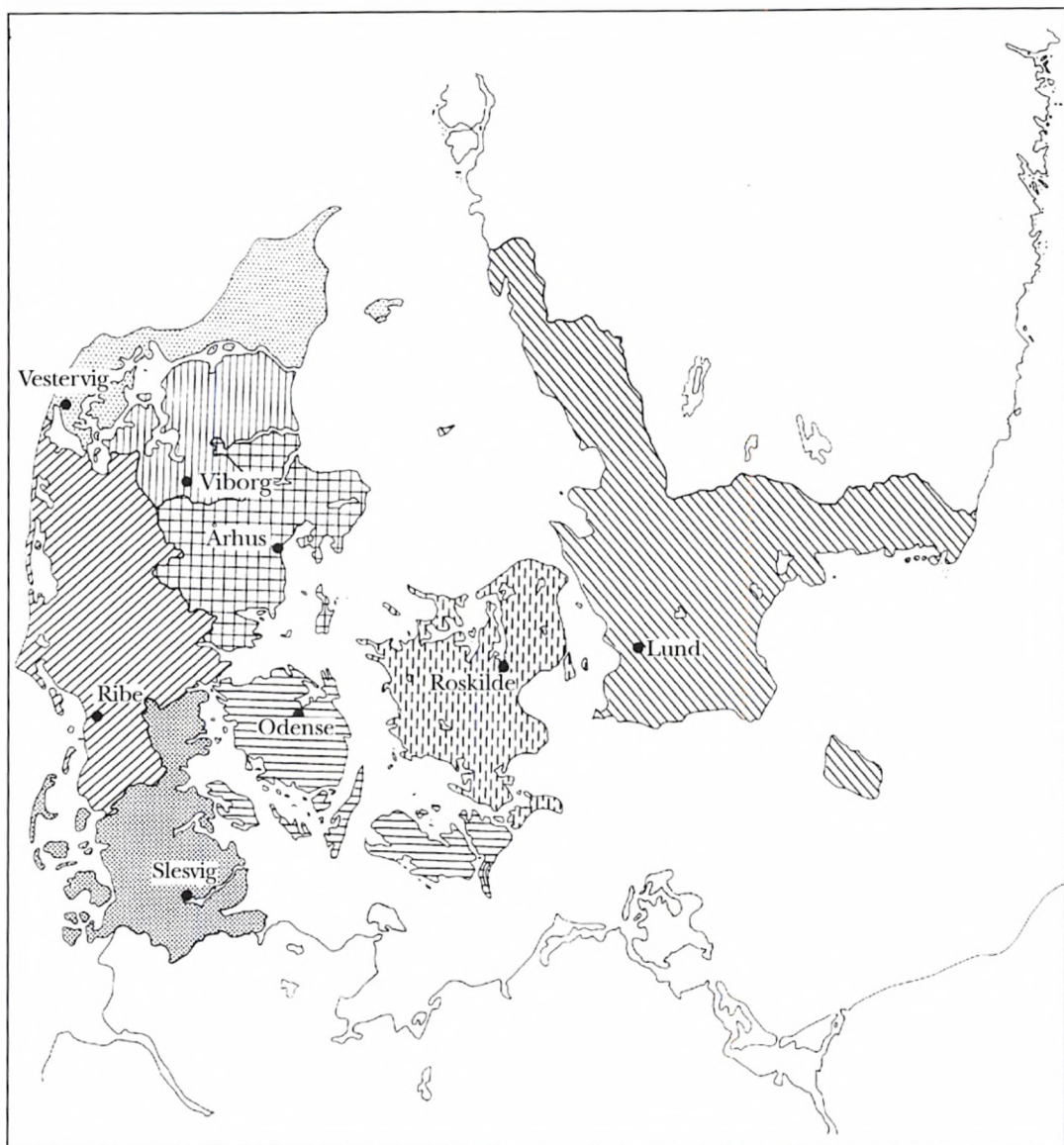
Gerbrand er den første biskop, som man med sikkerhed kan forbinde med byen, og Sjælland nævnes ikke

tidligere som underlagt andre bispestole. Adam af Bre-men fortæller: "Den første bisp på Sjælland var Gerbrand". Hvis der dermed refereres til oprettelsen af et bispesæde i Roskilde, må det stå til troende.

Hvor meget bispedømmet har omfattet kan kun nogenlunde defineres. Adam fortæller om Gerbrand, at han også "passede stiftet" i Skåne. Det harmonerer imidlertid kun delvist med Adams egne tidligere oplysninger om, at Knud indsætter Gerbrand på Sjælland og Bernhard i Skåne. Hvis disse indsættelser er sket nogenlunde samtidigt, er Bernhards bispetid i Skåne ophørt før Gerbrands på Sjælland, og bispestolen i Lund kan ikke være blevet genbesat. Måske kan der også her ses et fingerpeg om de to byers indbyrdes forhold og stillingtagen til et eventuelt oprør mod Knuds engelskorienterede styre. Unwans tilfangetagelse af Gerbrand og dennes "omvendelse" kan være et led i den danske reaktion mod Knud og den angelsaksiske kirkes indflydelse. Gerbrand kommer som bisp i byen samtidig med at Ulf Jarl opholder sig her og netop i den periode, hvor Roskildes mønter tyder på en afstandtagen fra Knud. Ved at oprette en bispestol i Lund og sørge for en loyal bisp i denne by skaber Knud en kirkeadministrativ modvægt til Roskilde.

Snart efter må forholdene have ændret sig. Bernhard ser nemlig ikke ud til at få nogen efterfølger i Lund, måske fordi den politiske situation ikke længere fordrede det. Gerbrands efterfølger Avoco (som får det danske navn Åge) er ifølge Adam biskop over både Roskilde og Lund, idet "han styrer begge kirker samtidig". Indtil ca. 1060 er Skåne en del af Roskildebispens stift.

Avoco efterfølger Gerbrand inden 1032. Adam er igen kilden. Om Avoco vides ikke meget andet, end at han ifølge Adam åd og drak sig ihjel. I sandhed et ejendommeligt eftermæle for en af de bisper, der sad længst på bispestolen i Roskilde. Avoco dør kort før 1060. Netop i hans tid oplever landet en omskiftelig periode med hyppige regentskift og intense kampe om magten. Roskildes rolle i disse stridigheder er stort set ukendt, men betragtet i det historiske perspektiv kan det godt se ud til, at Roskildes kirke ikke gør megen væsen af sig under Avoco. De kirkepolitiske initiativer tages først under

Omkring 1060 reformerer Svend Estridsen den danske stiftsinddeling. Reformen betyder blandt andet, at Skåne udskilles som selvstændigt stift, og Roskildebispens domæne indskrænkes dermed betydeligt. Kortet viser stiftsinddelingen omkring 1060.

The dioceses of Denmark, c. 1060.

efterfølgerne, og det virker som om Avocos død bliver startskuddet til store reformer under kongen Svend Estridsen.

HARDEKNUD, MAGNUS OG SVEND ESTRIDSEN

Ved Knud den Stores død i 1035 sidder Hardeknud som konge i Danmark. Som rigsforstander eller medkonge har han sikkert været i landet siden 1020'erne.

Efter Knuds død forsøger Hardeknud at hævde sin ret til den engelske krone, men samtidig gør den norske konge Magnus den Gode (søn af Olav den Hellige) krav på Danmark. Efter Hardeknuds død i 1042 er Magnus dansk konge. Hans ret til Danmark bestrides imidlertid af Svend, søn af Ulf Jarl og Estrid. Svend Estridsen og Magnus ligger ustandseligt i krig med hinanden – og ofte fremstår Svend som taberen. Med mellemrum holder de hver sin del af riget, og det ser ud til, at Svend har størst succes i rigets østlige egne. Sådan må man tolke møntfundene. I 1047 dør Magnus, og Svend bliver dansk enekonge, men derfor opnår han ikke fred. Magnus' norske efterfølger, Harald Hårderåde, forsætter angrebene på Svend indtil 1050. Et sidste slag følger i 1062 og resulterer i en fredsslutning.

Selv om Svend er engageret i langvarige kampe og – ifølge Adam af Bremen – hyppigt må søge tilflugt hos den svenske konge, reformerer han alligevel sit rige på flere måder. Han gennemfører således en møntreform, der må betyde, at kongens mønter begynder at opnå monopol som betalingsmiddel. Møntslagningen samles i højere grad om hovedbyerne, på Sjælland Roskilde, om end der også slås mønt i Slagelse. Mønterne bliver mere og mere byzantinsk inspirerede, men i slutningen af kongens regeringstid optræder nogle såkaldte runemønter, der nok fortrinsvis blev fremstillet i Roskilde og Lund. Omskriften skrives i runer, måske for at danskerne skulle kunne skelne de hjemlige mønter fra de udenlandske. I Svends regeringstid stiger andelen af danske mønter i fundene fra 10 procent til over 50 procent.

Måske ligger Svends største indsats i hans reformer inden for kirken. Svend selv var en lærd mand, der både kunne læse og skrive. Han var tillige en dreven politiker. Således indgår han samarbejde med ærkebispens i Hamborg om den danske kirkes udbygning, men samtidig arbejder han på at frigøre samme kirke fra det stærke nordtyske ærkesæde og sikre en national kirke under kongens egen ledelse. I dette spil forhandler Svend også direkte med pavestolen, uden om ærkesædet i Hamborg. Svends mål er et dansk ærkebispesæde, og paven har forståelse for initiativet. Roskilde har uden tvivl fra starten været udset til værdigheden. Men af ukendte grunde

Mønter med kongeportrætter: Hardeknud, Magnus og Svend Estridsen. Først Hardeknud og siden Svend kæmpede med norske Magnus om den danske trone. Både Hardeknud og Svend var nært forbundne med Roskilde, og deres mønter er også slået i byen. 1:1. *Coins with royal portraits, 11th century.*

strander forsøget, og da det genoptages senere, bliver udfaldet ikke til Roskildes fordel (se side 143).

Svend Estridsen reformerer den danske stiftsinddeling, antageligt lige omkring 1060. Anledningen er blandt andet, at Avoco dør, og stort set samtidig dør Nørrejylland's bisp Vale. For Roskilde får den nye stiftsinddeling (otte stifter i stedet for fire) som konsekvens, at Skåne nu endelig udskilles som selvstændigt stift. (Oven i købet deles området for en kort tid i to stifter, med bispestole i Dalby og Lund). Det har selvklart været et tab for Roskilde. Men den nye bisp bliver en gevinst. Roskildekrøniken beskriver ham således: "... han var en stærk og tapper mand, heftig af sind; men ikke alene med sin legemlige kraft kuede han de mægtige, men også med sin sjælelige; og han skånede ingen i sin vrede".

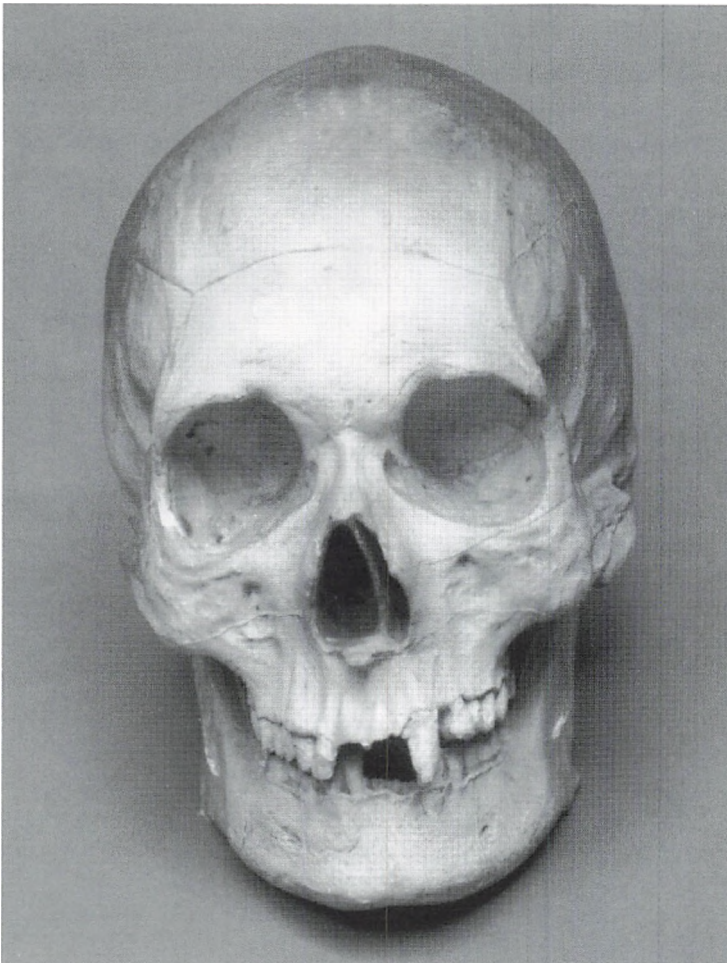
Hans navn var Vilhelm, klerk fra Bremen. Saxo kan fortælle flere historier om Vilhelm og især hans forhold til kong Svend, som han blandt andet skulle have jaget ud af domkirken. Men historierne om Vilhelm og Svend er vandresagn. Om Vilhelm vides rent faktisk ikke meget mere end Roskildekrønikens ord – og så, som tidligere nævnt, at Vilhelm kan være den biskop, der påbegynder fornyelsen af domkirken efter at have modtaget Estrids godsgave, den tidligst omtalte gave til nogen dansk kirke.

Vilhelm dør i 1073, få år før Svend Estridsen. Deres grave findes i Roskilde domkirke, hvor de jordiske rester blev undersøgt i begyndelsen af vort århundrede. Kun Svend Estridsen kunne med sikkerhed identificeres. Han har været en høj kraftig mand, men ikke uden mén af sine mange kampe: både hofteskade og ribbensbrud. Det første har givet ham en let haltende gang.

Der er nok ingen tvivl om, at Svend har været nært knyttet til Roskilde. Det er med hans samtykke, at Roskildekirken modtager godsgaven fra hans moder Estrid. Roskildekrøniken gør i øvrigt opmærksom på, at han selv udtrykkelig havde befalet at blive begravet i byen. Dermed fortsætter han den tradition, der blev indstiftet af hans oldefader, en tradition, der understreger byens betydning for den danske kongemagt.

SVEND ESTRIDSENS ROSKILDE

Så langt tilbage Roskilde kan følges i historien, har byen en central position i den verdslige og kirkelige administration. Da Adam af Bremen omkring 1070 indsamler materiale til de danske afsnit til sin Hamborg-Bremerkirkens historie, er Svend Estridsen hans hjemmelsmand. De to kan have mødt hinanden under Svends rejser til Tyskland, men Adams oplysninger er, ikke mindst for rigets østlige egne, så detaljerede, at det ikke kan udelukkes, at den tyske magister selv har besøgt landet. Måske var det i Roskilde, "danernes kongesæde", han samtalede med den danske konge. Hvor de i så fald har siddet bænket, kan ingen vide. Kongsgårdens placering

I domkirkens højkor findes fire pillegrave, der anføres at rumme gravene fra kirkens stiftere og første velgørere: Harald Blåtand, Estrid?, bisp Vilhelm og Svend Estridsen. Haralds grav indeholdt ingen ben, og identifikationen af Estrid er usikker. Vilhelms grav indeholdt to skeletter. Men Svend Estridsens grav må antages at rumme de jordiske rester af denne konge. Grave-
ne blev åbnet i 1911, og der blev taget gipsafstøbning af blandt andet kranierne. Svend Estridsens jordiske rester viser kongen som en 50-70 årig kraftig bygget, høj mand.
King Sweyn Estridsen. Roskilde Cathedral.

kendes som sagt ikke, og de første fingerpeg om denne vigtige bygning kommer først senere.

Bygningsmæssigt er kirkerne fortsat holdepunkterne i byens topografi: Clemenskirken, Sankt Ibs kirke, domkirken trækker en lang linje. Foreløbig må den slutte ved Vor Frue kirke.

Saxo fortæller, at denne kirke blev opført af Vilhelms efterfølger Svend Nordmand. Ingen anden kilde kan bekræfte oplysningen, men omfattende undersøgelser har vist, at kernen i den nuværende kirke er fra senest 1100. Dengang blev kirken bygget som en prægtig treskibet basilika, opført i frådsten. De to sideskibe afgrænsedes mod midtskibet af syv rundbuede arkader. Alle tre skibe afsluttedes med hver sin halvrunde apsis. Fra starten har Vor Frue været sognekirke for byens sydvestlige område.

Men selv om Vor Frue bygningshistorisk kan henføres til Svend Nordmands tid, har Saxo kun delvis ret. På kirkegården fandtes der nemlig i 1838 en nedgravet

På pillerne, der rummede stiftergravene i domkirkens højkor er der i 1500-tallet malet fremstillinger af de gravlagte. Billederne er ommalet adskillige gange, senest i 1870'erne af J. Kornerup. Bisp Vilhelm og Svend Estridsen er her gengivet efter Kornerups arbejdstegninger. Billederne er klart prægede af deres tilblivelsesperiode.

Bishop Vilhelm and Sweyn Estridsen. Roskilde Cathedral.

møntskat, der tolkes som en gravgave. Fundet dateres til 1050 og må betyde, at kirken har haft en forgænger, antageligt i træ.

Flere kirker i Roskilde end de omtalte kan dog stamme fra 1000-tallets sidste halvdel. Kun få af byens kirker er blevet gennemgribende undersøgt. Alligevel har mindre undersøgelser afsløret begravelser, der skæres af soklerne til de kendte bygninger til Sankt Mikkels, Laurentii og Budolfi kirker. Alle tre steder regnes de undersøgte bygninger for at tilhøre perioden lige omkring 1100, men de nævnte begravelser må altså være ældre og indikerer forgængere fra 1000-tallets sidste halvdel.

Kirkerne er en ledetråd til forståelsen af den tidlige middelalderbys udvikling på plateauet. Enhver kommende undersøgelse af byens kirker vil kunne bringe, man kan næsten sige: forventede overraskende nyheder. Engang vil de også give den indsigt, som kan bekræfte de skriftlige kilders både direkte og indirekte markering af Roskilde som rigets hovedby i 1000-tallet. Det samme

På hundrede år har byen udviklet sig fra handelsplads til et verdsligt og kirkeligt centrum. Især bebyggelser på plateauet, den egentlige regulerede bystruktur, er vokset. Tyngdepunktet ligger syd for domkirken omkring gaderne Skomagergade og Bredgade.

Roskilde, c. 1080, reconstruction.

vil undersøgelser i det verdslige Roskilde også gøre, når vi for eksempel engang finder Osgod, Fadr og Bruns møntværksteder, kongens gård, de udmatrikulerede grundstykker, købmændenes boder, havnens bolværker og håndværkernes værksteder.

Der er store huller i vores viden om Roskildes første hundrede år. Indtil videre tillader kildematerialet kun, at billedet tegnes med en bred pensel. De fine pensler, der kan prente detaljerne, må vente. De skal først bruges af arkæologerne. Det er dem, der skal anlægge paletten og trække stregerne i det komplekse billede af Roskilde fra engang i 900-tallet og op til 1080.

Fyldt med overraskelser skal det nok blive.

Rigets hovedby 1080-1300

af Michael Andersen

Frådstenskatedralen i Roskilde

SVEND NORDMAND – ROSKILDEBISP OG KIRKEBYGGER

Den 19. april 1080 skrev pave Gregor 7. et brev til kong Harald Hen. Det var kristendommens tilstand i Danmark, der lå ham på sinde. Præsternes forvaltning af deres kald havde han intet at udsætte på, men for folket var der mere grund til bekymring. Paven bad derfor kongen ændre de tilstande i landet, som bevirkede, at man gav præsterne og kvinderne skylden for dårligt vejr og sygdomme.

Det var nu hundrede år siden, at Harald Blåtand efter eget udsagn havde "gjort danerne kristne", men paven havde øjensynligt grund til at tro, at der endnu var danskere, der betragtede kirkens mænd som troldkarle. Hvorledes det egentlig forholdt sig med troen hos menigmand på dette tidspunkt, ved man næsten intet om. Der var langt til Rom, og paven kan meget vel have haft grund til sin bekymring. Vores viden om de kirkelige forhold bliver straks mere omfattende, når vi vender os mod de højeste lag i befolkningen.

I Roskilde var Svend Nordmand blevet bisp i 1074, og netop i denne by havde kirken vundet sikkert fodfæste. Svend Nordmands bispesæde havde rang som et af de førende i landet. Bisp Svend var vistnok født i Norge – heraf tilnavnet. Han var ifølge Saxo blevet optaget i kongens hird, hvor han havde titel af høvedsmand. Med andre ord var han officer. Det faldt imidlertid i Svend Nordmands lod at skifte fra ringbrynje til bispekåbe. Springet var ikke så voldsomt, som man skulle tro. I middelalderen kunne man udmærket kombinere de to karrierer, som vi siden skal se andre eksempler på.

For at råde bod på Svend Nordmands manglende boglige uddannelse sendte Svend Estridsen ham på skole i udlandet – formentlig i Tyskland, som det var tidens skik. Rygterne ville senere vide, at han ikke fik så meget udbytte af studierne, men det skal man ikke fæste lid til.

Der er tale om en anekdote, som siden hen har været muntert fortællestof blandt kirkens præster. Saxo har nedskrevet den gode historie omkring 1200. Han fortæller om bispem: "Da han skulle læse messe, gav de ham nemlig for at holde ham for nar en bog i hænde, hvori der var slettet nogle bogstaver ud. Nu skulle han altså efter bogen læse den højtidelige bøn for kongens held og lykke og her bruge ordet tjener [famulus] om kongen, men hans avindsmænd havde handlet ilde med det skrevne ord, så han i stedet derfor skældte ham ud for et æsel [mulus]: han kunne ikke latin nok til at rette fejlen og råde bod på de udslettede bogstaver".

Vore oplysninger levner i øvrigt ingen tvivl om, at Svend var en overordentlig kompetent kirkeleder. Efter hjemkomsten til Danmark blev han kongens kapellan – en ærefuld og indflydelsesrig post, som hyppigt var et sikkert springbræt til landets bispestole. Også Svend Nordmands to nærmeste efterfølgere havde en fortid som kongelige kapellaner.

For den nye bisp har det været vigtigt at styrke Roskildekirkens position over for de øvrige bispestole i landet. En dansk eller nordisk kirkeprovins havde længe været under opsejling – faktisk havde pave Gregor 7. et par gange i 1070'erne skrevet til Svend Estridsen og opfordret ham til at søge om løsrivelse fra ærkesædet i Hamburg-Bremen. Tilsyneladende var sagen gået i stå i årene omkring Svend Estridsens død 1076. Men det stod klart, at det kun ville være et spørgsmål om tid, før der atter skete noget.

Så gjaldt det om at være i den rette position. Roskilde måtte naturligt komme på tale. Det var et af de gamle stifter. Det var velhavende, og det lå geografisk set gunstigt for forbindelserne til det øvrige Norden. Skulle ærkesædet kun ende med at omfatte Danmark, lå byen også centralt i riget, som jo strakte sig fra Vesterhavet til Blekinges Østersøkyst.

Der var imidlertid en vigtig ting, som manglede, da Svend Nordmand indtog sit bispesæde, og det var en passende katedral. Kirkebyggeriet på Domkirkepladsen har været omtalt tidligere, men uanset hvordan sagens rette sammenhæng har været, så var der behov for en imponant bygning som hovedkirke i den ny nordiske kirkeprovins.

En ny katedral blev opført i frådsten. Roskildekrøniken beretter på denne måde om Svend Nordmand: "Det var ham, som opbyggede Roskilde kirke næsten som fra grunden og smykkede den med en herlig krone og marmorsøjler og alskens prydelser. Det var ham, som byggede et kloster af sten til brødrene, og for at der kunne blive femten præbender, gav han af sit eget bispegods til brødrene og til kirken, som han indviede til Den Hellige Treenigheds ære. Desuden byggede han et sten-kloster i Ringsted til Den Hellige Marias ære og et andet i Slagelse". Krøniken kan måske tydes derhen, at bygge-riet allerede var blevet påbegyndt under forgængeren, bisp Vilhelm, men der lades ingen tvivl om, at æren for kirkebyggeriet først og fremmest tilfalder Svend Nordmand.

De brødre, der tales om, er domkirkens præster, kannikkerne. Til deres underhold oppebar de hver især indtægterne fra en samling gods, et såkaldt præbende. Saxo ved at tilføje, at Knud den Hellige hjalp ham med at bygge det tilhørende kloster til kannikkerne og var halvt med ham om det fromme værk. Uden kongelig bistand havde et sådant byggearbejde været svært at gennemføre. Vi har allerede set, hvorledes den økonomiske forudsætning for domkapitlets eksistens var rundhændede gaver fra kongeslægtens side, begyndende med Estrids 50 bol. Også Harald Hens dronning, Margrethe, hørte til kirkens velyndere. Fra hendes hånd fik man omkring 50 gårde i det skånske Göinge herred at lægge til formuen.

Helt enestående var det, at bisp Svend også havde indtægter som møntherre, hvad der ellers i den ældre middelalder var forbeholdt kongen. Hans mønt bærer på forsiden brystbilledet af en bisp; navnet, Svein, er anført. På bagsiden fortæller en omskrift, at mønten er slået af møntmester Sibbi i Roskilde.

Møntretten var endnu en gunstbevisning fra kongelig side. Hvad fik kongen så til gengæld? Kongemagten var i færd med at opbygge en statsadministration med embedsmænd til at varetage blandt andet rigets finanser og diplomatiet – alt efter europæisk forbillede. Til at besætte nogle af disse poster havde kongen brug for de fremmeste blandt kirkens mænd, for kun de havde den

Mønt slået i Roskilde under biskop Svend Nordmand (1074-88). På forsiden bispens portræt og teksten "Svein". På bagsiden møntmesterens navn "Sibbi".

Coin struck by bishop Svend Nordmand.

Maglekilde har afsat metertykke lag af frådsten. Her ses skrænten øst for kilden blottet i 1980.

*Deposit of calcareous tufa.
Maglekilde.*

fornødne boglige uddannelse fra universiteterne sydpå og kunne læse, skrive og tale middelalderens internationale sprog: latinen.

Endelig må man ikke glemme den mulige løn i det hinsidige, som en kirkelig velynder kunne have forventning om, et aspekt hvis betydning for et middelaldermenneske, man ikke skal undervurdere. Netop katedralen i Roskilde spillede en vigtig rolle i kongefamiliens liv. Kirken her havde som nævnt siden Harald Blåtands dage været rammen om kongelige begravelser, og den nye domkirke blev følgelig udformet som fyrstekirke efter centraleuropæisk forbillede med et særligt "vestværk", et pulpitur, hvorfra kongefamilien kunne overvære messen.

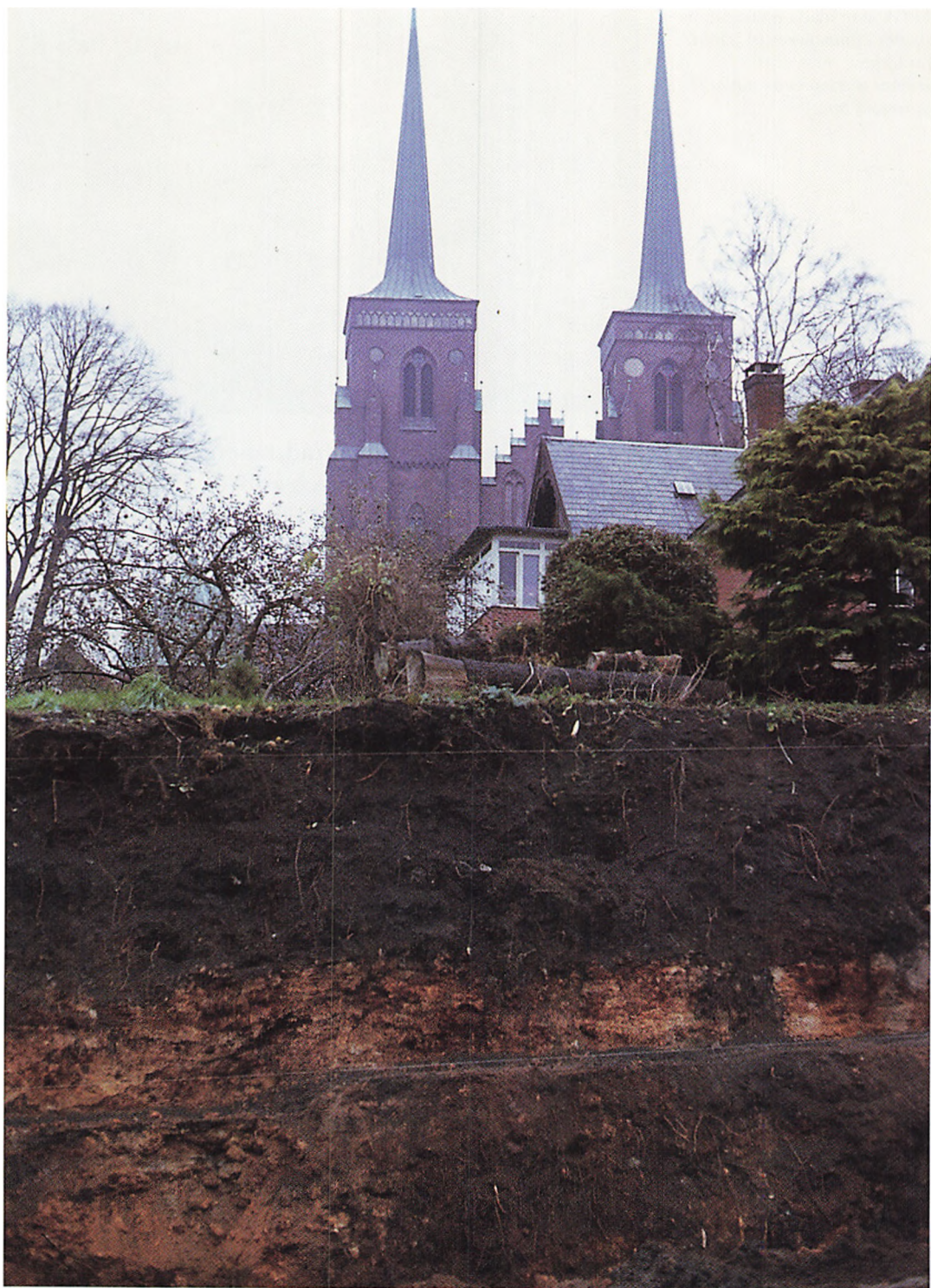
FRÅDSTENEN – ROSKILDES STEN

Den ny katedral blev opført efter tysk forbillede, men i det lokale bygningsmateriale: frådstenen.

Da natursten langsomt fortrængte træ som materiale ved kirkebyggerier, en udvikling som intetsteds i Danmark foregik hurtigere end i Roskilde, anvendte man forskellige stenarter landet over. Som oftest byggede man af den lokale sten. I nogle tilfælde, hvor særlig letbearbejdelige sten var at skaffe, gik man dog ikke af vejen for at transportere dem over større afstande. På Roskildeegnen blev det aldrig aktuelt, for her var man fra naturens hånd begünstiget med rigelige forekomster af frådsten.

Dette materiale blev det foretrukne til det prestigebetonede byggeri, først og fremmest opførelsen af kirker i egnene omkring Isefjorden og Roskilde fjord – og ikke mindst i selve Roskilde. Der var nemlig rigelig adgang til dette bygningsmateriale midt i selve byen. En af de største forekomster i landet findes ganske enkelt lige vest for domkirken ved Maglekilde, byens største kilde. Mange af kvadrene til den nye katedral har man utvivlsomt brudt og tildannet her.

Frådstenens store fordel er, at stenen er enkel at bryde og tildanne, for i frisk tilstand er den blød og lader sig behandle med økse og kniv. Når stenen efter få dage er hærdet ved luftens påvirkning, er den til gengæld meget bestandig. Vore ældste frådstenskirker har stået i over 900 år.

Aftryk af et blad i en frådstenskvader i murværket på Sankt Ibs kirke.

Imprint of a leaf in an ashlar of calcareous tufa.

Kun på ét punkt kommer frådstenen til kort: den egner sig ikke til skulptur. Stenens overflade er meget ujævn, nærmest arret, hvad den har den særlige dannelsesproces at takke for. Overalt finder man hulrum – ofte aftryk efter plantedele. Dette er uden betydning for tilvirkningen af kvadre, men til fremstillingen af billeder er det håbløst. Frådstenskirkernes udsmykning indskrænker sig derfor – med få undtagelser – til rent arkitektoniske detaljer som profilerede sokler og halvsøjler, som netop er karakteristiske for Roskildeegnens kirker.

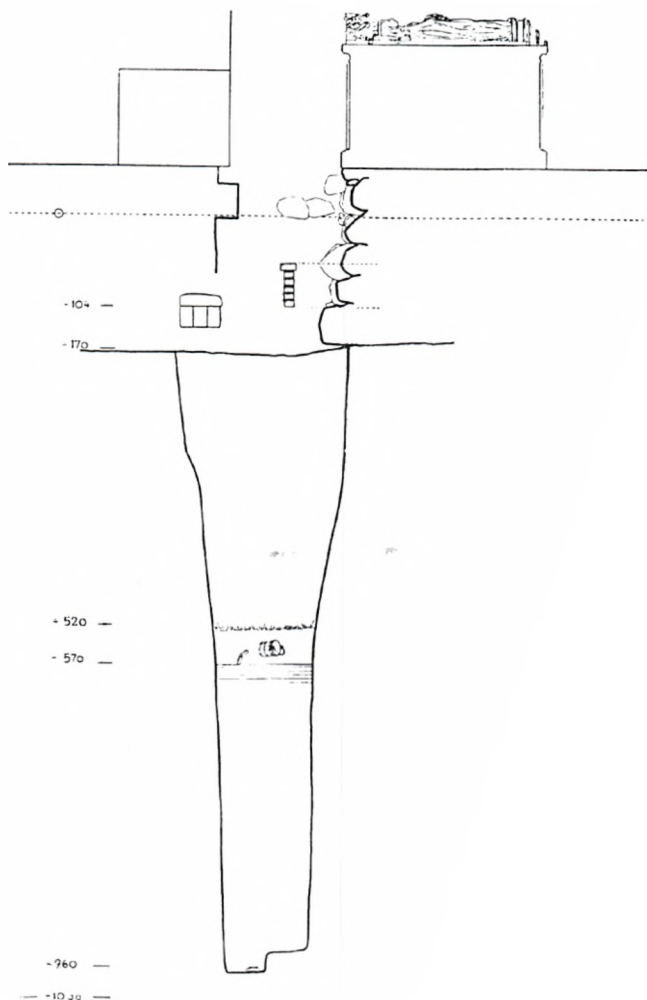
EN TRESKIBET BASILIKA

Udgravninger i den nuværende domkirkes gulv i 1892 afslørede, at ruiner af forbausende omfang findes bevareret i undergrunden. Resterne af Svend Nordmands kvadermure står endnu i op til 110 cm højde, og det er således muligt at danne sig et indtryk ikke blot af grundplanen, men også af murteknikken. Man har anvendt store, veltildannede frådstenskvadre, som er blevet lagt oven på et fundament af kampesten.

Et usædvanligt træk er det, at den østlige del af midtskibets arkaderække hviler på et fundament af frådstensmurværk. Dette har man villet forklare således, at man ved byggeriet har benyttet Estrids nedbrudte stenkirke fra 1030'erne til fundament. Men som tidligere omtalt kan det næppe være tilfældet. Den ny katedral blev efter tidens skik opført som en treskibet basilika. Det lykkedes

dog ikke udgraverne i 1892 at finde spor efter østpartiet. På dette punkt er man således henvist til at foretage en rekonstruktion ud fra kendskabet til lignende bygninger andetsteds.

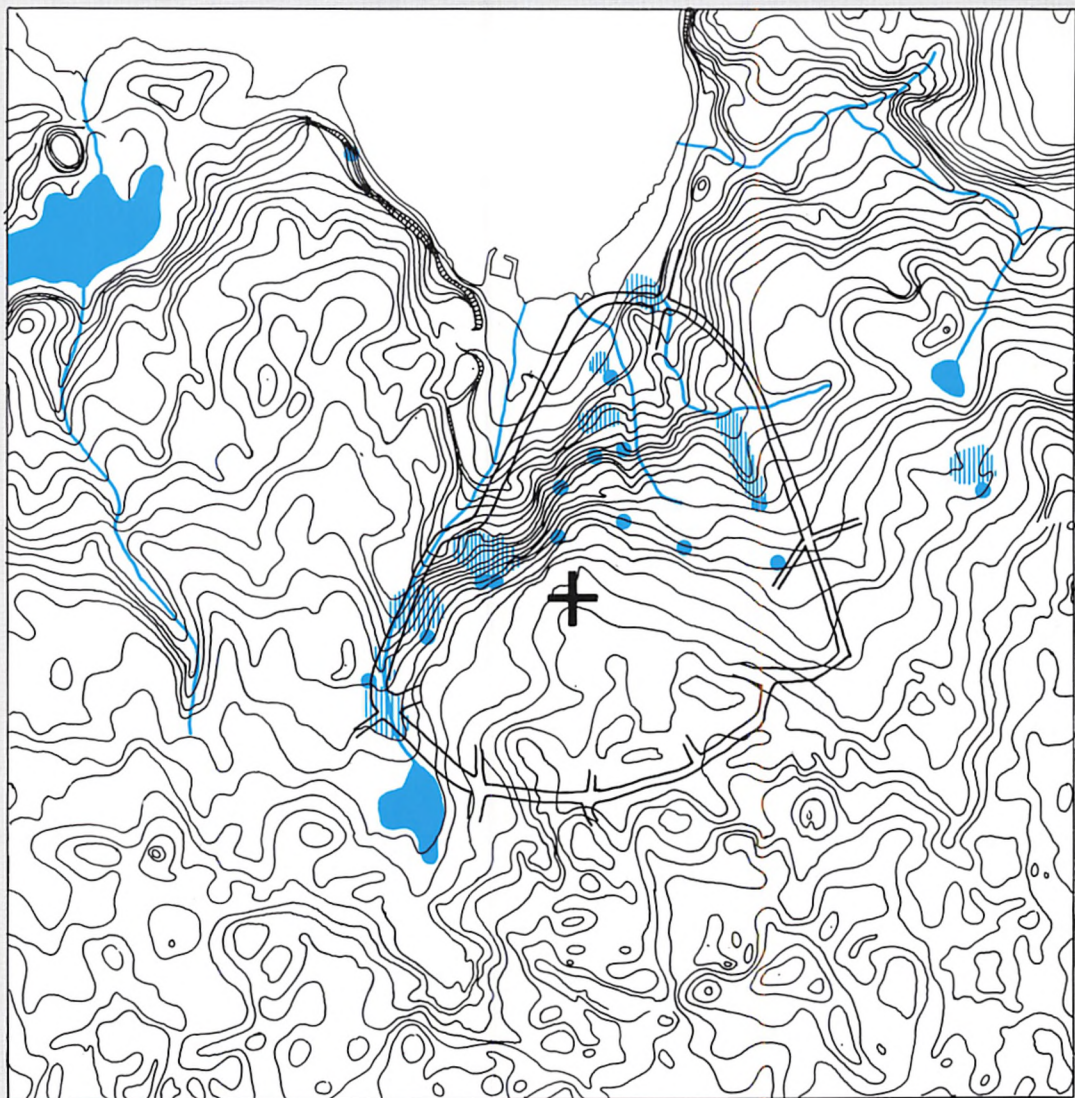
Ét enkelt holdepunkt findes dog. I 1949 blev en brønd fremdraget ved hovedenden af Margrethe 1.s sarkofag. Den viste sig at være af betragtelig dybde, idet der var op mod 10 m til bunden. Brønden var fyldt til med frådstenskvadre; bygningsdele fra frådstenskatedralen, som var havnet her, da den i slutningen af 1100-årene blev nedrevet for at give plads for den nustående domkirke. Heraf kan man slutte, at brønden har hørt til Svend Nordmands katedral. Brønde i domkirker er ikke usæd-

Den næsten 10 m dybe brønd under frådstenskatedralens kor. Øverst det nuværende alterbord og Margrethe 1.s sarkofag.

A well under the calcareous tufa cathedral.

Kilder og kildekalk

KILDERNE

Roskilde er langt op i historien berømt for sine mange kilder og det gode vand. Kilderne er da også en af de faktorer, som betinger byens beliggenhed og navn. Rigeligt og let tilgængeligt ferskvand har alle dage være en lokaliseringfaktor for menneskelig aktivitet. Desuden har de store vandmængder året rundt i det stejle terræn haft betydning som kraftkilde. Et omfattende mølteri havde stor betydning, måske allerede i den ældste by. Endelig er der kildekalken eller frådstenen, der i den tidlige middelalder var et vigtigt bygningsmateriale.

Kortet er en udtegning af kurvebilledet, således som det opmålt ved de første målebordsmålinger i midten af 1800-tallet. Det repræsenterer således det nærmeste, man kan komme den oprindelige bytopografi. På kortet er desuden kendte kilder indtegnede sammen med de indtil nu kendte kildekalkforekomsters formodede udstrækning. Kurveintervallet er 5 fod eller 1,65 m.

Den geologiske baggrund for Roskildeområdets kilder er Hedelandgrusformationen, der fungerer som en stor vandbeholder. Dette højtliggende grundvandsmagasin må på grund af tilstedeværelsen af forholdsvis tætte underliggende formationer, så at sige "løbe over" gennem kilder langs hele sin nord- og vestbegrænsning.

Mange af disse kilder er nu rørlagte mindre udsivninger, men flere har været kraftige navngivne kildevæld. De østligste ligger omkring Lidtgodt Huse, og den store af dem er nok den kilde, der tidligere fandtes ved

Ladegårdsmøllen. De bedst kendte kilder er dog de mange inden for byområdet, Louise kilde (i Folkeparken), Klosterkilden eller Apotekerkilden (i haven til Sankt Maria Hospital), Sankt Gertruds kilde (ved Byparken på Frederiksborgvej), Roars kilde (ved den katolske præstegård på Frederiksborgvej) – nu ørørlagt. Længere mod vest kommer helligkilden Sankt Hans kilde (i Provstevænget), Maglekilde – den største, Rektorkilden, Højbrønden og Helligkors kilde, der foruden at være helligkilde også længe var leverandør af kildevand til det kongelige hof.

I forrige århundrede opregnedes 24 kilder og brønde i byen og det var betragtelige vandmængder, der strømmede gennem alle disse grundvandsdræn. Maglekilde gav således i 1832 ca. 85 m³ i timen eller svarende til knap 20 procent af Roskildes nuværende vandforbrug. I dag løber der ca. 15 m³ i timen. Kilderne i byområdet findes alle i højder omkring 25 m eller lidt derunder (Sankt Gertruds kilde). Længere nede mod fjorden findes Sankt Ibs kilde og ud langs Frederiksborgvej kommer en række kilder frem nær kysten. Disse kilder skyldes det primære og dybere liggende grundvandsmagasin. Samme baggrund må søges for den nu forsvundne Hellig Blods kilde ved Bistrup, en helligkilde med tilknyttet middelalderligt kildemarked.

Også vest for byen på strækningen mod Svogerslev fandtes en række kilder og i selve Svogerslev blandt andet en stor ved Svogerslev mølle, der som Ladegårdsmøllen også benyttede sig af vandkraft.

Mod vest afdrænes grusformationen ligeledes gennem en række kilder, hvoraf en række store forenes i Kildebækken, der løber mod Kornerup sø.

KILDEKALKEN

Kildekalk var i 1000-1100-tallet et meget brugt byggemateriale. Roskildes mange kilder har gennem postglacialtiden aflejret anseelige forekomster af kildekalk.

Når nettonedbøren – den del af nedbøren der ikke fordamper – siver ned gennem rodzonen optages kuldioxid i vandet, der dermed kommer til at fungere som en svag syre. Vandet kan nu opløse noget af den kalk, der altid findes i rigelige mængder i istidsaflejringerne og her især i moræneleret. Kommer grundvandet atter ud i atmosfæren i en kilde, vil det optagne kuldioxid igen frigives på samme måde som "bruset" i en dansk vand, der åbnes. Herved kan kalken ikke længere holdes opløst, og den udfældes som skorper på planter i kildens omgivelser eller som slam på bunden af det vandløb eller den lille sø, som kilden står i forbindelse med. På samme måde udfældes også en del jern som et gult farvestof, okker, og mangan som et sort pulver, brunsten. Så længe kildekalken befinder sig i kildens nærhed og i fugtige omgivelser, er den blød og kan let skæres ud i store blokke. Efter i nogen tid at have ligget frit i luften hærder den og danner en fortrinlig bygningssten, der med tiden, anbragt på sin plads i en mur, yderligere vil hærde.

Kildekalken kan danne metertykke lag, der kan brede sig ud til siderne, efterhånden som kilden ændrer sit udløb. Endelig er kildekalkafsætningen klimaafhængig, idet kildens vandføring svinger afhængig af nedbørsmængderne. Selv om kilderne endnu i dag afsætter kalk, må det dog formodes, at de største forekomster er afsat i løbet af postglacialtidens "våde" perioder, først og fremmest atlantisk tid (6000-3000 f.Kr.).

Inden for byområdet er der store kildekalkforekomster omkring Maglekilde (ved parkeringspladsen og ned mod Sankt Clara Vej), hvor der var brud i kalken til bygningssten. I Byparken, i Folkeparken og på Kong Valdemars Vej er der andre kildekalkforekomster. Også ved Ladegårdsmøllens kilde ligger der en forekomst.

Erling Bondesen

vanlige. Fra hjemligt område kendes de således fra Viborg, Odense og Lund. De har haft rituel funktion, idet man herfra kunne hente vievand op fra den indviede jord under kirken. Ofte har man anlagt et afløb for at undgå oversvømmelse omkring brønden. Således også i Roskilde, hvor afløbet, der er af granit, har kunnet følges helt ud på kirkegården mod nord.

Svend Nordmands brønd må have befundet sig under kirkens kor, i det nordøstre hjørne. Således angiver den en minimumslængde for koret. Ud fra disse beregninger synes koret at have været meget langt, men formentlig har der mellem langskibet og koret været opført et tværskib. Som afslutning på koret har man sikkert i øst opført en apsis, som det var skik ved alle tidens betydningsfulde kirker. Det har været foreslået, at også tværskibet har haft apsider i øst – en på hver side. Herom kan der imidlertid kun gisnes.

Hvad vestenden angår, står vi på sikrere grund. Kraftige fundamenter og spor efter murværk viser, at to tårne har flankeret vestpartiet som kirkens pryde. Et fremspringen-

Domkapitlets ældste segl, fremstillet af hvalrostand omkring 1150, er et af vore ældste kirkelige signeter. Sankt Lucius er afbildet stående foran frådskatedralens tårne.
The chapter's oldest seal.

de parti mellem dem kan have båret et tredje tårn, højere og sværere end de to andre. I dets underetage har der været en overhvælvet forhal, og med en høj grad af sandsynlighed kan man antage, at der herover har været indrettet et herskabspulpitur i lighed med dem, der er bevaret i de sjællandske sognekirker Fjenneslev og Tveje Merløse. Målestokken har blot været større, og herskabet var da også landets fremmeste: den kongelige familie. Netop Tveje Merløse kirkes tårnparti frembyder et bemærkelsesværdigt eksempel på, hvorledes forholdene i Roskilde kan have taget sig ud. De enestående velbevarede tvillingtårne svarer så nøje til det billede, som udgravningen af katedralen har givet, at man må forestille sig dem opført med forbillede i frådrenskatedralen. Hertil kommer, at der eksisterer noget så sjældent som en samtidig afbildning af domkirkens vestparti. Stiftets seglstampe, skåret i hvalrostand i begyndelsen af 1100-tallet, afbilder en kirkes vestfront, svarende til beskrivelsen ovenfor.

Om kirkens indretning og udsmykning har vi forbausende gode oplysninger. Blandt talrige bevarede frådrensbrokker findes to krumhugne frådrenskvadere, som må have haft deres plads i udvendige hjørnestave af samme art som dem, der endnu kan ses på Sankt Jørgensbjerg kirke. Man har i dem set en efterklang af de ældre trækirkers hjørnestolper. Sikkert er det i hvert fald, at de er et karakteristisk træk ved flere sjællandske kirker opført under Svend Nordmand – således også den klosterkirke, han lod bygge i Ringsted.

Vi har hørt Roskildekrøniken fortælle, at Svend Nordmand smykkede sin domkirke med en herlig krone og marmorsøjler og alskens prydelser. Intet af dette utvivlsomt pragtfulde udstyr er bevaret til i dag, men vi kan alligevel gøre os forestillinger om dets udseende.

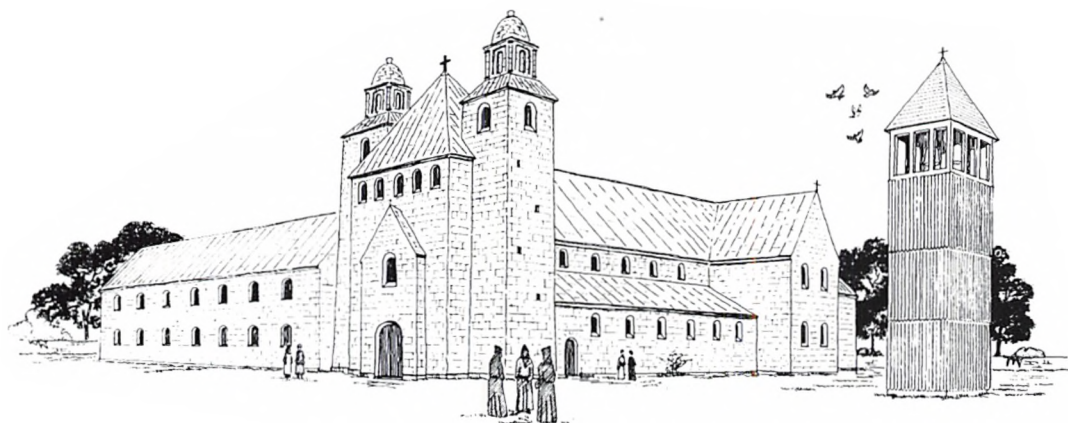
Lysekronen har sikkert været af bronze, og den har antagelig skullet symbolisere Det Himmelske Jerusalem. Sådanne kroner kendes fra flere katedraler i Tyskland. Også Dalby kirke i Skåne, som i en kort periode havde rang af domkirke, var i besiddelse af et lignende kunstværk. Det forsvandt i 1500-tallet, men kendes fra beskrivelser. Kronen havde form af en ring af malm, der efterlignede en bymur med 16 murtinder, vel med lige så mange lys. Den lysende stad har krævet kraftige kæder

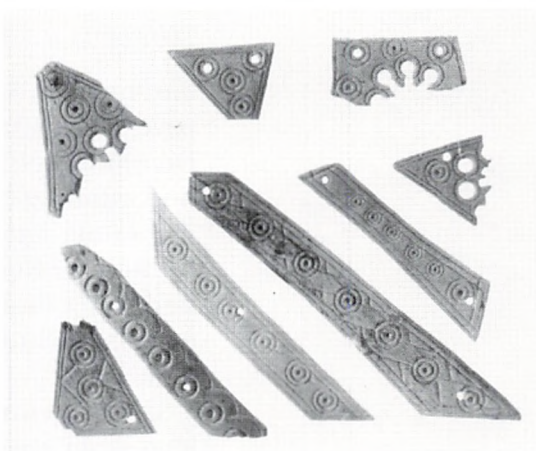
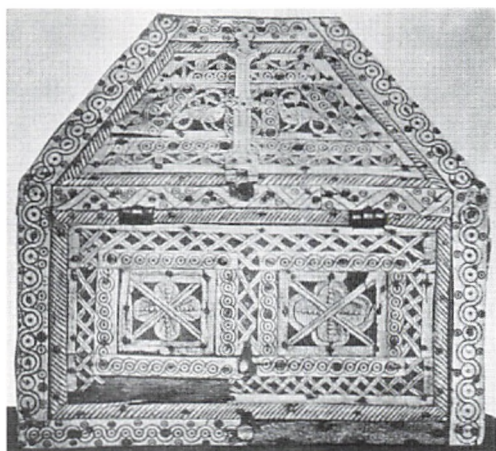
til ophængning, for kronens diameter var hele 4 m. Vægten har været kolossal – og prisen ikke mindre.

Men her standsede bispem en ikke. Marmorsøjler blev det også til, importerede fra Sydeuropa eller fra en romersk ruin for eksempel i Tyskland. Deres placering i kirken er omdiskuteret. Det kan ikke være dem, der har dannet arkaderækken på begge sider af midtskibet. Pillerne her har øjensynligt været firkantede, hvortil kommer, at en så massiv brug af marmor også ville have sat sig spor i det arkæologiske fundmateriale. Man kan roligt gå ud fra, at Svend Nordmands importerede marmorsøjler har været af mere moderat størrelse, og dermed har de sikkert haft deres plads i forbindelse med det kongelige pulpitur eller som pryde i koret.

Måske har de ligefrem indgået i højalteret. Af domkirkens gavebog – *Liber Daticus* – en fortegnelse over kirkens velgørere, som skulle mindes ved altertjenester i årets løb, fremgår det, at højalteret var et såkaldt ciborialter, hvilket vil sige, at der over alterbordet hvævede sig en overbygning båret af fire søjler. Mellem dem har der været et forhæng, som kunne trækkes for i det øjeblik, hvor brødet og vinen forvandlede sig til Kristi legeme og blod. Gavebogen er ganske vist påbegyndt 1274, men den rummer dele af en ældre udgave, blandt andet en notits om, at der hvert år den 9. maj skulle afholdes en messe for Svend Estridsen og hans moder med deltagelse af alle kirkens gejstlige for åbent ciborium, det vil sige med forhængen draget til side.

Frådrenskatedralen i Roskilde. Nord for kirken klosterbygningerne, hvor kannikerne havde deres bolig, syd for ses den tømrede klokkestabel. Tårnene var ikke beregnede til at bære klokkerne.
The calcareous tufa cathedral of Roskilde.

Hvad kirkens øvrige prydelser har bestået i, kan man jo kun gisne om. Indkaldte udenlandske kunstnere har smykket flere af sognekirkerne i byens omegn med kostbare kalkmalerier. Det bedste eksempel er måske Gund-sømagle kirke ca. 15 km nord for Roskilde, hvis vægge omkring 1130 er blevet forsynet med malerier, formentlig udført af en fransk mester. Det er utænkeligt, at stiftets hovedkirke ikke har været mindst lige så fornemt prydet. Men meget andet fornemt udstyr skulle tilvejebringes for at skabe rammer, der var en bispekirke – ja, måske en dag en ærkebiskpekirke – værdig. Der skulle for eksempel være sidealtre, krucifikser, lysestager og klokker. Klokkerne blev i øvrigt anbragt i en klokkestabel. I romansk tid var kirketårnene ikke bygget til at bære klokker, men havde en funktion på det symbolske plan: de tjente til at udtrykke kirkebygningens fornemhed og understrege bygherrens position og magt.

Klokkestablen, opført af svært tømmer, har stået syd for kirken. Den har sikkert været identisk med den stabel, som i 1282 nedbrændte på dette sted tilligemed dele af domkirken.

Der skulle meget til for at fuldføre det store byggeri, og listen over bidragydere må have omfattet medlemmer af den kongelige familie, kirkens kannikker og endelig en lang række velhavende enkeltpersoner, hvis navne siden er gået tabt.

Tynde ornamenterede benplader, formentlig fra et skrin, fundet ved domkirken. Folie af guld eller andet blankt metal har skinnet bag den gennembrudte ornamentik. Det komplette skrin findes bevaret i Salzburg.

*Bone plates from a casket.
Roskilde Cathedral.*

DEN HELLIGE PAVE LUCIUS

I årene efter den ny katedrals opførelse blev den hellige pave Lucius indført som Roskildes nye værnehelgen. Den hidtidige indvielse af kirken til Treenigheden blev dog samtidig bibeholdt. Den ny indvielse er antagelig sket samtidigt med overførslen af Sankt Lucii hovedskal fra Rom til Roskilde. Hvornår denne begivenhed fandt sted, vides imidlertid ikke. Det kan allerede have været omkring århundredskiftet, på bisp Arnolds tid, måske endda før.

Sankt Lucius hører til de næsten ukendte helgener. Han skal have lidt martyrdøden i 254 ved halshugning, hvorfor han afbildes med et sværd i hånden, men de nærmere detaljer om hans virke er ikke kendt. Han blev æret i alle danske stifter, men kun i Roskilde stift kan man tale om en egentlig Luciuskult. Foruden Roskilde

Sankt Lucii hoved, domkir-
kens fornemste relikvie, er sta-
dig bevaret sammen med den
fine kalot, som har smykket
det. Kalotten er af gul silkebro-
kade, fremstillet omkring
1300 i Italien eller Spanien.
St. Lucius.

domkirke var det kun kirkerne i Holbæk og Bergen på Rügen, som var indviet til denne sjældne helgen. Uden for Danmark kendes han stort set ikke.

De berømteste Sankt Lucius-figurer, i domkirken og i Vor Frue kirke i København, forsvandt ved Reformationen – Roskildefiguren endda under temmelig dramatiske omstændigheder. Christian 3. havde beordret figuren fjernet. Den beskrives som et meget stort billede udkåret i træ, prydet med guld og ædle stene. På hovedet havde Lucius en tiara, i venstre hånd en bispestav og i højre et opløftet sværd. Domkirkens kannikker krævede billedet tilbage, der var jo tale om hele stiftets værnehelgen, men forgæves. Den tyske reformator Bugenhagen havde i 1538 endda den frækhed at foreslå kongen at give kannikkerne to læs brænde i stedet!

Sankt Lucii relikvie, pavens hovedskal, blev opbevaret på domkirkens højalter indfattet i en prægtig relikviebeholder formet som en buste af guld besat med ædle stene. Den forsvandt på samme måde som det udkårne helgenbillede. Selve relikviet, hovedskallen, blev imidlertid reddet og befinder sig i dag i den katolske domkirke Sankt Ansgar i København.

KANNIKERNES KLOSTER

Ved undersøgelserne i 1892 lykkedes det at finde omfattende ruiner af Svend Nordmands frådstenskloster, som var anlagt i tilknytning til katedralens nordside. Her levede domkirkens kannikker i en slags klosterfællesskab. Anlægget bestod af fire fløje anlagt omkring en lille klostergård, 12 x 12 m i kvadrat. Kirken udgjorde den søndre fløj. En korsgang har været den overdækkede forbindelse mellem bygningerne; rester af den sydlige del er således fundet under den nuværende domkirkes nordre sideskib. Vestfløjen var forbundet med nordre tårn, mens østfløjen sluttede sig til kirken umiddelbart vest for det formodede tværskib; en lidt usædvanlig løsning, for normalt brugte man i sådanne anlæg at lade østfløjen opføre i forlængelse af tværskibet.

Om selve indretningen vides intet, men man kan formode, at kannikkerne har haft deres soverum i østfløjen, således at de havde kortest mulig vej til kirkens kor, hvor

de har skullet forrette tjeneste flere gange i døgnet – første gang umiddelbart efter de var stået op.

Kirken og klosterbygningerne danner et hele, som meget vel kan have været planlagt fra første færd efter udenlandske forbilleder. Noget tyder imidlertid på, at der ikke har været midler til at gennemføre byggeriet i ét stræk, for byggeteknikken udviser forskelligheder. Medens domkirken var opført af store veltildannede kvadre – den odenseanske munk Ælnoth, forfatteren til Knud den Helliges helgenbiografi, fremhæver det endda som "udmærket kvadermurværk" – var der til klostret anvendt væsentligt mindre sten og en mere lemfældig murteknik. Man kan dårligt tro andet, end at det hører en lidt senere tid til.

Beretningen om Sankt Lucii mirakel

To gange i hvert kirkeår fejrede man Sankt Lucius, og naturligvis fandt de største fester sted i Roskilde domkirke. Den 4. marts på helgenens dødsdag højtideligholdt man martyriet ved den såkaldte passionsfest, hvor man i domkirken læste seks lektioner om Sankt Lucii liv og martyrium.

Den største højtid var imidlertid den 25. august, hvor man fejrede translationsfesten, festen for overførelsen af helgenens jordiske rester til Roskilde. Festen varede en uge. I gudstjenesterne indgik som et højdepunkt oplæsningen af 3 x 6 lektioner med en udførlig translationslegende, det vil sige historien om, hvorledes relikvierne kom til Roskilde:

Det fortæltes, at folket i Roskilde stift ønskede en skytshelgen, hvorefter to kannikker blev sendt til Rom, hvor de blev modtaget af paven. I Sankt Cæcilias basilika fandt de Sankt Lucii jordiske rester, der lå og lyste som solen. Derfor blev det denne helgen, paven gav dem tilladelse til at hjemføre. Under sejladsen over Østersøen skete et mirakel. Et havuhyre rejste en mægtig storm, som kun kunne stålnes ved at ofre en af de ombordværende. Loddet faldt på den kannik, som opbevarede relikviet. I stedet for at springe over bord, dyppede han Sankt Lucii hovedskal i en krukke med vand, som han derefter hældte ud på bølgerne, som lagde sig. Kannikken kunne herefter gå på havet, og havuhyret flygtede for stedse. Kannikkerne nåede derefter lykkeligt til Roskilde, og siden skal Sankt Lucius have øvet talrige velgerninger i byen.

Roskildekirken forbigåes

EN SVAG BISP – OG EN STÆRK STORMAND

I 1087 forlod Svend Nordmand sit stift for at drage på pilgrimsfærd til Det Hellige Land. Meget var lykkedes for ham i hans bestræbelser for at fremme stiftet. Landets nyeste og største katedral havde han ladet rejse, og i stiftets største byer, Roskilde, Ringsted og Slagelse, stod der nu kirker af sten.

En så lang rejse var i 1000-tallet en alvorlig sag. Man måtte kalkulere med en betydelig risiko for aldrig at vende hjem. Til gengæld bevirkede det fromme forehavende, at døden derude var så meget desto mere forjættende. Rejsen ville i heldigste fald komme til at vare i mange måneder. Tidspunktet var imidlertid velvalgt, for de to nærmeste konkurrenter til positionen som ærkesæde stod svagt. I Odense var bispesædet for tiden ubesat. Og i Lund sad den bandlyste Rickwal, som var

Arnoldsmuren. Den fremspringende sokkel og det nederste kvaderskilte af frådstensmuren afdækket i Domkirkestræde øst for domkirken i 1990 (set mod øst).

The wall around the calcareous tufa cathedral.

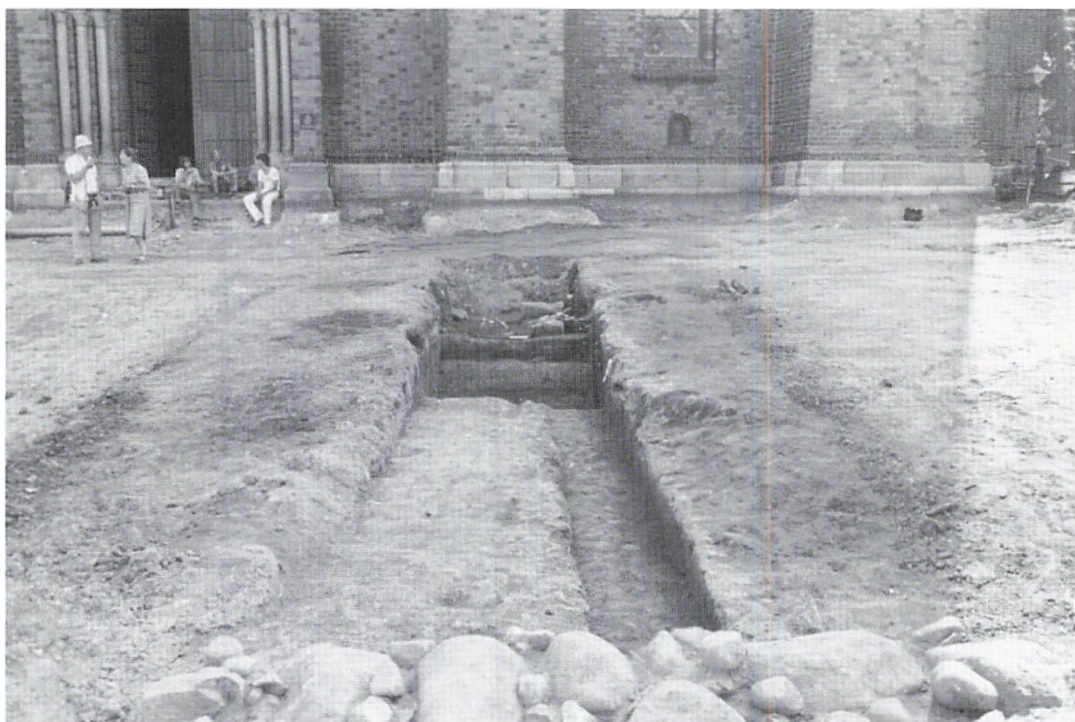
undvejet fra et embede i Paderborn i Tyskland. Hans chancer for at opnå den pavelige velsignelse måtte være meget små.

Svend Nordmand nåede aldrig Jerusalem. Roskildekrøniken fortæller: "Men da han kommer til en ø, som hedder Rhodos, og bliver holdt tilbage af sygdom, overgiver han sin sejrende sjæl til Kristus – hans grædende disciple begraver hans legeme dér". Året var 1088. Til hans efterfølger blev endnu engang valgt en kongelig kapellan, nemlig den afdøde Knud den Helliges kapellan, Arnold. Han fortsatte arbejdet med katedralen, idet han ifølge Roskildekrøniken fornyede kirkens kalkmalerier og lod en mur af sten opføre rundt om kirken og klostret.

Murene omkring domkirken. I midten ses voldgraven foran Arnolds muren tømt og umiddelbart bag ved frådstensbrokker, rester af Arnolds muren. I forgrunden fundamenterne til dennes gotiske afløser.

The moat in front of the wall around the calcareous tufa cathedral.

Muren, som naturligvis var af frådsten, er blevet påvist arkæologisk ved flere lejligheder – sidst i 1990. Det har vist sig, at der foran muren var anlagt en voldgrav, et par meter bred. Også dette træk har forbilleder i tyske katedraler, for eksempel har man kunnet se noget lignende omkring domkirken i Bremen, som jo endnu på denne tid var ærkesæde for den danske kirke.

Noget egentligt forsvarsmæssigt skal man næppe lægge i anlægget, men det har indgydt ærefrygt og været en respektindgydende understregning af kirkens immunitet og den indviede jords status som asylområde. At domkirken og dens kirkegård virkelig fungerede som asyl, viser de dramatiske begivenheder omkring det såkaldte blodgilde i Roskilde et halvt århundrede senere. De skal siden omtales nærmere.

Skønt mur og grav omkring domkirken således tilskriver bisp Arnold, er det alligevel faldet i hans lod at gå over i historien som bispen, der ikke kunne værges sine egne præster mod bønderne. Endnu engang får Roskildekrønikens anonyme forfatter ordet: "En vis Peder Bodilsen anlagde sag mod de gejstlige efter råd og tilskyndelse fra sin kapellan Nothold, som siden blev biskop i Ribe, med det krav, at de, som havde hustruer, skulle sende dem bort, og at de, som ingen havde, aldrig måtte tage sig nogen. Dette sagsanlæg kunne de gejstlige ikke modstå, eftersom biskop Arnold nu var tynget af ælde og syg: nogle blev lemlæstet, nogle blev dræbt, nogle blev jaget ud af landet, kun få beholdt deres ejendom".

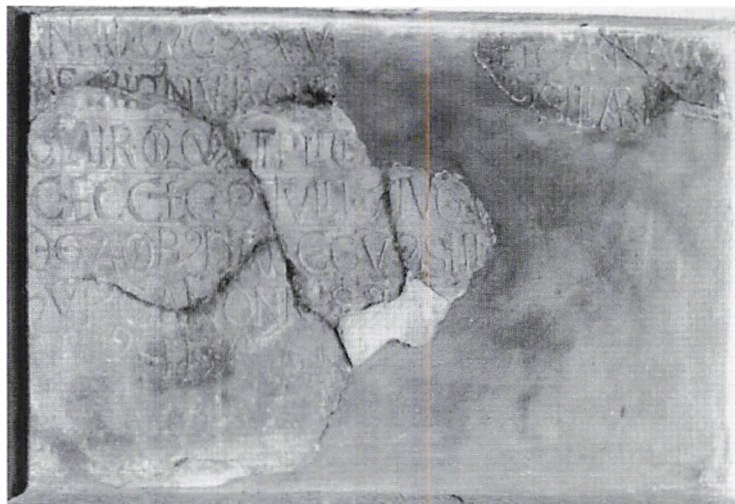
Peder Bodilsen var ikke hvem som helst, men tidens mest fremtrædende sjællandske stormand. Hvorfor begivenhederne pludselig tilspidsedes, øjensynligt med så katastrofale følger, er det vanskeligt at fastslå i dag. Muligvis er der en sammenhæng med et forsøg på at indføre tiende. Man kan forestille sig, at bønderne har accepteret at skulle betale til sognepræsten, men bidrage til underhold af præstens kone og børn ville de ikke, ligesom kirken heller ikke kunne have interesse i, at præsterne sankede til huse til arv for kone og børn.

Konflikten var af ældre dato. Det var et krav fra kirkens side, at gejstligheden levede seksuelt afholdende, i cølibat. Imidlertid syntes cølibatet at være en fjern og fremmedartet tanke på nordiske breddegrader, og det er da også tvivlsomt, om det nogensinde blev gennemført fuldt ud. Men på det formelle plan førtes det ud i livet, således at det ikke var muligt for gejstligheden at indgå ægteskab. For kirken havde cølibatet den ikke uvæsentlige bifunktion, at der kun kunne være én legal arving til præstens jordiske efterladenskaber: kirken selv.

Fra pavemagtens side blev cølibatet indskærpet gang

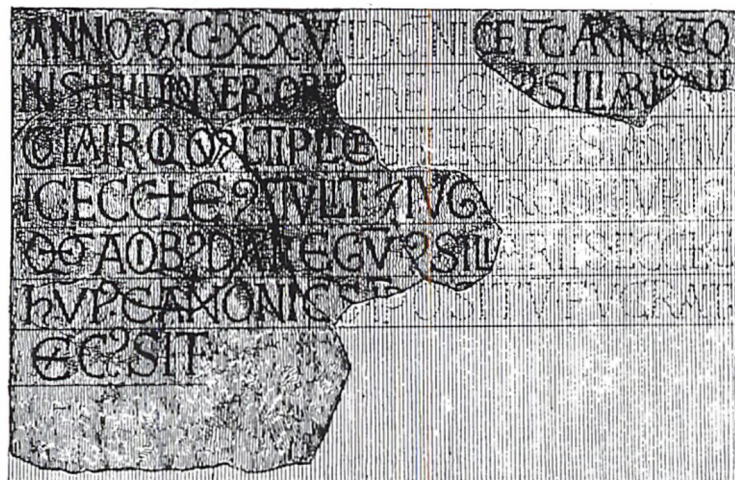
på gang, således på Lateransynoderne i Rom 1059, 1074 og 1075. Og i et brev til kong Niels fremhæver pave Pascalis 2. i 1117, at kongen er forpligtet til at drage omsorg for, at kyskhedsbudet overholdes blandt præsterne. "Men hvis nogen higer efter at sætte sig mod sandheden, da skal de både advares af den præstelige stands tjenere og tvinges af den kongelige øvrighedsmagt", skriver paven, idet han kræver, at den gejstlige og den verdslige magt i forening skal gennemtvinge cølibatet.

Kong Niels har ikke villet eller kunnet løse problemet, for seks år senere, i 1123, var det, at oprøret mod de sjællandske præster brød ud.

Mindetavle i domkirken over kong Niels' råd Helge. Af indskriften fremgår det, at Helge (død 1128) var kapitlet velvilligt stemt i modsætning til hans forgængere: "I året 1128 ... døde Helge, kong Niels' råd, som tillagde denne kirke mangfoldige gaver og afrystede det kongemagtens åg, som af visse af kongens råder havde været pålagt denne kirkes kannikker".

Memorial tablet for a royal councillor, Roskilde Cathedral.

Året efter døde bisp Arnold og efterfulgtes af Peder, som havde været kapellan for kong Niels' søn Magnus. Roskildekrøniken beretter, at han straks påtog sig de gejstliges sag over for bønderne, og at han desuden nåede det vigtige mål, at klager over gejstlige kun skulle pådømmes ved gejstlige domstole. Lægsmænd kunne altså ikke længere anlægge sag mod gejstlige på tinge, og hermed var lægfolkets indblanding i gejstlige forhold også effektivt vanskeliggjort.

ÆRKESÆDET OPRETTES – I LUND

I det forløbne er Roskildekrønikens forfatter ofte kommet til orde, velorienteret om lokale forhold, som han ubestrideligt er. På ét punkt svigter han imidlertid ved en påfaldende tavshed: under bisp Arnold, i 1104, blev Nordens ærkesæde oprettet. Tavsheden skyldes, at ærkebispens fik sæde i Lund.

Med ærkesædets oprettelse var Svend Estridsens store planer endelig blevet fuldbyrdet 30 år efter denne konges død. Men det blev ikke helt, som Svend havde tænkt sig. Roskilde blev forbigået.

Der var ellers ikke sparet på bestræbelserne for at berede byen til værdigheden: biskop Svend Nordmand havde bygget den pragtfulde treskibede bispekirke med tilhørende kloster og udvidet de kirkelige embeder, præbenderne, til femten, hvilket var fuldt tilstrækkelig til et ærkesæde af europæisk standard. Roskildekirken var også den rigeste i landet. Ikke mindst Estrids godsgave, givet med sønnens billigelse, havde forøget kirkens rigdom og var vel en del af baggrunden for blandt andet kirkebyggeriet.

Der var ingen tvivl om, at Roskilde var udset til ærkesæde. Men de politiske forhold havde ændret sig, også i udlandet, hvor kampen mellem kejser og pave havde skubbet ønsket om et dansk ærkesæde i baggrunden. Da forholdene atter blev gunstige for opfyldelsen af de danske tanker, havde udviklingen i Danmark elimineret Roskildes favoritværdighed.

Roskilde nyder stadig opmærksomhed fra Svend Estridsens tre første efterfølgere på tronen. Både under Harald Hen, Knud og Oluf Hunger ser byen ud til at

have kongelig bevågenhed, om end Lund begynder at markere sig.

Drabet på kong Knud i Odense og de efterfølgende bestræbelser på at gøre kongen til helgen, skal vise sig at blive det første anslag mod Roskildes position. Det er Knuds broder og efterfølger Oluf Hunger, der igangsætter bestræbelserne på en helgenkåring – og måske har han haft Roskilde i tankerne som hjemsted for kongehelgenen, hvilket hans udnævnelse af Knuds kapellan, Arnold, til efterfølger for biskop Svend Nordmand i 1088 kan tyde på. Men Oluf dør i 1095 og efterfølges af broderen Erik Ejegod. Under denne kong miste Roskilde som nævnt den kongelige bevågenhed, og tyngdepunktet flyttes til Lund. Knud den Hellige ophøjedes til helgen 1100 eller 1101 og forbliver i den netop færdigbyggede Sankt Knuds kirke i Odense. Endelig får Lund ved Erik Ejegods tiltræden et afgørende kort på hånden. Året efter udnævnelsen af Arnold til Roskildes bispestol, tiltræder den kun ca. 30-årige Asser som biskop i Lund. Asser skal vise sig at blive en stor kirkeleder, men afgørende for ærkebispervalget har det uden tvivl også været, at han var af slægten Thrugot. Af samme slægt er Erik Ejegods dronning, Bodil, og Erik begunstiger på flere måder sin slægtning i Lund. Således skænker han kirken i Lund en fjerdedel af byen og gør det muligt for den i forvejen velhavende Asser at tillægge endnu to præbender til de i forvejen ti ved Lundekirken. Samtidig er Asser i stand til at påbegynde et helt nyt domkirkebyggeri i Lund til afløsning for den netop færdiggjorte, der dog delvist indpasses i Assers pragtbyggeri.

Indirekte hjælper Erik Ejegod tillige Lundekirken ved sin manglende støtte til kirken i Roskilde. Således fratages Roskildebispen sin enestående og givtige ret til at slå mønt. Endelig sker der under Erik Ejegods forhandlinger med paven Pascallis 2. en vending i sagen, som stort set gør valget af Lund uomgængeligt. Det oprindelige ønske om et dansk ærkesæde bliver – nok af paven – ændret til oprettelse af et ærkesæde, der omfatter hele Norden. I den geografiske sammenhæng mister Roskilde sin centrale beliggenhed midt i ærkesædet, hvorimod Lund nu har den ideelle geografiske position.

Den gamle danske hovedkirke i Roskilde har tabt slaget. Politiske og personlige forhold gør, at biskoppen i Lund i 1103 eller 1104 kan modtage palliet, det hvide bånd med de sorte kors, som tegn på sin nye værdighed som ærkebisp.

Asser var dog uden tvivl også den bedst skikkede af de daværende bisper. Hans kollega i Roskilde, Arnold, fik jo ikke det bedste eftermæle. Roskildekrøniken beskriver ham således: "En jævn mand af væsen og mere forsømmelig end det sømmede sig for sjælesorgen". Som nævnt døde Arnold uden for stiftet efter at være jaget på flugt af Peder Bodilsens opgør med de præster, der ikke efterlevede cølibatet.

Dog lod skæbnen det falde i ærkebisp Assers lod at lægge grundlaget for en senere udvikling af Roskilde stift, idet han i 1120'erne forudseende sikrede den danske kirke retten til at missionere blandt de hedenske vendere på øen Rügen. 40 år senere skulle Rügen blive en vigtig og indbringende del af Roskilde stift, men tilbage i 1140 har man gået fremtiden i møde med pessimisme i Roskilde.

Byens kirke var dog stadig en af de betydeligste i riget, og bispestolen i Roskilde skulle flere gange vise sig at være et godt springbrædt til ærkesædet i Lund. Det gjaldt således for bisp Peders efterfølger, der blev århundredets store kirkemand, Eskil. Han tiltrådte i 1134, men allerede i 1137 blev han ærkebisp i Lund. Det var også her hans store indsats for kirken kom til at ligge.

Eskils herkomst var den bedst tænkelige. Han var nevø af ærkebisp Asser, som han efterfulgte, og han blev internationalt uddannet, blandt andet ved domskolen i Hildesheim. Netop her udbredte man læren om kirkens uafhængighed af den verdslige magt. Eskil var måske nok bestemt for en kirkelig løbebane, men det forhindrede ham ikke i at sætte børn i verden. Paradoksalt nok blev en af hans forbundsfæller Peder Bodilsen.

Ifølge Saxo var kong Erik Emune kommet i konflikt med de sjællandske stormænd. Under ledelse af bisp Eskil og Peder Bodilsen rejste de et oprør mod kongen under parolen "for frihed". Både bondesamfundets selvstyre og kirkens selvstændighedskrav var åbenbart blevet antastet af kongen. Oprøret blev imidlertid slået ned,

men Eskil slap med en bøde på 20 mark, utvivlsomt på grund af onkelens indgriben.

Peder Bodilsen havde også en finger med i spillet, da Eskil blev indsat som ærkebisp efter Assers død i 1137. I første omgang var Slesvigbispens og kongens kapellan, Rike, blevet valgt ved det første kendte bispevalg efter kirkens egne regler. Men da kongen døde kort efter, blev der atter røre om sagen. Peder Bodilsen gik ind og mæglede ifølge Roskildekrøniken, og resultatet blev, at Eskil nu blev udnævnt til ærkebisp i Lund, mens Rike måtte tage til takke med bispestolen i Roskilde. Det skulle i øvrigt langt fra have behaget Roskildekirken, der modtog valget med protest. Hvordan sagens rette sammenhæng end har været, så har der været politiske kræfter så stærke, at de kunne tilsidesætte det oprindelige valgresultat.

BYENS SOGNE

Domkirkens historie er enestående i ordets egentligste forstand; som kongehusets kirke og Sjællands stifts kirke var den noget ganske specielt, præget af sit eget rige liv. Store skarer fra nær og fjern har valfartet hertil for at deltage i kirkeårets mange højtider eller for blot at dvæle ved et af de andre, som i snesevis fyldte kirkerummet. Men erstatte sognkirkerne hverken kunne eller skulle stiftets hovedkirke. Gjaldt det barnedåb, ægteskab eller bisættelse måtte borgerne almindeligvis gå til deres sognkirker. Også på det plan ekspanderede Roskilde i 1000-tallets slutning. Århundredskiftet kom til at indvarsle en epoke præget af kirkebyggerier i alle dele af byen.

Danmarks opdeling i stifter kan følges helt tilbage til 1000-tallet, mens faste sognegrænser først kendes fra 1100-tallets begyndelse. Den nye administrative opdeling af landet hænger utvivlsomt sammen med indførelsen af tiendebetaling. Denne kirkeskat opkrævedes med en tredjedel til kirkebygningen, en tredjedel til præsten og i princippet en tredjedel til bispens. Bispetienden af Roskilde by blev dog fra 1160'erne skænket til Vor Frue kloster.

Oprindelig bestod en kirkes menighed af den befolkning, som søgte til en given kirke. Nu fremstod sognet som et afgrænset geografisk område. Hele landet inddel-

tes i sogne med hver sin sognekirke og sognepræst. Herved sikrede man sig, at alle bidrog med tiende, og at ingen i øvrigt blev afkrævet betaling fra flere kirker på samme tid. Domkirkerne og de fleste klosterkirker havde ikke status af sognekirke. Vor Frue klosterkirke i Roskilde var dog en af undtagelserne.

Roskilde opdeltes i 14 sogne, et tal som i Danmark kun blev overgået af Lund. Det store antal fortæller, at Roskilde var en storby i 1100-tallet – også på nordeuropæisk plan. Det er nemlig karakteristisk for den tidlige middelalders store byer, at de opdeles i mange sogne med relativt små kirker, i modsætning til byer, hvis udvikling kulminerer senere i middelalderen. Således havde højmiddelalderens største by i Østersøområdet – Lübeck – kun fem sognekirker. Og Køge, som først i 1300-tallet blev af betydning, havde kun én sognekirke, som til gengæld er af betydelig størrelse.

At der er en sammenhæng mellem byens indbyggertal og antallet af kirker, er uomtvisteligt, men det var ikke befolkningstallet alene, der i den ældre middelalder

Sankt Laurentii kirke under udgravning 1931.
The Church of St. Lawrence.

bestemte antallet af sogne. En kirkegrundlæggelse var nemlig ikke kun dikteret af et befolkningsmæssigt behov. Initiativerne kom fra en eller flere stormænd, der som drivkraft havde hensynet til deres sjæls frelse samt et utvivlsomt ønske om at hævde sig og deres familie. I byerne kan man også forestille sig en storkøbmand eller en købmandssammenslutning stå bag en kirkeopførelse. Bispemuligheden skulle forinden give sin tilladelse, og her er det af betydning, at kirken er tilstrækkeligt doteret, det vil sige, at der foreligger kapital til både opførelsen og den fremtidige drift.

Roskildes 14 sogne kendes fra en liste over byens kirker fra 1500-tallets midte. Med den som facitliste er det efterhånden lykkedes at få alle de oprindelige sognekirker placeret på bykortet – om end med vekslende præcision. Kun tre af kirkebygningerne er nemlig bevaret til i dag. Af de øvrige kendes syv fra arkæologiske undersøgelser, mens de resterende fire kirkebygninger, Sankt Peder, Sankt Paul, Sankt Nicolai og Sankt Morten, endnu ikke er lokaliserede. Deres omtrentlige placering kan dog fastlægges.

De enkelte sogne har været ganske små. Gennem dokumenter vedrørende køb, salg og arv af fast ejendom får vi kendskab til dem. Før husnumrenes indførelse måtte man karakterisere en given ejendom i forhold til gaderne, naboejendommene og sognets navn. De nøjagtige sognegrænser inden for byen mangler ganske vist endnu at blive fyldestgørende udredt, men det er karakteristisk, at grænserne ikke følger gaderne – ikke engang forløbet af de gamle hovedstrøg. Således passerer Kongens Hærstræde (nuværende Algade, Skomagergade og Støden) tværs gennem fem sogne, nemlig Sankt Pauls, Sankt Mikkels, Sankt Olai, Sankt Laurentii og Sankt Budolfi.

Tre af sognene i byens udkant havde tillige landdistrikter. Til Sankt Peder har hørt Hedemøllen og Øde Hustrup, til Vor Frue lå Kamstrup, Skalstrup og Tjæreby, Darup hørte til Alle Helgens sogn, og endelig havde Sankt Clemens sogn (Sankt Jørgensbjerg) et landdistrikt omkring Hedegårdene og Ladegårdsmøllen øst for byen. De nedlagte landsbyer Visby og Flænge, henholdsvis syd og sydvest for Roskilde, må antages at have hørt under bysogne, men hvilke vides ikke i dag.

Byens bygninger og gader

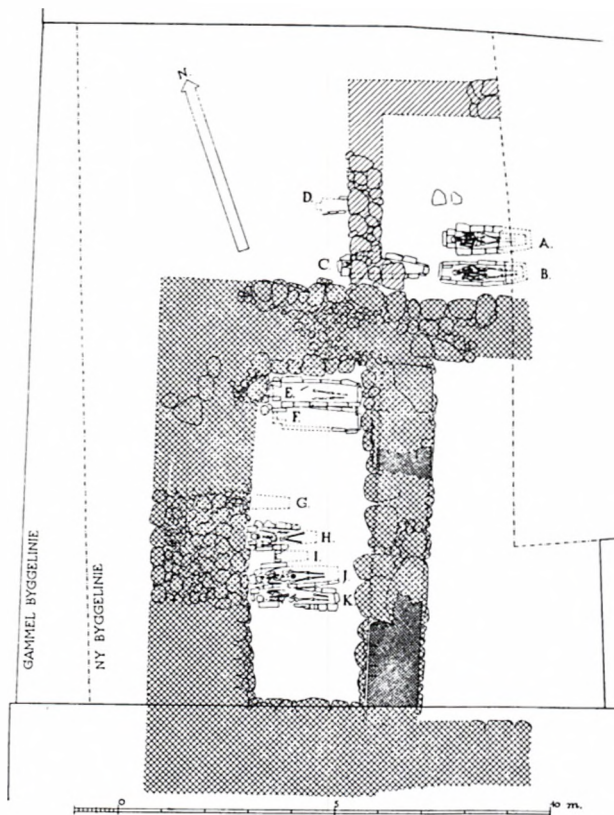
KIRKERNE I ROSKILDE

Når man i dag betragter de kendte Roskildekirkers grundplaner, kan man få det indtryk, at de var hinanden meget lig. Var de overhovedet til at skelne fra hinanden, som de lå der med få hundrede meters mellemrum? Svaret er, at de var endog meget forskellige i deres fremtoning.

Vekslende bygherrer og -mestre afstedkom en rig variation – ikke blot i detaljerne, men tillige hvad selve kirketypen angik. Men et fællestræk gik dog igen ved dem alle: frådstenen, den lokale sten. På den karakteristiske grågule sten kunne man kende kirkebygningerne. Men kun væggenes byggemateriale har været fælles.

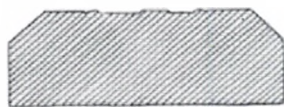
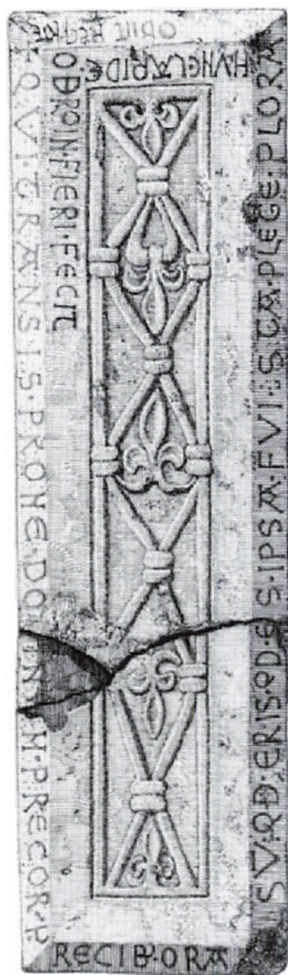

1. Sankt Hans kirke
2. Sankt Olai kirke

Sankt Olai kirke, udgravningsplan. Kun vestenden er undersøgt. Det kraftige tårnfundament, af samme bredde som skibet, har båret et tvillingtårn. Begravelserne i tårnrummet rummer formentlig kirkens stiftere.

The Church of St. Olaf.

Gravsten fra midten af 1100-tallet fundet i Sankt Olai kirkes tårnrum. Indskriften lyder: "Hecfrith døde. Du, som går forbi med bøjet hovede, bed, bønfaller jeg dig, til Herren. Jeg er, hvad du skal blive, hvad du er, har jeg selv været; stå stille, læs og græd. Denne sten lod Odroin gøre".

Tombstone from the 12th century. The Church of St. Olaf.

Allerede på taget var der forskel. Bly var et almindeligt tækkemateriale, men træspån, strå og halm har nok også været brugt. Fra 1100-tallets midte er tegldækkede tage dukket op.

Bygherrerne må som sagt søges i samfundets top. Deres navne kendes ikke, men måske i et par tilfælde deres jordiske rester. Man kan passende begynde med at dvæle ved deres grave.

SANKT OLAI OG SANKT HANS KIRKER

Under karréen, som omsluttes af Sankt Ols Gade, Algade og Rosenhavestræde blev ruinerne af Sankt Olai kirke afdækket i 1934. Foruden vestenden af kirkens skib og et senere påbygget våbenhus fandt man fundamentet til et tårn, opført allerede i romansk tid. Det brede, rektangulære tårnfundament fortæller, at tårnbygningen sandsynligvis har været tvedelt foroven. Sankt Olai har således svaret til domkirken, om end formatet naturligvis har været mindre. Også her må der have været indrettet et pulpitur i tårnrummet, blot ikke til kongen i dette tilfælde, men til kirkens fornemme patron, dens bygherre.

I tårnrummets gulv fandt man syv begravelser i murede romanske kister. Antagelig er der tale om det sidste hvilested for patronen og hans familie.

Et romansk tårn med stiftergrave under gulvet kom også for dagen i Provstevænget nord for domkirken, hvor man i 1941-42 udgravede Sankt Hans kirke. I dette tilfælde har tårnet haft kvadratisk grundplan. Det har altså ikke været af tvillingtypen, men funktionen har været den samme. Under gulvet fandt man patronens familiegravsted med tre stenkister.

Hvad patronerne har været for folk, vides ikke med sikkerhed, men kirkebygningerne viser, at de har haft både store midler og internationale kontakter til deres rådighed. Det sidste bærer ikke mindst Alle Helgens kirke vidnesbyrd om.

ALLE HELGENS KIRKE

Da man i 1944 ville anlægge en beskyttelsesbunker på

hjørnet af Allehelgensgade og Borchsgade, stødte man på ruinerne af to kirker. Det skulle snart vise sig, at den ene havde afløst den anden på stedet, hvor der tillige fremkom den tilhørende kirkegård. At der skulle findes en kirke her, var for så vidt ingen overraskelse. Den gamle Alle Helgens kirkes beliggenhed var omtrentligt kendt. Det var den ældste af de to kirker, der overraske-

de. Byggematerialet var som sædvanlig frådsten, men grundplanen var afvigende. Der var nemlig tale om en rundkirke. Skibet var cirkulært med en rundpille i midten, der havde båret hvælvingerne. Et trekvartcirkulært kor sluttede sig til skibet mod øst. Bygningen har skilt sig ud fra de øvrige sognekirker, og det har sikkert været ganske tilsigtet.

En af byens mest fremtrædende stormænd må have stået bag, en mand med internationale kontakter. Forbillederne for Alle Helgens rundkirke skal nemlig søges i Polen og Bøhmen, hvortil der netop på den tid var nære forbindelser. Kirken er rimeligvis opført i 1100-tallets første årtier, det vil sige i kong Niels' regeringstid (1104-34). Niels havde nære forbundsfæller i Polen, og hans søn Magnus blev da også gift med den polske hertug Boleslaw 3. Krzywosty's datter, Richiza. Hvis Alle Helgens kirkes bygherre ikke ligefrem skal søges inden for kongeslægten, er det fristende at lede efter ham blandt de stormænd, der fulgte kong Niels på rejserne mod sydøst.

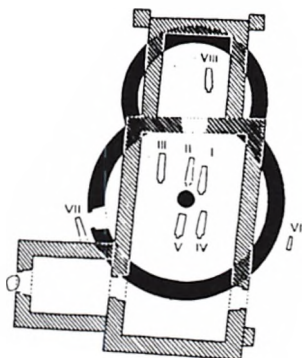
Man må ikke glemme, at Alle Helgens kirke, sit aristokratiske præg til trods, var sognekirke. Endnu i romansk tid, omkring 1200, lod man rundkirken erstatte af en kirkebygning med rektangulært skib og kor. Den oprindelige kirke har ikke mere været i stand til at rumme

Sankt Hans kirke, udgravningsplan. Hele ruinen blev afdækket 1941. Tårnet er romansk. Begravelserne i tårnrummet er formentlig stiftergrave.

The Church of St. John.

Alle Helgens kirke

Alle Helgens kirke. Skematisk fremstilling af de to kirkers indbyrdes forhold. Rundkirken er blevet afløst af en mere almindelig kirketype med rektangulære bygningsled.

The Church of All Saints.

Muret kiste af tegl fra anden halvdel af 1100-tallet, ved siden af denne en begravelse med formuldet træ-kiste. Sankt Budolfi kirkegård. I baggrunden kirkens sødsværtede apsis-mur, som muligvis er et vidnesbyrd om kirkens brand 1523. *Brick coffin from the 12th century. The Church of St. Botolph.*

sognets voksende befolkning – et tegn på den befolkningstilvækst, der må have fundet sted i Roskilde i 1100-tallet.

SANKT LAURENTII OG SANKT BUDOLFI KIRKER

Forskelligheden i Roskildes sognekirker var dog en regel, som blev bekræftet ved sin undtagelse: kirkerne

Sankt Laurentius og Sankt Budolfi. De indrammede Skomagergade, idet den ene lå på nutidens Stændertorv – dens senere tårn, opført omkring 1500, er bevaret som byens rådhusårn – mens den anden lå på hjørnet af Skomagergade og Ringstedgade. Sankt Laurentii kirke lå således som afslutning på byens torv, som en slags helle midt i den vejgaffel, der ledte trafikken fra Algade i retning mod enten Skomagergade eller Fondens Bro og videre til domkirken. Torvet blev senere fastlagt til at være den del af Algade, der lå fra vejgaffelen til Sankt Mikkels kirke.

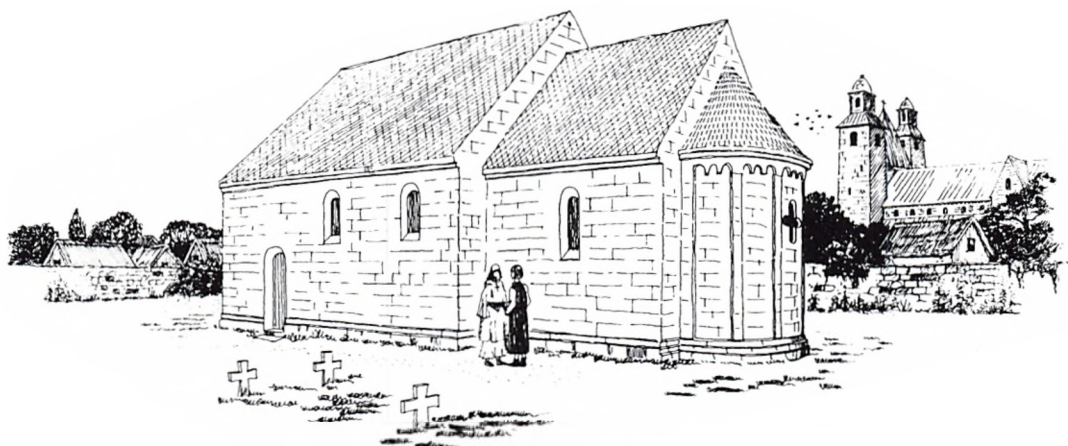
De to kirker var hinanden lig i udformning. Så ens har de været, at det ikke skulle undre, om nogen i samtiden har kaldt dem tvillingkirkerne. Begge var de arkitektonisk rigt udsmykkede. Kor og apsider hvilede på profilerede sokler (to skråkantede led over et rektantet), og apsiderne bar ydermere lisener (retkantede halvsøjler fra sokkel til gesims). Sankt Laurentii kirke havde seks lisener på apsis, mens Sankt Budolfi havde hele ti. Antallet skulle altid være lige, for de skulle føje sig omkring et midterfelt, hvori der har siddet et cirkulært eller firpasformet ("firkløverformet") vindue. Måske har der endog været et mindre vindue på hver side af midtervinduet. Det kan ikke aflæses af ruinerne, men man kender nøje paralleller til disse Roskildekirker i byens opland. En af de bedste er Nørre Jernløse kirke ved Holbæk, som meget vel kan være inspireret fra stiftsbyen.

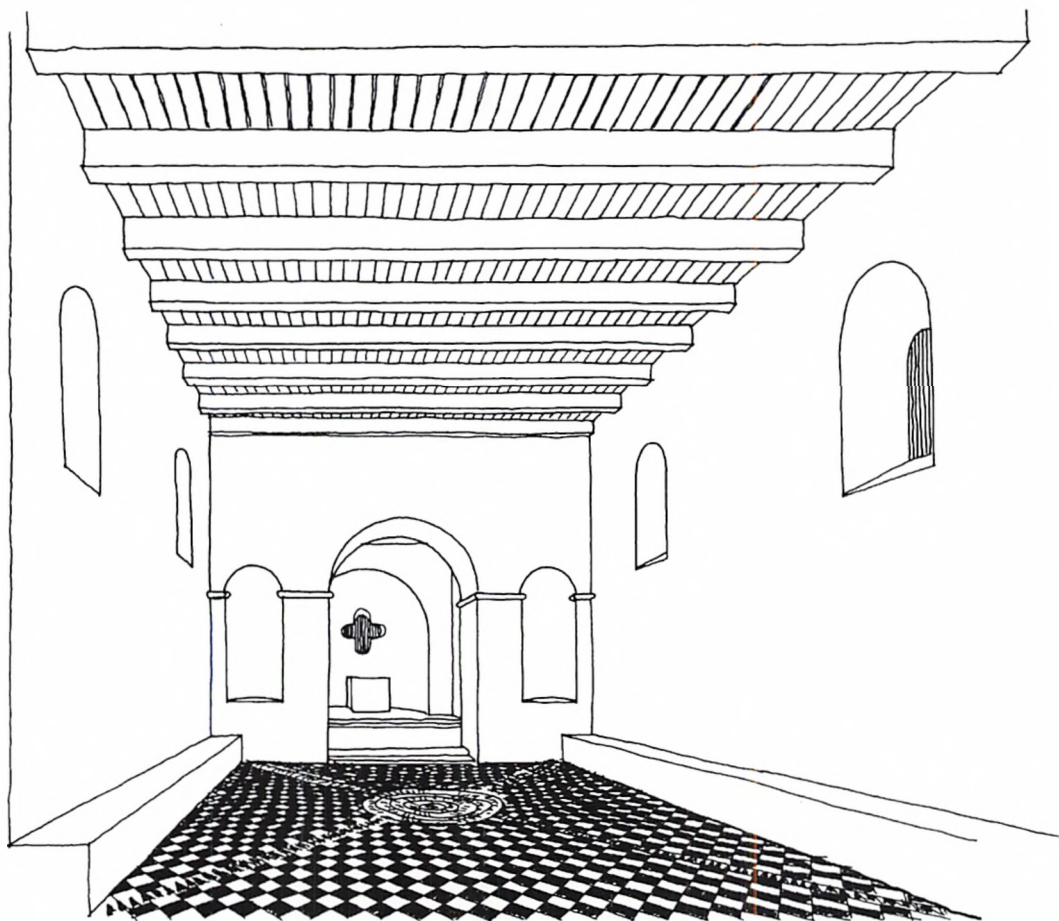

1. Sankt Budolfi kirke
2. Sankt Laurentii kirke

Rekonstruktion af Sankt Laurentii kirke i dens oprindelige skikkelse. Det endnu bevarede tårn blev først tilføjet omkring 1500.

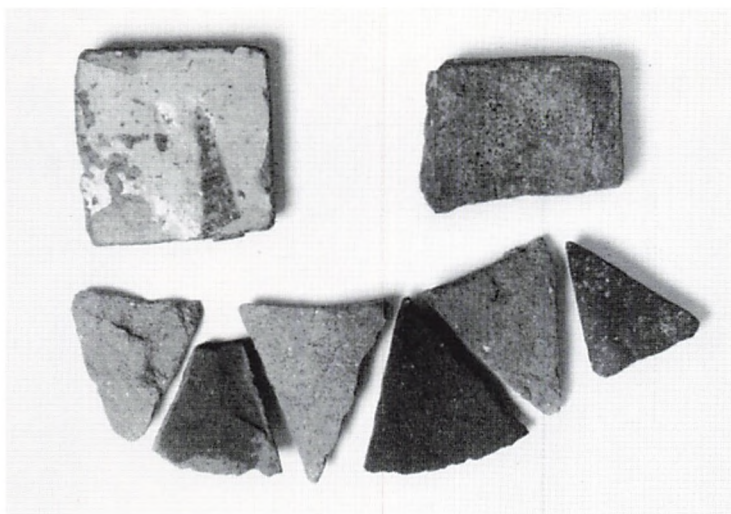
The Church of St. Lawrence, reconstruction.

Rekonstruktion af Sankt Laurentii kirkes indre, som det oprindeligt må have fremstået. Gulvet af sorte og hvide fliser har kunnet nydes i dets fulde udstrækning, idet der ikke fandtes stolestæder. Til dem, der ikke kunne stå op under messen, var der murede vægbænke. På hver side af kor-buen har der stået et sidealter. *The Church of St. Lawrence, reconstruction.*

På ét felt udmærker Sankt Laurentii kirke sig, ikke blot i forhold til sin tvilling, men i forhold til alle byens kirker: dens gulv er det fornemste, der er bevaret fra dansk middelalder, og det er i hvert fald det eneste af sin slags. Det består af fliser af brændt ler, sortbrændte og rødbrændte. Oprindeligt har de rødbrændte imidlertid været dækket med et lag hvidt ler, hvorved gulvet altså har fremtrådt som sort/hvidt. Det har været en kopi af de marmorgulve, som smykkede kirkerne i Italien. Det er stadig et ubesvaret spørgsmål, hvordan det fornemme gulv er kommet til veje. Kirken er rimeligvis opført omkring 1100, det vil sige ca. 50 år før teglbrændingskunstens indførelse i Danmark. Og de arkæologiske undersøgelser har vist, at det er kirkens oprindelige gulv. Er fliserne da importerede, eller er de udført af hidkaldte mestre?

Fliser af brændt ler fra Sankt Laurentii kirkes gulv, henholdsvis sortbrændte og rødbrændte. De sidstnævnte var dækket af et lag hvidt pibeler, således at gulvet har fremstået sort/hvidt.

Tiles from the Church of St. Lawrence.

Fliserne er dels kvadratiske, dels trekantede. Herved har de kunnet udlægges i et kompliceret mønster. Kirkeskibets gulv har været delt på midten, hvorved der dannedes to kvadrater. I midten af disse anlagde man en stor roset af de trekantede fliser, der ligeledes blev lagt som diagonaler gennem hvert kvadrat. Den øvrige gulvflade blev dækket med kvadratiske fliser. Også i apsis udnyttedes vekselvirkningen mellem de to fliseformer. Således var feltet foran højalteret alene dækket med trekantede fliser i fire rækker.

Kirken med det fornemme gulv blev udgravet i 1931. Ruinen blev overdækket, og det har siden været muligt at besøge ruinen via en trappe på nutidens Stændertorv.

SANKT JØRGENSEBJERG OG SANKT IBS KIRKER

Også i de to gamle havneforstæder ved fjorden viste behovet for nye sognekirker sig. Den gamle Sankt Clemens kirke på Bjerget blev omkring 1080 erstattet af den nu stående kirke. Helt unikke er i dag de kraftige rundstave på hjørnerne af skib og kor, men de tidligere omtalte fund fra Svend Nordmands kirker i Roskilde og Ringsted viser, at der har eksisteret forbilleder for dem.

Også Sankt Ibs kirke blev fornyet. Omkring 1100 blev der rejst en ny kirke af frådsten til erstatning for den sidste af de to trækirker. I dag er kun skibet bevaret, og bygningen er ikke mere i kirkelig brug, men der har

1. Sankt Ibs kirke
2. Sankt Jørgensbjerg kirke

Sankt Ibs kirke, sognekirke i forstaden Vindeboder. Kun skibet er bevaret. Resten af bygningen blev nedrevet, efter at kirken i 1815 var blevet solgt til en købmand, der ville bruge den som pakhus.
The Church of St. Jakob.

oprindelig været både kor, tårn og et våbenhus. Alle dele er opført før midten af 1200-tallet. På skibets østmur – triumfmuren – og i korbuen findes endnu rester af fornemme romanske kalkmalerier, og som den står i dag uden inventar og med fladt loft, fremtræder kirken som et fint eksempel på den romanske kirkebygning. Såvel mands- som kvindedøren i henholdsvis syd og nord kan benyttes, og ved den første er to nicher til vievandskar endnu intakte, næsten klar til brug.

1. Sankt Dionysii kirke
2. Sankt Mikkel's kirke

SANKT MIKKEL'S OG SANKT DIONYSII KIRKER

Af de undersøgte Roskildekirker resterer så to: Sankt Mikkel og Sankt Dionysius. Sankt Mikkel er delvist udgravet, men der var intet murværk bevaret. Nedbrydningen havde været så grundig, at også fundamentene til dels var borte. Kirken har efter alt at dømme været en frådstenskirke fra 1100-tallets første halvdel. Af Sankt Dionysius var det stort set også kun fundamentsten, der var bevaret. Kun få frådstenskvadre var endnu på plads sammen med rester af munkestensmurværk. Kirken, der oprindelig var romansk, er i gotisk tid blevet stærkt

ombygget, hvorved den kom til at bestå af skib, tårn og et ret afsluttet kor – og altså uden apsis, som ellers kendes fra de øvrige Roskildekirker.

BYENS GADER

Allerede i løbet af 1000-tallet var grænserne for byens udstrækning mod nord og syd blevet udstukket. I den ene ende lå havneforstæderne med deres kirker, i den anden mod syd blev Vor Frue kirke opført.

I løbet af 1100-tallet blev hele byområdet inddelt i sogne med hver sin kirke. Vi aner en tæt bebygget by omkring midten af 1100-tallet, hvor der ikke mere har eksisteret ubebyggede kvarterer. Det er imidlertid på det kirkelige område, at vor viden er størst. Kun i få tilfælde kender vi til tidens verdslige bebyggelse. Når der er dukket rester af huse op, har det været i form af stolpehuller eller syldstensrækker til bygninger i træ eller bindingsværk. Gulvene har været af ler. Huse af sten har været forbeholdt samfundets økonomiske elite, hvis de overhovedet har forekommet så tidligt. Arkæologien har til nu ikke kunnet påvise dem.

Ved udgravning i nærheden af Allehelgensgade blev der i 1984 påtruffet et lille lerklinet hus med jordgravede stolper fra 1100-tallet.

*House from the 12th century.
Allehelgensgade.*

Gadenettet i højmiddelalderen er kun lidet kendt. Af og til dukker ældre gadeforløb frem i de arkæologiske fund, blandt andet i Provstevænget ved Sankt Hans kirkeruin. Det er også sket, at gamle gadelægninger har været fremdraget under de nuværende Roskildegader. Men eksakte arkæologiske dateringer har ikke kunnet tilvejebringes. Heller ikke gadernes navne er til megen hjælp. De ældste er først overleveret i 1300-tallet, og navneformerne lader sig ikke nøjere datere. En enkelt undtagelse findes måske i navnet Hersegade, som er enestående og ejendommeligt. Navnet, der kendes første gang fra 1314, menes at være afledt af det olddanske ord hyrsa, der betyder hoppe. Gadenavnets tilknytning til heste kendes ikke, men navnet kan være af høj ælde.

Skal man forsøge en beskrivelse af Roskildes gadenet i 1100- og 1200-tallet må der altså i høj grad bygges på antagelser og tilbageslutninger.

De to strøg, der antages at have udgjort de øst-vestgående akser i byen i dens første århundrede får senere i middelalderen betegnelsen Kongens Hærstræde (der må opfattes som "hovedfærdselsåre"). Det er Bredgade og Støden-Skomagergade-Algade. Den sidste må i løbet af perioden have fået stigende betydning, også som en af byens hovedudfaldsveje i takt med Københavns vækst. Den gamle hovedfærdselsåre mod nord og syd, der udgjordes af Frederiksborgvej-Sankt Ols Gade og videre mod Ringstedgade, har ikke mistet sin betydning. Men nye fremvoksende byer har vel betinget nye vejlinjer. Således må man forestille sig, at Støden er blevet udfaldsvejen mod Vest- og Nordvestsjælland med forbindelse blandt andet til Kalundborg.

Vejnettet, der skulle forbinde byens centrum med bebyggelserne ved vandet, må også være udbygget. Den før omtalte vej ved Sankt Hans kirke kan have tjent dette formål. Det samme kan den nuværende Tuttesti, der fører til Sankt Jørgensbjerg.

KONGSGÅRDEN OG HARALDSBORG

I 1100-tallets Roskilde præget af lave huse, tømrede eller lerklinede, har de stenbyggede kirker, kannikkernes kloster og bispegården raget op og straks vakt den besøgen-

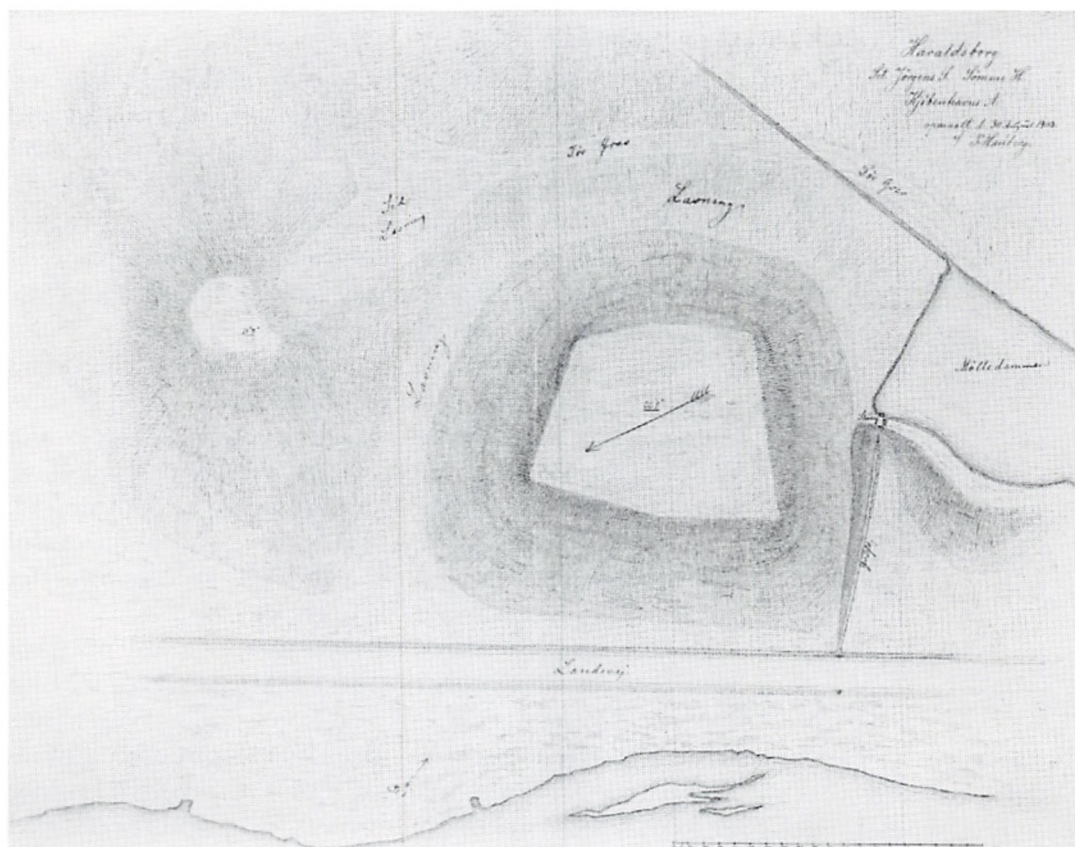
des interesse og beundring. Kun få verdslige bygninger har vel på tilsvarende vis tiltrukket sig opmærksomhed. Blandt dem var kongsgården og Haraldsborg naturligt nok, deres forbindelse til kongehuset taget i betragtning.

Der kendes intet til kongsgårdens fremtoning i 1100-tallet. Man har dog lov til at forestille sig et imponerende bygningsværk, rimeligvis af træ med prægtigt udskårede forsiringer. Når kongen var i Roskilde, tog han ophold her på gården, som må have ligget umiddelbart vest for domkirken, som nærmeste nabo til kirkens vestværk, der rummede kongefamiliens faste plads under messen.

Til trods for ihærdig arkæologisk eftersøgning er det stadig ikke lykkedes at finde spor efter kongens bolig. Beliggenheden indiceres dog gennem Saxos beskrivelse af blodgildet i Roskilde, som senere skal refereres. En kilde fra midten af 1400-tallet bekræfter Saxos udsagn, idet den stedfæster gården til karréen, som omkranses

Haraldsborg slotsbanke opmålt 1903. I bunden af billedet Frederiksborgvej og fjordens østbred. Haraldsborgskattens findested er angivet ved et kryds. Øst opad.

Haraldsborg castle mound.

af nutidens Bondetinget, Skolegade og Lille Maglekilde Stræde. Men undersøgelser på stedet har været resultatløse, og det er således uvist, om kongsgården har været befæstet.

Antagelig var byens eneste egentlige forsvarsværk, vi ser her bort fra muren omkring domkirken frem til byvoldens opførelse omkring 1150, borgen Haraldsborg nede ved fjorden.

Haraldsborg var opført på østbredden, umiddelbart nordøst for middelalderens Vindeboder, hvor terrænet hæver sig kraftigt i østlig retning og danner de bedste naturlige rammer for et borganlæg. Borgen er aldrig blevet undersøgt arkæologisk, og i dag vil det være vanskeligt at etablere et større udgravningsfelt, efter at villa-bebyggelse har bredt sig ud over hele den gamle borgbanke. Den arkæologiske datering mangler altså. I stedet må vi støtte os til Saxos meget senere beretning, hvor Erik Ejegods søn Harald Kesja anføres som bygherre, hvad der ikke virker urimeligt.

I dag passerer Frederiksborgvej mellem borgen og fjorden. I middelalderen gik fjorden imidlertid helt ind til borgbankens fod mod vest. På de øvrige sider mod nord, syd og øst var der naturlige lavninger, der som oftest har stået vandfyldte. Borgbanken har således ligget som en lille ø, fra hvis topflade man har kunnet spejle ud over fjorden. Det giver sig selv, at Haraldsborg var anlagt for at overvåge søtrafikken til Roskilde.

Om bebyggelsen på borgbanken har Saxo en mærkelig beretning. På toppen skal der have stået et tårn af tømmer, der var sådan indrettet, at det kunne drejes i alle retninger ved det mindste skub. Princippet må have været det samme som i en stubmølle, og tanken var vel, at man skulle kunne skyde til alle sider. Tårnet har været helt enestående, og man må da også spørge, om det overhovedet har svaret til Saxos beskrivelse.

Det er svært at se nytten i drejeprikket, som må have været meget sårbart. Det er mere sandsynligt, at der blot har været tale om et trætårn på høje stolper, man fristes til at sige stylder – et velkendt princip, som tillod forsvarerne nede på borgbanken stor manørefrihed. Én ting er i hvert fald sikkert: Saxo har aldrig oplevet det ved selvsyn. Da han skrev sin krønike omkring 1200, var det

tårn, som måtte have stået der, for længst styrtet sammen.

Banken har givetvis haft temmelig stejle sider, hvad der stemmer godt overens med, at Saxo beretter, hvorledes Harald Kesja firede sine heste ned, da han i 1133 måtte flygte fra borgen, efter han havde lagt sig ud med Erik Emune.

Urolige tider

HARALD KESJA I ROSKILDE

Den kongelige bevågenhed over for Roskilde, som under Erik Ejegod var vigende, udeblev tilsyneladende også under efterfølgeren kong Niels. Det var Lund med det nye ærkesæde, der nu tiltrak sig opmærksomheden.

På den baggrund kunne Erik Ejegods søn Harald Kesja opnå stor indflydelse i byen. Under Erik Ejegods pilgrimsfærd til Det Hellige Land havde han fungeret som rigsstyrer sammen med bisp Asser af Lund. Da faderen døde på Cypern i 1103, faldt valget til ny konge imidlertid ikke på Harald. I stedet valgte man farbroderen Niels.

Det var overraskende, at Harald accepterede og endog støttede Niels som konge i den følgende tid. Til gengæld synes han at have fået magt og indflydelse på Sjælland. Hvad det nøjagtig var for en position, kong Niels tildelte ham, vides ikke i dag. Senere i århundredet nævnes en "bybryde" i Roskilde. Man kan forestille sig, at Harald har været en sådan bryde eller høvedsmand, altså kongens repræsentant i byen, der på kongens vegne opkrævede skatter og bøder – antagelig med en vis andel til sig selv.

Sikkert er det, at Harald Kesja slog sig ned i Roskilde på Haraldsborg, som uden tvivl fik navn efter ham. Ifølge Saxo, var Harald Kesjas tid i Roskilde en hård prøvelse for byen. Haralds folk røvede og plyndrede, så armoden bredte sig. Ikke mindst skal man have faret hårdt frem mod de indvandrede tyske håndværkere og købmænd. Saxo tager imidlertid parti mod kong Niels, som han fremstiller som en voldshersker, og dette syn kan vel også have smittet af på kongens mand i byen.

Det er derfor ikke uinteressant, at den islandske *Knytlingesaga*, som ganske vist både kronologisk og geografisk er endnu fjernere fra begivenhederne end Saxo, giver et ganske andet billede. Her fortælles det, at Harald for det meste havde ophold i Roskilde, og at han ophjalp byen meget.

Større enighed hersker der om begivenhederne, som siden fulgte. Haraldsborg blev 1132 indtaget af Haralds

Haraldsborgskatten. De forskellige dele er fremkommet ved flere forskellige lejligheder i løbet af 1800-tallet. Den halve dørring er dog fundet i 1969.

The Haraldsborg hoard.

broder Erik Emune. Forinden var Harald dog flygtet med sine heste i ly af natten. Ifølge Saxo blev borgtårnet skudt i stykker af stenkast fra en blide, som tyskerne i Roskilde havde hjulpet med at konstruere. Det skulle siden koste dem dyrt.

Året efter vendte krigslykken for Erik. Kong Niels' flåde var sejlet ned gennem Roskilde fjord, man må tro med kurs mod domkirkebyen eller Haraldsborg, men slaget kom til at stå ved Værebros å nær Jyllinge. Flåden blev formentlig standset undervejs af den spærring, som i to omgange var blevet oprettet ud for Skuldelev. Skuldelevspærringen bestod af fem klinkbyggede skibe, som i dag er udstillet i Vikingskibshallen. Dendrokronologiske undersøgelser af det største af vrage, langskibet, har vist, at det er blevet bygget i tiden efter 1060, formentlig i Irland, idet træet er af irsk oprindelse. Da man naturligt nok brugte udtjente skibe til spærringen, kan man regne med, at langskibet er blevet sænket efter 50-60 års tro tjeneste, altså på kong Niels' tid.

Efter slaget drog kong Niels straks til Roskilde, hvor han pågreb tyskerne for senere at overlade dem til Haralds hævn. Den skal have bestået i den vanærende straf at få skåret næsen af – en straf som ellers var forbeholdt ægteskabsbrydere og andre horkarle.

SKATTEFUND AF SJÆLDEN HERKOMST

Borgerkrigen har været en barsk periode for alle i og omkring Roskilde. Havde man noget af værdi, gjorde man klogt i at grave det ned. Men ikke alle havde held til at bjærge sig gennem de urolige tider med livet i behold. Det vidner fire skattefund fra Roskildes omegn om. De er alle blevet nedlagt i 1130'erne. Den i særklasse fornemste af skattene var nedgravet på selve Haraldsborg. Ved tre forskellige lejligheder i forrige århundrede er dele af den kommet til veje.

I 1841 fandt en karl under pløjning af banken en forgyldt alterkalk af sølv med tilhørende disk. Nadversættet, der er af fremragende håndværksmæssig og kunstnerisk værdi, må være fremstillet omkring 1100-tallets begyndelse i Mellemtyskland, for eksempel i Köln eller Hildesheim. Man kan dog ikke helt udelukke, at en

rejsende guldsmed har udført arbejderne i Danmark. Man tænker uvilkårligt på de tyske håndværkere i Roskilde!

Hovedparten af skatten fremkom ved afgravning af borgbankens vestside i 1854. Ved den lejlighed blev der blandt andet fundet en forgyldt drikkeskål af sølv sammen med et forgyldt sølvlæg, dele af et skrin og 628 sølvmonter. Både drikkeskålen og læget er i deres dekoration og hele fremtoning meget fremmedartede. Deres oprindelsessted er omdiskuteret. Sikkert er det imidlertid, at de er kommet hertil østfra, fra Rusland, Balkan eller måske endog Iran. Den sidste del af skatten udgøres af en fingerring af guld, som blev fundet siddende på en harvetand i 1896.

Ikke mindst det fremmedartede sølv tiltrækker sig opmærksomhed i dag, som det også må have været tilfældet i 1100-tallet. Hvorledes har det fundet vej til Roskilde? I virkeligheden er det endnu et vidnesbyrd om de nære forbindelser mod øst og sydøst, som også resulterede i et sjældent bygningsværk som den ovenfor omtalte Alle Helgens rundkirke. Sølvøjet kan være kommet til Danmark via Østeuropas slaviske fyrstehuse.

Netop i 1100-tallet hentede mange danske kongesøner sig en brud i Polen eller Rusland. Det har tidligere været omtalt, hvorledes kong Niels' søn Magnus blev gift med en datter af den polske hertug Boleslaw 3. Krzywosty og Zbyslava af Kiev. Såvel Erik Emune som Knud Lavard var gift med døtre af den russiske storfyrste Mstislav af Kiev. Knud Lavards søn Valdemar var formentlig opkaldt efter sin russiske morfar storfyrst Vladimir Monomakh af Kiev, og også han blev russisk gift, nemlig med Sofie, datter af fyrst Volodar Glebovitj af Minsk. Harald Kesja, Haraldsborgskattens formentlige ejermand, var dog – man fristes til at sige undtagelsesvis – gift med en svensker.

De tre øvrige nedgravede skatte, der vidner om borgerkrigen på Roskildeegnen, er fundet i Græse tæt ved Værebrosø, i Allerslev og i Tessebølle ved Herfølge. De indeholdt alle tre udelukkende mønter.

Borgerkrigen endte i 1134, da Erik Emune slog kong Niels ved Fotevig i Skåne. Blandt de mange faldne var fem af rigets bisper, heriblandt bisp Peder af Roskilde.

Harald Kesja undslap, men blev siden fanget i Jylland og henrettet sammen med otte af sine sønner.

Der findes ikke vidnesbyrd om, at man genopbyggede Haraldsborg, efter at Harald Kesja var blevet fordrevet. Haraldsborg kendes som stednavn i 1200-tallet, men det er tilsyneladende først i senmiddelalderen, at borgbanken atter blev bebygget, den gang med en kongelig lensgård. Man kan forestille sig, at Erik Emune og hans efterfølgere på tronen ikke har ønsket at dele herredømmet over den vigtige by med nogen og derfor har undladt at indsætte en efterfølger for Harald Kesja.

SVEND GRATHES VOLD

I 1146 nedlagde kong Erik Lam kronen for at drage i kloster. Mens klosterfreden sænkede sig over kongens sidste år, blev tronskiftet signal til 11 års ufred i landet. Det meste af tiden hærgede en borgerkrig mellem forskellige kongsemner og deres støtter.

Begivenhederne kom ikke til at gå sporløst hen over Roskilde. I 1146 var Svend Grathe, Erik Emunes søn, blevet konge over Sjælland og Skåne, mens hans fætter Knud, Magnus' søn, regerede over Jylland. Begge fortsatte de deres fædres indbyrdes fjendskab, og det kom gentagne gange til krigshandlinger.

Knud søgte i 1147 og atter i 1150 at erobre Sjælland, men blev slået først ved Slangerup og siden ved Tåstrup. Svend Grathe måtte befæste sin stilling, og det er sikkert i forbindelse med disse kampe, at han omgav Roskilde, Sjællands hovedby, med en byvold. Saxo angiver ham som bygherre, og arkæologiske undersøgelser af volden har bekræftet dateringen.

Det mest imponerende ved voldanlægget har været dets udstrækning. Selve det voldomkransede byareal har målt omkring en kilometer på hver led, og det har udgjort omkring 73 hektar. Det var en betragtelig størrelse for en middelalderby, og i Danmark har kun Lund kunnet gøre Roskilde rangen stridig.

I dag er det stadig muligt at se svage spor efter volden i Folkeparken og på grænsen mellem Provstevænget og Byparken. En lang række iagttagelser, som efterhånden er gjort ved anlægsarbejder rundt i byen samt ved arkæo-

logiske undersøgelser i Folkeparken og Provstevænget, har gjort det muligt at foretage en meget nøjagtig rekonstruktion af voldforløbet.

En rundgang langs volden kan passende starte ved den østlige indfaldsvej til byen, hvis middelalderlige navn er i brug endnu i dag: Røde Port. Man må forestille sig, at porten har stået ved den østlige afgrænsning af nutidens Hestetorv, hvor Algade møder torvet. Herfra har volden søgt mod syd og danner østgrænsen for Sankt Peders sogn til et sted lige øst for stationsbygningen, hvorfra den har ændret retning mod vest. Byens afgrænsning mod syd har fulgt nutidens Jernbanegade som sydgrænse for Vor Frue og Sankt Nikolai sogne frem til Ringstedgades port.

Ved Jernbanegades afslutning mod vest har volden ændret retning mod nordvest og har her fulgt det moderne gadeforløb, som en meget senere tid har givet navnene Borgeviget og Byvolden. Her fulgte man den vestlige afgrænsning af Sankt Budolfi sogn, og ved Stødens afslutning mod vest lå endnu en port: Sankt Budolfi

Roskilde omkring 1150. Størsteparten af byen er netop blevet omgivet af en vold, som dog ikke omfatter kvartererne ved havnen, Vindeboder og Sankt Jørgensbjerg. Frådstens-katedralen er forlængst opført. De fleste sognekirker er færdigbyggede, og bybebyggelsen ligger i det hele taget tæt i alle kvarterer.

Roskilde, c. 1150.

Arkæologisk snit gennem byvoldens nordre forløb ved Provstevænget. Foran voldgraven anes i profilen resterne af den opkastede vold.

Section through the town rampart.

Kirkeport. Videre langs Sankt Mortens sogn kom man, indtil volden ved sydenden af nutidens Sankt Clara Vej drejede mod øst som nordgrænse for Sankt Hans sogn. Det nordlige voldforløb fulgte omtrent den senere Birke Allé og Bellevuesti på grænsen mellem Provstevænget og Byparken. Et sted på denne strækning har volden haft en åbning mod nord. Der har formentlig ikke været en egentlig byport, men blot et lukke ved en vejgennemføring. Den beskrives i et dokument fra 1280 vedrørende gaderne omkring Sankt Clara kloster, som i det følgende århundrede blev grundlagt uden for volden på dette sted. Måske er gennemføringen anlagt i forbindelse med

Forløbet af Roskildes byvold, rekonstrueret ud fra de arkæologiske fund.

Rekonstruktion af byvolden, som opførtes omkring 1150. Kun voldgraven og voldens nedre del er påvist arkæologisk.

The town rampart, reconstruction.

klosterbyggeriet, og derfor en senere tilkomst. Byens port mod nord lå midt på den stejle vej ned mod fjorden, som i dag hedder Frederiksborgevej, Sankt Ols Gades forlængelse mod nord. Volden fortsatte herfra sit forløb rundt om byen som nordgrænse for Sankt Olai sogn. Den krydsede tværs gennem Folkeparken og op gennem nutidens Sortebrødrestredet til Røde Port. Dermed er ringen sluttet.

Voldanlægget har bestået af en jordvold, omkring 10 m bred ved foden, med en lidt bredere voldgrav foran. Denne har delvis været vandfyldt. Hertil har byens mange kilder kunnet bidrage. Langs indersiden af anlægget har de arkæologiske undersøgelser tillige afsløret en noget smallere grav, som må have haft til formål at bortlede overfladevand fra det område, hvor forsvarerne har skullet operere og fra byarealet i almindelighed. Selve volden har været kronet af en palisade af træ, som af naturlige årsager ikke kan erkendes i det arkæologiske materiale.

Måske af praktiske grunde gav man afkald på at sikre Sankt Jørgensbjerg og Vindeboder, men herved blev skellet mellem forstæderne og hovedbyen cementeret. Roskilde kom for alvor til at vende ryggen til fjorden, hvad der også har betydet, at den gamle nord-sydakse fra fjorden over domkirken til Vor Frue kirke blev brudt.

Men det kan også skyldes, at det faktisk var belejligt, at de vendere, der udgjorde en del af befolkningen i Vindeboder, for fremtiden blev holdt på afstand uden for volden. Det vides ikke, hvor omfattende det vendiske islæt i byen var ved midten af 1100-tallet. Fund af vendiske knivskedebeslag blandt andet i Vindeboder viser, at venderne har været her. Samtidig vides det, at de vendiske angreb på Roskilde og på landet i almindelighed tog til netop på denne tid, hvor borgerkrig svækkede riget, samtidig med at venderne i deres hjemland blev presset af polske og tyske kolonisateurer.

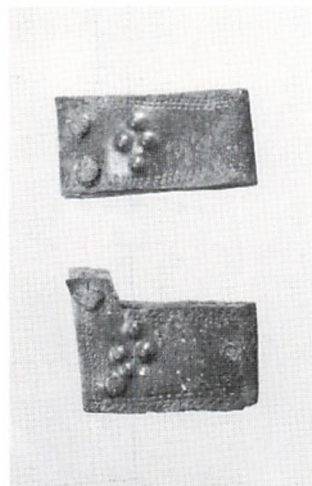
VENDERNE ANGRIBER

Kampene mellem danskere og vendere især i 1100-tallet frem til Arkonas erobring i 1169 fylder en stor del af Saxos værk. Skal man tage forfatteren på ordet, var situationen ved midten af 1100-tallet den, at alle landsbyer i det østlige Jylland stod folketomme, på Fyn var der kun levnet få indbyggere, og endelig lå det østlige og sydlige Sjælland hen som øde hede – alt sammen på grund af vendernes hærgen. Så bogstaveligt skal det helt sikkert ikke opfattes. Saxo overdriver faren, for at hans helt, Absalon, så meget desto mere kan glimre som fædrelandets befrier.

Angrebene har også berørt Roskilde, ingen tvivl om det. Den rige by var et oplagt mål for plyndring. Saxo beretter, hvorledes en vendisk flåde landede et sted på Østsjælland, vel i Køge bugt. Det har været kort efter 1150, for byvolden stod færdig. Venderne medbragte heste og red mod vest til Roskilde. På grund af den nyopførte byvold kunne de ikke komme ind i byen, men måtte blive i hvad Saxo kalder "forstaden" – mon ikke der er tale om Vindeboder?

Kongen var i byen, og en af mændene i hans følge, Radulf, fik organiseret et udfald mod fjenderne. Ifølge Saxo endte det med, at venderne blev jaget hele vejen tilbage til Køge bugt, hvor de fleste mistede livet ved at styrte ud over klinterne.

Det dramatiske angrebsforsøg har ikke været en enkeltstående begivenhed, for netop i Roskilde opstod et særegent forbund til bekæmpelse af venderne, som si-

Bronzebeslag fra vendiske knivskeder udgravet ved Vindeboder.

Vendish knife sheath mounts. Vindeboder.

den skulle brede sig til hele Sjælland. Fra starten af blev det organiseret af hærmanden Vedemand for midler tilvejebragt af Roskildeborgerne. For at gavne den fælles sag gik borgerne med til, at Vedemands folk tog de skibe, som de fandt tjenlige, mod at de gav ejerne andel i et eventuelt bytte. Borgerne indskød tillige pengemidler.

Resultatet skal – om Saxos ord står til troende – have været 82 erobrede vendiske skibe. Hertil er sikkert kommet andet bytte, slaver for eksempel, som kunne sælges med fortjeneste på slavemarkederne. Fandt man fangne sjællændere på de vendiske skibe, skænkede man dem både friheden og nye klæder. Det fremgår ikke klart, hvad der hændte fynboer og jyder for ikke at tale om vendere, men mon ikke det netop var dem, der blev udset til at ende på slavemarkedet? Landet var hærget af borgerkrig, og det ser ikke ud til, at man sparede sine landsmænd fra andre dele af landet. Hvor sejrriige Vedemand og hans folk end var, kunne de ikke stoppe vendernes angreb. Så længe landsdelene stod i indbyrdes strid, var der ikke udsigt til at sætte effektiv bom for vendernes indtrængen.

BLODGILDET I ROSKILDE

Borgerkrigen rasede i årene omkring 1150 mellem kong Svend på den ene side og kong Knud på den anden, og situationen blev ikke mindre kompliceret af, at en tredje part trådte ind: 1154 lod også Valdemar, søn af Knud Lavard, sig krone til konge. Men det blev for meget for de danske stormænd. Trætte af krigens omkostninger tvang de kongerne til forlig i 1157. Resultatet blev, at Valdemar fik Jylland, Svend Skåne, mens Sjælland tilfaldt Knud.

For at besegle den nye ordening indbød Knud de to øvrige til fest i Roskildes kongsgård. Begivenhederne er nøje skildret blandt andet hos Saxo og Svend Aggesen. I tre dage skal festlighederne have stået på under indtagelse af store mængder mad og drikke. Kongernes mænd sørgede for underholdning i form af idrætslege. Hen under aften den 9. august lod kong Svend imidlertid begivenhederne tage en overraskende vending, idet

hans folk overfaldt de to medkonger. Valdemar blev kun såret og undslap, men Knud mistede livet.

Det var næsten en regel i samtiden, at et kongemord skulle søges udlagt som et martyrium. Den dræbte konge kunne således i døden kaste glans over sin slægt. Svend Aggesen har overleveret vidnesbyrd om, at man forsøgte at få Knud helgenkåret. I sin Danmarkshistorie fra 1180'erne benævner han nemlig den dræbte konge "Knud af Roskilde" og drager dermed en nøje parallel til helgenerne "Knud af Ringsted" og "Knud af Odense". Og på selve drabshandlingen hæfter han betegnelsen "martyrium". Alligevel faldt det ikke i Knuds lod at blive Roskildes lokalhelgen.

Før den blodige gildesaften forlades, skal endnu en festdeltager præsenteres. Blandt Valdemars folk befandt sig nemlig hans fostbroder Absalon af Hvideslægten, den senere Roskildebisp. Også han undslap, og Saxo giver gennem sin beskrivelse af flugten et interessant indblik i de topografiske forhold omkring domkirken.

Kongsgården, hvor gildet blev holdt, lå vest for domkirken, umiddelbart uden for Arnolds muren, den svære frådstensmur omkring kirkegården. Bygningerne var nært forbundet, idet vejen var den kortest mulige fra kongsgården til domkirkens vestværk med den kongelige families pulpitur. For Absalon har det været naturligt at søge ind på kirkens område under flugten fra kongsgården; her gjaldt dels kirkens asyl, dels har kirkens og kirkegårdens mure kunnet yde beskyttelse.

Saxo fortæller, hvorledes han undervejs på broen, det vil sige gaden mellem gården og kirken (i dag Skolegade), mødte Radulf, der bedyrede, at han intet havde med det svigefulde drab at gøre. Absalon nåede herfra at flygte til klostret nord for katedralen, før han i dets korgang stødte ind i Svends mænd. Det lykkedes ham at slippe fri, men i klostret har han alligevel ikke turdet opholde sig, så han vandrede til Ramsø syd for byen, hvor hans familie havde en gård.

Senere samme år slog Valdemar på Grathe Hede ved Viborg Svends hær. Blandt de faldne var Svend, og magten i hele riget var således i Valdemars hånd.

DANMARKSHISTORIEN SKRIVES I ROSKILDE

At skrive den ældre middelalders historie – det være sig Danmarkshistorie eller Roskildehistorie – lader sig ikke gøre, uden at man i væsentligt omfang støtter sig til 1100-tallets egne krønikeskrivere. De to vigtigste er den anonyme forfatter til Roskildekrøniken og Saxo, og begge værker er rimeligvis forfattede i Roskilde. For Saxos vedkommende kan det dog ikke udelukkes, at han har fulgt med biskop Absalon til ærkesædet i Lund, og at nedskrivningen af krøniken derfor har fundet sted øst for Øresund. Det ændrer dog ikke ved den kendsgerning, at Roskilde stift og Roskilde by indtager en fremtrædende rolle i værket.

Overhovedet at forfatte en historie var i 1100-tallets Danmark noget nyt. Der fandtes udenlandske forbilleder som for eksempel Adam af Bremens værk om de hamburgske ærkebispers historie, men på hjemlig grund var Roskildekrøniken antagelig den første af sin art.

Forfatteren er ukendt. Med den beskedenhed, som var god latin blandt skribenter i middelalderen, har han ikke nævnt sit navn. Han røber imidlertid en nær tilknytning til Roskilde og ikke mindst til byens bispesæde. Nedskrivningen er formentlig påbegyndt omkring 1138, men begivenhederne rækker helt tilbage til Harald Klaks døb 826.

Forlæggene skal søges i England og Tyskland. Ikke mindst har Adam af Bremens værk været af betydning. Den anonyme forfatter har således overtaget såvel oplysninger fra Adam som selve værkets koncept. Skildringen frem til borgerkrigen 1131 er nemlig en historie med fokus på Roskilde domkirke og domkapitel. Der fortælles mere udførligt om bisperne end om de skiftende konger. Fremstillingen slutter 1139 med Eskils indsættelse som ærkebisp og valget af Rike til hans efterfølger i Roskilde.

Gennem den anonyme forfatter, som sikkert skal søges blandt byens kannikker, får man kendskab til en række vigtige oplysninger, som må have hørt til den levende tradition i domkapitlet. Ved siden af de mundtlige beretninger har forfatteren måske også haft adgang til

domkapitlets arkiv. Han nævner således i forbindelse med Estrids godsgave til Roskilde domkirke, at bisp Vilhelm stadfæstede gaven "med segl og privilegium". Den anonyme kannik kan således med god ret kaldes vor første historieskriver.

Hans værk er blevet læst og benyttet i Roskilde i ca. 100 år. På Valdemar Sejrs tid (1202-41) blev der endda forfattet en fortsættelse. Roskildekrøniken blev afskrevet flere gange i denne periode, og det er interessant at iagttage, hvorledes man ved afskrivningerne af og til har søgt at bringe krøniken ajour med samtidens ændrede syn på historien. Originalen til krøniken eksisterer ikke mere. I den ældste bevarede afskrift kan man se, at skriveren – uden tvivl i overensstemmelse med sit forlæg – først har skrevet, at Erik Ejegod gav mange "urimelige og uretfærdige love". Det har han herefter rettet til "gode og retfærdige love" for på den måde at bringe Roskildekrøniken på linje med den opfattelse af Erik Ejegods regering, som var gældende i 1200-tallet.

SAXO

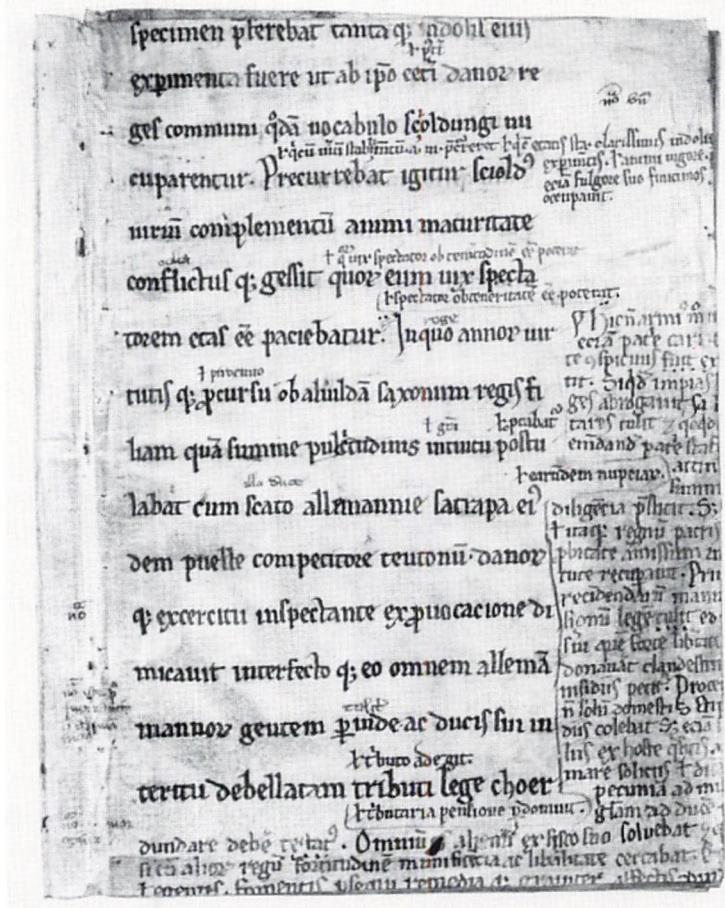
En af dem, der flittigt har studeret Roskildekrøniken, er Saxo. Hans historieværk *Gesta Danorum*, på dansk *Danernes Bedrifter*, er et af de vigtigste kildeskrifter til vor middelalderhistorie overhovedet, men værket hører tillige til blandt de største historieværker i europæisk middelalder.

Om personen Saxo kendes kun få og spredte oplysninger. Lidt siger han om sig selv i fortalen til værket. Således vides det, at han var af hirdmandsslægt, idet både hans far og hans farfar havde tjent hirden i Valdemar 1.s gård. Selv magtede han imidlertid ikke at kæmpe med sværdet, men lovede til gengæld at kæmpe for kongen med åndens våben. På baggrund af oplysningen om hans forfædre kan det sluttes, at han må være født i anden halvdel af 1100-tallet, måske kort efter 1150.

I skriftlige kilder fra tiden omkring 1200 er der i tre tilfælde nævnt en Saxo, som efter al sandsynlighed kan forbindes med historieværkets ophavsmand. I første omgang kan man vende sig til den lidt ældre historiker Svend Aggesen. Da han i sin korte Danmarkshistorie når

Fire blade af Saxos *Gesta Danorum* blev i 1863 fundet i den franske by Angers. Formentlig er der tale om dele af Saxos eget manuskript. Denne side omhandler sagnkongen Skjold.

Page from Saxo's original manuscript.

til at skulle omtale. Svend Estridsens mange sønner, skriver han: "Deres bedrifter har jeg anset det for overflødigt at berette om i detaljer ..., fordi min "kontubernal" Saxo med den berømte ærkebiskop Absalon som hjemmelsmand har besluttet at skrive om dem udførligt i den for ham så karakteristiske stil". Saxo var altså kendt, allerede mens han arbejdede med sit værk.

Vi støder atter på Saxos navn som vidne i forbindelse med en redegørelse for Sorø klostres grundlæggelse forfattet af Absalon. Endelig nævnes en klerk ved navn Saxo i Absalons testamente fra 1201. Her pålægger Absalon nemlig Saxo at tilbagelevere to bøger, som han har lånt af Sorø kloster. Det er nærliggende at tro, at der er tale om værker lånt til brug for arbejdet med *Gesta Danorum*. Blot kan man ikke lade være med at undre sig

over, at Saxo ikke betænkes i testamentet. Han var dog trods alt i gang med at forfatte det værk, der skulle gøre Absalon til den mest berømmede af alle Danmarks biskoper.

Foruden at have været en fremragende forfatter har Saxo også været en lærd mand. Netop disse kvaliteter i forening har været bestemmende for, at Absalon lod valget falde på ham. Saxo var velbevandret hos de antikke forfattere såvel som hos samtidens historieskriverne. Der kan ikke herske tvivl om, at han har studeret i udlandet, rimeligvis i Frankrig eller i et anset tysk kloster. Uddannelsen har været lagt i et kirkeligt regi, som det var almindeligt. Vi kender imidlertid ikke til, at han skulle være præsteviet. Han har i stedet haft sin løbsbane i stiftets kancelli som bispens klerk.

Værket bærer da heller ikke præg af at være skrevet af en præst. Bibellatin finder man nemlig ikke spor af, men derimod mængder af citater fra klassiske såvel som samtidige forfattere. Hans sprog er stærkt påvirket af senantikens "sølvalderlatin".

Saxo tilegnede sit værk til kong Valdemar Sejr og ærkebisp Anders Sunesen, sidstnævnte i kraft af, at han var Absalons efterfølger. Det var jo Absalon, der havde bestilt værket, men det var endnu under udarbejdelse ved hans død 1201. Saxo har rimeligvis skrevet i perioden 1190-1210.

Når man skal vurdere Saxos værdi som historisk kilde, må man erindre, at kun begivenhederne fra 1100-tallets slutning og frem til skildringen slutter i 1208, havde han et førstehåndskendskab til. Hans viden om 1100-tallets begivenheder i øvrigt er naturligvis også omfattende, for han har haft let adgang til efterretninger fra de centrale personer i hirden og blandt de førende familier i landet. Jo længere tilbage i tid Saxo bevæger sig, desto mere usikre bliver hans oplysninger selvsagt.

Ikke desto mindre læser man også de første dele af hans værk med udbytte, for de fortæller os, hvordan man i lærde kredse omkring 1200 opfattede fædrelandets historie, og samtidig bærer hele værket præg af at være skrevet af en stor forfatter.

Saxo har været flittigt citeret i det foregående, og forfatteren vil også være den vigtigste kilde til det næste

kapitel i Roskildes historie. Det handler blandt andet om den mand, som spiller den væsentligste rolle i Saxos skrift, Absalon.

En handlekraftig biskop

ABSALON OG VALDEMAR DEN STORE

Siden Erik Emunes sejr ved Fotevig 1137 havde Skåne været tyngdepunktet i riget. Nu hvor Valdemar 1. sad på tronen, skiftede billedet til Sjællands gunst.

Kun et halvt år efter Valdemars tronbestigelse skulle der afholdes bispevalg på Sjælland. I stiftsbyen Roskilde var der udbrudt uroligheder, som blandt andet havde haft til følge, at møntmesteren var blevet dræbt. Herefter så kongen sig nødsaget til at gribe ind, for møntmesteren var hans betroede mand. Striden stod endnu engang mellem byens danske borgere og de indvandrede tyske håndværkere og købmænd. Tyskerne havde støttet Svend Grathe, og nu blev de udsat for overgreb.

Ved hærens blotte tilstedeværelse blev freden genoprettet, og samtidig kunne kongen benytte lejligheden til at gribe ind i det igangværende bispevalg, som var foranlediget af bisp Assers død i april 1158. Beretningen om bispevalget skylder vi Saxo, som lader den danne optakten til den lange beretning om Absalons bedrifter.

I domkapitlet, som skulle foretage valget, var der udbrudt uenighed, idet hele tre kandidater var på tale. Valdemar tilføjede herefter resolut en fjerde, Absalon, som jo havde været i selskab med kongen ved det skæbnesvangre gilde i kongsgården et halvt år før.

Skønt Absalon endnu ikke havde beklædt noget embede, fortælles det, at han blev enstemmigt valgt "for hans fortjenesters skyld". Afstemningen var skriftlig og måske også hemmelig, men bag resultatet spores alligevel kongens og hærens tilstedeværelse i byen.

Når Absalon var et ubeskrevet blad, skyldes det hans unge alder. Han var formentlig født i 1128 og havde derfor knapt nået den kanoniske alder, det vil sige 30 år, minimumsalderen for bisper. Når det var ham, kongen foreslog, skyldes det flere forhold, blandt andet Absalons uddannelse, evner og hans loyalitet over for Valdemar. Men utvivlsomt har det spillet en væsentlig rolle, at han var søn af Asser Rig, den mægtigste af de sjællandske

Mønt slået i Roskilde under Valdemar 1 (den Store). (1157-1182). På forsiden ses kongen med sværd i hånd, mens bagsiden viser biskoppen med stav og bibel.
Coin struck by King Valdemar 1.

Emaljeret relikvieskrin, fransk arbejde fra Limoges omkring 1225. I 1696 fandtes det opført i Det Kongelige Kunstkamers liste over genstande med tilknytning til Absalon. Alene dateringen umuliggør dette, men da flere af listens genstande med sikkerhed stammer fra Roskilde, kan det meget vel også gælde for skrinet.

Reliquary, presumably from Roskilde.

stormænd, hos hvem Valdemar selv var opvokset, faderløs som han var. Valdemar og Absalon var altså vokset op sammen i Asser Rigs gård i Fjenneslev.

Havde slægten forudbestemt ham til en stor karriere, så havde Absalon imidlertid også både evnerne og den fornødne uddannelse. Den mest omfangsrige kilde til vor viden om Absalon er Saxos værk, der imidlertid må bruges med forsigtighed, fordi det er anlagt som et hyldestskrift til Roskildebispen.

Absalon var den yngre af to brødre, og som følge af en nylig indført skik blandt rigets førende slægter blev han bestemt til en gejstlig karriere på højeste niveau. Familien sendte ham til tidens vigtigste lærdomscenter: Paris. Her studerede han ikke blot teologi, men også kirkeret og statsteori. I årene efter 1158 spores Absalon da også bag de fleste diplomatiske missioner, som Danmark foretog. Det er næppe overdrevent at hævde, at selve den styrkelse af kongemagten internt i Danmark og udadtil, som blev indledt med Valdemars regering, i høj grad tillige er Absalons værk. Han fungerede som ideologen bag Valdemar.

Roskilde stift kom til at opleve fremgang på en række områder. De første ti år af sin bispeperiode kastede Absalon sig ud i kampen mod venderne ved Valdemars side. De slaviske stammer syd for Østersøen var som

Kalkmaleri af en unavngiven ærkebiskop. Billedet er malet sammen med en fremstilling af kong Knud 6. (1182-1202). Ærkebiskoppen er derfor antagelig Absalon. Stehag kirke, Skåne, omkring 1200.
Probably a painting of Archbishop Absalon. Stehag, Scania.

nævnt blevet et voksende problem på grund af de hyppige plyndringer. Borgerkrigen havde givet venderne let spil, men nu, hvor Danmark var blevet samlet under én konge, kunne der slås effektivt igen.

Absalon tog aktivt del i en række felttog i rollen som strateg, og urolighederne fandt til sidst en foreløbig afslutning, da den vendiske tempelborg Arkona med den firehovede gudestøtte Svantevits tempel blev erobret den 15. juni 1169.

Begivenhederne må have gjort et dybt indtryk på samtiden, for Saxo leverer en lang og detaljeret beskrivelse af Arkona og templet, som han må have fået fra hirdfolk, der havde været på stedet. Ifølge Saxo var det kun den danske hær, der lå foran Arkonas volde, og den efterføl-

gende kristning af de hedenske vendere skulle alene være Absalons værk. Dette kan imidlertid ikke være sandt, for gennem Saxos tyske historikerkollega, Hel mold, erfarer vi, at bisp Berno af Schwerin også var aktiv. Rügen tilfaldt dog straks Valdemar og blev på ærkebiskop Assers anbefaling af pave Alexander 3. lagt under Roskilde stift. Delingen af det rige krigsbytte blev imidlertid et stridspunkt mellem danskere og tyskere, men løstes med en erstatning til tyskerne i 1171. Det var ikke uden betydning, at ærkebiskop Asser i Lund i 1120'erne havde sikret sig retten hos pavestolen til at missionere på øen. Når Asser alligevel anbefalede, at Rügen blev en del af Roskilde stift, giver det et fingerpeg om den voksende betydning, som Absalon igen havde givet byens bispestol.

Således lykkedes det Absalon at forøge sit bispesædes geografiske udstrækning væsentligt og samtidig opnå store økonomiske fordele. Det frugtbare Rügen med den gunstige placering for handel og fiskeri på Østersøen kunne give et stort afkast i form af kirkelige afgifter, som blev samlet hos den danske provst i Ralswiek for at blive fragtet til Roskilde, hvor kirkens voksende velstand snart har kunnet mærkes i byen.

På endnu et felt tog Absalon del i rigets forsvar. Valdemar havde skænket ham et stort godsområde på det østlige Sjælland, omfattende den lille by Havn (København) samt halvdelen af det tilliggende Støvnæs herred. Ved Havn lod Absalon 1167 opføre en borg på en holm mellem Sjælland og Amager (Slotsholmen) til værn mod havets pirater, som Saxo skriver.

Godsgaven fik betydning for Roskilde 19 år senere. Da skænkede Absalon nemlig hele området med by og borg til Roskilde bispestol, og hurtigt herefter skulle det voksende København udvikle sig til at blive en af bispesædets allervigtigste besiddelser.

Absalon efterfulgte i 1177 Eskil som ærkebisp i Lund, men beholdt som noget ganske exceptionelt sin bispestol i Roskilde, som tilsyneladende stod hans hjerte nærmere. Det understreger, at Roskilde igen havde fået stigende betydning over for Lund. Først i 1191 opgav Absalon bispesædet i Roskilde, og det først da han havde sikret sig en af sine nærmeste slægtninge, nevøen Peder Sunesen, som efterfølger. Absalon havde næsten formet

Peder i sit eget billede. Han havde blandt andet sendt ham på uddannelsesophold i Paris. I 1191 havde Peder omsider nået den kanoniske alder, og Absalon kunne overlade ham bispestolen i Roskilde.

Absalon døde i 1201 og blev begravet i Hvideslægtens gravkirke ved cistercienserklostret i Sorø. Han havde selv stået bag denne kirkes opførelse og klostrets reformering efter cistercienserregelen. Men også blandt de gejstlige stiftelser i Roskilde havde han efterladt sig vægtige spor: Den Hellige Margrethes grav og begyndelsen til en ny katedral.

VOR FRUE KLOSTER OG DEN HELLIGE MARGRETHE

I tilslutning til den gamle Vor Frue sognekirke, som Svend Nordmand havde ladet opføre i 1080'erne, var i 1160 blevet indrettet et nonnekloster af cistercienserordenen. Stifteren var landprovst Isak fra Roskilde. Man har tidligere ment, at klostret var grundlagt som benediktinernonnekloster på grund af nogle pavebreve, hvor der omtales en tid "før de antog cisterciensernes bestemmelser". Den rette sammenhæng er imidlertid, at Vor Frue kloster kom til at eje kirker og hele landsbyer, hvilket ikke er tilladt for cistercienserne. Derfor måtte man over for det pavelige kancelli udlægge det, som om klostret havde en fortid under benediktinerregelen, hvor dette gods var blevet erhvervet.

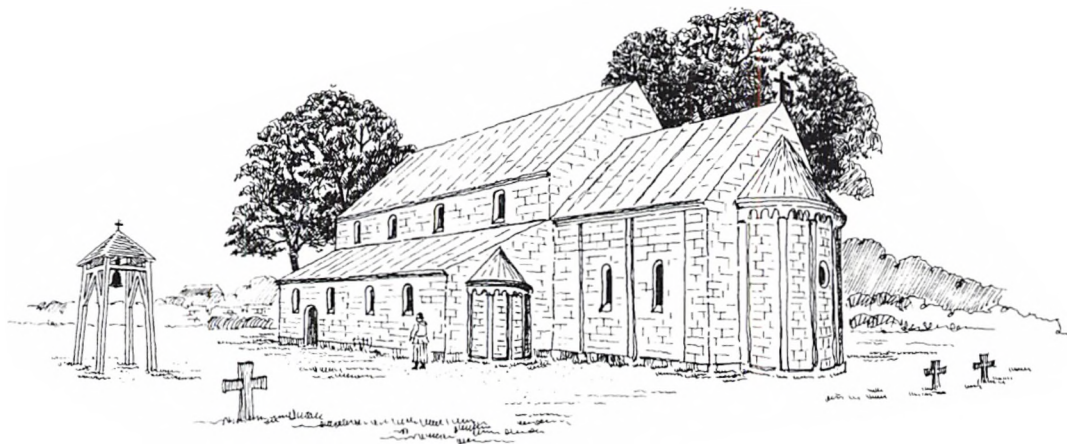
Saxo har overleveret os en meget dramatisk grundlæggelsesberetning. Selv om man næppe skal tro på alle detaljerne i den vidtløftige skildring, så lyder det ganske troligt, at der har været tale om en bodshandling. Dette var ikke ualmindeligt i samtiden.

Da bisp Asser døde i 1158, ville domprovst Herman, læsemesteren Arnfast og landprovst Isak, at han blev bisat i domkirken på samme plads som bisp Vilhelm. Man gik i gang med arbejdet og påtraf derved bisp Vilhelms jordiske rester. Liget udsendte en vidunderlig sødlig duft, som kun lod sig tyde som beviset på den længst afdøde bisps hellighed.

Ikke desto mindre lod de ligresterne skubbe ned i den ene ende af graven for at skaffe plads til den nye begravelse. Og straffen udeblev da heller ikke, hvis man skal tro

Vor Frue kloster

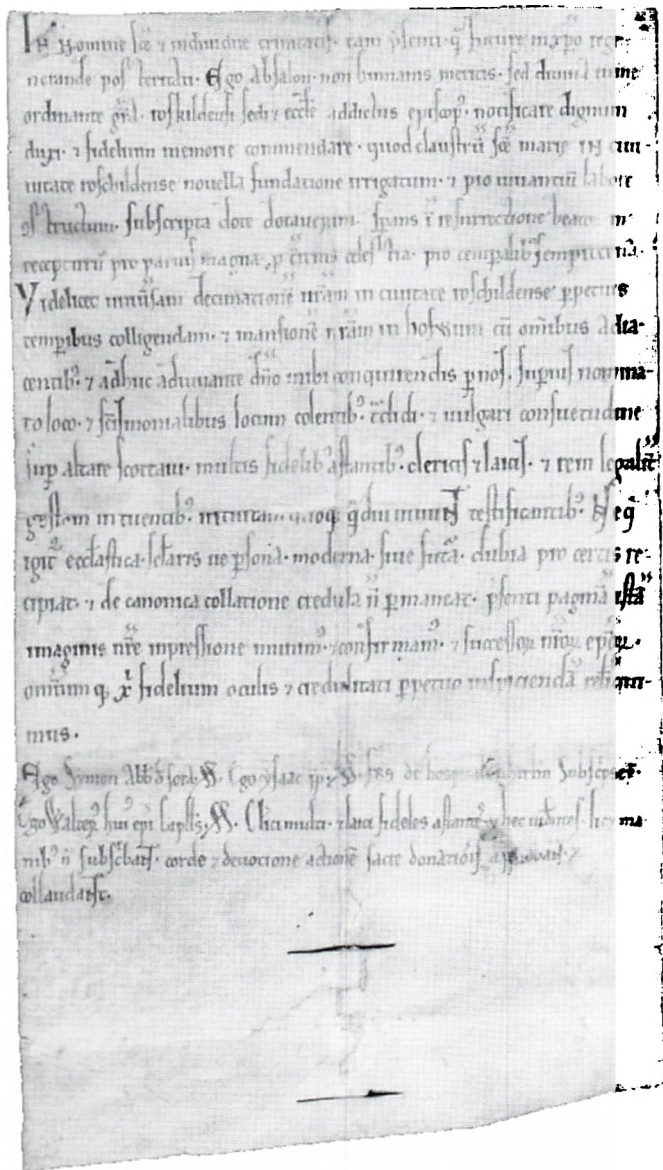

Vor Frue kirke. Rekonstruktion af kirken i dens oprindelige skikkelse fra 1080'erne med tre apsider på henholdsvis sideskibe og kor.
The Church of Our Lady, reconstruction.

Saxo. Herman fik "den onde ild" i næsen, og tre dage senere var han død. Arnfast tog fejl af to medicinflasker og fik ødelagt sin lever, som han endte med at brække op i stumper og stykker. Lægen samlede dem op i et bækket, hvor Absalon skal have set dem, engang han af venlighed kom for at se til den syge. Tre måneder senere var også Arnfast død, og da forstod Isak, hvor det bar hen. Som bod for gravskændingen stiftede han derfor nonneklostret ved Vor Frue kirke med en stor del af sit arvegods. Saxo mente dog ikke, at Isak af den grund slap for sin straf. Længe efter blev han nemlig ramt af en dødelig lungesygdom, som man ikke burde anse for tilfældig.

Klostret, som var det første i byen for nonner, udviklede sig hurtigt til at blive en meget velhavende institution. Hertil bidrog Absalon mere end nogen anden. Han skænkede nonnerne hele bispetienden af Roskilde by samt en gård i Hove nordøst for byen. Af endnu større betydning for det unge kloster blev det imidlertid, at Absalon skabte grobund for en stedse voksende valfart til Vor Frue kirke ved at bestemme, at Roskildes lokale helgeninde, Den Hellige Margrethe, skulle have sit sidste hvilested her.

Margrethe var i familie med Absalon og følgelig af fornem stand. Hun og hendes mand Herlog boede på en gård i Højelse nær Køge. Den 25. oktober 1176 døde hun ganske pludseligt. Da man fandt hende, troede

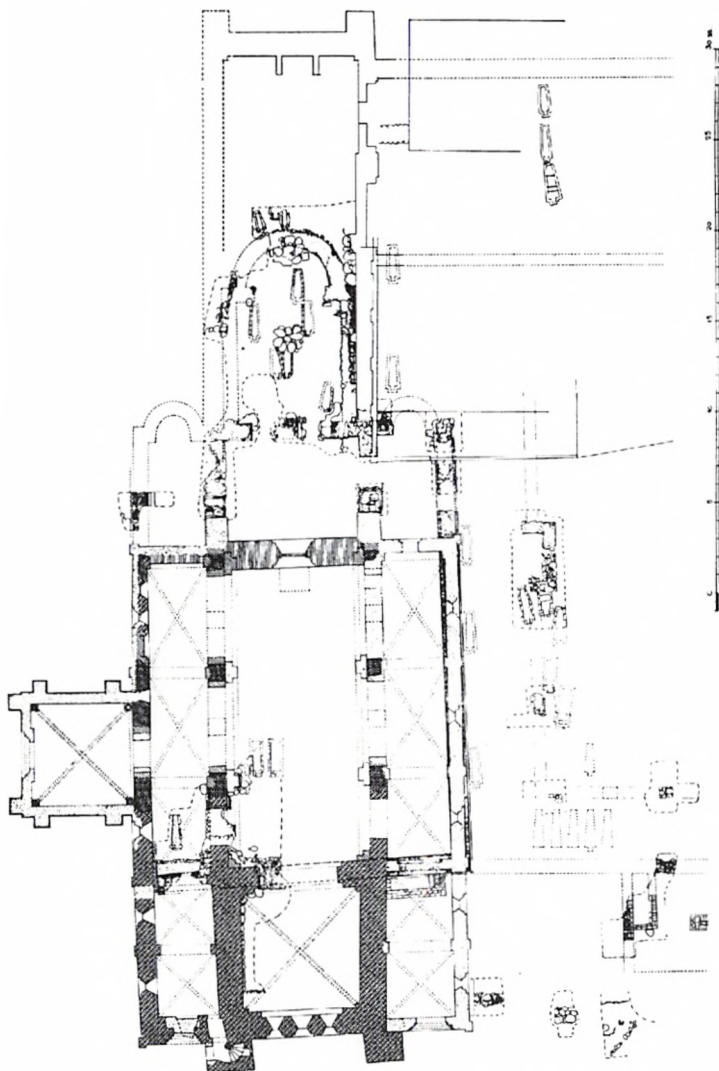

Absalons gavebrev – det ældst bevarede originaldiplom udstedt i Danmark.
Absalon's deed of gift.

man, at hun havde taget sit eget liv. Men Absalon skal have fattet mistanke og ladet Herlog forhøre, hvorefter denne tilstod at have dræbt sin hustru for efterfølgende at camouflere udåden som selvmord.

Dernæst drog Absalon med et stort følge til stranden ved Ølseagle, hvor hun som selvmorder var blevet begravet i uindviet jord. Margrethes lig blev bragt med tilbage til Roskilde, hvor hun blev bisat i Vor Frue kirke.

Den dramatiske historie er overleveret i en lille beretning fra omkring 1200 om Hellig Margrethes skrinlægelse. Det lille skrift har sikkert indgået i forsøgene på at få Margrethe helgenkåret. Vi ved da også fra to udaterede pavebreve, at sagen blev rejst i Rom. Uvist af hvilken grund blev det aldrig til noget med den officielle anerkendelse. Det forhindrede imidlertid ikke, at Margrethe blev æret som Roskildes lokale helgeninde. Og hendes ry spredtes efterhånden. Således kan man i en islandsk rejsebeskrivelse fra 1200-tallet læse: "I Roeskelldo Siolendi er en fagra mer Margareta".

Vor Frue kirke, udgravningsplan på grundlag af undersøgelserne 1933-34. Kirken har dannet nordfløj i det klosteranlæg, som i løbet af 1100-tallets anden halvdel blev opført for nonner af cistercienserordenen.

The Church of Our Lady.

Efter Margrethes overførsel til Roskilde sørgede Absalon for endnu flere pengemidler til klostret. Nonnerne skulle for fremtiden have en tredjedel af ofrene i et kapel, som blev rejst over Margrethes oprindelige grav på stranden. Hertil kom retten til at foretage en årlig indsamling i 12 herreder på Sjælland i Margrethes navn.

Omkring 1190 blev der opført et nyt stort anlagt kor til Vor Frue kirke. Kirkens tre oprindelige apsider måtte vige pladsen. Da nonnerne som kvinder ikke selv kunne forrette messen og følgelig ikke har haft plads i koret, kan man forestille sig, at det nye toskibede kor tillige var Margrethes helgenkapel. Klosterbygningerne blev opført syd for kirken omkring en gård. De blev nedrevet efter Reformationen og kun lidt af nordre og vestre fløj er blevet fundet ved en udgravning i 1934.

At det gik klostret godt, kan ikke undre. Allerede i 1193 havde man således overskud til at grundlægge en datterstiftelse i Bergen på Rügen, indviet til Vor Frue og pave Lucius, Roskilde domkirkes værnhelgen. Sorø klosters abbed skulle føre tilsyn med datterstiftelsen, ligesom han gjorde det med moderstiftelsen i Roskilde.

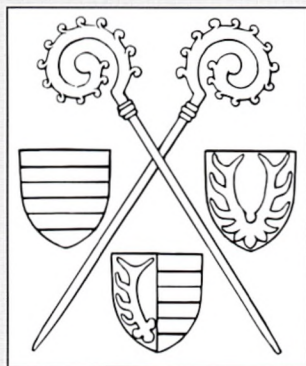
Løvehovede af kridtsten. Bygningsdetalje udgravet ved Vor Frue kloster.
Detail from the Church of Our Lady.

Vor Frue kloster havde fra begyndelsen ikke bare bispens støtte, men nød også kongelig bevågenhed i de første ti år af dets levetid. I det følgende århundrede fattede kongeslægten dog i højere grad interesse for cisterciensernonneklostret i Slangerup, og i Roskilde gik midlerne nu først og fremmest til de nye ordner, franciskanerne og dominikanerne.

Æbeltholt klostres abbed, Vilhelm, skrev i slutningen af 1100-tallet et brev til to kongedøtre i Vor Frue kloster. Den ene af de to må have været datter af Valdemar 1. Abbeden formaner dem om at leve et fromt liv og giver dem følgende ord med på vejen: "Vi tror ikke, at det er nødvendigt for jer at minde jer om jeres fromhedsløfte og jeres livsmål, for at det ikke skal blive en vane for jer at søge tilflugt i rusen under jeres måltider, om end det hører til landets sædvane". Hvor fornemme omgivelserne end har været i Vor Frue kloster – og fint har det uden tvivl været – så har kedsomheden sikkert luret bag klostergangens søjler.

Nonnerne levede af de indtægter, som klostrets jord kastede af sig, og det har ikke været småbeløb. Der var virkelig tale om et storgods. I 1257 modtog klostret pavelig bekræftelse på sine ejendomme, og de omfattede på det tidspunkt jord i Roskilde by samt i 40 landsbyer syd og vest for byen. Hertil kom indtægter fra Sengeløse, Gadstrup og Glim kirker foruden de to Roskildekirker Sankt Peder og Sankt Paul. Kernen i den kolossale formue har været provst Isaks familiearv, men skiftende kongelige og adelige velyndere ydede også deres del. Endelig har valfarten til fru Margrethes grav i kirken været en stabil indtægtskilde, som næppe kan overvurderes.

Hvideætten og Roskilde

Den mægtige stormandsæt, vi betegner med slægtsnavnet Hvide, frembragte en mængde af rigets mest ansete mænd. På det verdslige område besatte slægten betydelige rigsejendomsstillinger som kansler, kammerrådgiver, drost og gælder, og på det kirkelige område blev ikke mindre end ti af slægten biskopper – fem af disse endda ærkebiskopper.

Sjællandskrøniken nævner, at Odinkar Hvide i Harald Blåtands tid blev ordineret til missionsbiskop i Sverige, men at han "tillige prædikede i Skåne og Sjælland" (se side 110). Medens der ikke kan føres genealogisk bevis for, at Odinkar Hvide tilhørte den senere så kendte Hvideæt, er det en kendsgerning, at slægten residerede i Roskildes middelalderlige bispegård som katolske kirkefyrster i ubrudt rækkefølge fra 1158 til 1277, og det er ikke for meget sagt, at slægtens virke har haft helt afgørende betydning for, at Roskilde blev et kirkeligt og verdsligt centrum i højmiddelalderens Danmark. Hvidernes bisperække i Roskilde ser således ud:

Absalon 1158-1191
Peder Sunesen 1191-1214
Peder Jakobsen 1215-1225
Niels Stigsen 1226-1249
Jakob Erlandsen 1249-1254
Peder Bang 1254-1277

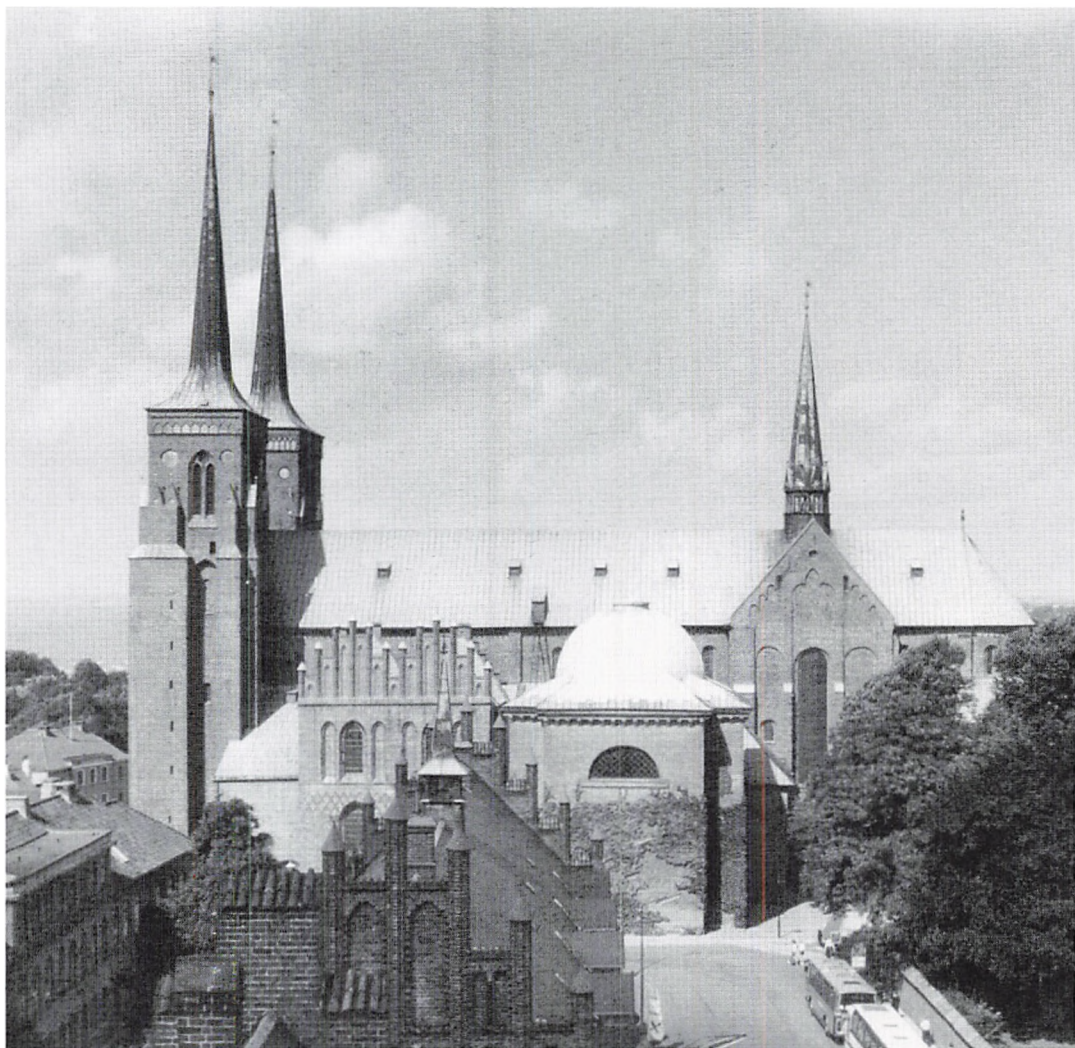
Den senere ærkebiskop i Lund Anders Sunesen og Toke Stigsen, der var broder til biskop Niels Stigsen, samt den senere ærkebiskop Jens Grand var endvidere i 1100- og 1200-tallet domprovster ved kirken.

Den store teglstens-katedral, som afløste Svend Nordmands frådrenskirke i Roskilde, blev påbegyndt i 1170'erne og var reelt afsluttet ca. 1275. Opførelsen skete altså netop i den periode, og Roskilde domkirke kan derfor med fuld ret betegnes som "Hvidernes bispekirke". Hviderne har udadtil ønsket at vise, at den var kongemagten jævnbyrdig – om ikke mægtigere. Som modstykke til kong Valdemars teglstenskirke i Ringsted opfører Hviderne klosterkirken i Sorø som Hvidernes ættekirke og teglstens-katedralen i Roskilde som slægtens bispekirke.

Hvideslægten havde også på andre måder afgørende indflydelse på det middelalderlige Roskilde. Til den gamle Vor Frue kirke i Roskilde var der ca. 1158 knyttet Vor Frue kloster. Dette kloster blev af Absalon 1176 grundlagt påny med store gaver, og – som en parallel til kongeslægten helgen Knud Lavard i Ringsted – overførte man til Vor Frue kirke som Hvidernes "helgen" en Hvideætling, nemlig Den Hellige Margrethe af Højelse, der var blevet dræbt af sin mand, og ved hvis første grav på åben mark der var sket store jærtegn.

Biskop Niels Stigsen støttede på afgørende måde opførelsen af et gråbrødre-kloster i Roskilde, og en anden Hvideætlig grevinde Ingerd af Regenstein, der var broderdatter til Anders og Peder Sunesen, blev en af klostrets rige velgørere, ligesom hun var den egentlige stifter af Sankt Clara kloster i Roskilde.

Ernst Verwohlt

Roskilde domkirke i dag set
fra syd.
Roskilde Cathedral.

Storbyggeri og magtkamp

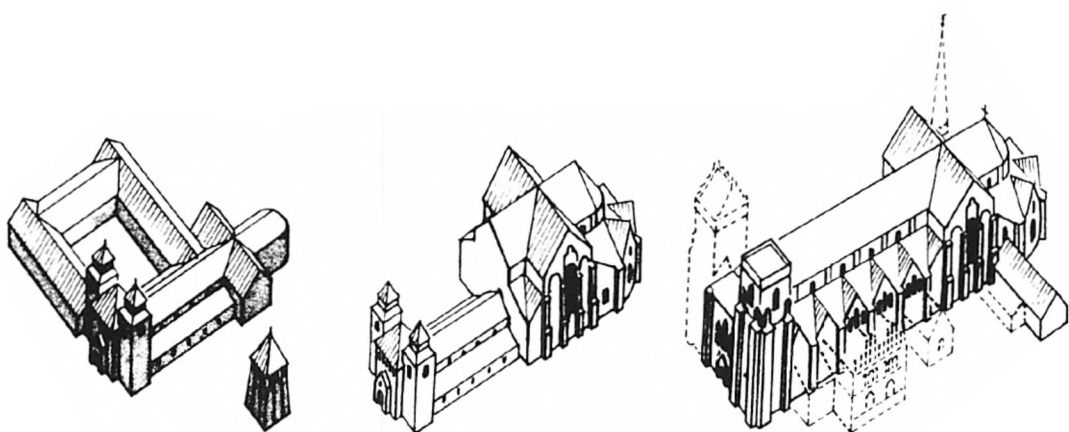
EN NY KATEDRAL I TEGLSTEN

At lade en ny domkirke opføre var i middelalderen først og fremmest en Gud velbehagelig gerning. Dernæst var en nybygning til domkapitlets ære og i sidste instans naturligvis til bispens ære. Én ting var dog sikkert: den eller de personer, der tog initiativet, ville aldrig komme til at opleve det færdige værk. Opførelsen af en katedral var et projekt, der strakte sig over flere generationer.

Roskilde havde oplevet en voldsom udvikling såvel befolkningsmæssigt som økonomisk i de snart 100 år, der var forløbet fra Svend Nordmand blev bispeviet og igangsatte opførelsen af frådstenskatedralen, og indtil Absalon i 1160'ernes slutning havde undertvunget venderne og lagt Rügen under sin bispestol. Det er nærliggende at tro, at det netop var i 1160'erne, at tanken om en ny og udvidet stiftskirke tog form, så meget mere som andre stiftsbyer – først og fremmest Lund og Odense – allerede havde fået langt større og prægtigere katedraler. Ydermere bidrog det mærkbart til stiftets i forvejen gode økonomi, at Absalon i 1171 indførte opkrævningen af bispetiende, således at en tredjedel af den samlede tiendesum tilgik bi-

Tre stadier i opførelsen af den nye katedral. Først den oprindelige situation umiddelbart før byggestart, herefter situationen ca. 1230, hvor østpartiet er fuldført, mens frådstenskatedralens skib og vestparti endnu er i funktion. Derefter den omtrent færdigbyggede domkirke, som den har fremtrådt ved århundredets slutning. De stiplede tilbygninger kom først til senere i middelalderen.

Three stages of the erection of the brick cathedral. Roskilde Cathedral.

spen. Kun kapitlerne i Roskilde, Lund og Slesvig lykkedes det i middelalderen at opkræve fuld bispetiende.

Det er paradoksalt, at vi fuldstændig mangler kilder til belysning af den nye domkirkes opførelse. Når man derfor peger på Absalon som initiativtageren, så er det alene ud fra antagelser knyttet til selve bygningsværket. Det er den stilhistoriske datering af kirken, den til i dag bevarede og fungerende teglstenskatedral, der peger mod Absalons tid i bispestolen.

Opførelsen af den ny katedral er antagelig påbegyndt omkring 1170. Man begyndte, som altid i middelalderen, med den vigtigste del af kirkebygningen: apsis og kor. Så snart disse bygningsdele var under tag, kunne der nemlig afholdes messe i den nye kirke. Netop fordi det var så vigtigt at kunne holde gudstjeneste uden afbrydelser på grund af byggearbejdet, sørgede man for, at den gamle frådrenskatedral kunne blive stående, til højalteret var under tag i den nye. Således blev den nye domkirke opført uden om den gamle.

Absalons katedral blev planlagt som en treskibet basilika med ligeledes treskibede fremspringende korsarme. Hertil kom kor og apsisomgang i to etager og to tårne over koret. Om de oprindelige planer for vestenden har vi ingen viden. En række bygningsdetaljer af granit, kvadre og søjler i de tidligste dele af kirken har været tydet som tegn på, at den ny katedral oprindeligt var planlagt som en granitkvaderkirke. Det er dog vanskeligt at tro, at netop Absalon skulle bruge andet end det sidste nye bygningsmateriale, nemlig teglsten. Da han i 1162 reformerede klostret i Sorø og opførte en ny klosterkirke, var det da også fra starten en kirke af tegl.

Det er imidlertid karakteristisk for det tidlige teglstensbyggeri på Sjælland, at der kunne indgå elementer af granit. Man kan nævne tårngalleriet i Fjenneslev, der bæres af to mægtige granitsøjler, og Vordingborg slotskirke, hvor der er fundet en granitsøjle, som har sin næsten identiske tvilling i domkirken. Det er den såkaldte Kongesøjle i Christian 1.s kapel, som er langt ældre end selve kapellet. Også de fire granitsøjler i domkirkens apsis hører til denne gruppe.

Kun ganske langsomt synes arbejdet med den nye katedral at være skredet frem på Absalons tid. Det er

Pilgrimsgrav fra domkirkens kirkegård. Den afdøde, der var begravet henover en afløbsrende, var blevet bisat med en Ibskal på brystet.

Pilgrim's grave at Roskilde Cathedral.

næppe troligt, at andet end det nedre af apsisomgangen kan tilskrives Absalon. Planerne for byggeriet blev nemlig ændret undervejs – formentlig hen imod slutningen af 1100-tallet, efter at Peder Sunesen var trådt til.

Den oprindelige løsning med de fremspringende korsarme blev opgivet til fordel for en plan, hvor apsis, kor og skib fik et forløb ud i ét. Det var den fremspirende gotik i Nordfrankrig, som for første gang gjorde sig gældende på dansk grund. Også de to kortårne blev opgivet. Den mest betydningsfulde ændring, som skulle reformere hele oplevelsen af kirkerummet, var dog en tredobling af vinduesarealet i kor og apsis. Den oprindelige idé var nemlig, at der i hvert fag skulle være et enkelt vindue, men

Ibsskal fra domkirkens kirkegård (se foregående afbildning). Muslingskallen, som har været fastsyet på klæde- dragten, er tegn på, at den af- døde har besøgt apostlen Ja- kob den Ældres grav i Santia- go de Compostela i Spanien. *Scallop shell (symbol of St. Jakob) from the pilgrim's grave.*

dette ene blev nu erstattet af tre vinduer af tilsvarende størrelse. Endelig blev der over hver vinduesgruppe rejst en lille spidsgavl. Resultatet blev et lyst og luftigt rum i overensstemmelse med tidens nyeste idealer.

Under Absalons to nærmeste efterfølgere Peder Sunesen og Peder Jakobsen synes byggearbejdet virkelig at have taget fart, så da Niels Stigsen ved sin tiltrædelse som ny Roskildebisp i 1225 lovede at forsyne Trefoldigheds og Sankt Lucii kirke med "ornamenter, klokker, bøger og andre nødvendige ting", så kan der kun være tale om teglstensskatedralen, hvis østparti må have stået færdigt på denne tid.

Den gamle frådstenskirkes indvielse til både Trefoldigheden og Sankt Lucius overførtes altså til nybygningen, men snart bliver kirken alene kaldt Sankt Lucius. Efterhånden som byggeriet skred frem, blev frådstenskatedralen revet ned, og med den forsvandt også klostret på dens nordside. Hermed skulle der findes et nyt logi for de kannikker, der endnu boede i det gamle kloster. Adskillige havde sikkert allerede deres egen bolig uden for domkirkeområdet. Nu måtte de resterende også

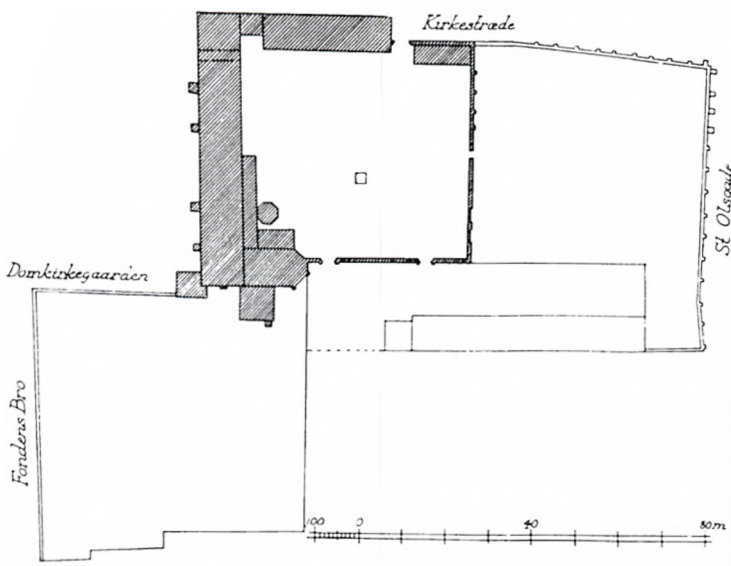
opføre sig en residens. Flere af disse kannikerresidenser er kendt fra arkæologiske undersøgelser og fra skriftlige kilder.

BISPENS BOLIGER

Bispen havde sin gård øst for domkirken, således at katedralen lå midt mellem kongsgården ved dens tårne og bispegården ved absis. De ældste kendte dele af gården var opført af frådsten og kridt, og man må tro, at de har været samtidige med Svend Nordmands katedral.

Skal man tro Saxo, lod Absalon bispegården henligge næsten jævnet med jorden og drog i stedet på togt mod venderne. Er dette en mild overdrivelse, så virker det alligevel rimeligt, at den henved 100 år gamle bispebolig kunne trænge til fornyelse i forbindelse med de storslåede planer for domkirken. Naturligt nok blev teglsten også her byggematerialet.

I dag ligger Palæet fra 1733 på den middelalderlige bispegårds plads, men det har alligevel været muligt at danne sig et billede af de datidige forhold gennem en udgravning i 1942.

Plan over bispegården i Roskilde. Bemærk kapellet med den tresidede korafslutning. Tegningen er udført efter en nedbrydningsplan fra 1733.

The bishop's palace in Roskilde.

Bispegården har omfattet det store areal mellem Sankt Ols Gade og domkirken, som mod nord og syd afgrænses af Domkirkestræde og Palæstræde. En række større og mindre bygninger har bredt sig over området. Gården skulle ikke alene huse bispen selv og hans kancelli, men tillige en stor stab af tjenere, bevæbnede vagter og et ukendt antal heste. Hos Saxo kan man læse om det bevæbnede biskoppelige korps på kun 18 mand. De var angiveligt den eneste styrke, Absalon havde til rådighed, da han første gang indlod sig i kamp mod venderne.

De vigtigste bygninger må have ligget mod vest, nærmest domkirken. Adgangen til kirken foregik via en

Den middelalderlige forbindelsesgang af frådsten mellem domkirken og bispegården findes endnu bevaret. Den kaldes Absalonsbuen, om end den først er opført omkring 1200, altså efter Absalon havde forladt bispestolen.

The communicating passage between the cathedral and the bishop's palace.

lukket gangbro, som forbandt gård og kirke. Gangbroen eksisterer den dag i dag, og kendes under navnet Absalonsbuen. Navnet er dog misvisende, for buen kan først være opført omkring 1200 af Peder Sunesen. Murfladerne er i frådsten, mens der i murkernen indgår tegl. En del af frådstenskvadrene bærer præg af at være genbrugte. Man mærker sig således, at frådstenen ikke straks gik af brug ved indførelsen af tegl som byggemateriale.

Til brug for bispem og hans nærmeste medarbejdere i gården blev der opført et kapel i kompleksets sydvestre hjørne. Et unggotisk kapel fra anden halvdel af 1200-tallet blev fremdraget ved udgravningerne i 1942. Om det har haft en forgænger lod sig ikke påvise. Kapellet, som var af tegl, var opført som et langhus med tresidet korafslutning, som dog indvendigt fremtrådte som en halv-rund apsis. Man kan forestille sig, at bispem har haft adgang til et galleri i kappellets vestende fra sine gemakker i bispegårdens vestfløj.

Ude omkring i sit stift kunne bispem disponere over flere borge, boliger han kunne benytte, når han rejste rundt på visitation, og som tillige kunne yde beskyttelse

Voldstedet Bistrup ligger i dag midt i Sankt Hans Hospitals område. I middelalderen rummede det en af Roskildebispens borge. I dag er intet af borgen mere synligt, men borgbanken og voldgraven fremtræder tydeligt.

The castle mound Bistrup.

i ufredstider. Den berømteste og vigtigste af borgene var nok den, som Absalon lod opføre ved København, og hvis ruiner i dag befinder sig under Christiansborg Slot.

Den nærmeste lå kun få kilometer vest for Roskilde, tæt ved fjorden. Det var borgen Bistrup. Voldstedet eksisterer stadig i form af en borgbanke omgivet af voldgrav. I dag ligger det midt i Sankt Hans Hospitals område. Hvornår borgen blev anlagt, vides ikke. En tradition knytter den til Absalon, men det lader sig ikke bekræfte. Den nævnes første gang i 1277 og vides at have været et yndet opholdssted for bisperne. En del bispebreve er således udstedt her. Ved et par mindre arkæologiske undersøgelser er der blevet fremdraget rester af to senmiddelalderlige bygninger, men intet fra 1200-tallet eller før.

Borgen har navn efter landsbyen af samme navn, som lå nordvest herfor. Det var en sogneby, men der kendes ingen rester af kirken. Kun fundet af en enkelt middelalderlig begravelse fra kirkegården indicerer beliggenheden. En kilde ved kirken gav i den senere middelalder anledning til megen valfart, men herom senere.

FRANCISKANERNE OG DOMINIKANERNE KOMMER TIL BYEN

"I det Herrens år 1232 vandrede gråbrødrene på nøgne fødder ind i Danmark og blev modtagne af kong Valdemar 2., af hele gejstligheden og folket med velvilje". Således står der at læse i klosterårbogen fra Ryd ved Flensborg. Det var franciskanermunkene, der kom vandrede på deres bare fødder kun seks år efter, at ordenens stifter, Den Hellige Frans af Assisi, var død i 1226. Deres første kloster i Danmark blev stiftet i Ribe, men fem år senere var ordenen nået til Roskilde.

Sammen med den anden såkaldte tiggermunkeorden, kaldet dominikanerne eller sortebrødrene, bredte de sig med forbløffende hastighed fra by til by. Mens det i 1100-tallet var cisterciensernes store landklostre, der nød den største bevågenhed, fandt det følgende århundredes nygrundlæggelser først og fremmest sted inden for de to nye ordener, som efterhånden også etablerede nonneklostre, om end i mere begrænset omfang.

Fælles for de nye klostre, og her tænkes især på munkeklostrene, var deres tilknytning til bylivet og dermed købstæderne. Der er mange måder at vurdere en midlalderbys størrelse og betydning på. Når det gælder 1200-tallet, er en af mulighederne at kaste et blik på byens klostre af franciskaner- og dominikanerordenen.

I perioden fra 1231 til 1263 blev der i Roskilde stiftet fire klostre af de nye ordener, nemlig såvel et munkekloster som et nonnekloster af hver orden. I hele det danske rige var det kun Roskilde, der kunne opvise fire stiftelser, et imponerende tal, der klart viser, at byen i 1200-tallet havde bevaret sin førende position. Odense nåede så sent som i 1521, efter nyanlæggelsen af et nonnekloster, op på at have tre stiftelser. Ellers var det reglen, at der i større byer fandtes et munkekloster af hver orden, således i Lund, Viborg og Ribe, mens de mindre købstæder kun gav basis for et enkelt klostres eksistens. Konkurrencen mellem franciskanere og dominikanere var udtalt, så det fordrede en stor by, før der var plads til begge ordener. Derfor oplevede man, at ordenerne delte de mindre byer mellem sig. Disse forhold udsprang af de nye ordeners måde at fungere på.

At prædike for folket, at virke for evangeliets udbredelse, var det centrale. Derfor måtte de nye klostre ligge, hvor der fandtes publikum. Det gjorde der i købstæderne, som generelt ekspanderede i 1200-tallet. Hvor tidligere tiders munkeordener søgte fred og ensomhed, var forholdet det modsatte for tiggermunkene. Betegnelsen er i øvrigt noget misvisende, for de fik deres indkomster dels gennem indsamlinger, hvor de virkede, dels gennem godserhvervelser. Indsamlingerne gav den jævne mand lejlighed til at bidrage, velhaverne indlagde sig fortjeneste ved at skænke jord.

Nonneklostrenes funktion var en anden. Om prædiken kunne der naturligvis ikke blive tale. Kvinderne levede derfor et mindre udadvendt liv, først og fremmest præget af bøn og boglige sysler omfattende såvel teologisk litteratur som skønlitteratur. Det var fortrinsvis kvinder fra samfundets højeste lag, som indtrådte i klostrene. Denne skæve sociale rekruttering skyldtes, at der krævedes en stor medgift, men til gengæld fandtes der passende rammer omkring de ugifte døtres liv. At der i Roskilde var hele

Hovedet fra domkirkens triumfkrucifiks. Resten af figuren gik tabt, da krucifikset blev solgt på en auktion i 1806. Bemalingen er den originale fra 1200-tallets slutning.
The head of the cathedral's triumphal crucifix.

to stiftelser for kvinder – foruden Vor Frue kloster – viser, at byen nød en særlig bevågenhed hos adelen og kongemagten.

Havde den unge mand af middelklassen, som blev grebet af tidens nye religiøse strømninger, gode muligheder for at blive optaget i et tiggermunkekloster, var det svært

Kors af guld besat med ædelstene og perler. Byzantinsk arbejde fra omkring 1100. Korset kan åbnes og rummer en splint af Kristi kors. Det eneste relikviegenne fremkom, da man i 1806 kløvede hovedet på domkirkens triumfkrucifiks.

Golden cross pendant found in the head of the cathedral's triumphal crucifix.

eller umuligt for unge kvinder uden formuende familie at opnå optagelse i en af de aristokratiske stiftelser for nonner. Ønsket om et virke for kristendommen måtte praktiseres på anden vis. Det kunne ske som begine.

I Sankt Agnes kloster i Roskilde, som der snart skal vendes tilbage til, opholdt der sig i 1263 to beginer, Tybikke og Elisabeth. Det fremgår tydeligt, at de ikke er nonner. Det er muligt, at de senere blev nonner, for året efter kaldes de søstre. Der var andre beginer i byen i 1263, for i sit testamente fra dette år skænker en fru Margrethe 1 mark penge til de to beginer Thore og

Trond, samtidig med at hun betænker en række gejstlige stiftelser, blandt andre Sankt Clara kloster i Roskilde.

Ligesom tiggerordenerne var beginerne et udpræget købstadsfænomen. Der var tale om ugifte kvinder, som søgte sammen i et tættere eller løsere fællesskab omkring et liv i pålagt fattigdom. De gav sig i kast med socialt arbejde og virkede for troens udbredelse, mens de fik deres udkomme fra gaver. De adskilte sig imidlertid fra klosterfolket ved ikke at være underlagt nogen klosterregel. De levede selvstændigt og uden kontrol, og følgelig var det vanskeligt for dem at opnå kirkens accept.

I Roskilde møder vi kun beginer i kilderne fra 1260'erne. Man kan forestille sig, at det har været vanskeligt for disse kvinder at opretholde deres selvstændige livsførelse i den velorganiserede stiftsstad. Deres fællesskab er så blevet opløst, og nogle af dem har haft midler til at indtræde i et kloster, som Tybikke og Elisabeth, andre har måske fortsat begunelivet, men på et diskret plan.

TO MUNKEKLOSTRE INDEN FOR BYENS VOLDE

1. Gråbrødre kloster
2. Sortebrødre kloster

Af de nye ordener var det dominikanerne, der kom først til Roskilde. Ifølge den årbog, som gråbrødremunken Peder Olsen i reformationstiden førte i Roskilde gråbrødrekloster, kom de til byen allerede i 1231. Den økonomiske støtte fik de først og fremmest fra Valdemar Sejrs marsk, Johannes Ebbesen, der skænkede ikke mindre end 400 mark sølv til opførelse af kirke og kloster. I 1254 kunne klosterkirken, Sankt Katharinae kirke, indvies. Blandt andre af klostrets adelige velgørere hæfter man sig ved navnet Ingerd af Regenstein, tiggerordenernes største velgører i Roskilde. Ingerd testamenterede i 1257 "en drage af sølv og en æske" (til nadverbrødet). Dette var kun begyndelsen til en lang række gaver fra Ingerds hånd til byens klostre.

Sortebrødreklostret blev opført på den grund, hvor i dag Roskilde Kloster er beliggende. Af middelalderens kloster er intet mere at se, og kun sparsomme rester af bygningerne er fra tid til anden dukket op. Gaden Munkebro, der fører fra Sankt Ols Gade til klostret er den sidste mindelse om klostret.

Af gråbrødreklostret er lige så lidt bevaret. Det lå i det

område vest for Hestetorvet, som i dag optages af Gråbrødre kirkegård. Grundlæggelsen fandt sted i 1237 kun 11 år efter, at ordensstifteren Den Hellige Frans af Assisi var død. Franciskanerne skabte en vækkelsesbølge i hele Vesteuropa, som fik til følge, at klostrene bredte sig med stor hast i de ekspanderende købstæder.

Klostret i Roskilde var stiftet af en fru Esa, som i øvrigt er ukendt. Ved siden af hende træffer vi imidlertid atter grevinde Ingerd af Regenstein. Hun skænkede brødrene sin grundmurede gård i byen. Det giver forklaringen på, hvorledes det var muligt at finde den fornødne plads til den nye stiftelse inden for voldene.

I 1252 var man i fuld gang med byggeriet, og i 1279 blev kirken, der – noget usædvanligt – var viet til Treenigheden, indviet. Oplysningerne har vi fra den tidligere nævnte Peder Olsen, som tillige beretter, at kirken var den anden på stedet. Var den første kirke mon Ingerd af Regensteins private Treenighedskirke? Her findes muligvis forklaringen på, at gråbrødrenes kirke ikke var viet til Vor Frue, som det var almindeligt. Den første kirke kan også tænkes at have været en interimistisk klosterkirke af træ. Spørgsmålet lader sig ikke endegyldigt besvare.

Grevinde Ingerd nøjedes ikke med at skænke jorden til klostret. Hun testamenterede også til gråbrødrene "mit sølvskrin såvel til klostrets bygning som til deres brug, ligeledes en sølvæske, i hvilken Herrens legeme opbevares, endvidere mit største psalterium [en andagtsbog] og det bedste messerede i mit kapel". Og klostret blev virkelig meget velhavende. Det kan aflæses af den enorme samling relikvier, som efterhånden kom i klosterkirkens besiddelse. Af de omkring 500 forskellige relikvier, som man besad, kan nævnes: et stykke af det hellige kors, af Herrens grav, af Arons stav, flere relikvier af abbed Vilhelm, noget af apostlen Peters skæg og knogler, af den sten på hvilken Johannes stod, da han døbte Jesus, af Jomfru Marias mælk.

EN GAVMILD GREVINDE

Ingerd af Regenstein var den centrale skikkelse ved 1200-tallets grundlæggelser i Roskilde. Som datter af den stør-

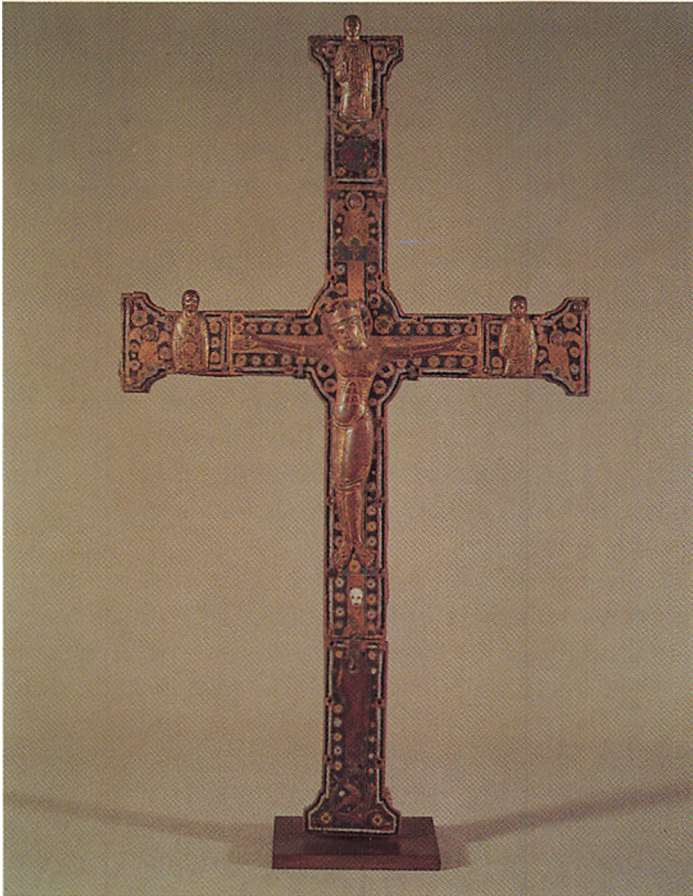
Grevinde Ingerd af Regensteins segl.
Seal.

ste sjællandske jorddrot i århundredets første halvdel, Jakob Sunesen, var hun født ind i rigets fornemste kredse. Hendes farbrødre var Roskildebispens Peder Sunesen og ærkebisp Anders Sunesen. Da Peder Sunesen døde i 1214, blev Ingerds broder Peder Jakobsen valgt til hans efterfølger. Ingerd blev gift første gang med kongens marsk og siden med en greve af Regenstein i Harzen.

Hun hørte til de mange, der blev opflammet af de nye ordeners måde at formidle Herrens ord på, og ikke mindst stod franciskanerne hendes hjerte nær. Efter at have skænket gråbrødrene sin gård i Roskilde, fortsatte hun de følgende år med at skænke dem byggegrunde i København, Kalundborg og Næstved. Den største samle-

Ølhane fundet på Sortebrødre-klostrets grund. Øllet har flydt gennem munden på en drage. Håndtaget er udformet som en basilisk.
Beer tap from the Dominican friary.

Emaljeret processionskors fremstillet omkring 1225 i Limoges i Frankrig. Korset blev i forrige århundrede fundet hos en bonde på Lejreegnen. Det vides ikke, hvilken kirke der oprindeligt har ejet det – måske en af de nedlagte Roskildekirker.

Processional cross maybe from a demolished Roskilde church.

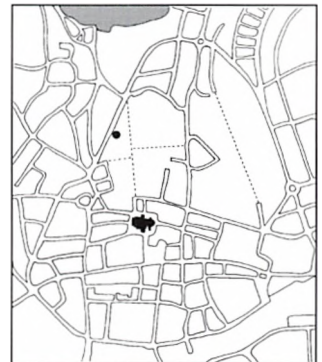
de gave, omfattende store godsmængder på Sjælland og Møn, gav hun imidlertid til Roskildes franciskanernonnekloster. Der var faktisk tale om så meget gods, at hendes familie blev betænkelig og krævede noget af det tilbage, hvad de faktisk havde held til at få.

Grevinde Ingerd er et talende eksempel på, at tiggerordenernes stiftelser – navnet til trods – havde et aristokratisk udspring. Ingerd døde ca. 1259 og blev begravet i Roskildes gråbrødrekirke "ved højre hjørne af højalteret under en marmorsten". Af graven kendes der i dag ingen spor.

SANKT CLARA KLOSTER

Franciskanernonneklostret, viet til Sankt Clara, blev stiftet 1256 på grundlag af grevindens godsgave. Det ud-

Sankt Clara kloster

mærkede sig ved at være et af ordenens første nonneklostre nord for Alperne, et tydeligt bevis på Ingerds dybe franciskanske interesser. Tilsyneladende har det ligefrem været hendes ambition selv at indtræde i et af ordenens klostre, i så fald vel Sankt Clara kloster i Roskilde. I 1257 modtog hun nemlig pavelig tilladelse til at indtræde i ordenen uden at afgive fattigdomsløfte. "Du må i denne orden nyde dine indtægter, ligesom om du var forbleven i Verden", skriver paven, sikkert som svar på en ansøgning.

Sankt Clara kloster lå mellem den nuværende Bypark og Sankt Clara Vej, det vil sige lige uden for byvolden. For nonneklostrene var det ikke nødvendigt at ligge midt inde i købstaden. Søstrene skulle ikke ud og virke for troen blandt folket, ligesom de ikke var afhængige af at samle penge ind.

Klostret er stort set ukendt arkæologisk. Efter Ingerds død synes der at have opstået økonomiske problemer, for gentagne gange må ærkebispens, dets værneherr, appellere om hjælp, således i 1266 "da vore elskede døtre i Kristus, søstre af Den Hellige Claras orden i Roskilde, tynges af så stor fattigdom, at de ikke kan fuldføre den kirke, de har påbegyndt at bygge". Først hen mod århundredets slutning har man formentlig kunnet indvi kirken.

Også kongen, Erik Plovpenning, var optaget af de nye ordener. Han medvirkede flere steder som klosterstifter. I Roskilde er hans navn knyttet til gråbrødrerklostret, som han sammen med sin kansler, Roskildebispen Niels Stigsen, fremmede.

At kongen i særlig grad følte sig knyttet til netop dette kloster fremgår af et brev, som han udstedte den 5. juni 1241 i Roskilde. Heri fremsørte han som sit ønske, "at vi måtte dø i de små brødres ordensdragt og begraves i denne dragt hos de små brødre i Roskilde". Det skete dog ikke, for fire år senere kom det til et brud mellem kongen og kansleren. Begivenhederne tog fart, og begge døde under usædvanlige omstændigheder.

ROSKILDE BLIVER CENTRUM I KIRKEKAMPEN

Roskilde stift blev midtpunkt i den første fase af et opgør mellem kirke og kongemagt som strakte sig frem til

1330'erne. Kirkekampen var ikke et isoleret fænomen i Danmark, men foregik i hele Europa, hvor konge og kirke afprøvede grænser for hinandens jurisdiktion.

Efter den såkaldte augustinske opfattelse havde både bisper og fyrster deres myndighed direkte fra Gud. Men kongemagten havde i sin egenskab af beskytter for kirken fået en position, som kirken måtte reagere imod. Netop i årene hvor den danske kirkekamp tager sin begyndelse, findes der en øget kirkelig selvfølelse som hævdede: kirken er overordnet staten. Men billedet er ikke entydigt. Det har lokale farver. Bispens og fyrsten kunne geråde i grænsekamp om deres kompetence og myndighed. Men pavestolen vælger side ud fra egne interesser, hvis der involveres storpolitik. Og nabobispens behøver ikke at dele synspunkt med sin kollega. Disse forhold fik Niels Stigsen at føle i Roskilde.

Begivenhederne tager deres begyndelse, da Erik Plovpenning i 1245 anklager Roskildebisp og kongelig kansler Niels Stigsen for sammensværgelse mod kongens liv. Forud for denne anklage lå et kirkemøde i Odense, hvor landets bisper havde vedtaget bandlysning af alle, der måtte angribe kirkens ret, frihed og ejendom. Baggrunden herfor var flere overfald på kirker og klostre under broderstriden mellem Erik og Abel samt gentagne kongelige krav om kirkelig ledingsydelse. Hvordan Niels Stigsen, der som kongelig kansler kendte Eriks planer og forhold, har forbrudt sig vides ikke. Men efter kongens oplysninger over for paven havde han sammensværgt sig med flere andre.

Niels Stigsen, der er den fjerde i rækken af bisper fra Hvideslægten i Roskilde, må flygte. Først til Norge, senere til pavehoffet i Lyon og Clairvauxklostret. Her indklager han sin sag for paven, men denne tøver, fordi han betragter den danske konge som en nordeuropæisk allieret, der oven i købet planlægger et korstog. Straks ved anklagen har kongen inddraget Niels Stigsen private gods og de len, han holdt som bisp og kansler. Endnu nogle år opretholdt kannikkerne i Roskilde indtægterne fra bispegodset, men senere blev også det beslaglagt, heriblandt København. Roskildebispens by og borg var vel det, som kongen først og fremmest ønskede. København skulle også senere opleve den samme kongelige interesse.

Det er svært at vurdere, hvilken støtte Niels Stigsen fik fra kirkekredse i Danmark. Men det har nok ikke været en omtale værd. Heller ikke fra præsteskabet i hans eget stift ser det ud til, at støtten var entydig. Fra sit eksil lyser han interdikt over stiftet. Det var en alvorlig situation, som betød afbrydelse af alle kirkelige handlinger. Nyfødte kunne ikke døbes og døde ikke få en kirkelig begravelse. Men interdiktet anfægtes, da bispen har lyst det uden for sit juridiske embedsomsråde – han sad jo i Clairvaux. Selv hans egne kannikker trodser det, hvilket tyder på, at kongen har haft støtter i stiftet.

Inden sagen kan prøves ved den pavelige ret, dør Niels Stigsen i 1249. Året efter døde kong Erik og blev efterfulgt af broderen Abel, som Hvideslægten gav sin støtte. Om Niels Stigsens skæbne inspirerede til dette, eller var inspireret af det, lader sig ikke afgøre. Men inden Erik dør, mærker han, at paven har ændret signaler, antagelig fordi denne har mistet tålmodigheden med kongens korstogsplaner. Roskildekirken skulle have ny biskop og kongen havde en kandidat. Men som det lakonisk meddeles i en skriftlig kilde: "Paven gjorde provst Jakob til biskop". Provst Jakob har efternavnet Erlandsen. Som sin forgænger var han af Hvideslægten, hvilket ikke har stemt kong Erik mildt. Samtidig var han tilhænger af kirkens uafhængighed og styrkelse af pavens myndighed. Jakob Erlandsen havde også været i landflygtighed

Gravpotter fra domkirkens kirkegård. Potterne, som er almindelige husholdningskar, har været fyldt med trækul beregnet på afbrænding af røgelsen i forbindelse med gravlægningen.

Grave pots from graves at the Roskilde Cathedral.

og opholdt sig ved pavehoffet. Nu vendte han hjem som Roskildebisp, men han skulle senere, som ærkebisp, blive kirkens begavede og kompromisløse stridsmand, der dog til sidst mistede alt.

Kongens reaktion på hans udnævnelse til bispestolen i Roskilde fik paven til at påpege, at hvis ikke kongen standsede sine forfølgelser nu, havde det ikke været personen Niels Stigsen, der havde været forfølgelsesernes mål, men hele kirken.

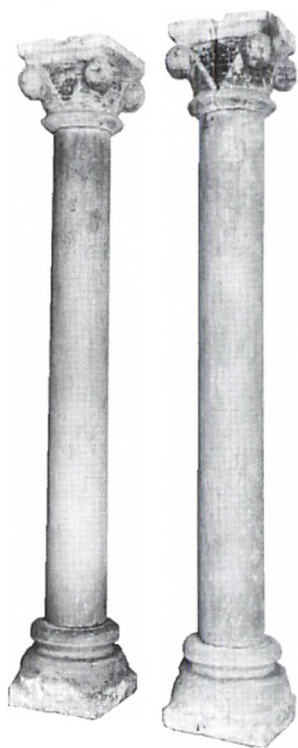
Imidlertid er det så, at Erik myrdes på Slien i august 1250. Jakob Erlandsen kan indtage sit bispesæde og genoprette normale tilstande i stiftet. Godset gives tilbage til bispem – også København – af kong Abel.

PEDER BANG BLANDER SIG I KIRKEKAMPEN

Lang tid blev Jakob Erlandsen dog ikke i Roskilde. Allerede i 1252 døde ærkebisp Uffe i Lund, og samme år faldt Abel under et slag i Nordfriesland. Domkapitlet i Lund valgte Jakob Erlandsen til Uffes efterfølger. Han kunne dog først tiltræde i 1254, fordi paven skulle godkende valget. På det tidspunkt havde Christoffer, Abel og Eriks bror, forlængst sat sig på tronen. Han var langt fra venligt stemt over for den nye ærkebisp, som med rette mentes at støtte Abellinjens krav på tronen. En ny strid mellem konge og kirke tog sin begyndelse og resulterede blandt andet i, at bisperne, der følte sig true, på et møde i Vejle i 1256 vedtog den såkaldte Vejlekonstitution. Den sagde, at såfremt en bisp fanges eller tilføjes overlast, og kongen formodes at stå bag, skal der lægges interdikt over hele landet.

Den nye Roskildebisp deltog i mødet. Det var Jakob Erlandsens søstersøn Peder Skjalmsen Bang. Han fik en central placering i de kommende år.

Forholdet mellem kirke og konge udviklede sig fortsat faretruende. Forhandlinger om bispernes pligter, herunder lydighedspligt, over for kongen var gået i hårknu-de. I 1259 lod kongen ærkebispem fængsle, uden at det dog fremgik, at kongen stod bag. Christoffer indbragte oven i købet en klage over ærkebispem for paven. Men ærkebispem parti – måske Peder – svarede igen ved at lyse kongen i band. Ærkesædet lyste interdikt over Lun-

To søjler af bemalet gotlandsk kalksten, som har indgået i domkirkens lektorium (pulpitur) fra 1200-tallets sidste fjerdedel.

Columns from the cathedral's lektorium.

destiftet i henhold til Vejlekonstitutionen. Få dage senere fulgte Peder Bang trop og lyste interdikt over Sjællands stift. Men resten af bisperne var ikke enige og undlod at gøre noget. Peder opholdt sig i perioden mest på sin borg i København, og vovede sig kun nødtigt til Roskilde. Til sidst måtte han flygte til stiftets fjerneste egn, Rügen. Imens afsendte kongen flere trusselsbreve til kapitlet i Roskilde med krav om at få kirkerne åbnet, og det ser ud til, at nogle præster fulgte kongens krav.

Som følge af Jakobs fængsling gjorde Abels søn, Erik, og fyrst Jarimar på Rügen imidlertid invasion på Sjælland. I forbund med dem finder vi bisp Peder. Forinden havde kongen igen lagt sin hånd på København, og denne by – og især borgens – blev blandt andet mål for invasionsstyskernes angreb. Under disse forviklinger døde kongen pludseligt i Ribe. Christoffers enke, Margrethe Sambiria, overtog styret og viste politisk tæft ved at udvirke, at invasionshæren trak sig tilbage. Men forinden ødelagdes – til Peders fortrydelse – Københavns borg, og byen blev plyndret. Det har næppe styrket bispens popularitet på Sjælland, men langt værre har det virket, da han efter en af invasionshærens træfninger med kongens bondehær ved Næstved nægtede de faldne sjællandske bønder en kristen begravelse.

Imidlertid var ærkebispem blev løsladt, og måske blev der i 1260 ført forhandlinger mellem dronningen og ærkebispem i Roskilde, blandt andet om kroningen af Christoffers søn Erik Klipping. Men en forsoning kommer det ikke til. De følgende år lyser Peder både Margrethe, Erik Klipping og flere stormænd i band. Han og Jakob Erlandsen kom efterhånden til at stå alene i deres uforsonlige strid med kongehuset og måtte forlade deres stifter. Da sagen endelig kom til behandling ved pavestolen sluttede den med et nederlag for begge. Skiftende paver valgte, med en enkelt undtagelse, at samarbejde med den danske krone. Peder Bang, hvis økonomiske tab havde været langt de største, måtte for at kunne vende tilbage til sit stift, afstå fra alle krav. I hans fravær havde Roskilde stift været bestyret af Århusbispen, Tyge. Jakob Erlandsen døde i 1274 efter ti års fravær fra sit stift, som han ikke genså inden sin død. Peder Bang, der vel kom til fremstå som den mest rabiante af de to kampfæl-

ler, døde i 1277. Hans motiver virker svært gennemskuelige og var nok i sidste instans meget personlige. Der er ingen tvivl om, at hans tid på Roskildes bispestol blev en dyr tid for stiftet – og ikke bare for pengepungen, men også for prestigen. Tiderne var så småt ved at vende.

EN KLOSTERSKANDALE. SANKT AGNES KLOSTER

De dramatiske begivenheder omkring Erik Plovpenningens person kom til at kaste deres skygge over den fjerde og sidste af tiggerordenernes stiftelser i Roskilde – på trods af at den først blev grundlagt efter kong Eriks død.

Mens adelstandens bevågenhed var afgørende for de tre af tiggerordenernes stiftelser, gælder dette ikke for den sidste. Sankt Agnes kloster var en kongelig stiftelse, og dens skæbne blev nært knyttet til begivenhederne i kongefamilien.

Sankt Agnes kloster blev stiftet i 1263 som dominikaner-nonnekloster. Også det var beliggende uden for byvolden, øst for Sankt Ibs kirke, og kun adskilt fra denne ved landevejen mod nord, den nuværende Frederiksborgvej.

Klostrets stifter var Erik Plovpenningens datter Agnes – i det mindste på det formelle plan. Bag ved stod hendes moder den stærke enkedronning Margrethe Sambiria, som havde brug for en stiftelse til sine to yngste døtre, der endnu ikke var blevet lovet bort til ægteskab ved faderens død. Der skulle ganske enkelt findes en acceptabel løsning på fordelingen af arven efter Erik Plovpenning, og det viste sig hensigtsmæssigt at placere de to piger i et kloster oprettet til lejligheden. Hos franciskanerne kunne det ikke være, for de støttedes af ærkebispem, som kongemagten jo lå i strid med.

Agnes var kun 14 år, da hun – "ikke efter menneskelig tilskyndelse, men efter indgivelse af Gud" – skænkede hele sin fædrene arv til det ny kloster for straks selv at indtræde i det. Senere samme år skrev hun til dominikanernes generalkapitel i Paris, at hun ønskede at få stillet nogle kyndige ordenssøstre til rådighed. Hun sluttede sit brev: "I dette kloster [Sankt Agnes i Roskilde] lover jeg at tjene Gud alle mine levedage i ordenens dragt og med lydighed mod ordenen". Således kom det nu ikke til at gå.

Sankt Agnes kloster

Tre år senere lod den ældre søster Jutta sig også klostervi. Meget tyder imidlertid på, at det hele ikke var så frivilligt, som det kunne lyde. Man fornemmer enkedronning Margrethes styrende hånd. De to kongedøtre følte sig da heller ikke kaldet til et liv under klostertugt. De forlod nemlig efter få år Sankt Agnes kloster, og hvad værre var: de tog det skænkede jordegods med sig. En samtidens store skandaler var i gang. For ikke nok med at de brød deres klosterløfter, men især Juttas opførsel gav anledning til stor forargelse. Hun rejste til Sverige for at besøge en tredje søster, Sofie, som var gift med den svenske konge Valdemar Birgersson. Hun "kom som en engel fra Himmerige", fortæller den svenske rimkrønike og bedårede ved sin skønhed den kvindekære Valdemar. "Med kongen blev hun da så kær, at han kom hende alt for nær". Svogeren tog faktisk så godt imod hende, at hun ni måneder senere nedkom med en søn! Priorinden hjemme i Sankt Agnes kloster rettede henvendelse direkte til paven med anmodning om, at han greb ind. Den svenske konge måtte tiltræde en bodsrejse til Rom. Agnes og Jutta vendte aldrig tilbage til det kompromitterede kloster, men det meste af deres gods fik man efter forhandling tilbageleveret, hvorved klostrets overlevelse blev sikret.

Af bygningerne er der ikke mere noget at se. Tæt under jordoverfladen ligger der imidlertid velbevarede ruiner, som ved et par lejligheder har været blottet i små partier. Om klostrets grundplan kan der lige så lidt som ved de øvrige af tiggerordenernes stiftelser i Roskilde siges noget, før der er foretaget systematiske udgravninger.

Byens borgere

ROSKILDE STADSRET

"I Faderens og Sønnens og Den Hellige Ånds navn. Den højeste konge til hæder, og til varig fred og endrægtighed såvel for borgerne af Roskilde by som for de mænd, der til denne by fra tid til anden kommer rejsende i deres nødvendige anliggender, er disse lovbud, her følger, blevne udstedte og offentliggjorte af os Roskildeborgere".

Således indledes byens første lovtækt, Roskilde stadsret. Som der står skrevet, var det borgerne selv, der udstedte den, mens kongen, Erik Klipping, stadfæstede den. Det skete den 15. juni 1268. Herved skulle det stå klart for enhver, at der var én lov, der gjaldt på landet, mens Roskilde by havde sin helt egen ret.

I løbet af 1200-tallet blev det almindeligt, at købstæderne både fik nye styrende råd og egen stadsret. Det skete først i de største byer, på Sjælland således tidligst i Roskilde, hvis retsbestemmelser blev normgivende for de fleste andre byer på Sjælland, Lolland og Falster. København danner en markant undtagelse, for i bispestolens by var det bispem, der gav loven. Stadsretten er således en videreudvikling af byens privilegier. I det hele taget har stadsretten ikke betegnet et nybrud i retshåndhævelsen. Den må betragtes som en nedfældelse af den mundtligt overleverede retspraksis, som var gældende.

Når kongen skulle stadfæste retten i Roskilde, skyldtes det, at han fra gammel tid var byens herre, og den myndighed der opretholdt byfreden til sikring af de handlendes velfærd og værdier, som det var tilfældet i hovedparten af landets købstæder.

Kongen havde en embedsmand i byen, fogden, som opkrævede skatter og bøder på kongens vegne. Fogden varetog også administrationen af danefæbestemmelserne, som i middelalderen omfattede alt ejerløst gods. Der var således ikke alene tale om jordfundne værdier, som i dag, men også arven efter afdøde, som ikke efterlod sig livsarvinger. Fogden havde pligt til at lade godset opbevare år og dag, det vil sige et år og seks dage. Havde ingen

arvinger herefter meldt sig, og sådan kunne det vel ofte gå, især hvis afdøde var en fremmed, tilfaldt værdierne kongen.

Selve embedet som foged må opfattes som en efterfølger for 1100-tallets bybryder, der var mænd med en ikke ringe position. Som nævnt kan Harald Kesja have haft dette embede, mens han residerede på Haraldsborg i 1130'erne. En af bybryderne, Eskil, bevidnede da også i 1145 et kongeligt gavebrev i selskab med blandt andre ærkebispens af Lund.

De fleste forbrydelser fra drab til manglende vedligeholdelse af fortovet var underlagt bødestraf, som typisk skulle betales med en tredjedel til skadelidte, en tredjedel til byen og en tredjedel til kongen. Kun for voldtægt var der dødsstraf. Fængselsstraf var ukendt.

Foruden bøderne opkrævede fogden 7 penninge af hver borger årligt, en skat som kaldtes skud, og som i praksis var kongens betaling for byens beskyttelse. Betalingen skulle falde fem gange om året efter et bestemt mønster. Først betalte man 2 penninge i græsgæld, velsagtens når kvæget for første gang kom på græs efter vinteren, herefter 1 penning i midsommergæld (til Sankt Hans), dernæst 2 penninge i tyveskud engang om efteråret, endelig 1 penning i juleskud og 1 penning i påskehelg.

Bestemmelsen om græsgæld er interessant, fordi den viser, hvordan borgerne drev landbrug ved siden af deres byerhverv. Rundt om byen, uden for volden, lå bymarken, som i en vis udstrækning gjorde borgerne selvforsynende med de almindeligste landbrugsprodukter som blandt andet oksekød, mælk, kål og korn. Svinene har fået lov til at gå omkring inden for voldene på gaderne og i gårdene, hvor de har levet af alskens affald.

Hvis der opstod ildebrand i en borgers hus var bøden 9 ørtug penninge. Dette gjaldt dog kun i tilfælde af, at der var blevet ringet med klokken. Roskilde havde altså en "brandalarm".

Byen havde sin egen retsinstant, bytinget, hvor tvistigheder blev afgjort, og hvortil anklagede blev stævnet. Det var en Roskildeborgers ret at blive stævnet til Roskilde byting og først som næste instans at blive bragt for landstinget, en utvivlsom fordel i det lille samfund.

Var man ikke blevet taget på fersk gerning, skulle man sværge sig fri ved at stille med et nærmere bestemt antal mededsmænd. I den forbindelse møder vi for første gang gildernes stærke indflydelse på bylivet, for hvis en borger i byen blev anklaget for drab på en anden borger, skulle han stille med 36 mededsmænd, men var der tale om en gildebroder, så kunne han nøjes med 12 mands ed. Helt galt var det, hvis en fremmed stod anklaget. Da skulle 9 gange 12 mand sværge ham fri. En sådan bestemmelse må have været en stærk tilskyndelse til at søge optagelse i et gilde, og det er et af de punkter, hvor man tydeligt kan spore, at borgerne selv har ladet retsbestemmelserne formulere.

Gilderne var overordentlig magtfulde organisationer. Det var fra disse sammenslutninger, at borgernes magt udgik, såvel i relation til kongen som i mødet med de fremmede, der kom til byen for at handle. I København havde Roskildebispens da også som byens herre forbudt borgerne at slutte sig sammen i gilder. Ud over funktionen som borgernes magtbase var gilderne også deres støtte livet igennem, på lignende måde som slægten var det for landbefolkningen. Man støttede medlemmerne ved sygdom og dødsfald og som nævnt i forbindelse med retssager.

Ved 1200-tallets midte kender vi endnu ikke til antal eller navne på gilderne – med en enkelt undtagelse. Stadsretten levner nemlig bagernes gilde en hel paragraf. Øjensynlig har bagergildet søgt at håndhæve organisationstvung over for byens bagere. "En slags hævdvunden vane eller, som det rettelig bør kaldes, uvane", som

Guldfingerringe fra Roskildes undergrund. De stammer fra 1100- og 1200-tallet. Den midterste er dog et byzantinsk arbejde fra 1000-årene. Stenene er henholdsvis kalcedon, glasflus, ferskvandsperle og ametyst, idet den næstsidste indfatning er tom.

Golden rings from Roskilde.

stadsretten formulerer det, hvorefter den nedlægger forbud mod det. Det har imidlertid været vanskeligt at sikre den fri næring for håndværksmestrene, som senere tider skulle vise.

For fremmede købmænd gjaldt der andre regler. De skulle betale en særlig afgift for at få tilladelse til at handle; endnu en indtægt til kongen. Størrelsen af denne told kender vi ikke, men vi ved, at Erik Menved i 1293 gav indbyggerne i Køge brev på, at de ikke skulle betale mere i told i Roskilde, end Roskildes borgere betalte i Køge. Behovet for ensartede regler må betyde, at der allerede på det tidspunkt har været livlig handelsaktivitet de to byer imellem. Køge var en ny bydannelse, første gang nævnt 1288, men synes hurtigt, velsagtens i kraft af de gode besejlingsforhold for større skibe for eksempel fra hansestæderne, at have fået betydning som transithavn for varer til Roskilde, en handelsmæssig forbindelse som kongemagten altså støttede gennem en udjævning af toldsatserne.

BYENS TORV

I Roskilde skulle al handel finde sted på byens torv i tidsrummet fra ottesang om morgenen til middag. Torvet var ikke en egentlig plads, men en del af hovedgaden, som af samme grund ofte kaldtes for Torvegaden. Stadsretten definerer torvet således: fra det nye Helligåndshospitals hus til vestenden af Sankt Mikkels kirkegård. Helligåndshospitalet, som senere skal omtales nærmere,

Det ældste Roskildkort. Re-sens kort fra 1677, viser det middelalderlige rådhus på hjørnet af Algade og Sankt Ols Gade. Det er den fremtrædende gavlbygning med de to buede åbninger i facaden, der bærer nr. 24.

Map from 1677 showing the town hall, No. 24.

Byens våben og segl

Medens kongemagten, kirken og stormændene anvendte heraldikken som et slags individuelt "magttegn", var de våbener, som købstæderne begyndte at bruge i midten af 1200-tallet, et "fællesskabstegn" – et led i byens og dens borgeres stræben for at hævde sig over for andre byer og over for kongemagt og kirke. Den urgamle måde at "underskrive" et dokument ved at sætte et aftryk af sit segl på det medførte, at købstæderne tidligt fik signeter, som byens råd kunne forsegle med på byens vegne.

Roskilde bys våben hører til de allerældste købstadsvåbener i Danmark. Det omtales første gang som "vort borgerskabs segl" i et dokument af den 9. april 1273, hvori "rådmændene og de øvrige borgere i Roskilde" tilstår Niels Hermansen ejendomsretten til et møllested i Sankt Mortens sogn i Roskilde. Desværre er seglet på dette og to andre dokumenter fra 1277 og 1282 gået tabt, men det har utvivlsomt været det samme segl, der som det ældst bevarede findes under et skøde fra 1286, hvori fogden i Roskilde Niels Hermansen sælger det møllested med gård, som han erhvervede i 1273, til Roskilde Clara kloster. Skødet slutter: "Til vidnesbyrd om denne sag har jeg stadfæstet dette brev med staden Roskildes segl tillige med mit eget". På grund af våbenets tegning og bogstavstyperne i omskriften "Sigillum civium Roskildensium" kan dette ældste segl dateres allerede til tiden omkring 1250.

Byens våben, der stort set har holdt sig uændret gennem 750 år, viser en ørn med udbredte vinger over en rund tindet mur, der omslutter bølger eller strømme. Ørnen var et almindelig brugt heraldisk symbol i middelalderen for magt og styrke, og den er vel enten valgt på grund af sin majestætiske fremtoning, eller den kan måske finde sin oprindelse i det dunkle Høgekøbing, således at ørnen måske i virkeligheden er en høg. Murtinden symboliserer byen med dens befæstning (byvolden), og de strømme eller bølger, som gengives inden for muren, symboliserer naturligvis byens berømte kildevæld, der jo også giver sig udtryk i bynavnet.

I byens segl blev bølgerne siden midten af 1300-tallet belagt med tre ringe eller rosetter, som det kendes fra det smukke segl fra 1384. Disse tre rosetter er formentlig et trefoldighedsmotiv med forbillede i domkirkens stiftsvåben, der tidligst kendes fra Jakob Erlandsens kontrasegl af 1251. Disse rosetter udviklede sig i senmiddelalderens sigiller til roser under påvirkning af datidens fejlagtige, men poetiske omskrivning af bynavnet til "Rosenkilde" – Rosernes kilde – fons rosarum. Adskillige disciple fra katedralskolen tilføjede helt ned i 1700-tallet til deres latiniserede danske navne et "Rosæfontanus". Kulturhistorisk er tolkningen umulig allerede af den grund, at bynavnet er langt ældre end ordet "rose" i dansk sprog.

var beliggende som vestlig nabo til Sankt Laurentii kirke. Det vil sige, at torvet bestod af den nuværende Algade fra Sankt Laurentii kirketårn til et sted mellem Lille Gråbrødre Stræde og Hersegade. Den dag i dag kan man fornemme torvet i gadeforløbets trapezform med voksende bredde mod vest. Stændertorvet er en moderne plads, indrettet i 1914. I middelalderen var det den store Sankt Laurentii sognekirke med omliggende kirkegård, der dannede Torvegadens afslutning.

Midt på Torvegaden, på hjørnet af Sankt Ols Gade, blev byens middelalderlige rådhus opført. Første gang et rådhus findes nævnt, er i stadsretten 1268, men der oplyses intet om beliggenheden. Først 1386 beretter en kilde om rådhuset på hjørnet af Sankt Ols Gade (se side 280).

BYENS HÅNDVÆRKERE

Alene blandt de mange forskellige håndværkere, som byen må have rummet i 1200-tallet, findes bagerne som nævnt omtalt i stadsretten. Ganske heldigt er det egentlig, for netop deres produktion har ikke efterladt sig spor i det arkæologiske materiale. De andre håndværk kendes næsten udelukkende fra fundmaterialet. Fund af de færdige produkter siger ikke i sig selv, at produktionsstedet var Roskilde by. De kunne jo være transporteret dertil. Anderledes stiller det sig, hvis det lykkes at finde et værksted eller i det mindste affald derfra.

De vigtigste og talrigste håndværkere har foruden bagerne været bygningshåndværkere, smede, skomagere og skræddere. Af de sidstnævntes værksteder kan der ifølge sagens natur ikke være meget at finde. Synåle og fingerbøl hører dog blandt de almindeligste fund. Om de så har været til privat eller håndværksmæssig brug er vanskeligt at afgøre. Af skomagernes læderaffald kendes kun lidt fra denne periode. Til gengæld er der i Skomagergade fundet en skomagerkniv. Betegnelsen Skomagergade for denne del af hovedgaden kendes dog først fra 1300-tallet.

Saxo fortæller en anekdote om en Roskildeskomager i forbindelse med stridighederne mellem Harald Kesja, kong Niels og Erik Emune i 1133. Harald Kesja lod de tyske håndværkere og købmænd i Roskilde pågribe med

Knivskaft af ben fra omkring 1100 fundet i Munkebro. Skaf-tet, der prydes af et udskåret mandshoved, har en gennem-boring til ophængning.
Handle of a knife. Munkebro.

Bronzeplakette med Gudslam fra omkring 1200. Lammet har været forgyldt, mens baggrunden er af emalje. Den lille medaljon har været anbragt på et krucifiks, et relikvieskrin eller lignende.

Locket with the Agnus Dei.

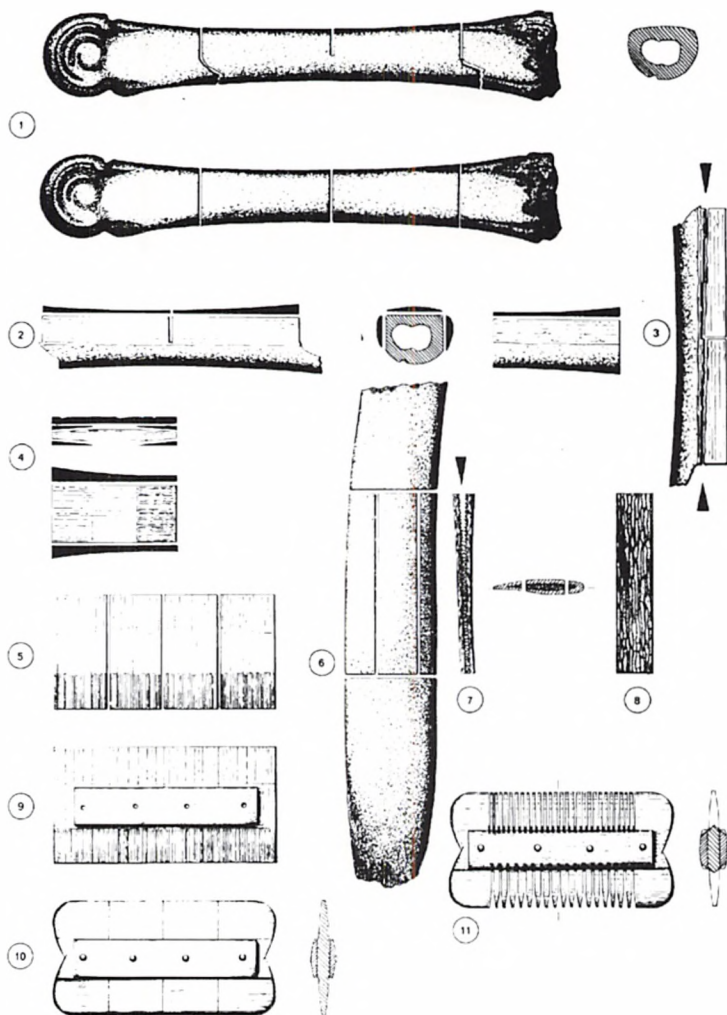
det formål at straffe dem for deres angreb på Haraldsborg. Straffen skulle som bekendt have bestået i, at de fik næsen skåret af. En tysk skomager fik da den idé at råbe: "Spar dog en mand, der kender sin læst!" Idet Harald opfattede læsten som Den Hellige Læst (evangeliet), fik skomageren ifølge Saxo lov at beholde sin næsetip. Harald troede, at han var præst. Såvidt Saxo og hans gode historier. Men beretningen viser dog, at tanken om en tysk skomager i Roskilde ikke har været fremmed for Saxo og hans samtid omkring 1200.

Smedehåndværket har været af central betydning, og der er da også fundet spor efter smedenes aktiviteter mange steder i byen i form af jernslagge og de hammer-skæl, som dannes ved selve smedningen. Man har ment, at smedene på grund af brandfaren var henvist til at arbejde i byernes udkant, men det tyder fundene af smedeaffald fra Roskilde ikke på. Det findes i store dele af byen.

I Allehelgensgade tæt ved byvolden er flere smedeværksteder fra 11. til 14. århundrede som tidligere nævnt blevet undersøgt. Foruden lag af slagge og hammer-

skæl, blev der fundet to blæsebælgsbeskyttere, såkaldte avlsten, af henholdsvis klæbersten og brændt ler. De må tidsmæssigt henføres til henholdsvis 1000-tallet og 1100-tallet. Fra tiden omkring 1300 blev der fundet en smedegang og en hammer. Man kunne fristes til at pege på, at den nærliggende Jernbanegade tidligere hed Smedegade, men der er ingen sammenhæng, for navnet er ukendt i middelalderen, hvor gadens plads udfyldtes af byvoldens søndre forløb. Kun med Skomagergade kan der påvises en sammenhæng mellem en erhvervsgruppe og et gadenavn.

Benmageren er en håndværker, som vi aldrig hører om

Et stort fund fra 1100-tallet af kammageraffald i Borchsgade muliggør en nøje rekonstruktion af, hvorledes kammageren ved udsavning af rørknogler fremstillede sit produkt. *The working method of the comb maker.*

Hammerhoved, tang og mejsel, smedeværktøj fra et 1300-tals fund i Allehelgensgade. Den lille elegante hammer kan måske have tilhørt en sølv-smed.

Smith's tools. Allehelgensgade.

i kilderne. Håndværket må imidlertid have haft mange udøvere efter de arkæologiske fund at dømme. Ben og tak var råmateriale til en bred vifte af produkter spændende fra dragtnåle og grifler over kamme, skøjter og knivskafter til fornemme skrin.

Kamme har uden tvivl været den almindeligste vare, og man må tro, at hver eneste borger har været i besiddelse af en kam. Forfængeligheden har betydet en stadig strøm af kunder. Værkstederne er kommet for dagen flere steder i byen, for eksempel i Sankt Ols Gade, Hersegade, Bredgade og Borchsgade. Det er de ydmyge rester i form af benaffald, der viser benmagerens tilstedeværelse, men ofte kan stumperne give et vigtigt indblik i arbejdsprocessen.

Smeltedigler fra blandt andet Algade, Støden, Allehelgensgade og Bredgade vidner sammen med bronzeslagger og små stykker afklippet bronze om bronzestøberens aktiviteter. Affaldet kan ikke hjælpe med til at identificere de færdige produkter. Der har været tale om bæltespænder, smykker og meget mere.

En særlig form for bronzehåndværk var signetstikkerens. Et enkelt heldigt fund viser denne håndværker i Roskilde. På Domkirkepladsen blev der i 1850 fundet et mærkeligt ufærdigt signet. Af form er det spidsovalt, som det var almindeligt for gejstlige segl. I seglfeltet ses en tronende ærkebisp, der kendes på båndet over skuldrene, det såkaldte pallium. Hans identitet er ukendt, for omskriften er aldrig blevet udfærdiget. Seglstampen er aldrig blevet gjort færdig, hvad man også ser af, at øjet

Ufærdig seglstampen til en ærkebiskop, som er afbildet med sit værdighedstegn, palliet, hængende over skuldrene. Blandt andet mangler omskriften. Når stampen er fundet i Roskilde (på Domkirkepladsen) må det skyldes, at værkstedet har ligget i byen. 1200-tallets anden halvdel.
Unfinished seal for an archbishop. Roskilde.

til ophæng, ikke er blevet udboret. Stykket er blevet kasseret, måske fordi det havde en revne. Uheldet er sket engang hen mod slutningen af 1200-tallet. Signetstikkeren i Roskilde må have haft en vidt spredt kundekreds, hvad der synes naturligt for så specialiseret et håndværk. Helt fra ærkesædet i Lund er der åbenbart bestillinger.

Den højere gejstlighed har været signetstikkerens vigtigste kunder, og hans tilstedeværelse i stiftsbyen er således naturlig. Noget lignende har sikkert været gældende for en række kunsthåndværkere, som har baseret deres produktion på afsætning til de mange kirker og gejstlige institutioner i og omkring Roskilde. Forskellige værksteder må have specialiseret sig i fremstillingen af altre, altertavler, krucifikser, røgelseskar, alterkalk med mere.

Kirkernes behov for udstyr har givet beskæftigelse til mange håndværkere netop i Roskilde, men værkstederne er desværre ukendte. Kun de tidligere omtalte stykker af græsk porfyr, der fremkom i lag fra 1000-tallet i Bredgade, er mulige vidnesbyrd om en sådan virksomhed. Som nævnt har denne grønne porfyr, kaldet serpentino verde antico, her i landet fundet en højst specialiseret anvendelse, nemlig til brug som dækplader over altrenes helgengrave. Flere af Roskildes kirker har haft sepulchralsten af porfyr. Det gælder Alle Helgens, Sankt Ibs og Sankt Jørgensbjerg kirker, og producenten kan meget vel have været at finde i Bredgade. Råmaterialet har han sikkert skaffet fra Tyskland, hvor det kunne fremdrages fra de helt specielle stenbrud, som udgjordes af de antikke romerske villaers badeværelser.

Gennem hele middelalderen hørte Roskilde til de vigtigste møntsteder i riget, men endnu mangler fund af møntmestrenes værksteder. At slå mønt var et håndværk, men møntmesteren var tillige kongelig embedsmand. Han slog ikke alene mønt, men fungerede også som en slags bank og skattekontor. Møntmesterens lokaler var således et offentligt kontor, og det er grunden til, at vi kender breve fra Valdemar 1., som er udstedt "i møntmesteren Gerhards stue" i Roskilde.

Brugen af mønt var afgiftsbelagt. Opkrævningen foregik på den måde, at møntmesteren med jævne mellemrum udstedte nye mønter. Erik Menveds møntforordning fra 1304 fastsætter således en årlig møntombytning

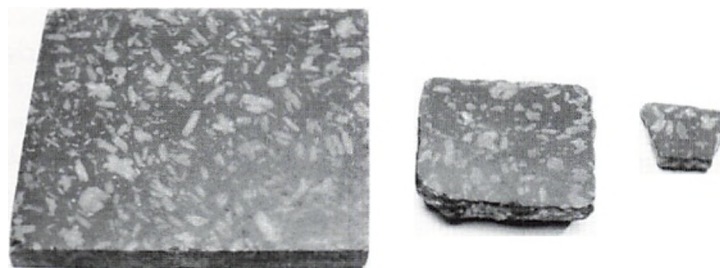
ved Mikkelsdag. Når borgerne vekslede deres gamle mønter, fik de et mindre antal igen i ny mønt. Omvekslingen var tvungen. Ofte skete det tillige, at møntens sølvindhold forringedes, for at der derigennem kunne skaffes ekstra midler til statskassen. I kong Valdemars Jordebog er indtægterne af mønten i Roskilde omkring 1240 opgjort til den nette sum af 900 mark sølv og 80 mark penge.

Kongen kunne bruge møntmestrene som bank på den måde, at han sendte sine kreditorer anvisninger, som kunne hæves hos den lokale møntmester. Men også i middelalderen kendte man til problemer med at få indløst en "check". I 1257 klagede ærkebispens således over, at Christoffer 1. havde udstedt en anvisning på 100 mark sølv at betale til bispen, men samtidig havde kongen givet sin møntmester i Roskilde, Johannes, hemmelig ordre til ikke at udbetale de anviste penge!

VANDMØLLERNE

Middelalderens håndværk var håndarbejde i dette begrebs egentligste forstand. Maskinkraft var ukendt, med én vigtig undtagelse: vandkraften. Vandmøller kendes i Danmark i det mindste fra 1100-tallet, hvor de dukker op i det skriftlige kildemateriale.

Møllerne har hørt til samtidens mest avancerede teknologi. De gav mulighed for, at energikrævende arbejde, der ellers fordrede mange menneskers eller dyrs indsats, lod sig udføre med et minimum af arbejdsindsats. Ofte forbinder man vel møller med maling af korn til mel, men det var kun én blandt mange funktioner, som lod sig udføre med vandmøllernes hjælp. I middelalderen

Serpentino verde antico, en grøn porfyrr fra Grækenland, blev anvendt til sepulchralsten, dækplade over relikviegemmet i alterbordet. De to store plader stammer fra Sankt Ibs og Sankt Jørgensbjerg kirker, mens det lille fragment fremkom ved en udgravning i Bredgade. Det kan tænkes, at man her har tildannet den importerede sten.
Sepulchral stone of Greek porphyry.

kendtes også savmøller til opskæring af tømmer, hammermøller til smedning og valkemøller til klædefremstilling.

Desværre siger kilderne intet om funktionen af Roskildes middelaldermøller. Heller ikke hos arkæologien er der hjælp at hente, for endnu er ingen mølle fra byens middelalder er blevet fremdraget og undersøgt. Ganske paradoksalt er det, når man tager mølleriets udbredelse og betydning i betragtning. De rigelige mængder af kildevand har altid været et stort aktiv for Roskilde. De mange kilder, der har flydt, og til dels stadig flyder i og omkring byen, har givet indbyggerne let adgang til frisk drikkevand, frådsten til de mange kirkebygninger og endelig vandkraft til at drive vandmøllerne.

Kildevandet har oprindeligt samlet sig i to vandløb, der vest og øst for byen søgte mod fjorden. Mest vand må der have været i det vestlige vandløb, som afvandede Helligkorskilde, Højbrønd og Maglekilde – som navnet siger, den største af kilderne. Det østlige vandløb fik blandt andet sit vand fra Klosterkilden i Sankt Maria Hospitals have.

Ved midten af 1200-tallet kan man i de skriftlige kilder spore tilstedeværelsen af møller i Roskilde, og allerede ved århundredets slutning kendes seks møller i byen. Første gang en mølle nævnes, er i 1253. Dette år fik kannikken Jens Røds præbende overdraget en mølle, der havde tilhørt Sankt Mortens kirke. Sandsynligvis har der været tale om enten Sankt Mortens mølle eller Maglekildemølle, som begge kendes fra senere omtale. Samme år fik Helligåndshuset i Roskilde en mølle beliggende "nær havet". Det må være den senere kendte Strandmølle.

Disse møller har ligget langs det vestlige vandløb. Det østlige har blandt andet drevet den Røde Ports mølle, som i 1290 blev overdraget Sankt Clara kloster af Roskildeborgeren Niels Hermansen. Formentlig er der tale om forløberen for Rimors mølle, som har fungeret op til vor tid.

Uden for det bymæssige område lå der en mølle ved Bistrup, en ved Haraldsborg (skænket 1295 til Sankt Agnes kloster), og endelig var der Ladegårdsmøllen øst for byen.

Det er bemærkelsesværdigt, at vandmøllerne ganske hurtigt overgik til kirkeligt eje. Det gjaldt således samtlige

ge seks møller, der kendes ved udgangen af 1200-tallet. Mulighederne for mølledrift har været af største betydning for erhvervsudviklingen i byen samtidig med, at det økonomiske afkast har udgjort et betydningsfuldt bidrag til de gejstlige institutioners økonomi.

HELLIGÅNDSHUS OG HOSPITAL

En af de institutioner, der fik indtægt fra mølledrift, var Helligåndshuset. Det ejede som før nævnt en mølle "nær havet", formentlig den senere Strandmølle.

Denne stiftelse var for "de fattige og trængende og navnlig dem, der svage af legeme, berøvede naturens velgerning og ramte af Herrens svøbe, henlever livet i ulykke og elendighed og af deres sjæl higer mod døden".

For disse ulyksalige mennesker var der i den tidlige middelalder blevet oprettet et asyl et stykke vej uden for byen. Men det kom i økonomiske vanskeligheder, fordi de, der skulle støtte det med almisse og gaver, kun sjældent kom så langt uden for byen. Derfor besluttede biskop Jakob Erlandsen i maj 1253 at flytte Helligåndshuset ind til bymidten. Her blev det nye hus bygget lige vest og nord for Sankt Laurentii kirke, ved vestsiden af Fondens Bro. Biskoppen sørgede samtidig for et økonomisk grundlag for institutionen; den fik en række grundstykker og som sagt en mølle samt Sankt Laurentii kirke lagt under sig. Desuden fik den indtægterne af en række bispetiender i Volborg, Ramsø og Horns herred. Biskoppen forsøgte også at opmuntre andre til gavmildhed over for stiftelsen. De, der besøgte huset, og især de, der rakte det en hjælpende hånd, fik eftergivet op til 40 dage af den kirkebod, der måtte være dem pålagt.

Biskoppen regnede nu med, at institutionens økonomi hvilede på sikker grund, for han understreger, at det nyindrettede hus godt kan modtage mere end de 12 syge, som før i tiden var det højeste antal. Dertil kom, at der blev indrettet et slags kollegium her for 12 elever fra katedralskolen.

Man må tro, at Helligåndshusets økonomi nu var sikret. Indtil sin opløsning ved Reformationen, ja helt frem til 1573, havde det til huse ved byens vel mest befærdede strøg. Torvets grænse var nemlig ifølge stadsretten fra

Helligåndshuset

1268 det nye Helligåndshus. Alle, der havde ærinde her, har haft mulighed for at sikre deres sjæls frelse ved at vise gavmildhed. Helligåndshuset blev ofte betænkt i datidens testamenter, og flere senere bisper støttede det, som Johannes Nyborg, der i 1342 skænkede det to møller "til de fattiges ophold".

Helligåndshuset er med fundatsen fra 1253 det tidligst kendte i Danmark. I løbet af middelalderen skulle det blive til ca. 30 institutioner af denne art rundt om i landet. Helligåndshusene fungerede hver især som en slags kloster beboet af en gruppe brødre, der forestod arbejdet med de syge og fattige, som ofte fik ophold for livstid. I modsætning til klostrene var Helligåndshusene imidlertid ikke underlagt en fælles organisation, men der blev fra kirkens side ført tilsyn med dem. I Roskilde var det således en af domkapitlets kannikker, der fungerede som tilsynsførende. Den nære tilknytning til kapitlet fremgår endvidere af, at Helligåndshuset var forpligtet til at yde kost og logi til 12 af katedralskolens elever, de såkaldte peblinge. De skulle bo nordligst i bygningskomplekset, hvor de kunne få ro, fjernt fra Torvegadens støj.

Da Helligåndshuset benævntes det nye hospital, må der også have eksisteret et gammelt. Det var byens spedalskhedshospital, der senere i middelalderen blev kaldt for Sankt Jørgensgården. Det var beliggende i forbindelse med Sankt Clemens kirke på Sankt Jørgensbjerg. Stiftelsen var muligvis allerede blevet oprettet i 1100-tallets første halvdel. Roskildekrøniken fortæller nemlig, hvorledes bisp Peder (1124-34) lagde huse og gårde til Sankt Clemens kirke, for at der dér kunne dannes et munkesamfund. Et kloster blev det dog aldrig til. Måske var det bisp Peders bratte død ved Fotevig, der betød en skrinlæggelse af planerne.

I stedet synes der at være kommet et spedalskhedshospital ud af godsgaven. Oprindeligt har der sikkert ikke været nogen forbindelse mellem Sankt Clemens kirke og stiftelsen. Kirken var jo sognekirke, og de syge skulle holdes i streng isolation. Derfor må der på hospitalets område have været et kapel, som de syge kunne benytte. Først da Sankt Clemens kirkes tårn blev opført i midten af 1400-tallet, blev der skabt mulighed for, at de syge

kunne overvære messen i sognekirken fra et særligt rum i tårnets nederste stokværk (se side 271).

Spedalskheden antages at have kulmineret i 1100- og 1200-tallet. Netop oprettelsen af spedalskhedshospitalerne på denne tid betød, at sygdommen kom i tilbagegang for næsten at forsvinde med udgangen af middelalderen. Bekæmpelsen af spedalskhed var forbavsende succesfuld, når man tager i betragtning, at der stort set intet kunne stilles op over for tidens øvrige smitsomme sygdomme.

Succesen skyldtes, at de syge for livstid blev isoleret i stiftelser på sikker afstand af købstæderne, hvorved risikoen for smitte blev undgået. Om helbredelse af de syge blev der ikke tale. Det eneste, man var i stand til, var at lindre deres lidelser og i øvrigt sørge for dem resten af deres levetid. Patienterne, "de syge søskende", indgik i et ordensbroderskab sammen med plejepersonalet, "de karske søskende". Hospitalerne fik herved nogen lighed med klosterstiftelser, om end de lige så lidt som Helligåndshusene var underlagt en orden.

DET LÆRDE ROSKILDE

Helligåndshusets fundats blev stadfæstet af bisp Jakob Erlandsen i 1253. Ved samme lejlighed indstiftede denne tillige et legat, hvis midler skulle sikre, at der til stadighed kunne sendes to af de dygtigste latinskoleelever til studier i udlandet (se side 266). Det almindeligste studiested for danske studerende var stadig Paris. Mulighederne for studier her blev yderligere forbedrede, da Roskildekannikken Peder Arnfast i 1275 oprettede Collegium Dacicum, det danske kollegium i Paris. Forbindelserne mellem Danmark og Paris har været tættere, end man umiddelbart skulle tro, og det er en kendsgerning, at det var Roskilde, der var ankerpunktet i disse forbindelser. I de følgende århundreder var det stiftsbyen på Sjælland, der sendte flest studerende sydpå, ligesom det var her, at den største gruppe magistre var virksomme.

Det betød, at der også var gode muligheder for kvalificeret uddannelse for de studerende, der måtte blive hjemme. Der har været mange dygtige folk i Roskilde,

Henrik Harpestreng

Roskildekannikken Henrik Harpestrengs videnskabelige produktion var omfattende ikke mindst på urtemedicins område, hvor han bidrog med flere originale opdagelser. Hvordan med den helbredende virkning? I mange tilfælde har medicinen utvivlsomt været virksom, men ind imellem kan man dog have fornemmelsen af, at den gode læge lover for meget. Det gælder for eksempel i tilfældet "Galanga" (*Alpinia Officinarum*), en rod som indførtes fra Østasien. Den omtales udførligt i *Liber Herbarum* (Urtebogen):

"Galanga er tør og varm og har disse dyder. Første dyd er, at hvis et menneske årelades og holder dens tyggede rod i munden, tvinger den det onde blod til at udgå af legemet og tilbageholder ved sin dyd det gode blod i legemet. Anden dyd er, at bliver den spist om morgenen, uddriver den al stank fra tænder og mund. Tredje dyd er, at bliver den tygget med vin og nedsvælget, styrker og varmer den maven. Fjerde dyd er, at hvis et menneske spiser den om morgenen eller har den under tungen, bliver alle ord fra hans mund mennesker kærkomne. Femte dyd er, at hvis nogen spiser den og tygger en del af den i munden og smører den om tindingerne, den dag smerter hans hovede ikke. Sjette dyd er, at hvis nogen spiser den morgen eller aften og holder den i munden, nårsomhelst han har samleje med en kvinde, mister han ikke sine kræfter, og hans elskov behager kvinder meget. Syvende dyd er, at hvis en kvinde holder den tygget i munden og har samleje med en mand, kan hun næppe undfange, men det bør næppe siges kvinder".

der i kraft af deres uddannelse og forbindelser til det internationale videnskabelige miljø, har været i stand til at levere fremragende undervisning. Roskilde domkapitel har været det nærmeste, man kom det universitet, som endnu ikke var stiftet i Danmark.

Der findes flere eksempler på, at Roskildekannikker formåede at hævde sig på europæisk basis. Et eksempel finder vi i det brev fra ca. 1290, hvori provincialen (forstanderen) for de tyske dominikanere, Herman von Minden, rettede en varm tak til danskeren Petrus Philomena de Dacia for et astronomisk instrument. Danskeren var Roskildekannikken Peder Nattergal, en af tidens førende naturvidenskabsmænd. Hans værker om matematik og astronomi havde fundet udbredelse over hele Europa. Endnu i dag kendes 200 håndskrifter, der bærer hans navn. Inden for matematikken skabte han forenkede metoder for multiplikation og kubikrodsuddragning; mere opsigtsvækkende var hans astronomiske værker imidlertid. Det var her, hans instrumenter kom ind i billedet.

Peder Nattergal udgav således en astronomisk kalender for årene 1292-1369, der angav månens faseskifter med et kvarters nøjagtighed, og hvor man også kunne aflæse solens deklination for hver dag i året. Observationerne til brug for solberegningerne var gjort i Roskilde gennem året 1274. Det fremgår ikke helt klart, om det var Peder Nattergal selv, der havde foretaget målingerne, eller om han benyttede resultater, som han havde fået stillet til rådighed af en kollega i byen.

Peder Nattergal har formentlig tilbragt det meste af sit arbejdsliv i udlandet, en tid således i Bologna, der var et center for astronomisk forskning. Indtægterne fra præbendet i Roskilde har han nydt i det fjerne, mens dom-

Højmiddelalderligt bogspænde med et dragehovede fundet på Domkirkepladsen. *Clasp of a book. The Cathedral Square.*

kirken derhjemme har måttet undvære hans arbejdskraft. I stedet blev hans embede passet af en vikar.

Denne praksis var vidt udbredt og fremgår vel med størst tydelighed i de tilfælde, hvor den samme person var indehaver af kannikeembeder flere steder på samme tid. En af Peder Nattergals samtidige var således Martinus de Dacia, som i slutningen af 1200-tallet opnåede at blive kannik i Roskilde, såvelsom i Lund og Slesvig. Alle tre embeder er sikkert blevet passet af vikarer, mens Morten Mogensen, som han hed på dansk, var beskæftiget som universitetslærer i Paris og senere som kong Erik Menveds kansler. Morten Mogensen var doktor i teologi, men var bedst kendt for sine teoretiske skrifter om latinsk grammatik. Både videnskabelige værker og lærebøger kendes fra hans hånd. Morten Mogensen døde i 1304 og ligger begravet i Notre Dame i Paris.

Latin var i middelalderen videnskabens sprog. Kun undtagelsesvis blev værker om videnskabelige emner forfattet på folkesprogene. En af undtagelserne var lægen Henrik Harpestreng, der også skrev på dansk, hvilket betød, at hans værker fik stor folkelig udbredelse igennem flere århundreder. Om Harpestreng selv vides næsten intet. Han var kannik i Roskilde, og døde 1244. De sidste år af sin karriere var han læge for Erik Plovpenning. Det ved vi, fordi han efterlod sig nogle areladsningsregler for kongen. Hans værker i øvrigt omhandler urtemedicin og en stenbog, et værk om mineralers og ædelstenes påståede helbredende virkninger.

DOMKIRKEN BRÆNDER

Den 27. august 1282 brændte domkirken. Ilden skal være opstået i køkkenet hos ærkedegnen syd for katedralen, hvorfra den bredte sig til kirkebygningen, som blev alvorligt skadet. Klokkehuset på kirkegården og flere kannike-residenser skal være gået til ved samme lejlighed. Endnu har klokkerne altså hængt i en klokkestabel.

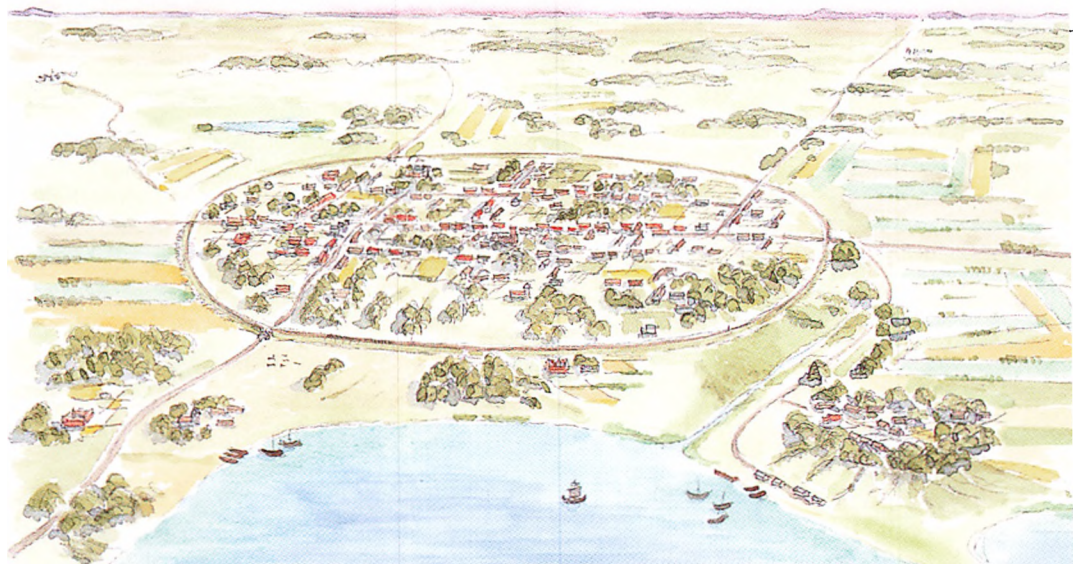
Da katastrofen indtraf, var kirken tæt på at være færdigbygget. Det var stort set kun det nordre tårn, der endnu var under opførelse. Kirken var den næstlængste i landet, kun overgået af Århus domkirke, men i pragt og rigdom sikkert den fremmeste. Efter branden måtte

der imidlertid samles penge ind til restaurering af bygning og inventar. I den anledning udstedte ti fremmede bispes året efter i Rom et afladsbrev, der gav aflad til alle, der bidrog til kirkens genopbygning. Domkirkens egne midler var ifølge afladsbrevet ikke tilstrækkelige til udførelsen af det store arbejde.

Det er vanskeligt at vurdere, hvor omfattende brandskaderne har været. Alt tyder imidlertid på, at kirken er blevet sat i stand inden for en overskuelig tid. Indsamlingen har hurtigt båret frugt, og ikke mindst må byens egne borgere have kunnet bidrage i rigt mål. Roskilde var i midten af 1200-tallet en overmåde velhavende by. I en liste over købstædernes skattebetaling omkring 1240, som er nedfældet i kong Valdemars Jordebog, er Roskilde opført med 80 mark sølv. Det er dobbelt så meget som den næststørste sjællandske by, Næstved.

I 1200-tallet må byens indbyggertal have toppet. Ikke før end i 1800-tallet er det blevet overgået. Der findes ganske vist ingen folketællinger fra Roskilde i middelalderen, men et rimeligt skøn siger 5.000-10.000 indbyg-

Roskilde omkring 1275. Teglen har som bygningsmateriale sat sit farvemæssige præg på byen. Således er de nye klostre af franciskanernes og dominikanernes ordener bygget af tegl. Det gælder selvfølgelig også den nye domkirke, som er omtrent færdigbygget. Uden for volden finder man nu Sankt Agnes og Sankt Clara nonneklostre.
Roskilde, c. 1275.

gere, og dermed var byen blandt de største i Nordeuropa. Med Centraleuropas storbyer kunne man dog ikke måle sig. Den største, Paris, havde over 100.000 indbyggere.

Traditionens vogter 1300-1400

af Anette Kruse

Domkirke og domkapitel

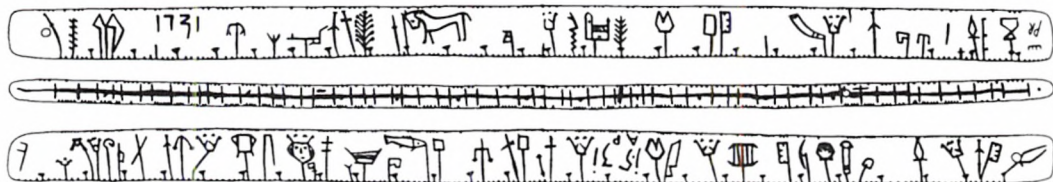
BYEN SKIFTER FARVE

Som en samlet bebyggelse lå Roskilde i det åbne land skarpt afgrænset herfra med sine volde og grave. Mod nord var billedet dog ikke så entydigt; her lå nogle mindre bebyggelser mellem byen og fjorden, dels i området ved Sankt Clemens kirke, det nuværende Sankt Jørgensbjerg, dels Vindeboder ved Sankt Ibs kirke; dertil kom de to nonneklostre, Sankt Agnes og Sankt Clara.

Brunt og gråt var det farveindtryk, der mødte den rejsende, som nærmede sig byen i den tidlige middelalder. Brunt fra træhusene og de spån- eller stråtækte tage, og gråt fra frådstensbygningerne, blandt hvilke kirkerne var de altdominerende; dertil kom vel også en lys farve fra kalkede bindingsværkshuse. Men med årene ændre-

Kampscene, relief fra Roskilde domkirkes korstole. Valdemar Atterdags genrejsning af riget betød langvarige krige. Således kunne forfatteren til *Yngre Sjællandske Krønike* ud for året 1358 notere: "Ved Marie Himmelfarts dag kom kongen tilbage til Sjælland, og der var fredeligt i landet i nogle få dage". *Battle scene. The choir stalls of Roskilde Cathedral.*

Kalenderstav, en slags evighedskalender. Stav af træ med indridsede mærker, som angiver årets helligdage. Tegnet for domkirkens skytshelgen Sankt Lucius \uparrow ses to steder: den 4. marts, hans dødsdag, og den 25. august, dagen for hans overførsel til Roskilde. Fra tiden lige før Reformationen.

*Calendar stick, 16th century.
Roskilde Cathedral.*

des billedet, og det grå måtte vige for det røde. Tusinder af røde teglsten tårnede sig til domkirkens kolossale bygning. Efterhånden fik bykirkerne hvælv, de blev højere og deres tagrejsning stejlere, og samtidig blev en del grå blytage skiftet ud med tegltage lagt af de rødbrune eller grønslaserede munke-nonne sten.

Et spring i denne udvikling må være sket i årene efter 1310. Da, beretter *Yngre Sjællandske Krønike*, nedbrændte "højre del" af Roskilde med fem kirker og gråbrødrekloster. Genopbygningen af denne del af byen må have betydet, at den røde teglsten vandt frem i al fald som byggemateriale til de velståendes boliger.

1300-tallet var vel et af de ufredeligste århundreder i Danmarks historie. Præget af tronstridigheder, landets pantsættelse til de holstenske herrer og den påfølgende genopbygning under Valdemar Atterdag og dronning Margrethe. Men selv om vi kan se, at kongen ofte holdt til i byen, indtog Roskilde ikke nogen særlig fremskudt plads politisk. Ganske vist var Roskildebispens kong Valdemars nære forbundsfælle i hans første år, og en del møder blev afholdt i byen som i 1354, da kong Valdemar modtog den svenske konges udsending her. Men Roskilde havde ikke i samme grad som tidligere kongemagtens bevågenhed. Det fremgår blandt andet af, at møntslagning flyttes fra byen. Endnu i århundredets begyndelse er Roskilde møntsted. Efter en lang pause lader kong Valdemar nogle dårlige kobbermønter slå her i 1356. Men det er de sidste Roskildemønter, vi kender. Ganske vist var kongen på papiret byens herre, men i det daglige var det gejstligheden med Sjællands biskop i spidsen, der satte det afgørende præg på Roskilde.

På denne tid, hvor handelsbyerne Køge og København for alvor voksede frem og gjorde sig gældende, var Roskilde traditionens vogter. Køge og København var som

handelsbyer fremadrettede, mens Roskilde med hele sin vældige præsteskab holdt den gamle tidsopfattelse i hævd. Årets gang var en cyklus. Tiden opfattedes ikke som fremadskridende, men som atter og atter tilbagevendende. Det kom konkret til udtryk i kirkeåret, hvor Kristi liv fra Bebudelsen til Himmelfarten gennemspillede i gudstjenester, messer, processioner og sang. Højdepunkterne var de store fester: jul, påske og pinse, men dagligt skete underet ved højalteret, hvor vinen forvandlede til blod, brødet til kød, som en genkommende påmindelse om Kristi guddommelighed.

Kalenderen regnede ikke med datoer som nu, men angav årets dage i forhold til helgendage og andre store kirkelige højtider. Selv de enkelte dage var delt op efter de kirkelige bønner, tidebønner. Vel var det mekaniske ur netop på denne tid dukket op i Europa, men stadig var det solens gang over himlen og kirkernes klokker, der forkyndte døgnets timer.

DOMKIRKENS INDRETNING

Midt i byen ligger domkirken som et overvældende, synligt minde om middelalderens Roskilde. Dengang dannede kirken rent fysisk bro mellem landets to magtcentre. Dens slanke bygningskrop stod som en smal højderyg mellem kongsgården mod vest og bispegården i øst. Domkirken var byens vigtigste arbejdsplads og krumtappen, om hvilken dens liv drejede sig. Den udgjorde indfatningen om og symbolet på gejstlighedens altoverskyggende betydning for byen.

Her fandt bygningsarbejdere beskæftigelse et helt liv. Især efter den store brand i 1282 var der fuldt op at gøre. Teglovne leverede læs efter læs af de røde munkesten, kalk blev brændt og mørtel blandet, stilladser og mure skød i vejret, og tagværket rejste sig. Blytækkerne arbejdede med deres glødende materie under fremhvisken af hemmelige formularer, der sikrede støbningens vellykkede udfald; bagefter ventede arbejdet på spærerne over de kuplede hvælv.

Inde i kirkerummet fandtes snedkernes, billedskærernes, malernes, elfenbenssnidernes og guldsmedenes arbejder. Her opbevaredes de mange kostbare og smukt

forarbejdede skrin og gemmer, der rummede domkirkens relikvier, mindelser om hellige mænd og kvinder bragt hertil langvejs fra.

De mange altre skulle udstyres med helgenfigurer, med messebøger, vokslys og røgelse, og de henvend hundrede præster behøvede fornemme klæder, der svarede til deres hellige hverv. Stofferne blev importeret fra silkevæverier sydpå, men en del af forarbejdningen blev foretaget af lokale skræddere.

Der skulle folk til at kalke kirkens vægflader eller smykke dem med malede billeder, og der skulle glasmagere til at indsætte de indfarvede og bemalede stykker, som udgjorde vinduernes glasmalerier.

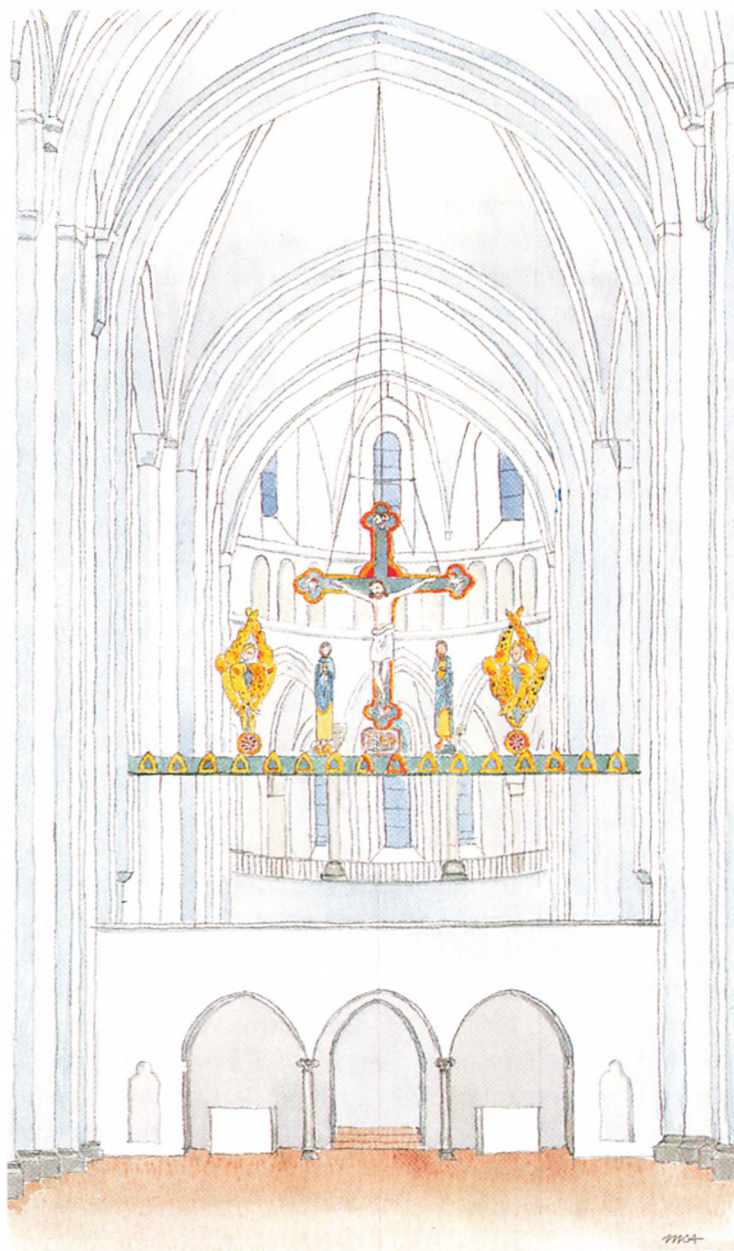
Det var domkirkens tilstedeværelse, der fik byen til at blomstre og sætte nye skud. Den handel, der var på stedet i den tidlige middelalder, kunne ikke i sig selv bære en by af den størrelse, Roskilde senere fik. Men det kunne det store antal kirkelige institutioner, hvis placering netop her må ses i sammenhæng med kongemagtens gamle interesse for stedet.

Fragmenter af domkirkens glasmalerier fra 1200- og 1300-tallet.

Fragments of stained glass, 12th and 13th centuries. Roskilde Cathedral.

De fleste af middelalderens kirker og klostre blev revet ned ved Reformationen, men domkirken står her stadig.

Det store triumfkrucifiks, som det hang over lektoriet omkring 1300. Senere blev den vældige opbygning skilt ad og ophængt forskellige steder i kirken. De sidste rester blev solgt ved den skandaløse auktion, som domkirken afholdt i 1806. Det lykkedes dog at redde tre dele: relieffet ved korsets fod med fremstillingen af Kvinderne ved Graven, samt Kristi hoved og det pragtfulde lille guld kors, der lå gemt inde i hovedet.

Triumphal crucifix, c. 1300, reconstruction. Roskilde Cathedral.

I den tidlige middelalder sløredes dens gotiske grundplan endnu ikke af våbenhuse og kapeller. Ingen tilbygninger hindrede lyset i at falde direkte ind i højkirke og sideskibe. Lyset var dæmpet af rudernes glasmalerier, men vældede dog med stor styrke gennem de vældige vinduesflader i øst og oplyste koret, gejstlighedens afluk-

kede del af domkirken, hvortil lægfolk hverken havde udsyn eller adgang.

Koret var opdelt i tre: højkor, kannikekor og retrokoret, også kaldet det tredje kor eller lektoriet. Disse tre områder var adskilt fra hinanden og fra resten af kirkerummet ved mure eller gitre. I højkoret længst mod øst, hvor senere de enevældige konger fik placeret deres pragtsarkofager, stod i middelalderen kirkens højalter. Nogle trin førte op til det kolossale stenbord, der blev båret af trekoblede søjler. Vest for højkoret lå dengang som nu kannikekoret. I 1300-årene omfattede det kun selve korsskæringsfaget, hvor kannikkerne havde deres faste pladser i stolestader mod nord, syd og mod vest. Bag stolene var der skrankemure, og bag vestmuren fandtes det tredje kor. Det bestod af en opbygning med tre hvælvinger, hvoraf den midterste hvilede på to kalkstenssøjler. Over disse hvælv fandtes en platform, hvorfra der blev læst messer og sunget med front ind mod koret.

Denne lukkede udformning ændredes en del i 1420, da kannikekoret blev udvidet og forsynet med nye stolestader i forbindelse med dronning Margrethes begravelse. Men først 150 år efter Reformationen blev der åbnet for adgangen og udsynet til koret nede fra kirkens skib.

Det vel nok prægtigste inventarstykke, der fandtes i domkirken og som formentlig kom hertil omkring 1230, var det store korbuekrucifiks. Ved domkirkens brand i 1282 blev det formodentlig beskadiget, for af de få rester, der er tilbage af det, kan man se, at det er blevet nymalet i slutningen af 1200-tallet. Det hang ved overgangen mellem skib og kor oven over lektoriet og var en vældig opbygning. Centralt var korset med den døende Kristus omgivet af Maria og Johannes, men desuden flankeredes denne gruppe af to fornemme engle, en kerub og en seraf. Korbuekrucifikset var så at sige almenhedens erstatning for højalteret og kaldes derfor også lægmandskrucifikset.

SIDEALTRE

Ud over højalteret og det store lægmandskrucifiks fandtes der en række andre altre rundt om i kirken, de såkaldte sidealtre. Det var for det meste altre, der var

Sidealter. Enkelte steder i domkirken er der bevaret spor efter de mange sidealter. Dette alter var viet til Treenigheden og flere helgener, blandt andre hellig Olaf og Sankt Lucius. Bispfiguren viser, at alteret var stiftet til minde om en bisp, formentlig Henrik Geertsen (død 1368) eller Niels Jepsen Ulfeldt (død 1395).

*The Trinity Altar, 14th century.
Roskilde Cathedral.*

stiftet af en eller flere privatpersoner, der på denne måde ønskede at sikre deres sjæls frelse. I domkirken har vi kendskab til godt 20 sidealterstiftelser, som kan henføres til 1300-tallet. De var viet til helgener som Sankt Catharina, Sankt Thomas apostel, Sankt Vilhelm, Sankt Laurentius og Sankt Nikolai; desuden var der altre viet til Helligånden, De Hellige Tre Konger og til Treenigheden. Ingen af disse altre er bevaret til i dag. De spor, der var efter dem rundt omkring i murværket, blev fjernet ved restaureringer i 1800-tallet. Dog findes der bevaret enkelte kalkmalerier med tilknytning til sidealterene, for

eksempel billedet af Sankt Laurentius nordøst for karnikekorets skrankemur.

Sidealtrene har vi først og fremmest kendskab til gennem domkirkens gavebog, *Liber Daticus*. I den førtes der regnskab med hvem, der havde skænket hvad til domkirken, og hvad domkirken til gengæld havde forpligtiget sig til. Når der blev oprettet et sidealter var et af hovedformålene, at der her skulle bedes for den afdødes frelse. Det skete ved messer året rundt, men især ved den store højtidelighed, der blev holdt hvert år på den afdødes dødsdag, anniversariet eller på dansk: årtiden. Derfor var det af største vigtighed, at domkirken havde nøje rede på dødsdagene.

Altrenes stiftere var velstående personer, da der krævedes en stor kapital for at oprette og holde en alterstiftelse ved lige. Det kunne være gejstlige ved domkirken, som ærkedegnen magister Hemming, der i 1349 grundlagde Sankt Vincents alter, eller biskop Jens Hind, der kort før sin død i marts 1330 testamentarisk stiftede et alter, som man ud fra et langt senere brev har kunnet identificere som Helligåndsalteret. Blandt stifterne var også landets fornemste personer, således oprettede såvel Valdemar Atterdag som dronning Margrethe et alter viet til Den Hellige Trefoldighed. Disse to fornemme altre havde oven i købet deres plads i højkoret, og man ved fra ældre beskrivelser, at der ved dem begge fandtes en tavle med en fremstilling af Jomfru Marias himmelkroning; men begge disse tavler er siden gået tabt.

Det var i middelalderen almindeligt, at gilder og lav stiftede altre. Det var også tilfældet her, hvor tre af byens gilder, Knudsgildet, Kalentegildet og Sankt Luciusgildet, hver havde deres eget alter i domkirken.

En alterstiftelse kunne imidlertid også blive oprettet for at sone en forbrydelse. Dette gjaldt for domkirkens Helligtrekongers alter.

JOSEF MAGNUSSENS ALTER, OGSÅ KALDET HELLIGTREKONGERS ALTER

I 1301 skete der et drab i Lund. Sandsynligvis var det en udløber af striden mellem kongen og ærkebispem. Det var en yderst alvorlig sag, idet drabet skete på det konge-

Evangeliebog, Hornebogen, skrevet i 1200-tallets begyndelse. Fra samme tid er også korsfæstelsesgruppen af hvalrostand på bindets forside. Resten af forsiden stammer fra omkring 1325, den er af sølv og smykket af relieffer og felter med gennemskinnelig emalje og bjergkrystaller. Bogen blev i 1656 skænket til Horne kirke ved Fåborg af Mette Rosenkrantz til Vallø; nu på Nationalmuseet. Så kostbar en bog kunne tænkes oprindeligt at have tilhørt domkirken, der i al fald må have ejet evangeliebøger af lignende pragt.

Evangelary, 13th century. Maybe originally from the cathedral.

lige retterting. Dertil kom, at den myrdede var en af kong Erik Menveds mænd, ridderen Josef Magnussen. Da man ikke kunne finde drabsmanden, kom det til svære forhandlinger, som trak ud i årevis. I 1310 blev det besluttet, at skylden for mordet skulle placeres kollektivt. Blandt flere ydmygende straffe blev det pålagt Lunds borgere og råd at stifte tre altre for at sone mordet. De to skulle oprettes i Lund, ét i domkirken og ét i prædikebrødrenes kirke, hvor ridderen var blevet begravet. Det tredje skulle placeres i Roskilde domkirke.

Alteret i Roskilde fik plads i sydsiden af kirken, i nærheden af det sted, hvor Helligtrekongers kapel senere

blev bygget. Rådet i Lund overlod oprettelsen af alteret til Jens Franz, kongens tidligere møntmester. Han modtog en vis betaling fra Lund og skulle derpå lade alteret opføre og forsyne det med en messebog og andre nødvendige prydelser. På et møde i domkirken, hvor både biskop Oluf og Erik Menved var til stede, tilskødede Jens Franz kongen det gods, som han havde lovet at erhverve til alteret. Det drejede sig om en række besiddelser rundt om på Sjælland, noget i nærheden af Ølstykke, noget i Ods herred, desuden jorder ved Glostrup og i Vallensbæk. I alt så meget gods, at det årligt kunne give et overskud på 60 mark sjællandske penge. Denne store sum skulle bruges til aflønning af den særlige præst, der var knyttet til Josef Magnussens alter. Det var ham, der havde ansvaret for alle de messer, som skulle holdes her, og at de fandt sted i overensstemmelse med aftalerne i forliget fra 1310. Det var også ham, der skulle sørge for, at alteret var tilbørligt udstyret, blandt andet med en messebog, med hellige kar, med vokslys og med røgelse. Han skulle desuden betale de andre gejstlige, som ved særlige lejligheder gjorde tjeneste ved dette alter, og han skulle bekoste sin egen klædning af dyre silke- og guldindvævede stoffer.

Ifølge afgørelsen fra 1310 skulle der dagligt holdes messer ved dette alter, som var viet til De Hellige Tre Konger. Om lørdagen fandt de sted til ære for Jomfru Maria, om søndagen til ære for Treenigheden. De andre dage skete det til frelse for den myrdede Josef Magnussens og for alle de andre troendes sjæle. Disse messer skulle afholdes straks efter kannikkernes messe ved højalteret. Men hermed var det ikke slut. Hvert eneste år på den myrdedes dødsdag den 8. februar skulle der ved alteret holdes en særlig højtidelighed, en såkaldt årtid. Natten før blev der bedt bønner for den afdødes sjæl, og selve dagen blev fejret med messer, salmer og klokke-ringning, mens vokslysene strålede og røgelsen duftede. Formentlig fandt der også en procession sted, der understregede handlingernes ophøjethed. Til denne årtid var der afsat et beløb på 2 mark penge, en pæn sum der fordeltes mellem de kannikker, som deltog i messen, vikarerne, de fattige skolarer – sådan benævntes katedralskolens ældste elever – og de der ringede med klok-

kerne. Hvad der herefter blev tilovers, skulle fordeles mellem de fattige.

Som man kan forstå, var det en bekostelig sag at oprette og vedligeholde en sådan stiftelse. Jens Franz forsøgte da også at spare lidt, men uden held. Han blev pålagt at lægge endnu mere gods til alteret, hvilket han dog ikke nåede før sin død. Hans arvinger måtte overtage sagen, og da man fra domkirkens side var ved at miste tålmodigheden, blev de presset til at pantsætte noget gods i Kamstrup med tilhørende bygninger og en vindmølle til alterets præst, hr. Ebbe. Der blev åbnet mulighed for, at de senere kunne overdrage alteret nogle jorder i nærheden af Roskilde og så få deres gods i Kamstrup tilbage. Det skete imidlertid ikke. Omsider faldt sagerne på plads i 1317, hvor Kamstrupjorderne endegyldigt blev overdraget til domkirkens Trefoldighedsalter – 16 år efter at mordet på Josef Magnussen havde fundet sted.

GUDSTJENESTERNE

Josef Magnussens alter var kun ét blandt mange. Fra ganske tidlig morgen til sen aften var gejstligheden beskæftiget i kirken. På bestemte tider blev der sunget og læst tekster fra Davids Salmer eller Det Ny Testamente, de såkaldte tidebønner eller ottesang. De otte hellige tider var: matutin og laudes ganske tidligt om morgenen, i løbet af dagen prim, terts, sekst, non, ved solnedgang vesper, og når dagens arbejde var fuldført completorium.

Desuden var der daglige messer i koret, hvor brødets og vicens forvandling var højdepunkterne i en række højtidelige handlinger, som akkompagneredes af bønner, korsang, præstens sang, læsning af de hellige tekster og til sidst Fader Vor og Velsignelsen. Røgelsen slyngede sig mod kirkens hvælvinger, og voksløysene fik de gyldne relikvieskrin til at blinke.

Af de mange pragtfulde relikvieskrin, der fandtes i domkirken, er ikke et eneste med sikkerhed bevaret. Nogle af dem, der i dag befinder sig i Nationalmuseet, stammer muligvis fra domkirken, men sikkert er det ikke. Heller ikke en eneste af kannikkernes pragtfulde

Klokke fra Vor Frue kloster omkring 1300. Kirkerne prægede bybilledet – ikke alene synsmæssigt. Klangen af klokker fra kirker og klostre genlød i byen fra morgen til aften. *Bell, c. 1300. The Church of Our Lady.*

korkapper, pluvialer, har overlevet århundrederne. Disse kapper var kostbare liturgiske klædninger, forarbejdet af silke og ofte broderede med guld og sølv og besat med perler. Indtil 1300-årenes begyndelse havde kapitlet været fælles om kapperne, som blev fordelt hver gang, de skulle bruges. Men tidens tand havde sat sit præg på dem, og det gav anledning til splid. Derfor besluttede biskop Oluf i 1310, at enhver kannik inden et års forløb efter sin indsættelse skulle skænke kirken en korkappe, for at der ikke "på nogen måde skal gøres skår i de ældre kannikkers ære, og for at ikke de yngre kannikker, der måske udmærker sig ved velbyrdighed eller uddannelse, skal mene sig ringeagtede, når de undertiden er iført kapper, der er falmede eller slidte grundet på alder".

Der fejredes mange helgendage i domkirken, men de to største festdage var den 4. marts og den 25. august, Sankt Lucii dødsdag og årdagen for hans overførsel til domkirken. På disse to dage blev hans relikvier fremvist, resten af året opbevarede de på højalteret i et busteforment relikviagemme lavet af guld og besat med ædle stene.

Selv om lægfolk ikke til daglig direkte havde mulighed for at følge med i messerne i koret, var der dog ved de store festdage lejlighed til at se de hellige relikvier, når de blev båret i procession rundt i kirken og ude i byen. Kunne man ikke med øjnene følge forvandlingens under, kunne man dog opleve det med sine andre sanser. Man kunne høre lovsangen, bønnerne og klokkernes lyd, og man kunne fornemme røgelsen, når kordrengene svang røgelseskarrene. Alt dette var med til at danne klangbund for den enkeltes andagt.

KANNIKKERNE

Domkirkens præster kaldtes under ét for domkapitlet. Det omfattede kannikkerne, korvikarerne og alterpræsterne.

Kannikkerne var domkirkens faste stab af præster. De havde deres faste sæder i stolestaderne i koret og forrettede tjenesterne der. Desuden deltog de i administrationen af domkirkens vældige godsmængde. Det var højt

Dronning Margrethes kjole. Denne kjole af guldbrokade blev opbevaret i domkirken indtil 1659, da svenskerne tog den som krigsbytte. Traditionen vil vide, at det er dronning Margrethes brudekjole. Stoffet er vævet i Norditalien, og det var den slags kostbare stoffer, som også anvendtes til de fornemme gejstliges pragtfulde messeklæder. Kjolen findes nu i Uppsala Domkirkemuseum.

Queen Margrethe's dress, originally in the cathedral. Now at Uppsala in Sweden.

uddannede mænd, som ofte havde en lang uddannelse bag sig ved udenlandske universiteter. De repræsenterede datidens højeste viden på det teologiske og kirkeretslige område. På denne tid rekrutteredes de sjældent fra højadelen, oftere kom de fra lavadelen, men også begavede drenge fra de lavere lag havde mulighed for ved gode menneskers hjælp at skabe sig en gejstlig karriere.

Domkapitlets signet med den fremstilling af Treenigheden, der kaldes Nådestolen. Gudfader troner på himmelbuen og holder den korsfæstede Kristus i sine arme, mellem dem svæver Helligåndsdue. Omskriften: S' CAPITULI ROSKILDENSIS AD NEGOCIA viser, at det er kapitlets segl til retshandlinger. Den ældste, kendte brug af seglet stammer fra marts 1380. Da bevidner kapitlet, at biskop Niels overlader den sydlige del af Roskilde by til dronning Margrethe i seks år. Signetet er af kobber og måler 5 cm i diameter.
The Trinity, the seal of the chapter, known from the 14th century.

Omkring år 1300 var der 30 kannikker i domkirken. De havde deres faste udkomme af de præbender, godsmængder, der var lagt til de enkelte kannikedømmer. Dengang kannikkerne boede i det gamle stenkloster, havde de som nævnt haft en form for fællesøkonomi, kaldet mensa (fællesbordet), men i 1300-tallet, der her er tale om, var den næsten helt opsplittet og fordelt.

Disse fremstående gejstlige benævntes residerende eller ikke-residerende, alt efter om de opholdt sig fast ved kirken og deltog i de daglige forpligtelser eller ej. Var der for mange ikke-residerende kannikker blev arbejdsbyrden overvældende for de tilbageblevne. Men de ikke-residerende modtog trods fraværet indtægterne fra deres præbender.

Dette problem er åbenbart svulmet op, for i 1310 beslutter biskop Oluf at gribe ind. Han indleder med ordene: "Det er uretfærdigt at give den okse, der tærsker, og den, der er uvirksom, lige meget fra laden ... [eller] at give med samme mønt til den, der har rædsel for arbejdet, som til den, der stønner under dagens byrde". Herefter fastslår bispem, at kun den kannik, der residerer, fremtidigt kan opnå et præbende i domkirken, samt at kun residerende kannikker må modtage frugterne af præbendens grundstamme eller dens del af fællesbordet. Dog er der nogle undtagelser, nemlig hvis kannikken med bispens og kapitlets samtykke er fraværende på studierejse eller pilgrimsfærd, eller i kirkens ærinde opholder sig ved pavehoffet eller andetsteds. Bispem tilføjer yderligere den bestemmelse, at indtægterne fra de ikke-residerende kannikkers præbender skal fordeles mellem dem, som dagligt deltager i gudstjenesterne. Det har uden tvivl været velbegrundet at gribe ind, for man kender mange eksempler på, at der gik inflation i kannikeembederne, således at én person var kannik ved flere domkapitler samtidig.

Ved siden af præbenderne havde nogle kannikker desuden et sidealter eller en landsbykirke annekteret til sig. I sådanne tilfælde var det almindeligt, at kannikken fik indtægten af alterets eller kirkens gods, og at han så af disse midler betalte en lønnet vikar, hvis opgave det var at tage sig af de daglige forpligtelser der. Selv om flere af præbenderne var rige, skete der en del annekteringer

netop i 1300-årene. En grund til det kunne være, at indtægterne fra jordegodset ikke var så store som ellers. Århundredet var præget af de uroligheder, som fulgte i kølvandet på den kongeløse tid og Valdemar Atterdags bestræbelser for at genrejse Danmark. Den Sorte Død gjorde ikke forholdene bedre, og dertil kom den store landbrugskrise, der betød, at kornpriserne faldt voldsomt.

KORVIKARERNE

Ud over kannikkerne deltog også en gruppe yngre gejstlige i de faste tjenester i koret. Det var de såkaldte korvikarer, der efter et par år i domkirken kom ud som præster. Gennem deres arbejde i domkirken blev de fortrolige med de kirkelige handlinger og gudstjenestens former, og de blev derved i deres senere virke i stand til at videreføre den liturgiske tradition ude i stiftet.

Det var kannikkerne, der aflønnede korvikarerne. For ikke alene nød korvikarerne godt af kannikkernes oplæring, det skete også, at korvikarer trådte i kannikkernes sted ved koretjenesten. Det kunne være aktuelt, hvis kannikkerne, som nævnt ovenfor, var midlertidigt bortrejste, eller hvis de, som de lærde mænd de var, havde fået arbejde i kongens kancelli. Nogle kannikker bestred kannikedømmer ved flere domkapitler på en gang, og da var en vikar nødvendig.

I Roskilde var det sædvane, at korvikarerne fik deres løn to gange om året, senest ved solnedgang aftenen før Sankt Johannes Døberens dag (dvs. den 23. juni) eller aftenen før Sankt Nikolais dag (dvs. den 5. december). Fra midten af 1300-tallet har vi imidlertid efterretning om, at kannikkerne har været efterladende med lønudbetalingerne til deres vikarer. Domkirken er derved blevet bragt i et sådant vanry, at det blev vanskeligt at skaffe vikarer nok til, at tjenesterne i koret kunne blive forskriftsmæssigt gennemført. Kapitlet udsteder derfor i oktober måned 1355 et brev, hvori det indskærpes, at betalingen skal falde til tiden. Sker det ikke, skal der erlægges dobbelt betaling. Halvdelen skal betales til kapitlet som bøde sammen med en tønde god tysk øl. Den anden halvdel er vikarens retmæssige løn. Fremtu-

rer kannikken med at undlade at betale sin vikar, og går der mere end 15 dage over tiden, er biskoppen berettiget til at gribe ind. Det kan han gøre ved at forbyde kannikken adgang til domkirken og ved at fratage ham hans præbendegods.

Det ser ud til af disse bestemmelser har virket. I al fald følges sagen ikke op i senere breve.

PRÆLATERNE

Det var forskelligt, hvor meget jordegods de forskellige præbender omfattede. Nogle var rige og langt mere eftertragtede end andre, men mest efterstræbte var de, der hørte til de få prælaturer. Der fandtes ved Roskilde domkirke fire prælater, nemlig dekanen, provsten, ærkedegnen og, siden 1315, kantoren.

Her på stedet var det dekanen, der var formand for det samlede domkapitel, mens det i andre domkapitler ofte var provsten eller ærkedegnen, der stod som kapitlets leder. Dekanen blev fra den tidligste tid valgt af kapitlets medlemmer, først oppe i 1400-tallet begyndte paven blandt mange andre ting at anfægte også denne lokale valgret. Dekanen indkaldte til kapitlets møder, og det var ham, der førte forsædet, både når kapitlet oprådte som rådgivende forsamling for biskoppen, og når domkapitlet skulle repræsenteres udadtil. Et konkret tegn på hans høje rang var, at han i brevene altid nævnes umiddelbart efter bispen. Var bispen borte, var det naturligt nok dekanen, der var hans vikar. Dekanens arbejdsområde var først og fremmest bestyrelsen af kapitlets økonomi.

Provsten var kapitlets næstformand og blev ligesom dekanen valgt af kapitlet og indsat af bispen. Provsten vikarierede for dekanen, hvis denne var bortrejst. Hans område var kapitlets indre forvaltning.

Den tredje prælat, ærkedegnen, var valgt som de øvrige, og hans område synes især at have været at tage sig af kapitlets juridiske forretninger.

I 1315 oprettedes det fjerde prælatur, kantorembedet. Der havde allerede i mange år været en kantor ved domkirken, men dette år blev embedet forbundet med særlige indtægter og værdighed. Det var biskop Oluf, der stiftede det særlige kantordømme, og af hans brev frem-

går det, hvilke pligter, der påhvilede kantoren. Bispens hensigt var tydeligvis at få bedre ordening på gudstjenesterne. Det blev nu kantorens hverv at påtage sig ledelsen af tjenesterne i koret samt tilsynet med dem, der udførte gudstjenesterne her, kannikker såvel som vikarer og skolarer, og det gjaldt både nat og dag. Kantoren skulle undervise dem i at synge på den gammeldags værdige måde, og han skulle sørge for, at de var lydige og lærevillige hertil.

Det er indlysende, at det var en kolossal arbejdsbyrde, der hermed blev lagt på kantoren. Biskop Oluf sørgede derfor samtidig for, at han fik en underkantor, kaldet succentor. Underkantoren skulle hjælpe ham ved tjenesterne i koret, og kantoren skulle selv aflønne ham med et fast, årligt beløb.

Disse fire prælaters magt bestod ikke kun i deres embeders værdighed, men også i den økonomi, der var forbundet hermed. Ud over indtægterne fra deres store godstilliggender oppebar de også indtægterne fra den gejstlige jurisdiktion.

I middelalderen havde kirken sit eget retsvæsen, således at gejstlige kun måtte dømmes efter kirkens egne lovregler, den kanoniske lov. Men kirken fik – eller vandt sig – efterhånden også andel i domsmagten over almindelige mennesker, der i visse forhold kunne blive pådømt efter kanonisk lov. Det kunne være sager, der drejede sig om overgreb på kirken og dens ejendom, og det var alle sager, der angik ægteskab, desuden trolldomsager og stridigheder om testamenter. I en række tilfælde indebar straffen for sådanne forseelser bøder, og disse bøder gik som indtægter til prælaterne, alt efter hvilket herred, der hørte under den enkelte prælats jurisdiktion. Dog var det sådan, at bøderne for de alvorligste forbrydelser – og dermed de mest indbringende – gik til bispestolen.

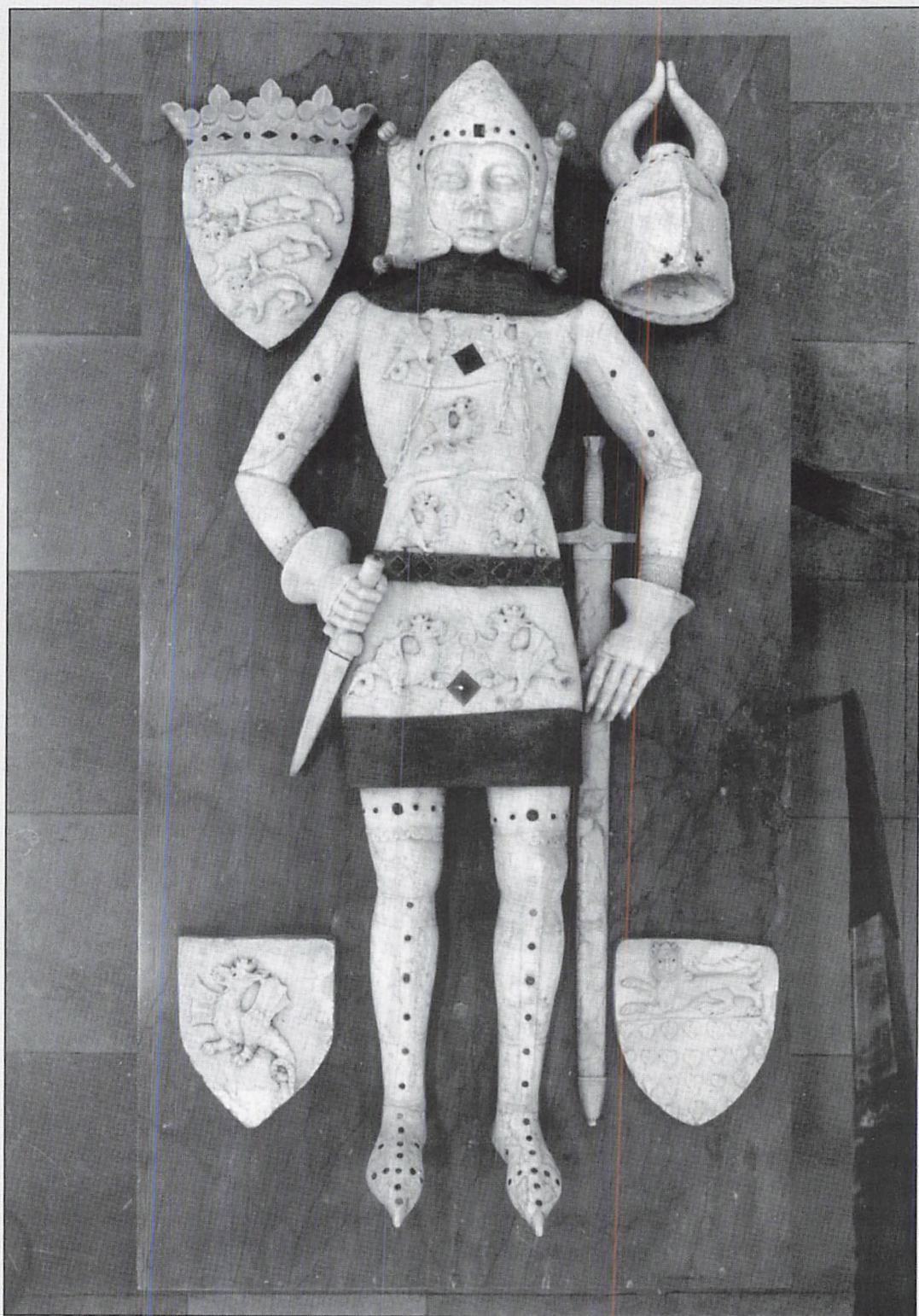
SAKRISTANEN

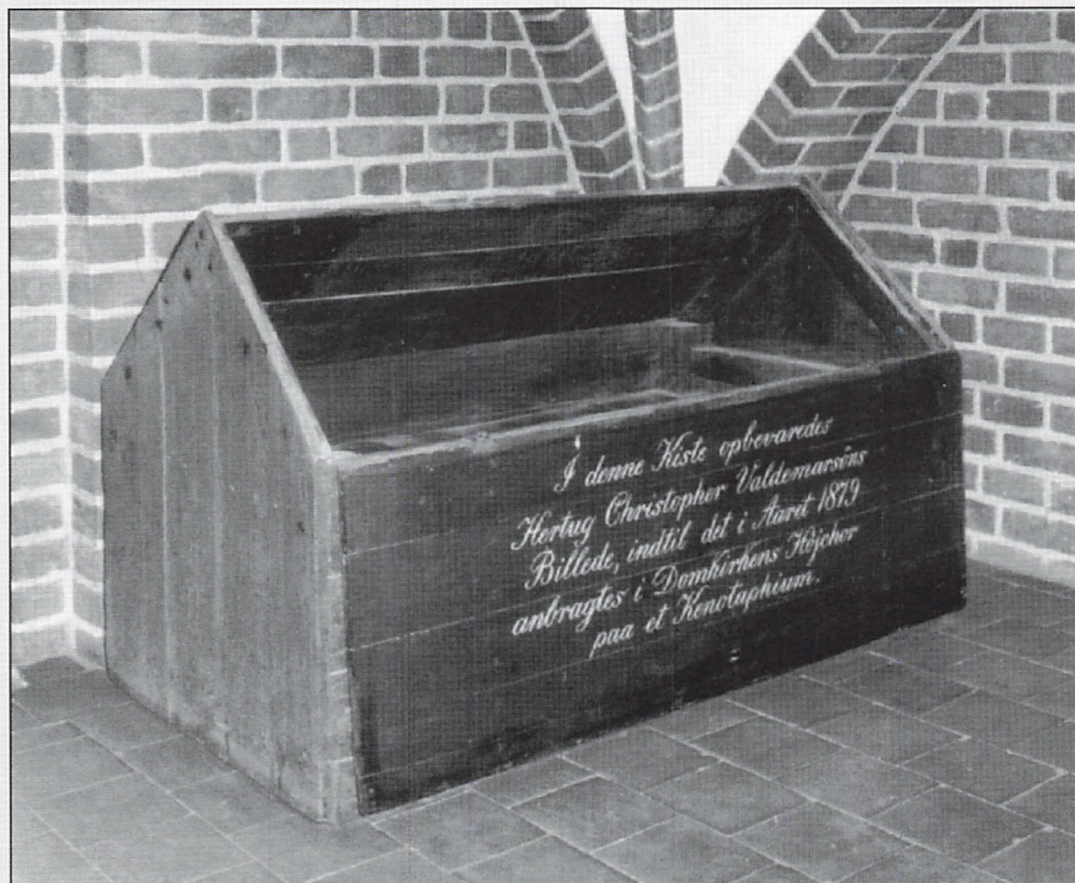
Kannikkerne holdt deres møder i kapitelhuset, der allerede i begyndelsen af 1200-årene var blevet bygget til domkirken mod sydvest. Her opbevaredes alle dokumenter vedrørende kapitlets forhold, og her havde også

Pavebulle, segl. I løbet af middelalderen forsøgte paven ofte og oftere at blande sig i besættelsen af de højere gejstlige embeder. Seglet, der blev fundet på Domkirkepladsen i 1990, har hængt under et brev fra pave Urban 6. (1378-89). *Papal seal from a papal letter, found in Roskilde, 14th century.*

Hertug Christoffers "kiste" – en Kristi Grav?

I kapitelhusets øverste etage står der en gammel egetrækiste, hvis låg er udformet som et sadeltag. Åbner man det, ser man en indskrift, hvor der står: "I denne Kiste opbevaredes Hertug Christopher Valdemarsøns Billede, indtil det i Aaret 1879 anbragtes i Domkirken Højchor paa et Kenotaphium". Det billede, der hentydes til, er alabastfiguren af hertug Christoffer, som lå i mange smådele, indtil det blev samlet af billedhuggeren Vilhelm Bissen i nævnte år. Hertugens gravmæle er et interessant monument, men trækisten har også sin historie. Den er fornyet engang i 1700-tallet, men det fremgår af ældre beskrivelser, at dens forgænger havde samme facon, hvad låget angår. Hermed skulle man tro, at også kistens bund er kopieret efter dens forgænger, og den er hævet omtrent 40 cm over gulvet.

Denne type kiste kendes fra senmiddelalderlige fremstillinger af Kristi Grav. En sådan "grav" bestod af en træ-kiste, der havde netop denne karakteristiske udformning med rygget låg og hævet bund; i den lå der en legemsstor figur af den døde Kristus. Ofte var kisten bemalet med scener fra Kristi lidelseshistorie. Graven kunne indgå i kirkens liv på forskellig måde. Den kunne sættes frem ved gudstjenesten på langfredag, og da lagde præsten lidelsessymbolerne, et kors, et hostiegemme, en kalk og en disk i kisten. Den kunne også indgå som rekvisit i de passionsspil, der blev opført især i de større kirker i påskedagene. Men der foreligger også den mulighed, at "graven" var knyttet til et alter og dermed stod fremme hele året rundt. Der fandtes et alter i domkirken med navnet Kristi Legems alter, men kendskabet til det stammer fra efterreformatoriske fortegnelser over kirken altre, og nævnes intet om en Kristi Grav.

Var der virkelig tale om en Kristi Grav, kunne man forestille sig, at den er blevet delvis ødelagt ved Reformationen. Man ved, at reformatorerne var meget fjendtligt stemt over for disse "døde-kister", så man kunne tænke sig, at kisten er blevet fjernet. På et tidspunkt har man da fundet det praktisk at anbringe de løse dele til hertug Christoffers gravmæle i den gamle Kristi Grav.

sakristiet sin plads. Sakristiet var det sted, hvor kirkens kostbarheder blev opbevaret.

En af kannikkerne gjorde tjeneste som sakristan og han havde den vigtige opgave at passe på kirkens hellige kar, dens store samling af relikvier, de kostbare messe-dragter og andre klenodier. For at kunne holde øje med alt dette, var det hans pligt at visitere koret dagligt for at se om alt var i orden.

I sakristiet opbevaredes også penge fra indsamlinger. For eksempel var det her, man samlede de penge, der blev opkrævet af paven til at føre korstog for. Herfra blev de så sendt videre sydpå. I mangel af sikre opbevaringssteder kunne sakristiet også benyttes af folk udefra, som havde problemer med at få deres værdier opbevaret, og det var som regel en udmærket løsning. Undtagelser kunne dog forekomme. Således klager Erik Menved i 1299 over, at Jens Grand, da han var provst i Roskilde "efter Djævelens tilskyndelse opbrød den kongelige kiste, der var henstillet i Roskilde kirke, i hvilken kiste kongens og rigets privilegier, dokumenter og andre skriftlige beviser var opbevaret ...".

Trods det ansvarsfulde arbejde regnedes sakristanen ikke blandt prælaterne. Han havde sit eget præbende, som åbenbart ikke har været særlig indbringende. I 1396 blev Snoldelev kirke derfor lagt ind under sakristanen. På den måde kom sakristanen til at nyde indtægterne fra denne kirkes gods, dog fraregnet den sum han måtte betale til en vikar, som forrettede gudstjenesten i Snoldelev.

KANNIKKERNES RESIDENSER

Domkirkens medlemmer boede rundt om i byen og deres boliger kaldtes kannikerresidenser. De fornemste af dem var opført af sten, og man må tro, at de skilte sig ud fra almindelige indbyggers mere jævne byhuse.

De fire prælaters residenser var selvsagt de fornemste, og de lå nærmest ved domkirken. Dette var en bekvemmelighed, som især var praktisk for kantoren og underkantoren, der var ansvarlig for de mange tidebønner døgnet igennem. Da underkantoren i 1356 fik en ny bolig umiddelbart vest for domkirken, var begrundelsen

netop den. I brevet herom fremhæves det, at den tidligere underkantorbolig, som lå ved Fondens Bro, var placeret for langt væk fra kirken. Det kan måske være svært at se umiddelbart, men når man betænker, at skoledisciplene havde pligt til at gøre tjeneste i kirken, forekommer det straks rimeligere. Underkantoren har da kunnet gå fra sit hus på hjørnet af Skolegade og Lille Maglekilde Stræde tværs over gaden til skolen og har kunnet få sine hjælpere med sig på vejen.

Kantoren boede også ganske tæt ved kirken, nemlig ved det nordvestlige hjørne, hvor Meyercrones Stiftelse senere blev oprettet. Derved var han nabo til kapitlets provst, som havde sin gård øst herfor. Den lå i den nuværende domprovstehave med vestgavlen ud til Regenssti.

Ærkedegnens tidligste bolig kendes kun i en sørgelig sammenhæng. Det var som nævnt i hans køkken, at den brand opstod, der voldte stor skade på domkirken i 1282. Resens Atlas over Roskilde 1677 oplyser, at ærkedegnens

Marken nord for domkirken under udgravning 1942. Fundamenterne viser, at dette nu så fredelige område i middelalderen har summet af liv. Her boede mange gejstlige i kvartret omkring Sankt Hans kirke og kilde.

Provstevænget, the district where many canons lived during the Middle Ages, under excavation.

Den vestlige del af domkirkens administrationsbygning. Det er det eneste middelalderhus, der er bevaret i byen, bortset fra kirkerne. De øvrige fløje blev tilføjet af arkitekt F. Meldahl i 1857, da bygningen indrettedes til stiftbibliotek.

The only mediaeval house preserved in Roskilde. The cathedral area.

residens var i det stenhuse, hvor Duebrødre kloster i 1566 flyttede ind. Hvor dekanen havde sin bolig vides ikke, men der er ingen tvivl om, at også dens sted skal søges i domkirkens umiddelbare nærhed.

De øvrige kannikkers boliger lå spredt rundt i byen. Nogle af dem var faste beboelser ligesom prælaternes, således at der til et bestemt kannikedømme var en fast residens, mens andre snart var knyttet til ét kannikedømme, snart til et andet. Ved udgravninger i 1942 fandt man i Provstevænget grundstenene til Sankt Hans kirke, som var kannikkernes sognekirke. Omkring kirken dukkede desuden fundamenterne til adskillige stenhuse op. Hvor

Provstevænget i dag ligger som en mark mellem domkirken og Byparken, fandtes der altså i middelalderen et helt kvarter med fornemme huse, og mellem husene var der brolagte gader. De faste kannikerresidenser har vel været de fornemste, og man kan gætte på, at det var dem, der lå koncentreret i området nord for domkirken. Det gamle navn for Provstestræde, Kannikestræde, tyder herpå. Dertil kommer, at den gamle kapitelbadstue også lå i dette kvarter.

Kannikeboligerne er for længst revet ned. Den sidste, der stod, var vel kapitelprovstens residens, der omkring 1640 blev overladt til skolen som regens for de studerende, der skulle gå på byens nyoprettede gymnasium. Af senere beskrivelser fremgår, at det var et grundmuret hus opført af munkesten. En vis fornemmelse af hvordan en sådan residens så ud, kan man få ved at betragte domkirkens nuværende administrationsbygning, det gamle stiftsbibliotek. Den vestlige del af denne bygning stammer fra middelalderen, og den kan ikke have adskilt sig væsentligt fra de andre huse, som omgav domkirken.

Domkirkens administrationsbygning.

BISPEN OG HANS GODS

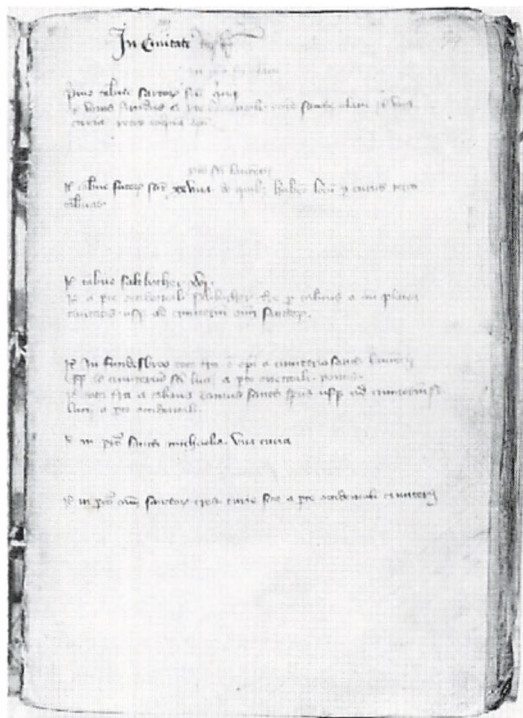
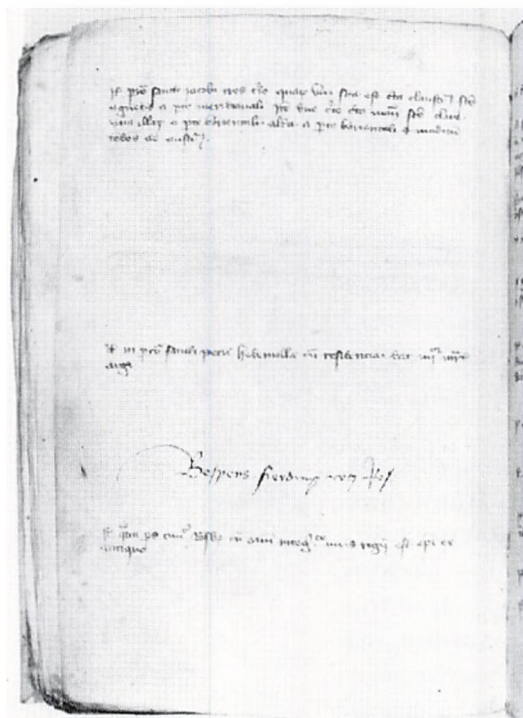
Det økonomiske grundlag for stiftets kirkelige liv var jordbesiddelser. De var forudsætningen for, at de kirkelige institutioner kunne opretholdes. Godsbesiddelserne tjente derfor i virkeligheden et højere formål. De gjorde det muligt at sørge for kirkebygningerne, deres vedligeholdelse og udsmykning, anskaffelse af relikvier og messeskrud samt aflønning af præster. Kort sagt sikre afholdelsen af kirkens vigtigste funktion, gudstjenesten.

Roskildebispen, Sjællands biskop, var efter kongen landets største jordbesidder. Bispegodsets omfang kendes fra den reviderede opgørelse, som biskop Niels Jepsen Ulfeldt lod nedskrive i 1370'erne, den såkaldte *Roskildebispens Jordebog*. Den byggede på en ældre fra slutningen af 1200-tallet, som dengang fandtes i to eksemplarer, kaldet *Palte* og *Stifinger* (navnenes betydning kendes ikke), de er dog begge gået tabt. Når biskoppen netop på dette tidspunkt ønskede at foretage en opgørelse, må det nok ses i lyset af 1300-årenes landbrugskrise, der yderligere var blevet forstærket ved Den Sorte Døds

hærgen. Disse to fænomener betød nemlig, at mange gårde lå øde. Bispnen har da ønsket at skabe sig et overblik over embedets indtægter og over hvor meget fæsteland, der var til disposition. Måske kan årsagen have været en helt anden, idet noget tyder på, at paven ønskede en deling af Roskilde stift og derfor havde brug for en registrering af stiftets besiddelser. Men kongen må have sat sig imod det. Af jordebogen fremgår det, at der til Roskilde bispestol hørte over 2600 bondegårde eller omkring en fjerdedel af alle bondegårde på Sjælland. Til sammenligning kan det anføres, at ærkesædet i Lund kun ejede omtrent 1100 bøndergårde.

Til forvaltning af denne kolossale godsmængde havde bispnen fogder. De sad som bestyrere af omkring et halvt hundrede større gårde rundt om på Sjælland, Møn og også på Rügen, som siden Absalons dage havde hørt under Sjællands stift. Disse gårde fungerede som fadebure, hvor korn, kvæg og andre fødevarer blev indsamlet, og herfra kunne de transporteres videre ind til Roskilde. Men da bispnen og hans administration ofte var ude i stiftet i embeds medfør, kunne det være lige så praktisk,

Roskildebispens Jordebog. På disse sider opregnes bispens besiddelser i Roskilde by, blandt andet de 21 skomagerboder i hovedgaden.
The bishop of Roskilde's cadastre.

at der var mad og drikke, hvor man kom frem. Ud over gårdene havde biskoppen også sine egne borge, som Hjortholm ved Furesøen, borgen i København og Dragsholm slot i Ods herred.

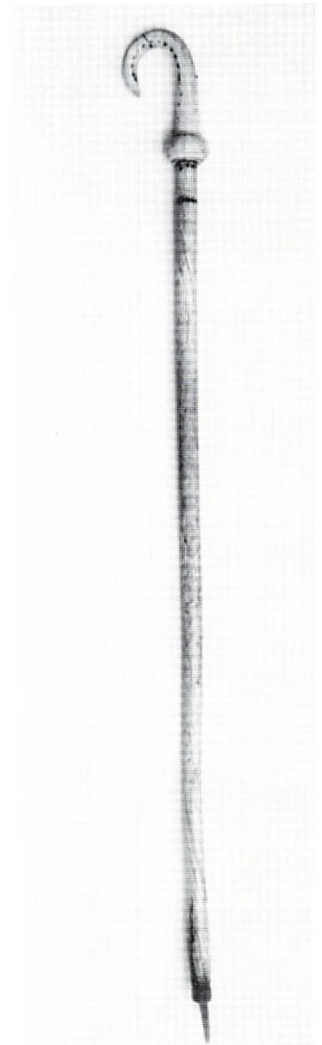
I lighed med andre stormænd var bispem som nævnt tit på rejse for at tilse sine godser og for at tage sig af sine gejstlige forpligtelser. De faldt i tre grupper: potestas ordinis, som var pligten til at indvie kirker, altre og hellige kar, samt at indvie stiftets gejstlige til deres embeder. Desuden potestas magisterii, varetagelsen af den rette forkyndelse af Kristi lære i stiftet. Endelig potestas jurisdictionis, udøvelsen af juridisk og administrativ myndighed i overensstemmelse med den kanoniske ret. Herunder hørte lovgivning, dom og straf, visitats samt den kirkelige beskatning.

Mens biskoppen personligt skulle tage sig af de opgaver, der var forbundet med potestas ordinis, kunne han på andre områder lade sig repræsentere ved stedfortrædere. Den vigtigste blandt disse var vicebispem, general-officialen, der på biskoppens vegne forestod håndhævelsen af den kirkelige retspleje i stiftet. Vicebispem havde sæde i bispegården og havde en række medhjælpere under sig både her og ude i stiftet. Men det var biskoppen, der havde den øverste ledelse af det kancelli, som varetog administrationen af Sjællands stift.

BISPENS TESTAMENTE

I 1350, i sit sjette år som biskop, var Jakob Poulsen på Rügen for at holde visitats. Der blev han ramt af pesten og døde, men inden da havde han nået at få nedskrevet sin sidste vilje. Hans testamente tegner et levende billede af, hvilken stormand han var, og giver et godt indblik i en bisps tjenerstab og bohavn.

Biskoppen skulle kunne rejse rundt i sit stift, og det var heller ikke ualmindeligt, at han i embeds medfør måtte tage til udlandet, måske helt til Avignon eller Rom. Testamentet viser, at biskoppen var godt rustet til at kunne klare sådanne ikke helt ufarlige rejser. Ikke alene havde han mange heste, men biskoppen ejede også sit eget skib med besætning. Desuden har han haft en stab af bevæbnede mænd om sig. Armbrøster hører også med

Bispestav fra Roskilde domkirke, omkring 1300. Den er 188 cm høj, hovedet er af elfenben, selve staven af enhjørninghorn (narhvaltand). Hovedets krumning er kun delvis bevaret, det er bemalet med et blomstermotiv. Den enkle udformning gør stavens symbolik tydelig. Det er en hyrdestav, og bispem skal som menighedens hyrde drage omsorg for flokken ve og vel.
Crozier, c. 1300, from Roskilde Cathedral.

Drikkehorn fra 1300-tallet nok lig dem, der omtales i biskop Jakobs testamente. Det er af oksehorn med et fint, forgyldt kantbeslag af sølv, hvori er indgraveret et våbenskjold. Det viser, at hornet på et tidspunkt har tilhørt Sorø klostrets sidste abbed, Henrik Tornekrans.
Drinking horn, 14th century.

til de ting, som bispen bortgiver. Noget kunne tyde på, at han selv har været interesseret i kampkunst, i al fald bortskænker han et "stikkesæt". Det var et sæt lanser af den slags, der anvendtes til turneringer, som var tidens store underholdning for de højere klasser. Blandt andet afholdt Valdemar Atterdag en turnering i Roskilde nogle år efter bisp Jakobs død.

Bispnen havde naturligvis også boglige interesser. Han ejede flere kanoniske retsbøger, messebøger og andre liturgiske skrifter, samt *Hexaëmeron*, formentlig det af ærkebisp Anders Sunesen (1160-1228) forfattede store digt om Skabelsen.

Det forbavser vel ikke, at bispnen havde et godt udvalg af tidens teologiske litteratur. Men måske vil den store mængde af bordtøj og klæder forundre. Testamentet nævner mange sæt bordknive og sølvskeer – gafler kendte man ikke dengang – en sølvkande og to sølvskåle. Desuden adskillige drikkehorn. Især er der et pragtstykke til domkirkens dekan, nemlig et drikkekar, hvis bæger var dannet af den eksotiske kokosnød, og hvis fod og låg var af det ædleste metal. Af tøj er der bordduge, håndklæder, badelagener og et sengetæppe, men også klæde fra den flamske by Brügge og fra Den Nære Orient. Biskoppen skænker også sine gangklæder bort.

Gravplade over Niels Jepsen Ulfeldt, biskop 1368-95

Tegnet af Søren Abildgaard

Pladen målte ca. 275 x 125 cm og var indfældet i en stor, sort sten. Den lå oprindeligt over bispens grav i Sankt Laurentii kapel, som han selv havde stiftet i 1380'erne. Den pragtfuldt ornamenterede messingplade eksisterer ikke mere. Den blev solgt for metalværdien ved den berygtede auktion, som domkirken afholdte i 1806.

Sådanne gravplader blev i middelalderen fremstillet i Flandern og derfra eksporteret til hele Europa. I Danmark er der kun bevaret en eneste, den ligger over Erik Menveds og dronning Ingeborgs grav i Sankt Bendts kirke i Ringsted. Her er de afdødes ansigter udført af alabast. På Ulfeldts sten har bispens ansigt og kalken på hans bryst sikkert også været af dette fine materiale. Bispens både står og ligger. Hans hoved hviler på en pude, men dragtens folder er en ståendes. Omkring den afdøde er der en overdådig indramning, der kan minde om udsmykningen på dronning Margrethes sarkofag; i gotiske arkitekturindføjninger er der musicerende engle, paven, apostle og profeter, og lige over bispens hoved sidder Abraham med hans lille sjæl i skødet.

BISPENS DRAGT

Niels Jepsen Ulfeldts gravplade giver et udmærket billede af en bispedragt. Værdighedstegnene er bispeluen (mitraen) og krumstaven. Denne mitra ser ud til at være særlig kostbar, fint broderet og prydet med ædle stene. Bispestens krumning er også smukt udformet med en fremstilling af gudslammet. Dragten består af flere lag over hinanden; øverst messehagelen af kostbart stof med indvævede billeder af engle og hellige personer, samt fugle og dyr i rigt planteslyng. Under hagelen bærer bispens den knælange kjortel, dalmaticaen, og herunder en alba, messeskjorten. Nederst på den er en parurac, et større, påsyet tøjstykke med broderier, her af fem syngende og musicerende engle. Om halsen har bispens en amictus, et hovedlin, der kun anes som en rigt broderet, opstående krave. Under messehagelen ligger den lange stola, dens frynsede ender sækker netop frem forned. Fra bispens venstre håndled hænger håndlinet, manipulus. Også på hænder og fødder bærer bispens kostbart udstyr; fine broderede handsker, chiroteca, og fornemme sko, sandalia, formentlig af læder og bebrudt med silke.

Desværre er der kun bevaret ganske få og små fragmenter af de kostbare dragter, som i middelalderen prydede domkirkens gejstlighed og forlenede de hellige handlinger med overjordisk glans.

Her er lune kåber af skind, kjortler med hætte, desuden to særlige sæt hvert bestående af kjortel, kåbe og hætte, nemlig biskoppens egen vinter- og sommerdragt.

Bisp Jakob betænker en række fornemme folk begyndende med kong Valdemar og hans dronning, og desuden en række af domkirkens fornemste gejstlige. I testamentet møder vi yderligere mange af biskoppens folk. Der er notaren Knud, som får bispens hverdagsbælte og skafferen på Dragsholm slot, som får en hest. Skrædderen Johannes Søborg og kokken får hver $\frac{1}{2}$ mark korn. Men desuden betænkes biskoppens staldmestre og stald drenge, hans brevbærere og kammersvende. Nogle får en hest, andre en kjortel med hætte.

Der er vist ingen tvivl om, at den pragtglade biskop har fået et godt eftermæle blandt sine folk. I al fald viser testamentet, at han betænkte høj som lav, lige fra kong Valdemar til "hver af folkene i køkkenet, i kælderen og på vore gårde i Sjælland".

RIS OG FERLE. KATEDRALSKOLEN

Katedralskolen

Fra gammel tid var det biskoppens opgave at sørge for præsteuddannelsen i sit stift, og i løbet af 1000-tallet var der ved alle landets bispesæder blevet oprettet katedral-skoler. Selve navnet kommer af cathedra, bispestol.

I Roskilde havde katedralskolen oprindeligt haft til huse i klostret ved domkirkens nordside. En af dets ledere fra denne periode omtales hos Saxo. Det var Arnfast, som var en af de tre, der med frygtelige konsekvenser åbnede biskop Vilhelms grav i 1158.

Efter at klostret var blevet revet ned i begyndelsen af 1200-årene, fik skolen en selvstændig bygning. Den blev opført umiddelbart vest for den nye teglstenskatedral, hvor den indgik som led i kirkegårdsmuren ud for strækningen mellem Lille Maglekilde Stræde og Weysegangen. I århundredernes løb er skolen vel blevet ombygget adskillige gange. Alligevel kunne man erkende dens middelalderlige karakter, da den blev revet ned i 1845. Da var det en toetages munkestensbygning opført på et fundament af svære kampesten.

Katedralskolen skulle naturligvis ligge i domkirkens umiddelbare nærhed. Administrativt hørte den til her,

og der var jo tale om en præsteuddannelse. Med i denne uddannelse hørte, at disciplene skulle gå kannikkerne til hånde ved tjenesterne i domkirkens kor.

Skolens leder benævntes *scolasticus*. I den tidlige middelalder var det en af kannikkerne, der selv gav undervisning, men nogenlunde samtidig med at skolen flyttede til egne lokaler, ændredes dette forhold. Det blev en af prælaterne, der overtog stillingen som *scolasticus*, og dens indhold blev af rent administrativ karakter. Opgaven var nu at lede undervisningen i hele Sjællands stift. Den daglige undervisning på katedralskolen blev i stedet for lagt i hænderne på *rector scholarum*, der havde en stab af lærere under sig.

Eleverne kaldtes *scolarer*, eller på dansk *peblinge*. Det giver nu til dags det indtryk, at der var tale om små drenge, men ordets oprindelige betydning er små præster. Disse store drenge kunne på katedralskolen få en otteårig uddannelse, forløbet var opdelt i fire klasser, hvor man gik to år i hver.

Hvordan undervisningen var specielt i Roskilde, ved vi ikke, men ud fra det europæiske materiale og ved at sammenligne med andre danske katedralskoler, kan vi danne os en forestilling herom. Den klassiske undervisning var opdelt i to dele, *trivium* og *quadrivium*, som tilsammen udgjorde *artes liberales*, de syv frie kunster – eller visdommens syv søjler. Grundstammen i undervisningen på katedralskolen var *trivium*, nemlig grammatik, retorik og dialektik. Herigennem lærte disciplene at udtrykke sig smukt på latin, både mundtligt og skriftligt. De blev således i stand til både at sætte breve behørigt op, at prædike og at diskutere om et hvilket som helst emne.

Af *quadriviums* fire områder var den vigtigste for *peblingene* musikken. Under kantorens ledelse skulle de deltage i gudstjenesterne i domkirken, hvor de skulle synge korsvarene; her fik de desuden god oplæring i gregoriansk sang. De tre øvrige discipliner, aritmetik, geometri og astronomi, spillede en mere underordnet rolle, men et vist kendskab til astronomi var dog nødvendigt. Kirkeårets største fest, påsken, falder hvert år på forskellige tider, og for at kunne beregne det rette tidspunkt efter de opstillede tabeller, var det godt at have en

Donatus

Titelblad fra Donatus, omkring 1490. Skolelæreren med det uundværlige ris i skødet troner over disciplene.
Teaching, Title page, Donatus, c. 1490.

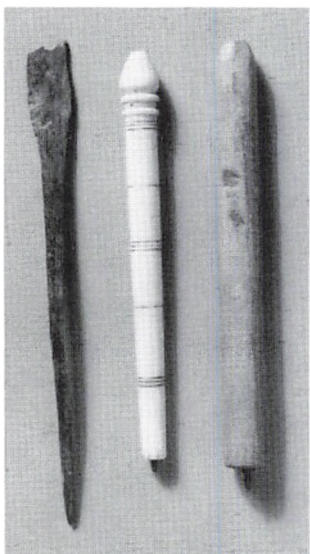
vis astronomisk indsigt. Selv om man kom ud som præst i en isoleret egn, skulle man gerne kunne holde påske samtidig med den øvrige kristenhed.

Undervisningen foregik først og fremmest mundtligt, og der var i udstrakt grad tale om udenadslæren. Dengang var bøger kostbare, og kun elever af velstående herkomst havde egne bøger. Til gengæld havde skolen et bibliotek, men hvilke bøger det har rummet, kan vi kun gætte os til. Generationer af peblinge svedte over Donat, som var en kort og klar indføring i grammatik-

kens mysterier, beregnet for nybegyndere. Oprindeligt var den skrevet i 300-tallet, men den kom bestandigt i nye afskrifter, og da bogtrykkerkunsten omsider lettede mangfoldiggørelsen af det skrevne ord, var Donat den første bog som blev trykt i København. Af læsebøger var især den såkaldte Cato yndet. Det var en samling moraliserende læresætninger og vers tilskrevet Cato den Ældre. Meget udbredt var også Facatus, der efter traditionen skulle være skrevet af en parisisk lærer af dette navn. I erkendelse af at Cato ikke i tilstrækkelig grad formåede at bringe eleverne ind på den rette vej, forfattede han sin bog. Den skulle være en etisk ledetråd for de unge mennesker: det vigtigste er at finde den gyldne middelvej, at ære sin lærer og studere med flid og eftertænk-somhed. Samt at vogte sig for tre ting: den urene verden, kødets hoffærdighed og Djævelens fjendskab.

I bogen *Laborintus*, som blev skrevet af rektoren for Bremen domskole engang i 1200-årene, tegnes der et livligt og satirisk billede af datidens skoleliv, som nok ikke har ligget så fjernt fra det, man kunne opleve i 1300-tallets Roskilde. Her sammenlignes lærerens arbejde med en træls. Altid er han fattig, hans overordnede snyder ham, og elevernes forældre narrer ham for hans retmæssige skolepenge. Kun med det største besvær kan de uvillige elever bibringes en smule viden. Om morgenen ankommer de i skildpaddefart, om aftenen går det hjemad i galop. Lærerens arbejde var ikke misundelsesværdigt.

Men for eleverne så det heller ikke lyst ud. Var man ikke god til udenadslæren, vankede der ris og ferle. Disse afstraffelsesredskaber var tæt forbundet med datidens skole, nogle skoler havde ligefrem afbildninger af dem i deres segl. Når først eleverne havde slidt i skolen og sunget i kirken, måtte de ud for at tjene til livets ophold. Til hverdag var der tale om ren tiggergang, men ved de store helligdage, som jul, nytår og helligtrekonger, gik peblinge rundt i byen, sang ved dørene og indkasserede almisser. Et lyspunkt var det dog, at "de fattige skolarer" ofte blev betænkt i datidens testamenter. Nogle gange var der tale om pengegaver, men oftest drejede det sig om naturalier. Det kunne være i form af brød, en flæske-side eller en tønde øl, eller det kunne være klæde, sko eller lys, eller en tiltrængt, gratis tur i badstuen.

Styli, skriveredskaber, der blev benyttet til at skrive på vokstaveler med. Med den spidse ende ridsede man i en voksbelagt trætavle; det skrevne kunne bagefter slettes ved hjælp af redskabets stumpe ende. De viste styli er af ben, træ og bronze og alle er fundet i nærheden af domkirken og katedral-skolen.

Styli, writing utensils, mediaeval. Roskilde.

Den største gave, som blev skænket til peblingene, var det omtalte legat, som Jakob Erlandsen stiftede i 1253, som blandt andet gav kost og logi til 12 disciple i Helligåndshuset (se side 226). De unge mennesker fik også noget at læse i, for biskoppen forærede dem et helt lille håndbibliotek. Til gengæld måtte disse udvalgte elever underkaste sig en vanskelig eksamination for at få lov til at blive boende i Helligåndshospitalet. For lyse hoveder var dette virkelig en chance, for i bispens legat var der også en bestemmelse, som åbnede mulighed for at sende to dygtige elever til yderligere uddannelse i Paris eller andetsteds. Gennemførte man et universitetsstudium i udlandet, havde man de bedste forudsætninger for en strålende karriere hjemme eller i udlandet, i kirken eller i kongens kancelli.

Vi kender til en del studerende i udlandet og især i Paris, som kom fra Roskilde. Nogle er allerede omtalt. Her skal blot nævnes, at traditionen med at studere i Seinestaden holdt sig op gennem 1300-tallet, selv om der efterhånden også kom andre studiemål, som de nye universiteter i Nordtyskland og i Prag.

En Roskildeklerk fortjener dog omtale. Det er Jacobus Nicolai de Dacia, der efter sin ungdom i Roskilde slog sig ned i Paris. Her blev han forstander for en studenterorganisation ved universitetet, hvortil de danske studerende hørte. Her kom han også i forbindelse med en engelsk dame, der skaffede ham et kannikedømme ved Ely domkirke i England. Denne lærde og berejste mand, der levede i 1300-tallets anden halvdel, har efterladt sig et digt, en lovprisning af Jomfru Maria, *Salutacio Beate Marie*. Lovprisninger af Maria var det altoverskyggende motiv i datidens digtning. Men det der gør digtet interessant i vor sammenhæng er, at der i Jacobus' skildring og lovprisning af Jomfru Maria er tydelige henvisninger til Roskilde.

Hil dig, du relikviekar
du bjerg, hvorfra rosenkilden springer frem
du kildevæld, du klare strøm,
som vederkvæger Roars rige

Det lange digts øvrige metaforer viser, at forfatteren kunne sine klassikere. Her nævnes Homer og Plato, græske guder og samtidens filosoffer. Men midt i al denne antikke lærdom havde Jacobus Nicolai altså hverken glemt sin hjemby eller den gamle danske sagnverden.

Milde stiftelser

HJÆLP TIL SYGE

Nok kan mennesker hjælpe hinanden, når de er i nød. Men heller ikke i middelalderen slog den private hjælp til. For den kristne kirke måtte hjælpen til samfundets svageste være en naturlig opgave. Især var det påkrævet i byerne, hvor folk var langt fra slægtssamfundets skærmende arm.

Ved klostrene fandtes der særlige plejeafdelinger, dels for klostrets egne beboere, infirmerier, dels for udefra kommende, asyl. Men derudover havde de fleste større byer plejeinstitutioner: spedalskhedshospitaler samt helligåndshuse, der tog sig af fattige, kronisk syge mennesker. Disse hospitaler var selvstændigt organiserede, men de havde dog en vis tilknytning til en kirkelig institution, og i stiftsbyen Roskilde var det naturligvis domkapitlet. Således ser vi, at domkapitlets dekan optræder som værge for spedalskhedshospitalet i nogle dokumenter både fra begyndelsen og midten af 1300-tallet.

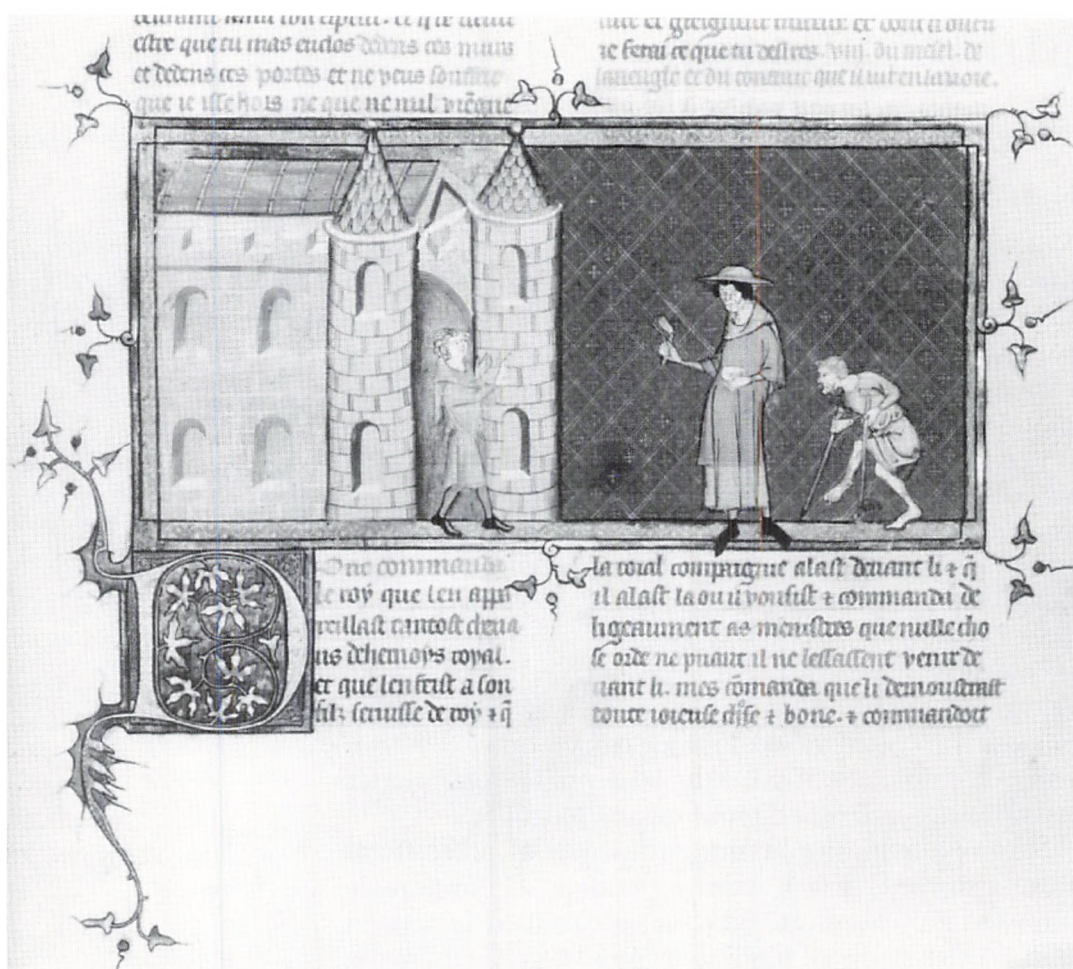
Hospitalets indtægter udgjordes dels af afkastet fra dets jordegods, dels af gaver og endelig af indsamlede almisser. For eksempel ved vi, at spedalskhedshospitalet indtil 1310 ejede et møllested, men dette år blev det solgt til Sankt Clara kloster. Mange testamenter betænkte de milde stiftelser med pengegaver, men der kunne også være tale om naturalier, som det var tilfældet i 1350, da hver af de syge i hospitalet i Roskilde fik testamenteret en hvid underklædning fra Mark Brandenburg i Tyskland.

SPEDALSKHEDSHOSPITALET PÅ BJERGET

Roskildes stiftelse for de spedalske lå ligesom landets øvrige spedalskhedshospitaler uden for byen – i Roskilde som nævnt nord for Sankt Clemens kirke. Senere i middelalderen blev hospitalet kaldt for Sankt Jørgens gård, og kirken på Bjerget skiftede sin skytshelgen Sankt Clemens ud med Sankt Jørgen.

1. Sankt Jørgensgården
2. Duebrødre kloster
3. Helligåndshuset

Spedalske uden for bymuren. De spedalske måtte ikke komme ind i byerne, og de var forpligtet til at bruge skralder, så raske folk blev advaret og kunne gå af vejen. Samtidigt manuskript fra Frankrig.

*Lepers outside the town wall.
France.*

Under korstogene var ridderen Sankt Jørgen – eller Sankt Georg – blevet en populær helgen. Hans historie er kort fortalt denne. Et sted i Lilleasien havde en mægtig drage lejret sig ved en by; den var så frygtelig, at dens blotte åndepust bragte død over beboerne. Den krævede at få mennesker at æde. En dag faldt loddet på prinsessen, men da hun gik ud mod dragen kom Sankt Jørgen ridende, dræbte dragen og frelste prinsessen og hendes by. Tilbuddet om prinsessen og det halve kongerige afslog ridderen, da verden som bekendt er fuld af drager, der skal nedlægges. Han red videre, kæmpede mod det onde i Kristi navn og opnåede til sidst martyrdøden og helgenverdighed. I en gammel vise siger Sankt Jørgen til kongen:

Ikke vil jeg din datter have
om hun [end] må være min lige
ville I lade bygge et lidet hus
de fattige derinde at hvile

Visens lille hus til de fattige blev i det daværende Danmark til over tredive Sankt Jørgensgårde for spedalske. Ligesom i Roskilde lå de næsten altid i nærheden af vand, da vask og badning indgik som led i behandlingen af den frygtede sygdom, som det ikke var muligt at helbrede. Det man kunne gøre var at afskære de syge fra omverdenen. Eksempelvis blev det i 1443 i Københavns stadsret påbudt, at de spedalske om nødvendigt med tvang skal indlægges i Sankt Jørgenshuset. Det var formentlig denne strenge isolering, der var afgørende for, at sygdommen ved middelalderens slutning næsten var udryddet i Danmark.

Indtil spedalskhedshospitalet blev opgivet i 1570 var dets plads middelalderen igennem tæt ved Sankt Jørgensbjerg kirke, sandsynligvis umiddelbart nord herfor. I lighed med andre spedalskhedshospitaler må det have haft sin egen kirkegård og sit eget kapel.

Sankt Jørgensbjerg kirke rummer imidlertid rester af et anlæg, som tyder på, at de spedalske hen mod middelalderens slutning fik en – ganske vist begrænset – adgang til sognekirken. I midten af 1400-tallet fik kirken nemlig et tårn med en enestående opdeling af det nederste rum. Gennem en dør i nordmuren kunne man komme ind i en smal, tøndehvælvet korridor, og mellem den og selve kirkens vestmur fandtes et noget større rum overdækket af krydshvælv. Man må tænke sig, at de syge har haft adgang til korridoren og muligvis også til vestrummet. Her kan der have stået et alter, således at denne del af tårnet kom til at fungere som et lille særkapel for de spedalske.

Oven over de to rum, som nu for længst er nedbrudt, var der et pulpitur. Det var åbent ind mod kirken, og man kom op på det ad den stadig eksisterende tårntrappe i syd. Fra dette pulpitur kan hospitalets forstander, måske sammen med nogle af de "karske" søskende, have overværet gudstjenesten.

Det er tankevækkende, at tidspunktet for tårnets opførelse falder sammen med det tidspunkt, hvor man har de første oplysninger om, at Sankt Jørgens navn er blevet knyttet til stedet. Har det mon været de spedalskes kapel, indviet til skytshelgenen Sankt Jørgen, der efterhånden har givet navn til hele kirken?

I øvrigt kendes enkelte af hospitalets forstandere, blandt andet Asser Nielsen (1450'erne), der tillige var foged på Haraldsborg. Hans grav blev undersøgt i 1950'erne i Sankt Jørgensbjerg kirke.

Hospitalsforstander Asser Nielsens grav i Sankt Jørgensbjerg kirke blev genfundet i 1953.

Hans seglstampe med navn og bomærke var lagt ned i graven – måske for at forhindre misbrug af seglet på forfalskede breve.

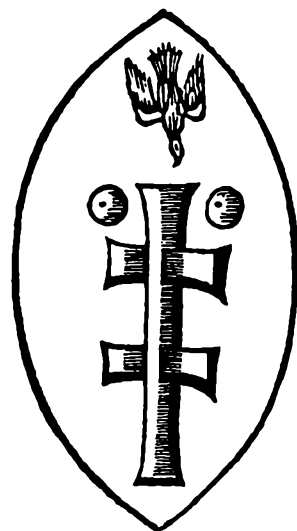
Aftrykket fra netop denne seglstampe er bevaret under et brev fra den 18. maj 1456.

A citizen buried with his seal, 15th century. St. Jørgensbjerg.

DUEBRØDRE KLOSTER – EN ENESTÅENDE STIFTELSE

Sankt Jørgensgården og det tidligere omtalte Helligåndshus (se side 225) var byens to hospitaler. Men der var åbenbart behov for flere i storbyen Roskilde. Sandsynligvis engang i 1300-årene oprettedes et tredje, som fik navnet Duebrødre kloster eller hospital. Trods navnet var der dog ikke tale om et kloster, men om en mild stiftelse, ligesom Helligåndshuset. Duebrødre kloster er det eneste af sin art i Danmark, men navnet antyder, at det er en parallelstiftelse til Helligåndshuset, da duen jo er Helligåndens symbol. Hospitalet lå uden for byen lige ved Helligkors kilde, ved vejen, der vest fra førte ind i staden. Her var bygninger, der husede de fattige og syge, og dem, der skulle pleje dem. Men desuden indgik der også en kirke i komplekset. Anlægget blev udgravet i 1918, hvorved en del af fundamentene blev frilagte; de kan stadig ses på stedet.

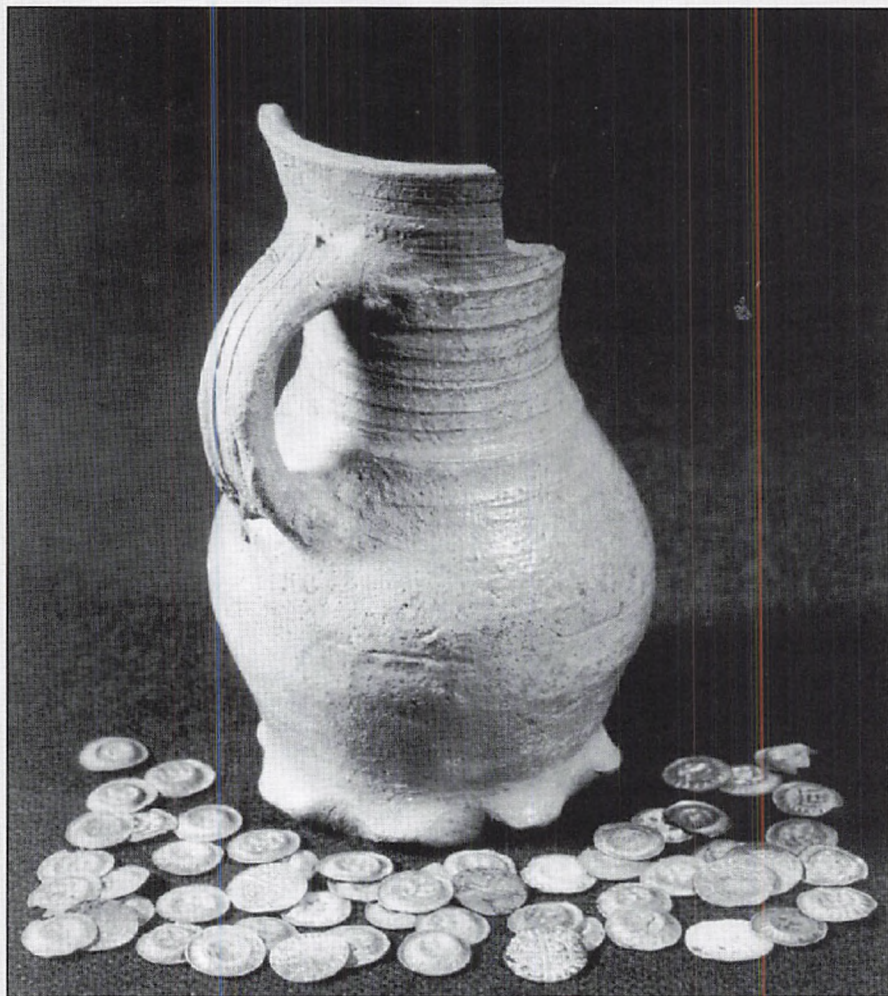
Et sagn fortæller, at hospitalet blev grundlagt af Valdemar den Store. Ved blodgildet i Roskilde undslap han med nød og næppe kong Svends mænd og skjulte sig uden for byen. Mens han lå i sit skjulested, hørte han en due klage sig. Senere, da han var blevet konge, stiftede Valdemar Duebrødre kloster til erindring om sin frelse. Det er lidt svært at forestille sig, hvorfor kong Valdemar skulle skyldte denne due så megen tak, den synes jo ikke engang at have bidraget til hans redning. Man må tro, at en senere, følsom tid har haft behov for en forklaring på navnet Duebrødre, og kong Valdemar har da, trods en betragtelig afstand i år, måttet bidrage.

Seglet med Helligåndsdue angives hos Resen at være Duebrødre hospitals segl.

The seal of the Brothers of the Holy Ghost.

Møntfund fra Duebrødre kloster

I 1918 blev Duebrødrevej anlagt hen over det gamle Duebrødrevænge. Herved stødte man på fundamenterne til Duebrødre kloster og den tilhørende kirke. Med få dages mellemrum bragte disse arbejder to betydelige møntskatte for dagen. De stammede begge fra 1300-tallet. Den ene lå i kirkens nordøstre hjørne, mens den anden blev fundet i en lerkande, som stod godt 40 m herfra midt ude i den nyanlagte vej.

Den 16 cm høje kande var fuld af udenlandske mønter, i alt 337. Der var 208 hulpenninge, hvoraf de 121 var overklippede som halve penninge. Disse stammede alle fra det tyske område – halvdelen af dem var slået i Hamborg. Desuden var der 29 sterlinge, som næsten alle stammede fra England. De ældste mønter var fra midten af 1200-tallet, mens de yngste var fra omkring 1320.

Skatten fra kirken bestod af 225 mønter, hvoraf alle på to nær var udenlandske. Enkelte stammede fra slutningen af 1200-årene, de fleste fra 1300-tallets første halvdel og nogle stykker fra 1350'erne. Blandt de yngste er især to danske penninge interessante. De repræsenterer nemlig de sidste mønter, som blev slået i middelalderens gamle udmøntningsby, Roskilde. De er præget med et "W" på den ene side og med en krone på den anden, og det må være nogle af de kobbermønter, som Valdemar Atterdag i 1356 lod slå i Roskilde. –ret før havde kongen fået det sjællandske lands ting til at bevilge en skat til genoprettelse af landets møntvæsen. Ud for året 1356 anfører Yngre Sjællandske Krønike: "Derefter kom der en ny mønt, nemlig kobber, der fulgte efter sølvet, det ringere efter det bedre". Kongens virkelige hensigt havde altså været at skaffe sig en god fortjeneste ved at forringe møntens metalværdi.

De to møntfund vidner om, at de urolige tider for landet også nåede Roskilde. Men hvem det er, der af skræk for overfald og plyndring engang i Christoffer 2.s regeringstid og senere omkring 1360 har gemt deres penge af vejen, ved vi ikke. Blot kan vi konstatere, at de ikke har været i stand til at hente deres penge igen, da faren var drevet over.

Byens huse og borgere

KØBSTADENS INDBYGGERE

Der var en afgrund mellem domkirkens lærde og velstående præsteskab og de syge og fattige, der befolkede byens milde stiftelser. De repræsenterede yderpunkterne i social rang og status. Mellem dem lå et bredere lag af almindelige mennesker, der hovedsagelig fik deres levebrød ved på den ene eller den anden måde at betjene domkirkens og de mange bykirkers gejstlighed eller munkene og nonnerne i de fem klostre.

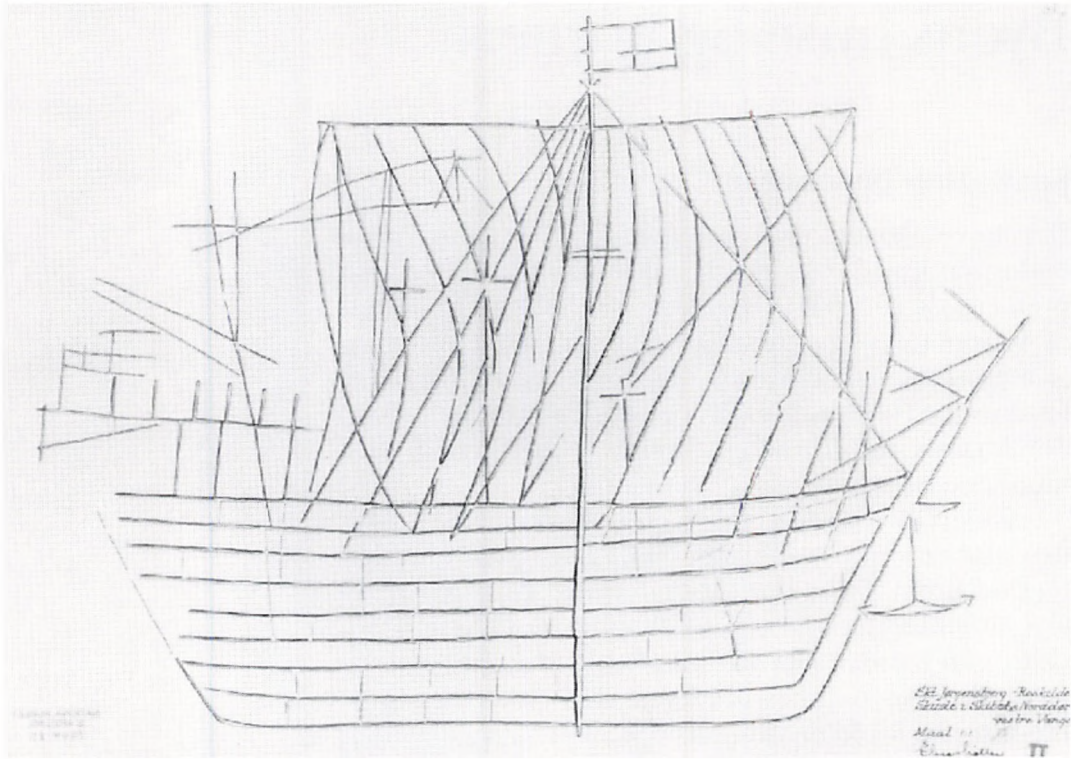
I vikingetiden og den tidlige middelalder havde Roskilde været en vigtig handelsby, men efterhånden var den meste handel gledet bort. Med det vældige sildefiskeri i Øresund blev det byerne langs Sundet, der fik del i den vidtsurakte handel, som ikke mindst blev drevet af hanseaterne, først og fremmest af Lübeck. København og Køge blomstrede, Roskilde lå for afsides, men havde dog indirekte glæde af handelen gennem Københavns afgifter til bispem. Dertil kom, at tidens nye store handelsskib, koggen, kun yderst vanskeligt kunne sejle helt ind til Roskilde.

I stedet for levede byen videre som center for Sjællands kirkelige administration, hvis økonomiske grundlag var bispem og domkapitlets vældige rigdomme. Rigdomme der var store nok til at holde en hel by beskæftiget.

Håndværkere og handlende. Til venstre står murer, bager, smed og tømrer, til højre købslås om et stykke klæde og nogle får. Fransk tegning fra 1300-tallet.

Artisans and merchants. French drawing from the 14th century.

Kogge indridset i murværk, Sankt Jørgensbjerg kirke. *Cog, engraved in the wall of St. Jørgensbjerg Church.*

I denne by rangerede købmændene højest. Det var dem, der sad i byens råd, og det var fra deres rækker, at borgmestrene blev hentet. Under dem stod håndværkerne, som smede, skomagere og benskærere, slagtere og bagere, bryggere og skræddere. Fra denne tid begynder vi så småt at få kendskab til borgernes organisationer: købmændenes gilder og håndværkernes lav; men det er først fra 1400-årene, at det bliver muligt at følge disse sammenslutninger nærmere. Under disse selvhjulpne lag kom så de forskellige tjenestefolk, der måtte leve i andres huse; og under dem igen de, der ved tilfældigt arbejde og tiggeri klarede at holde nøden fra døren.

Alle disse mennesker boede inden for byens volde, men i meget forskellige boliger.

BODER, HUSE OG GÅRDE

Det ældste bevarede kort over Roskilde, som giver et vist indtryk af bebyggelsen, findes i Resens *Danske Atlas*. Det er godt 300 år senere end den periode, som behandles

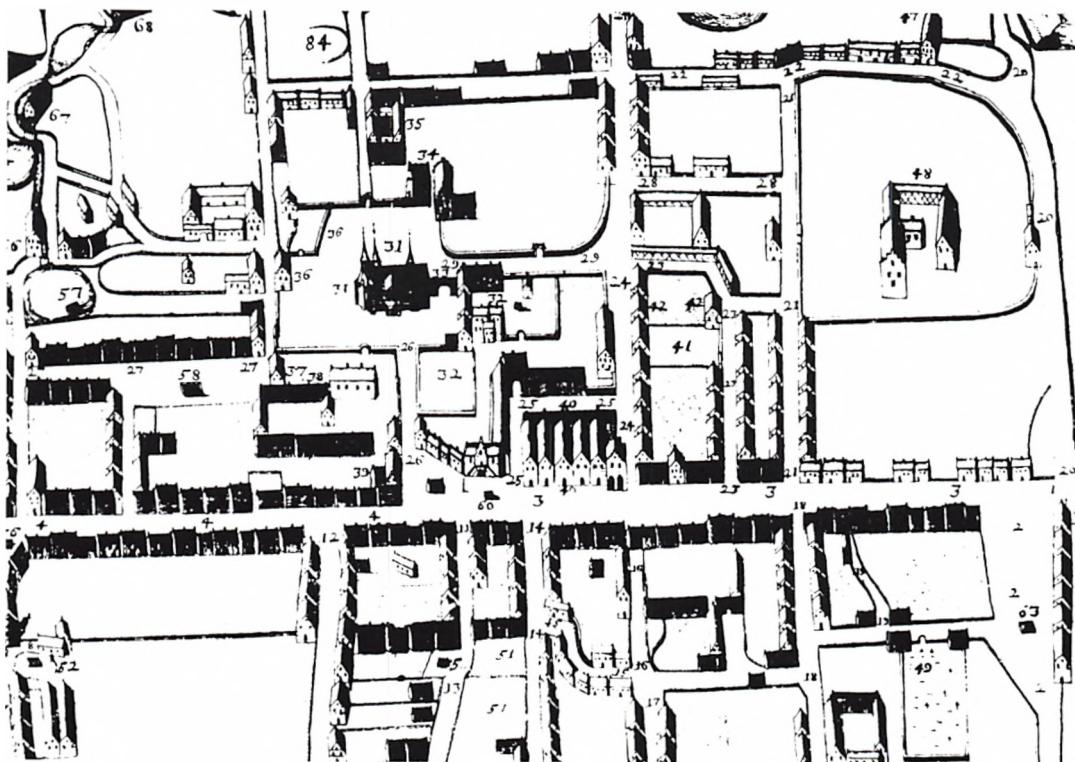
her, men fra det stammer nok alligevel de vage forestillinger, som mange har om byen i middelalderen: store, solide huse skulder ved skulder langs hovedstrøget, og håndværkernes og de mindre velstillede boliger og værksteder i de mere ydmyge områder ved byens udkanter.

En nærlæsning af det overleverede dokumentmateriale om ejendomsandler medfører imidlertid, at denne opfattelse må revideres. Det viser sig nemlig, at en række af de større byeendomme var udformet således, at beboelseshuset lå tilbagetrukket på grunden, mens der langs med hovedgaden lå en mindre betydningsfuld randbebyggelse især bestående af boder. Et sådant bebyggelsesmønster er i de senere år påvist også i flere andre danske middelalderbyer som Køge, København, Ribe og Viborg.

I Roskilde er det især grundstykkerne omkring hovedgaden, Skomagergade og Algade, der findes oplysninger om. Strækningen mellem Skomagergades østende og Hersegades udmunding i Algade udgjorde dengang by-

Udsnit af Peder Resens plan over Roskilde, 1677. Rådhuset er det hus, der springer frem i Algade, vest for hjørnet af Sankt Ols Gade.

The oldest map of Roskilde, 1677, the town hall with its arcade.

ens torv. Hvor Stændertorvet senere kom til at brede sig, lå dengang Sankt Laurentii kirke og kirkegård. Datiden benævnte imidlertid hele hovedstrøget for Torvegaden. I dette område er det blandt andet, at vi møder boder langs med gaden.

Syd for Sankt Olai kirke, mellem Sankt Ols Gade og Rosenhavestræde lå der mindst 12 boder. Tre af dem omtales i 1363, hvor det nævnes, at de er bygget af sten. Fire af dem hørte til Sankt Catharinas alter i domkirken, og de sidste fem var skrædderboder, som var bispens ejendom.

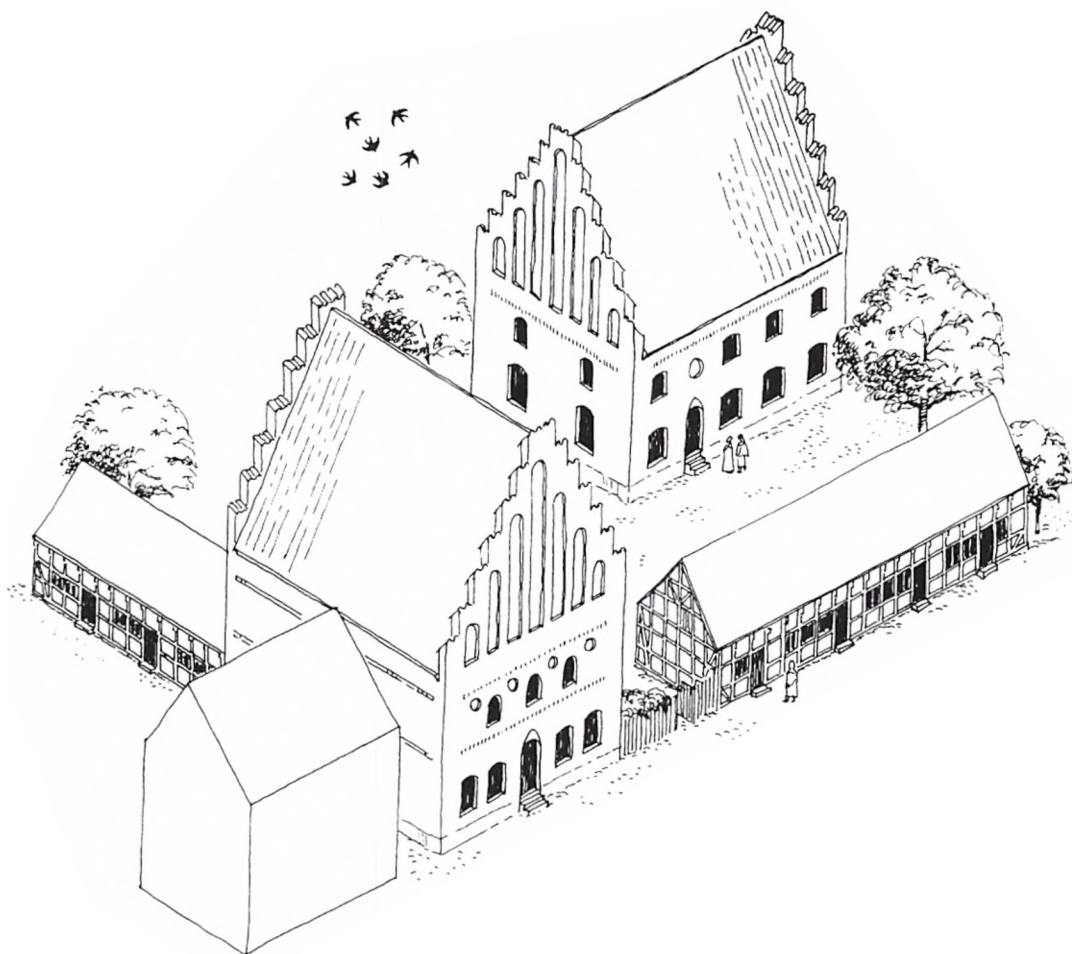
Længere mod øst, ved Sankt Mikkels kirke, lå der boder på begge sider af Torvegaden, men den længste boderække vi hører om var den, der strakte sig vestpå fra Sankt Laurentii kirke. På gadens nordside lå, regnet fra øst mod vest, først to boder, der hørte til Sankt Knudsgildet, så kom to, der ejedes af borgeren Gerlak Fric, og derpå fulgte så en række på ikke mindre end 21 skomagerboder. Denne del af hovedgaden bærer altså ikke uden grund navnet Skomagergade.

I dag tænker vi ved ordet bod på et meget lille hus og forestiller os en pølse- eller isbod. Men i højmiddelalderen angav ordet bod ikke primært husets størrelse; det benyttedes om huse, hvori ejeren ikke selv boede; det var et hus der blev lejet ud (om boder se også side 82). Boderne kunne bruges til mange forskellige formål og huse meget forskellige mennesker. For eksempel var der boderne nord for Sankt Laurentii kirke, hvor Helligåndshusets syge og fattige boede. Der var håndværksboder, som skomagerboderne, hvor skomagerne havde værksted og butik i ét. Her kunne vindueslugerne slås ned og benyttes til betjening af folk på gaden. Der var også særlige handelsboder, som de 16 saltboder, der lå syd for torvet ved Allehelgensgade. Endelig kunne en bod lejes ud blot til privat beboelse, især til fattige.

De store huse, stenhuse, indgik altid som led i et større bygningskompleks, hvad enten huset lå ved gaden eller tilbagetrukket på grunden. Mange af disse ejendomme tilhørte gejstlige institutioner, men en del var i hænderne på byens ledende slægter, som det var tilfældet med efterkommerne af Gynceke den Ældre af Falkendal.

I 1335 indgik svogrene Gynceke Klausen og Jacob Gudmundsen en kontrakt i anledning af, at "deres far", Klaus Gyncekesen (benævnes også Gyncelinsen!) var død. De forpligtede sig til at overlade hans enke den gård i Roskilde, hvori Klaus Gyncekesen havde boet "med alle dens tilliggender, nemlig stenhuset, badstuen og alt andet". Hvor i byen denne store ejendom lå, vides ikke. Lidt bedre besked om familiens byhuse får vi knap 20 år efter. Da finder der et skifte sted mellem Gynceke Klausens svigersøn, Esbern Nielsen, og Gyncekes enkes anden mand, Karl Nielsen. Gyncekes enke får ved denne lejlighed overladt en del gods uden for byen, men desuden får hun en gård, der ligger i Sankt Mikkels sogn i byens østre del.

Hjørnet af Snæversti og Algade i slutningen af 1300-tallet, set fra nordøst. Hjørnehuset ejedes omkring 1350 af Jacob, søn af Jens Tuesen, senere af dennes nevø Bertold Quatz. Naboejendommen mod vest er den, som Gyncelin og Jacob Gyncekesen i 1369 pantsatte til Jens Pedersen Læge.
Town house, Algade, 14th century, reconstruction.

I 1369 hører vi igen om slægten. Da pantsættes nemlig en af familiens gårde, og her er både beliggenheden og bygningerne vel oplyst. Det er Gynceke den Ældres to sønner, Gyncelin og Jacob, der åbenbart har haft brug for rede penge. I al fald pantsætter de deres ejendom til Jens Pedersen Læge for en periode af tre år. Herfor skal der erlægges 35 mark sølv i "lovlige, gangbare, optalte sølvpenge". Ejendommen lå i Sankt Olai sogn syd for torvet og var den anden ejendom vest for Snæversti. Gårdkomplekset omfattede et stenhus, grundstykket til en bod ved torvet og adgangen tæt ved øst for nævnte grundstykke. Desuden hørte der et stykke jord med, der gik helt ned til den sydlige gade, vel Læderstræde. Inden for den tid pantsættelsen varede måtte Jens Pedersen Læge gerne opføre bygninger på grunden, og han var velkommen til at forbedre, hvad der allerede forefandt. For sådant arbejde blev han lovet fuld og kontant godtgørelse. Da ejendommen næste gang blev solgt, optræder der en bod på grunden, Jens Læge har altså benyttet sig af muligheden for at forbedre ejendommen.

Som det fremgår af ovenstående og af andre ejendoms-handler, var byens grundstykker bebygget med mange forskellige slags huse. Der var beboelseshuse, håndværksboder og værksteder, og der optræder også enkelte badstuer. Ikke alene lå husene spredt på de enkelte grunde, gadebilledet var også præget af en vekslen mellem solide enkeltstående beboelseshuse, boderækker i tegl eller bindingsværk og bindingsværkshuse. Nogle gammeldags huse helt af træ, bulhuse, har der måske også været imellem. Det viser sig også, at byens forskellige kvarterer ikke entydigt var præget af særlige erhverv. Vel var der 21 skomagerboder i Skomagergade, men det var ikke det eneste sted, der var skomagere. På samme måde har udgravninger påvist smedeværksteder ikke mindre end 11 forskellige steder rundt om i byen. Roskildes indbyggere levede således ikke i små ghettoer, men høj og lav var blandet mellem hinanden.

RÅDHUSET – BYENS HUS

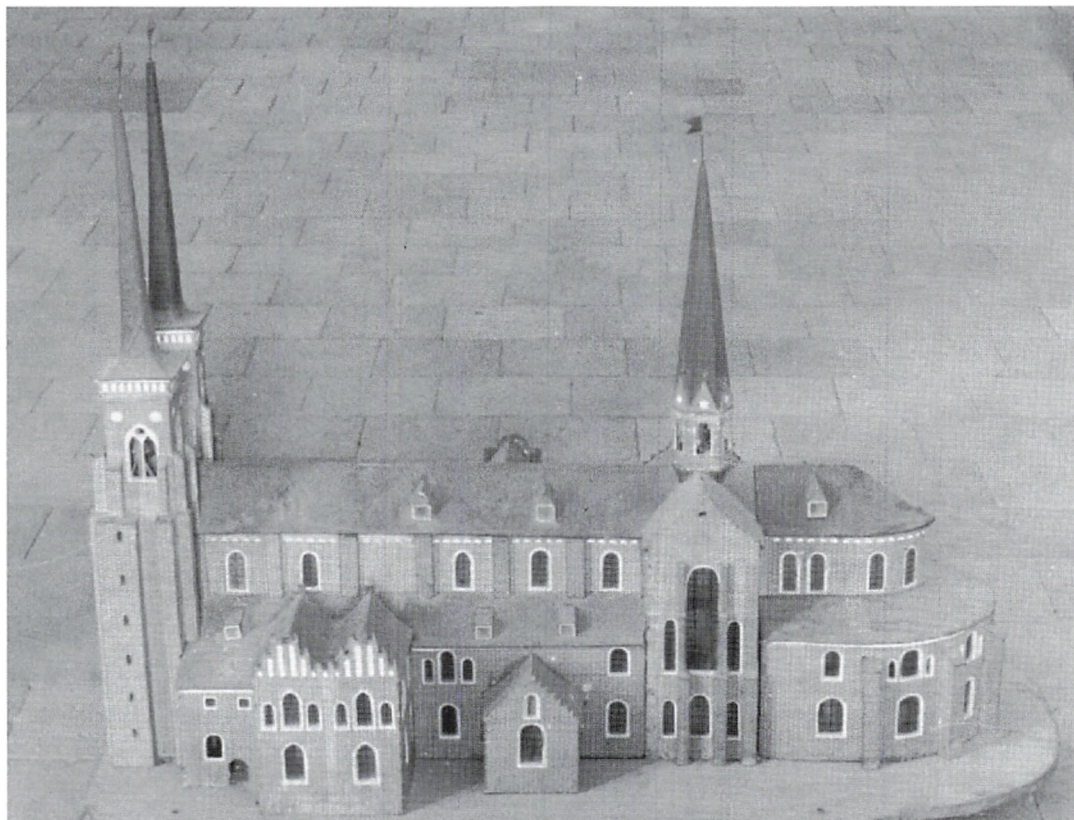
Rådhuset var borgernes hus. Det var stedet, hvor byens arkiv blev opbevaret, hvor rådet og borgmestrene holdt

møder, og hvorfra man administrerede den stadsret, som Erik Klipping gav byen i 1268 (se side 213). Første gang rådhuset, "prætorium civitates", nævnes er som omtalt i stadsretten. Men om det så tidligt har haft en særlig bygning, er usikkert. Ofte har man længe nøjedes med at have rådmøder i en af borgernes private huse. Roskildes middelalderlige rådhus brændte i 1731, men der findes en afbildning af det, et halvt hundrede år før det brændte, nemlig i Resens Atlas; det synes at svare ganske godt til virkeligheden.

Rådhuset lå på det vestre hjørne af Sankt Ols Gade og Algade, lige over for Sankt Agnes klosters badstue. Det var en toetages bygning med gavle mod nord og syd, og sydgavlen flugtede ikke med husrækken, men ragede et stykke ud på gaden. Tre piller bar dette fremspringende galleri, og gjorde det muligt at passere forbi neden under det.

Vor Frue kapel lå midt for domkirkens sydside. Det blev revet ned i 1774. Model af domkirken udført omkring 1740.

Model of the cathedral from 1740 with the later demolished Chapel of Our Lady.

Sammenligner man billedet fra Resens Atlas med tilsvarende rådhusstyper, som kendes fra Nordtyskland og fra Polen, ser det ud til, at Roskildes rådhus er opført engang mellem midten af 1200-tallet og begyndelsen af 1400-tallet. Visse bygningsdetaljer på nordgavlen taler for en datering i 1300-tallet, men det ville nok være at tillægge Resens Atlas for stor sandhedsværdi.

I middelalderen afholdt man byting foran rådhuset, og her var der også mulighed for at krybe i læ i tilfælde af dårligt vejr. I husets underetage har der været en række mindre rum, hvor der var indrettet vejerbod og måske desuden et par handelsboder. På førstesalen var den store sal, hvor rådet holdt sine møder. Her blev også byens mål og vægt opbevaret i sikkerhed sammen med retfærdighedens håndfaste symbol, bøddelsværdet. Salen kunne også benyttes til festlige lejligheder, og da klingede musikken ud på gaden fra galleriets åbne vinduer.

Husene omkring byens rådhus var statelige bygninger, eller de blev det med tiden. Men ingen af dem er tilbage. Dog findes der stadig enkelte rester af middelalderlige kældre i området; én enkelt, den under Algade 3, er smukt bevaret. Disse kældres historie hører dog 1400-tallet til.

GOTIKKEN SÆTTER SIT PRÆG

I 1300-tallet vandt den gotiske stil for alvor frem. De fleste af byens kirker blev da ombygget og udstyret med hvælvinger, hvilket både var moderne, men også langt mere brandsikkert. Dette gælder blandt andet de stadig eksisterende kirker, Sankt Ib, Vor Frue og Sankt Jørgensbjerg, men kun den sidstnævntes gotiske hvælv har overlevet til i dag.

Ved domkirken blev der bygget flere kapeller. Mod syd lod biskop Oluf i 1310 opføre Vor Frue kapel, og hen imod århundredets slutning blev Sankt Andreas kapel og Sankt Laurentii kapel bygget ved kirkens nordside. I dag er kun Sankt Andreas kapel tilbage; de to sidste blev senere revet ned for at give plads til henholdsvis Frederik 5.s og Christian 4.s gravkapel.

Fremstilling af teglsten. I baggrunden slås leret i form, i forgrunden stables stenene til tørring, før de brændes. Illustration til Utrecht-biblen, omkring 1400.

Production of bricks. Utrecht.

EN KONTRAKT FRA SANKT CLARA KLOSTER

Man må tro, at også byens fem klostre med tiden blev ombygget og udvidet efter ændrede behov og nye tiders smag; men intet af dem står tilbage. Tilbage er til gengæld den kontrakt, som Clara kloster indgik med en Klaus Teglbrænder i året 1302, umiddelbart efter at klostret var brændt. Ud fra denne kan man få et enestående billede af en middelalderlig byggeplads.

Ifølge kontakten skulle teglbrænderen forestå hele arbejdet som en slags entreprenør. Det påhvilede ham og hans mænd først at grave leret og så sørge for, at det blev transporteret til teglværket. Her skulle folkene forme og skære leret i de rette mål og stille de rå mursten i stabler. Mens stenene tørrede, blev der tid til at brænde kul, og ifølge aftalen var det klostret, der skulle levere det nødvendige træ. Nu kunne så endelig selve teglbrændingen begynde: kullene og de tørrede sten blev anbragt i ovnen, og der blev fyret op. Når brændingen var slut, tog folkene fat igen, bar stenene ud og anbragte dem i en passende afstand fra ovnen.

Det var klostret, der skulle sørge for de nødvendige arbejdsredskaber, men teglbrænderen var ansvarlig for

dem, indtil arbejdet var afsluttet. Her var tale om en kærre, seks trillebøre og seks bærebøre til at transportere de tunge materialer på; desuden en hakke, to spader, to spande og to baller (reb?), samt forme til at lave murstenene i, fire forme for begge slags mursten. Bestillingen lød nemlig dels på egentlige mursten, dels på "udsøgte og fine hulsten" til taget, de såkaldte munke og nonner. Kontrakten nævner, at teglbrænderen kan levere stene glaserede, men hvis nonnerne ønsker dette, må de betale ekstra.

Betalingen for arbejdet skulle falde i et par omgange. Dels skulle teglbrænderen have udbetalt en sum penge for hver 1200 teglsten (10 x et stort hundrede, som er 120), dels en fast sum penge til brug i de første 12 uger, nemlig 20 mark. Desuden ville teglbrænderen få penge til at lønne sine folk med. Havde han seks mand i arbejde fik han 3 mark om ugen, havde han otte, fik han tilsvarende 4 mark ugentlig.

I kontrakten udviser søstrene en vis forsigtighed med hensyn til deres entreprenør: han må ikke afhænde en eneste sten uden deres samtykke, han må heller ikke tage noget af kullet til eget brug, for slet ikke at tale om at sælge noget af det videre. Yderligere slås det fast, at alle murstensbrokker skal tilfalde klostret. Her kunne de gøre nytte som fyld i bygningens murkærne.

Nonnernes forsigtige skepsis over for teglbrænderen viste sig ikke helt ubegrundet. Arbejdet trak i langdrag, og til sidst løb man ind i direkte strid. Efter flere års forløb lykkedes det dog parterne at nå til et forlig i august 1306, men kort forinden havde sagen været lige ved at gå i hårdknude. Klaus Teglbrænder må åbenbart have ment, at han ikke havde fået den løn, som klostret skyldte ham. Forhandlinger har ingen vegne ført, og så greb han til selvtægt. Trods nonnernes protest tilsåede han deres marker, og da kornet var modent, førte han det væk. Ydermere solgte han den nyopførte bygning til tredje mand. Som reaktion sendte nonnerne så deres svende ud mod teglbrænderen, og i det klammeri, der opstod, blev han såret.

For at finde en løsning bragte Klaus Teglbrænder sagen op på Ramsø herredsting, men straks har nonnerne klaget til biskoppen. En sag, hvor en gejstlig institu-

tion er indblandet, skal behandles ved en gejstlig ret, præciserer biskop Oluf ved et brev fra juli 1306. Få dage efter sluttes der forlig, hvor byfogden deltager, mens kapitlets provst Peder Saksesen som opmand afslutter sagen. Clara klostres svende må bøde 10 mark penge til Klaus Teglblænder og hans hustru mod at teglblænderen aflægger regnskab for de redskaber, som var stillet til hans rådighed. Man kan tænke sig, at han måske, hvis striden ikke var opstået, kunne have beholdt disse redskaber. Klaus Teglblænder var sandsynligvis en omvandrede mand, der slog sig ned, hvor der var arbejde at få for nogen tid. Det er kun et lille indblik, vi får i denne håndværkers arbejdsvilkår.

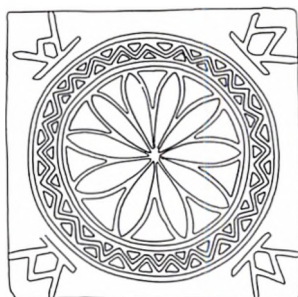
TEGLOVNE VED BISTRUP

Hvor den ovenfor skildrede teglproduktion fandt sted, vides ikke, men formodentlig skete det i nærheden af klostret. Vi ved imidlertid, at der i middelalderen også blev brændt tegl på det lille næs, hvor Bistrup Parcelgård

Ovnene ved Bistrup under udgravning. I den rektangulære ovn til venstre blev fliserne forglødet, den ovale til højre var til brænding af de glaserede fliser.

Brick kilns. Bistrup.

Fliser fundet under udgravning af teglbanken ved Bistrup.

Tiles from Bistrup.

ligger i dag. I 1976 udgravedes banken vest for gården, mellem denne og fjorden. Her fandt man ganske store rester af fire teglovne samt spor, der afslørede en betydelig teglproduktion i området. To af ovnene var speci-
alovne, særligt indrettede til fremstilling af glaserede fliser. Disse to var bygget sammen. Den søndre var rektangulær, i den blev fliserne forglødet. I den nordre, ovale, blev de glaserede fliser brændt. Men før leret nåede frem til ovnene, var teglslageren i gang. Han slog den våde ler ned i en træramme, som havde flisens størrelse, og trak det overskydende ler af med en træstok. Skulle flisen dekoreres, brugte han et udskåret træstempel, som blev trykket ned i det våde ler. Herefter kunne tørringen finde sted.

Når fliserne var tørre, blev de stablet ind i den rektangulære ovn, hvor de fik den første brænding. Så kom glaseringen. Her benyttede man en våd blyglasur, der blev smurt på med en bred pensel. Til grønne eller sortglaserede fliser anvendtes en tilsætning af forskellige metalforbindelser som kobber, jern og mangan. Størsteparten fik dog blot en farveløs glasur, således at det var selve lerets brune farve, der gav kuløren. Nu kom den ovale ovn i brug, fliserne blev forsigtigt stillet derind, og brændingen kunne begynde.

I de to andre ovne blev der brændt munkesten, middelalderens store mursten, men i brokkematerialet er der også fundet rester af profilsten og af flade tagsten, de såkaldte bæverhaler. Den ældste ovn blev taget i brug omkring midten af 1200-tallet, mens den yngste standse-
de sin produktion kort efter Reformationen. Denne ovn havde en meget stor kapacitet, man regner med 20.-30.000 sten pr. brænding. Produktionen i de to fliseovne fandt sted i slutningen af 1200-årene og begyndelsen af 1400-årene. Klaus Teglbrænder arbejdede altså for nonnerne ved Sankt Clara kloster på samme tid, som der blev brændt fliser ved Bistrup.

Disse fire ovne var ikke de eneste på stedet. Her ligger adskillige flere og venter på at blive udgravet. Parcelgården
s lerholdige teglværksmark ligger ideelt med direkte adgang til fjorden, hvor den tunge last let kunne transporteres videre i fladbundede pramme over fjorden.

Mange af stenene fandt anvendelse i omegnens kirker, især i Sankt Laurentii kirke inde i byen, måske også i domkirken, men med sikkerhed i Ishøj kirke, hvor fliserne til kirkens enestående velbevarede gulv er produceret på Bistrup teglværk. Disse fine fliser blev dog ikke kun benyttet i kirkerne. I 1989 blev der udgravet et stenhus ved hjørnet af Provstestræde og Sankt Ols Gade, i brokelagene her lå der stumper af fliser af Bistrup-typen.

Når man med stor sikkerhed er i stand til at bestemme, at fliserne kommer fra Bistrup, skyldes det til dels, at man kan påvise nogle ganske bestemte typer af dekorerede fliser, som er fundet i og ved ovennævnte, og som man genfinder ude i kirkerne. Men dertil kommer, at man ved at undersøge dekorationerne kan genkende de stempler, som teglslageren benyttede. De var af træ, og ved minutløse sammenligninger mellem forskellige fliser har man kunnet påvise revner eller skævheder i dekorationen, som kun kan forklares ved, at det er det samme stempel, der har været i brug, og herved har man også kunnet stedfæste flisernes fremstillingssted.

GILDER OG LAV

Folk på landet havde slægten at støtte sig til i lyst og nød. I byerne udfyldtes slægtens rolle til en vis grad af forskellige broderskaber, de såkaldte gilder. Det var små sluttede foreninger, der i høj grad havde samfundsmæssig betydning. Det var forbundet med social anseelse at være medlem af et gilde, og gildebrødre var retsligt og økonomisk indbyrdes forpligtede. Således skulle de hjælpe hinanden, når nøden meldte sig ved sygdom eller brand, de skulle løskøbe hinanden fra fangenskab og træde frem på tinge som mededsmænd for hinanden. Gilder var desuden selskabelige foreninger, hvor man til fælles fornøjelse kunne mødes omkring bordets glæder.

Gilderne var dog ikke altid lige velsete; i urolige tider kunne de være samlingssted for utilfredse borgere. Noget tyder desuden på en uvilje mod gilderne fra kirkelig side. Muligvis har der været nogle af gildernes skikke og ritualer, som kirken ikke har kunnet affinde sig med. Faktisk forsøgte ærkebispens Jakob Erlandsen på et tidspunkt at få kongen til at forbyde gilderne. I København,

Knud den Hellige, gavlrelief fra domkirkens korstole, omkring 1420. Kongehelgenen blev også æret af byens Knudsgilde, der havde sit eget alter viet til denne helgen i domkirken.

St. Canute, the choir stalls of the cathedral.

hvor bispen var herre, var de som omtalt forbudt; men i Roskilde, der hørte under kongen, var gilderne tilladt.

Fra middelalderens Roskilde kendes fire gilder: Sankt Knudsgildet, Kalentegildet, Helligtrefoldighedsgildet og Sankt Luciusgildet. De to første omtales allerede i 1300-årene.

Sankt Knudsgildet, som sikkert var det ældste, havde et vist aristokratisk præg, og dets medlemmer kom fra de højeste lag. Den første borgmester i Roskilde, som vi kender navnet på, Gynceke den Ældre af Falkendal, var i 1335 oldermand for byens Sankt Knudsgilde. Gilder af dette navn var som regel købmændsgilder, og det var købmændene, der sad i byens råd. Her er der dog nogen usikkerhed, idet købmænds-Knudsgildernes værnehelgen var Knud Lavard, og Roskildes Knudsgilde havde Knud Konge som helgen. I domkirken havde gildet sit eget alter, og det var viet til Knud Konge; ved dette alter blev der afholdt sjælemesser for de afdøde gildebrødre. Gildet ejede også nogle stenboder centralt i byen lige vest for Sankt Laurentii kirke på Skomagergades nordside.

Kalentegildet havde sit navn efter den dag, det holdt sine møder på; kalendæ er i den romerske tidsregning betegnelsen for den første dag i måneden. Dette gilde var oprindeligt et broderskab for byens gejstlige – et såkaldt præstegilde, hvis formål var at virke til Guds ære. Med tiden optog det dog også lægfolk, såvel mænd som kvinder fra byens borgerskab samt fra oplandets adel. (Helligtrefoldighedsgildet var og vedblev at være et præstegilde). Første gang Kalentegildet nævnes er i et dokument fra 1389. Det drejer sig om enken efter ridder Oluf Pedersen til Øster Egede, der giver Kalentegildet pant i en ejendom. Til gengæld skal gildets formand (prior) sørge for, at der årligt læses vigilier (nattebøn) og holdes messe for ridder Oluf og hende selv. Messerne skal læses ved Kalentegildets alter i domkirken. Gildet var altså godsbesidder og brugte en del af indtægterne herfra til at opretholde et alter. Men alterets placering kendes ikke, og det vides heller ikke, til hvilken helgen det var indviet.

Kalentegildet havde et hus, hvori det holdt sine sammenkomster. Det kan ikke stedfæstes ud fra de middel-

alderlige kilder, men det optræder i domkirkens regnskaber fra begyndelsen af 1600-tallet. Da hørte det under domkirken og blev benyttet som materialhus. Af regnskaberne fremgår også, at det var nabo til sognepræstens residens. Hvis Kalentehuset ikke er flyttet engang i slutningen af middelalderen, er der stor sandsynlighed for, at det er det gamle Kalentehus, som på Resens Atlas er afbildet ved Domkirkepladsens nordøstre hjørne. Det blev i midten af 1600-tallet til gymnasium, men blev senere benyttet som konventhus til mødesal for Sjællands landemode. Huset blev revet ned i 1811, men noget af dets sydside indgår i dag som en del af muren ind til domprovstens bolig.

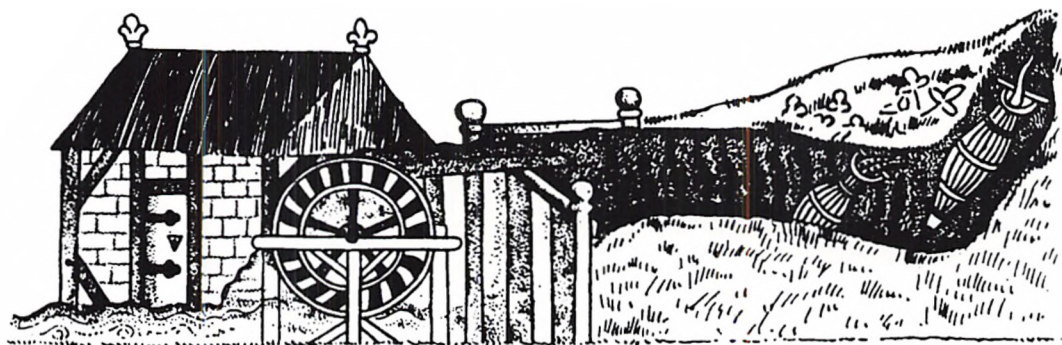
Udover gilderne fandtes der også lav; det var håndværkernes sammenslutninger, om end grænserne mellem gilder og lav kan være svære at definere. I Roskilde kender man kun til eksistensen af det bagerlav, der omtales i den første stadsret i 1268, hvor det fremgår, at lavsdannelsen er noget nyt.

Der omtales ikke andre lav end bagerlavet på dette tidspunkt. Man kæmpede imidlertid forgæves mod lavsdannelserne, der voksede frem i middelalderens senere århundreder, og i 1400-årene kendes der adskillige lav i byen.

DET DAGLIGE BRØD

Bagernes arbejde, fremstillingen af det daglige brød, var af grundlæggende betydning for byens madforsyning. Det var en offentlig opgave at sikre borgerne godt brød. Derfor var det fogden og byrådet, der fastsatte brødernes pris og vægt, og der faldt bøder, hvis en bager solgte undervægtigt brød eller brød af dårlig kvalitet. Fortsatte han alligevel med sit dårlige håndværk, kunne han blive frataget retten til at bage i et år, og hans lager skulle fordeles blandt de fattige.

Det korn, man brugte til brød, var næsten udelukkende rug. Byg kunne dog også anvendes, men det var – ligesom havre – fattigmandskost. Hvede blev kun dyrket i meget beskedent omfang, men i Roskilde kan man nok forestille sig hvedebrød på bordet i bispegården og hos de høje gejstlige.

Vandmølle med overfaldshjul.
I mølledammen er der udsat
ruser. Illustration fra Luttrell
Psalteret, 1338.
Water mill with an overshot wheel.

MØLLEDRIFTEN UDVIKLES

Byen var godt hjulpet, hvad angår forarbejdningen af korn til mel. Vandkraften fra de mange kilder drev allerede på denne tid ikke mindre end seks møller. Der var en udmærket indtægt at hente på mølleriet, som her i byen især var på gejstlige hænder. Måske var det derfor ikke uden grund, at Valdemar Atterdag netop pegede på Roskildebispens Henrik Geertsen, da han i 1356 udvalgte en gruppe fremstående mænd til at tage sig af landets ve og vel. Denne kommissions vigtigste opgave var at tage sig af de møller, som kongen lige havde ladet bygge. Kong Valdemar "ville nemlig ikke, at åerne skulle løbe unyttigt ud i havet, uden først at have tjent samfundet". Det omtales også, at kongen havde ladet vandløbene stemme op og forsynet dem med bekvemmelige stigebord, som beskyttelse mod oversvømmelse og for at hindre, at mølledammene ikke blev ødelagt. Denne beskrivelse fra *Yngre Sjællandske Krønike* tyder på, at her kan være tale om møller med overfaldshjul. Netop i Roskilde, hvor kilderne flyder temmelig brat ned mod fjorden, har det været muligt at bygge møller med denne type hjul. En præcis angivelse af hvor møllerne lå, får vi imidlertid først med de endda ret summariske afbildninger af dem i Resens kort over Roskilde.

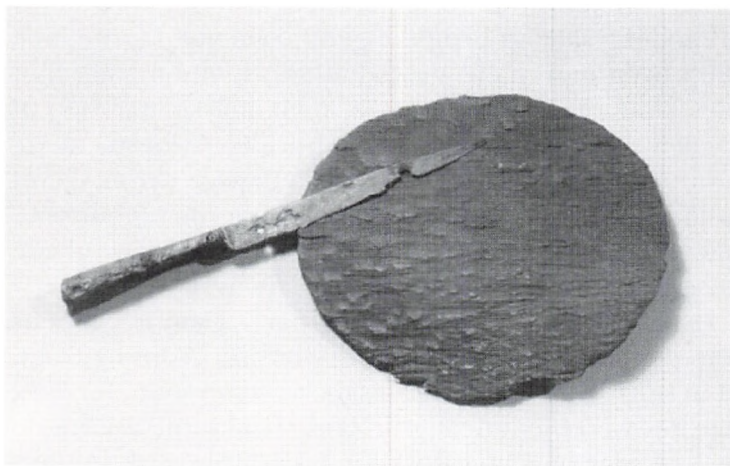
MAD OG DRIKKE

I 1365 indgik Karl Nielsen og hans hustru Katrine, der var enke efter Gynceke Klausen, en ejendomshandel med Esbern Nielsen; Esbern Nielsen var af Billeslægten

og en betydelig mand. Netop på dette tidspunkt var han kong Valdemars justitiarius, den vigtigste embedsmand ved kongens retterting. Han var gift med Margrethe, datter af Katrine fra hendes første ægteskab. Til handelen knyttedes den aftale, at Katrine og Karl Nielsen frit skulle bo på en gård i Sankt Mikkels sogn i Roskilde. Desuden skulle Esbern Nielsen så længe fru Katrine levede give hende og hendes mand et årligt underhold. Det beløb sig til: 10 pund rug, 20 pund byg, 2 høveder, 6 svin, 8 får, 20 ænder, 1 læst kul og 40 læs brænde.

Dette underhold giver et vist indblik i, hvilke fødevarer en velstillet husholdning havde til sin rådighed i 1300-tallet. Af de fire traditionelle kornsorter er her kun tale om rug og byg. Byggen blev i en vis udstrækning benyttet som brødkorn og blandedes da gerne med rug, men først og fremmest brugte man byg til ølfremstilling. Selv om man netop i Roskilde havde let adgang til godt vand fra byens mange kilder, har man her som i andre byer i middelalderen fremstillet og drukket store mængder øl. Dette hjemmebryggede øl var dog hverken særlig kraftigt eller af fremragende kvalitet. Når for eksempel nogen skulle bøde for noget ved at give øl, blev det som regel udtrykkeligt anført, at det skulle være tysk øl, altså øl af ordentlig styrke og kvalitet.

Rugen har fru Katrine ladet sine piger bage brød af. Men hvede savnes blandt de ting Esbern Nielsen forsynede sine svigerforældre med, så man kan forestille sig, at fruhen selv har købt denne mere luksusprægede vare

Ved måltiderne brugte man en træbrik som tallerken, kniven var eneste spiseredskab.
Tableware.

Svin slagtes. Relief fra frise over korstolene i Lund domkirke, der viser scener fra årets måneder, her december. Fra 1300-tallets anden halvdel. *Slaughtering, 14th century. Lund Cathedral.*

hos bagerne på torvet. Hvedebrød var ikke hverdagsmad, men dette velstillede ægtepar har nok kunnet tillade sig at spise brød ved festlige anledninger, hvor der har været dækket op med vegger, eller som de kaldes i dag, strutter (bolle med spidse "ører").

Det fremgår ikke af aftalen fra 1365, om disse fødevarer skulle leveres, som de var, eller i en eller anden grad af forarbejdning. Var der ikke tale om mel, kunne rugen bringes til en af byens mange møller og mod passende vederlag males til mel der. Hvad dyrene angår, kan nogle være leveret nedsaltet eller røget. De kan være blevet slagtet ved ankomsten, eller fru Katrine kan have valgt at have i al fald svinene og fjerkræet gående, som det var almindelig skik og brug dengang. Svinene kunne løbe om i byen og ernære sig ved affald, som dengang blot blev smidt uden for husene, men måske har der til gården i Sankt Mikkels sogn hørt en svinesti, så de krumryggede, slanke og ikke helt ufarlige dyr er blevet holdt inden for gårdens område. Ænderne og hønsene har vel fået lov at leve så længe, at man kunne have glæde af æggene, før dyrene selv måtte lade livet.

Hvad man ud over hvede savner i Esbern Nielsens leverancer til sine svigerforældre er fisk, grønt og frugt. Men nogle ting har de vel også selv skullet sørge for. Fisk har der været let adgang til, både ferskvandsfisk fra de mange søer omkring Roskilde og saltvandsfisk fra fjor-

Kanderne fra Sankt Hans kilde

I 1834 foretog man en oprensning af Sankt Hans kilde. Øvrigheden havde nemlig besluttet, at byens kilder skulle indhegnes og lukkes foroven. Men før dette kunne sættes i værk, ønskede man at rense kilden ordentlig op. En af de interesserede tilskuere til dette arbejde var malermester Ehlers, som åbenbart har haft tid til en lille afstikker fra domkirken, hvor han ellers var beskæftiget på denne tid. Ved oprensningen dukkede mange forskellige genstande op af mudderet, deriblandt de to her afbildede, velbevarede lerkander. De er glaserede og fint dekorerede med pålagte zigzag-lister, bemalede skæl og blomsterrosetter.

Det var malermester Ehlers, der sørgede for at de kom på Nationalmuseet, og fra hans hånd foreligger også en beskrivelse af omstændighederne ved fundet: "Førend Oprensningen befandtes den [kilden] at have en Dybde af 7 Alen, men at være paa den daværende Bund fuld af Mudder og deslige ... Man fandt snart, at i det Mudder, man optog af Kildens Bund laae forskellige Ting, som Tid efter anden vare tabte i Brønden. Naturligviis vare de som laae øverst de yngste, og saaledes de første der optoges, hvilke vare ganske nye Sager; f.Ex Laaget til en Kaffekjedel af Kobber og en Tallerken af Fajance; men ligesom man kom dybere forandredes Formerne og Materien af de fundne Sager gradviis og det endog i den Grad, at de som fandtes dybest nede sikkert have en betydelig Alder og næsten gaac op til den hedenske Tid".

Der blev taget 10 alen mudder op af kilden, som derefter havde en dybde på 17 alen, knap 11 m. Malermesteren skriver om kanderne, at de er "af en aldeles usædvanlig Form, som ganske afviger fra alt, hvad endnu er i Brug eller hvad man kjender fra de senere Tider". På grund af kanderne's usædvanlige klokkeform mente man da også længe, at der var tale om et helt enestående, lokalt produkt. Men i 1974 stødte man i Holbæk på to kander af samme karakteristiske facon, dog noget mindre, og tanken om, at man havde at gøre med en særlig Roskildevare, kunne ikke længere opretholdes.

Hvordan kanderne er endt i kilden, kan man kun gætte på. Måske er de blevet tabt af badstuegæster fra kapitelbadstuen lige overfor. Måske er det et offer til kilden fra en person, hos hvem kristentroen – dengang omkring 1300 – endnu ikke helt havde fordrevet gamle hedenske forestillinger.

den. I sæsonen har man kunnet købe fisken friskfanget, men ellers har man måttet ernære sig af saltet eller tørret fisk. Fastepåbudene betød, at fisk var en meget vigtig ernæringskilde. Dels var mandag og onsdag fastedage, men dertil kom selve fasten, de fyrretyve dage før påske, hvor man ikke måtte spise fjerkræ og pattedyr og egentlig heller ikke, hvad der kom fra disse, altså mælk, smør, ost og æg; men her kunne der fortolkes.

Grøntsager og måske også frugt kan fru Katrine have haft i sin gårdhave. Her har hun dyrket kål, især grønkål, og løg sammen med forskellige krydderurter som timian, løvstikke, peberrod og persille. Ærter og bønner, har hun kunnet få på torvet. Ved en gård som Karl Nielsen og fru Katrines har der nok vokset nogle æbletræer, måske har de fået nogle til udplantning fra en af byens klosterhaver.

Fru Katrine og hendes mand hørte til i de øverste lag. Hos de mindre velstillede var kosten hverken så varieret eller rigelig.

PERSONLIG HYGIEJNE. BADSTUER

Den almindelige hygiejniske tilstand i byen var dårlig i middelalderen. Af bestemmelser i stadsretten fremgår det, at det ikke var ualmindeligt, at affald af alle slags blev smidt ud på gaden til gene for borgerne, men til glæde for byens svin, som nok kunne finde sig til en lækkerbidsken der. Mus, rotter og andre endnu mindre, men lige så ubehagelige smådyr trivedes. Til gengæld ser det ud til,

Scene fra badstue. Ovn i baggrunden varmer rummet op. Manden til venstre er ved at væde en gren, som han vil slå sig med. Personen til højre har fået kopper (kohorn) sat på ryggen og forfrisker sig med øl eller vin af et forsvarligt drikkehorn. Fra Olaus Magnus, 1555.

Bath, illustration from the 16th century.

at borgerne var omhyggelige med deres personlige hygiejne. Herom vidner badstuernes udbredelse, og netop Roskildes mange kilder må have dannet et godt udgangspunkt for opførelsen af badstuer. I datidens dokumenter kan man støde på ejendomme med privat badstue, som Klaus Gyncekesens gård, hvor der omtales en badstue i 1335. Nogle gejstlige institutioner ejede også badstuer, som Sankt Agnes kloster, hvis badstue i begyndelsen af århundredet lå på hjørnet af Snæversti og Algade.

Den største badstue var nok den, der tilhørte domkapitlet. Den lå bekvemt i nærheden af de mange kannike-residenser, som fandtes nord for domkirken omkring Sankt Hans kirke. Badstuen lå ved Tuttestis vestside og fik vand fra Sankt Hans kilde lige overfor. Her kunne kannikkerne modtage den legemlige renselse, men der har nok også – mod betaling – ind imellem været adgang for almindelige mennesker. Formentlig var det også kapitlets badstue, der blev benyttet til de såkaldte sjælebade. Det var betegnelsen for en testamentarisk gave i form af badstuebade, som blev skænket til katedralskolens peblinge eller andre af byens fattige. Giveren sikrede sig en løn i himmelen, mens modtageren hvert år på hans dødsdag og på særlige helligdage kunne glæde sig over et gratis besøg i badstuen.

Badstuernes vigtigste funktion var dampbadet. Et rum blev varmet op og fyldt med vanddamp ved, at der blev hældt vand på glohede sten. Dampens effekt kunne yderligere øges ved, at man gned sig med lud, slog sig selv eller fik andre til at slå sig med birkeris. På den måde kom man til at svede godt igennem og fik de usunde væsker drevet ud. Som afslutning blev man frisket op med et iskoldt bad, hvis man da ikke kunne komme ud og rulle sig i sneen.

Badstuens personale kunne dog også byde på andet; man kunne få ordnet sit hår eller sine ligtorne, få behandlet mindre sår, blive åreladet eller kopsat. Åreladning og kopsætning blev foretaget af badskæreren, der her var lige ved at bevæge sig ind på bartskærers område, den sidste var byens autoriserede læge. Men når man alligevel var ved at få det onde ud, kunne man ligeså godt med det samme blive lænset for det overskydende blod, som man dengang forestillede sig, at det var sundt

Kapitlets badstue

at komme af med. Badskæreren skar små rids i huden, og små krukker, kopper, der var varmet godt op, blev presset mod stedet. Efterhånden som koppen afkøledes satte den sig fast på huden, og blodet blev suget ud.

Til denne blanding af frisørsalon og lettere sygepleje kom de mere fornøjelige foreteelser. Den megen sveden og åreladning gav en vældig tørst, og et ordentlig krus øl var en god afslutning på badet. Nogle steder udviklede badstuerne sig til forlystelsessteder – især for herrerne – med druk, terningspil og lette damer. Et sådant leben har dog nok i al fald ikke officielt fundet sted i kapitelbadstuen. Om mænd og kvinder har badet sammen eller hver for sig i byens badstuer, ved vi ikke. I Flensborg blev der i 1295 indført den bestemmelse, at mænd badede på visse dage, kvinder på andre. Da det var almindeligt, at en hel husstand om aftenen klædte sig helt nøgne, før de gik i seng, er det imidlertid meget tænkeligt, at kvinder og mænd også gik i bad sammen, ja, at hele familien badede sammen. Det var først senere, efter at syfilisen i hælene på Amerikas opdagelse kom til Europa, at middelalderens offentlige badstuer forsvandt.

GYNCEKE GYNCELINSEN OG HANS SLÆGT

Det er ikke meget vi kender til enkeltpersoner fra 1300-tallets Roskilde. Dog findes der en familie, hvis medlemmer gang på gang dukker frem i datidens skriftlige kilder. Det drejer sig om Gyncekeslægten (senere Mule). Slægten stammer oprindelig fra Rügen, men havde på dette tidspunkt allerede længe har boet i Roskilde.

Borgeren Gyncelin havde to sønner, Klaus der døde i 1335, og Gynceke, hvis navn vi jævnligt støder på i tiden mellem 1329 og 1362. Gynceke Gyncelinsen optræder ofte med tilnavnet den Ældre for at forhindre forveksling med nevøen, Gynceke Klausen, Gynceke den Yngre.

Gynceke den Ældre ejede gården Falkendal, der lå i Sankt Peders sogn lige øst for byen. Første gang vi støder på ham er i 1329, da det på Roskilde byting bevidnes, at han har skødet sin ager, som han kaldes Vindebo have, til Sankt Agnes kloster. Haven, som han har arvet efter sin far, ligger mellem adelvejen ved dette kloster og

sortebrødrenes mølle; og den tilskødes søstrene med alle sine tilliggender, agre, enge og abildgård samt med vandløb til og fra den. Det drejer sig formentlig om et område, der i dag mod nord afgrænses af Sankt Agneshusene og mod syd af Kobbermøllen.

Gynceke må have været en betroet mand i byen. Det fremgår blandt andet af, at hans navn – og segl – findes på en stribe dokumenter om ejendomshandler, hvor han er blandt vidnerne. Også uden for byen var der imidlertid bud efter Gynceke. I august 1343 var han således som den eneste borger medunderskriver på den fredsslutning, der fandt sted i Helsingborg mellem Valdemar Atterdag og den svenske kong Magnus.

Hans anseelse gav sig også andre udtryk. I en periode omkring 1335 var han oldermand for det fornemste af byens gilder, Sankt Knudsgildet. Dertil kom, at Gynceke den Ældre i 1349 nævnes som byens borgmester. Atter i 1356 ved vi, at han er indehaver af borgmesterembedet, og samme år kunne han desuden underskrive sig som væbner.

Muligvis var det hans fremtrædende position i byen, der i 1345 medførte, at han sammen med tre andre måtte påtage sig at stifte et alter i domkirken. Nogen tid før var en mand ved navn Ivar Jensen blevet myrdet af en vis Niels Thyrgersen. Da drabsmanden imidlertid var død forpligtede fire personer sig til at sone hans bøde. De fire var Niels Thyrgersens "broder", Lars Nielsen Todde, abbed Skjalm i Æbelholt samt de to Roskildeborgere Niels Friis og Gynceke Gyncelinsen. De fire skulle sørge for messebøger, messeklæder og andet, og de skulle forsyne alteret med jordegods. Desuden skulle de også besøge helgenernes grave for den dræbte Ivars synders skyld. Ved forhandlinger lykkedes det de fire at få kravene sat lidt ned, men alteret blev stiftet og kendes fra 1348 som Sankt Vilhelms alter.

Hvorfor netop disse fire kom til at sone mordet på Niels Thyrgersen fremgår ingen steder; forklaringen må hentes i ordet "broder". Sandsynligvis var nemlig såvel drabsmanden som de fire mænd medlemmer af samme gildesammenslutning, hvor man netop som brødre påtog sig forpligtelser over for hinanden. I dette tilfælde måtte der vel være tale om Knudsgildet.

Sidste gang vi hører noget til Gynceke den Ældre er i juni 1362. Da får han sammen med en kannik og en vikar fra domkirken bemyndigelse til at afgøre en strid om nogle jorder i Roskilde og Holbæk. Inden 1381 er han død.

Gyncekes bror Klaus var lige som sin bror en velstående mand. Han døde allerede i 1335, men havde inden da i sit testamente overdraget Sankt Clara kloster ikke mindre end seks boder i Holbæk. Til gengæld forpligtede søstrene sig til at højtideligholde hans årtid i deres eget kloster, men også at sørge for at den blev holdt i gråbrødreklostret i Roskilde, hvor han skulle begravnes.

Flere af slægtens andre medlemmer, deriblandt Gynceke Klausen den Yngre, hans hustru Katrine og hans svoger Jacob Gudmundsen er allerede tidligere blevet omtalt som indehavere af forskellige ejendomme i byen. Men det er også fremgået, at den velstående familie ejede en del jordegods uden for Roskilde. Gyncekeslægten repræsenterede som borgere byens overklasse og som væbnere, Mule af Falkendal, landadclens lavere rang.

Gyncelin Gyncekesens segl med to korslagte ørnekløer, fra tidsrummet 1365-80.
A Roskilde citizen's seal, 14th century.

BORGERLIGE SEGL.

Gynceke af Falkendals slægt påkalder sig imidlertid også interesse derved, at indtil flere af medlemmernes segl er bevaret. Disse segl er ydermere blandt de ældste borgerlige segl i Danmark.

Som det allerede er påvist, var Roskilde i middelalderen et centrum for kunsthåndværkere af alle slags. Seglstikkere eller gravører har heller ikke manglet. Ved udgravninger er der fundet forskelligt affald fra et sådant værksted, et ufuldendt signet med en siddende biskopelig figur samt en meget fin øvelsesplade for en seglstikker med fremstillinger blandt andet af en engel og en løve.

Omkring midten af 1300-tallet kan man påvise et værksted, der har leveret signeter til Gynceke og hans slægt. Værkstedets kendetegn er, at det skærer bogstaver af en karakteristisk, fliget form. Det ældste segl med denne type bogstaver tilhører Gynceke Klausen (den Yngre) og er fra 1335; også hans hustru Katrine, der senere blev gift

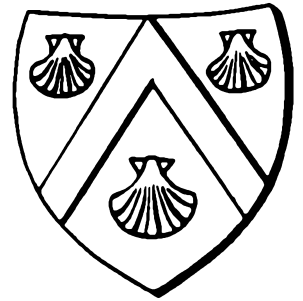
med Karl Nielsen, førte ikke overraskende tilsvarende segl. I 1365 havde desuden Gynceke den Yngres svoger, Jacob Gudmundsen, et segl, der var stukket i dette værksted. Det modtog også bestillinger fra den anden gren af familien, den der sad på Falkendal. Her har vi fra 1356 bevaret Gynceke den Ældres segl med to korslagte ørnekløer, og fra 1365-80 hans søn Gyncelin Gyncekesens segl.

I det hele er der fra Roskilde bevaret påfaldende mange segl tilhørende folk, der underskriver sig "cives", borger. Således er det ældste borgerlige segl, vi overhovedet kender til i Danmark, her fra byen. Det hænger under et dokument fra 1277 og tilhører borgeren Trued Romildsen. I alt kendes der fra 1300-tallets Roskilde 17 borgerlige våbenmærker. Heraf tilhører mere end en tredjedel Gyncekeslægten.

Omkring 1340 dukker der segl op med en ny type udsmykning, nemlig bomærker. Blandt de første indehavere af disse segl finder vi Gerlak Frie, der ejede nogle boder på Skomagergades nordside, og senere Mogens Pedersen Lang, der i århundredets sidste halvdel var rådmand og borgmester i byen. Fra dette århundrede er der i Roskilde bevaret 25 forskellige segl med bomærker.

Når der overhovedet er bevaret så mange segl fra denne tid, hænger det sammen med, at der skete en ændring i bystyrets karakter. Tidligere havde byfogden egenmægtigt afgjort en række sager; men i løbet af århundredet konsoliderede borgerne deres magt med byråd og borgmester, og mange borgere optrådte som vidner på sager, som blev behandlet på bytinget. Deres segl er bevaret som vedhæng på disse dokumenter.

Den fremvoksende borgerstand kunne rent konkret manifestere sig ved at forsegle deres dokumenter med smukt graverede signeter, udført af tidens bedste gravører. Blandt andet på denne måde kunne Roskildes borgerne nyde godt af de muligheder, som gejstlighedens tilstedeværelse i byen havde skabt.

Trued Romildsens segl. Våbenmærket består af en sparre ledsaget af tre Ibsskaller.

A Roskilde citizen's seal, 13th century.

Tiderne skifter 1400-1536

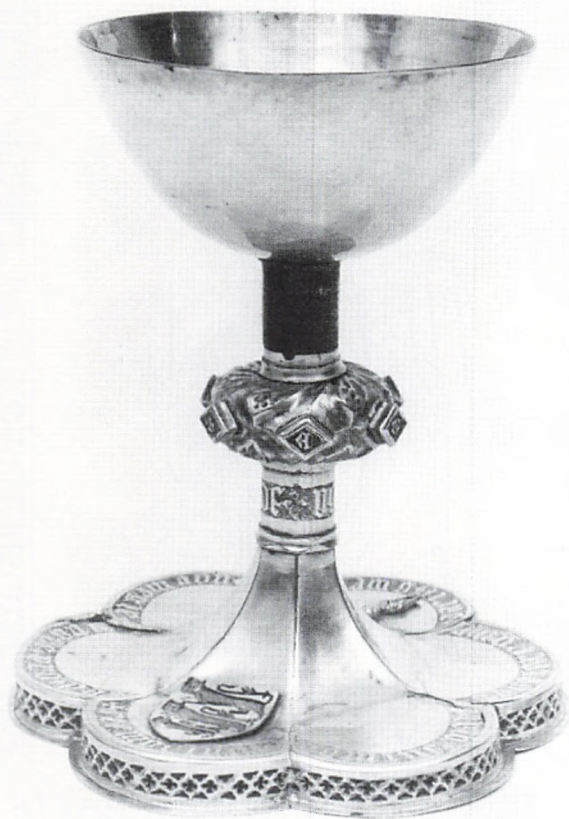
af Vivian Etling

"Roskildekirkens forfald"

DEN STØRSTE KIRKEFEST NOGENSINDE

I den periode, hvor den berømte Peder Jensen Lodehat var biskop i Roskilde (1395-1416), eksisterede det bedst tænkelige forhold mellem kongemagten og bispedømmet. Bispem var nemlig dronning Margrethes nærmeste rådgiver og mangeårige ven, som gennem en lang række år havde været med til at forme landets politik, blandt andet ved stiftelsen af Kalmarunionen.

Da dronning Margrethe blev gravlagt i Roskilde domkirke i 1413, blev det fejret med en stor kirkefest, hvor kongeparret skænkede prydelser til alle domkirkens altre. Denne forgyldte kalk, der senere havde i Krønge kirke på Lolland, stammer sikkert fra den store kirkefest. Den latinske indskrift lyder: "Mindegave for fru Margrethe, Danmarks, Sveriges og Norges dronning. Bed for hende".

Gilt chalice, presumably from Roskilde Cathedral.

Roskilde bispestol var omkring 1400 en af de mægtigste i landet med omfattende godsbesiddelser. En af de mest omstridte besiddelser var slottet og byen København, som kongemagten nærrede et stadigt større ønske om at overtage, efterhånden som byens betydning voksede. Allerede i 1350 havde Valdemar Atterdag presset

Et usædvanligt levende billede af den dynamiske biskop Peder Jensen Lodehat findes på hans gravsten, der nu ligger i koromgangen. Bispem, der døde i 1416, var dromning Margrethes nære ven og rådgi-
ver.

The tombstone of Bishop Peder Jensen Lodehat.

bispen og domkapitlet til at overlade sig Københavns slot og by i bispens levetid (Henrik Geertsen døde 1368), men kongen havde siden "glemt" aftalen. Først ved Valdemar Atterdags død i 1375 kom København tilbage til bispestolen, og dronning Margrethe betalte en skadeserstatning. I Peder Jensen Lodehats bispeperiode var der dog ingen stridigheder med kongemagten, og i 1403 stadfæstede dronning Margrethe og Erik af Pommern alle Roskilde bispestols gamle privilegier og rettigheder.

I 1405 stiftede bispen et kapel i domkirken til ære for Sankt Sigfrid og alle helgener. Kapellet var indrettet i det nordre tårnrum, men blev i 1644 ryddet i forbindelse med etableringen af et gravkapel for Trolleslægten. Bispeborgen Gjorslev på Stevns er et andet vidnesbyrd om Peder Jensen Lodehats virke. Det store firfløjede anlæg er bygget over en grundplan som et latinsk kors. Midt i korsskæringen knejser det 25 m høje, firkantede centraltårn med en Mariafigur på østfacaden. I dag er bispeborgen et af de bedst bevarede middelalderlige borganlæg i Danmark.

Da dronning Margrethe døde i 1412 blev hun begravet i Sorø kloster, således som også hendes fader, Valdemar Atterdag, og hendes søn, Oluf, var blevet det. Peder Jensen Lodehat var imidlertid meget utilfreds med denne ordning. Med Erik af Pommern som uundværlig støtte ville han gøre Roskilde til den nordiske unions kirkelige centrum, og hvad var da mere oplagt end at lade dronning Margrethe, Kalmarunionens skaber, være centrum for den kongelige gravkult? Roskildebispen var jo en handlingens mand, så allerede i sommeren 1413 drog han til Sorø kloster, hvor han "næsten med vold mod munkene" tog dronningens jordiske rester og førte dem til Roskilde. I Sorø var munkene naturligvis rasende, men de kunne intet gøre mod kongen og den mægtige Roskildebisp.

Den 4. juli 1413 blev dronning Margrethes gravlæggelse i Roskilde domkirke fejret med den største kirkefest, der nogen sinde er blevet afholdt herhjemme. Ifølge en samtidig tysk krønikeskriver blev der holdt dødsmesser ved kirkens 50 altre, og Erik af Pommern og dronning Philippa skænkede hvert enkelt alter "en gylden prydelse" og en dug af gyldenstykke eller silkevævning fra

Damaskus. I dag er der stadig bevaret fem forgyldte alterkalke fra denne begivenhed med indskrift til minde om dronning Margrethe. Kalkene var efter Reformationen blevet spredt til små landsbykirker rundt om i landet og er først i nyere tid blevet bestemt som hidrørende fra den store kirkefest.

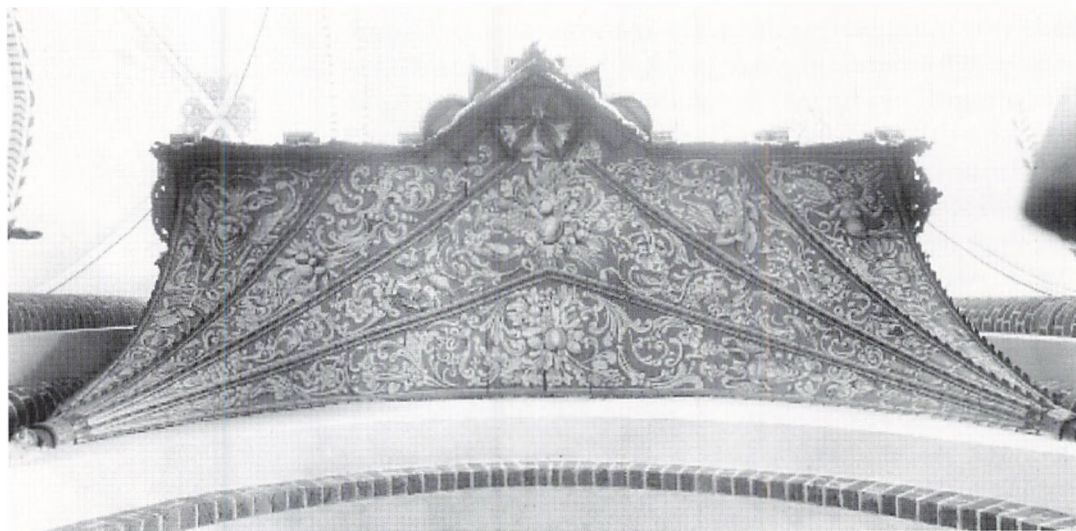
Kun tre år efter døde Peder Jensen Lodehat efter et langt og dramatisk liv. Han blev gravsat i Sankt Sigfrids kapel under en pragtfuld gravsten med et karakterfuldt billede af bispem i fuldt ornat. Da kapellet blev ryddet i 1644, fandt man bispens lig iført sit bispeskrud og med bispestaven ved siden. Desværre blev intet bevaret af dette gravudstyr, men selve gravstenen blev flyttet til koromgangen, hvor den endnu ligger.

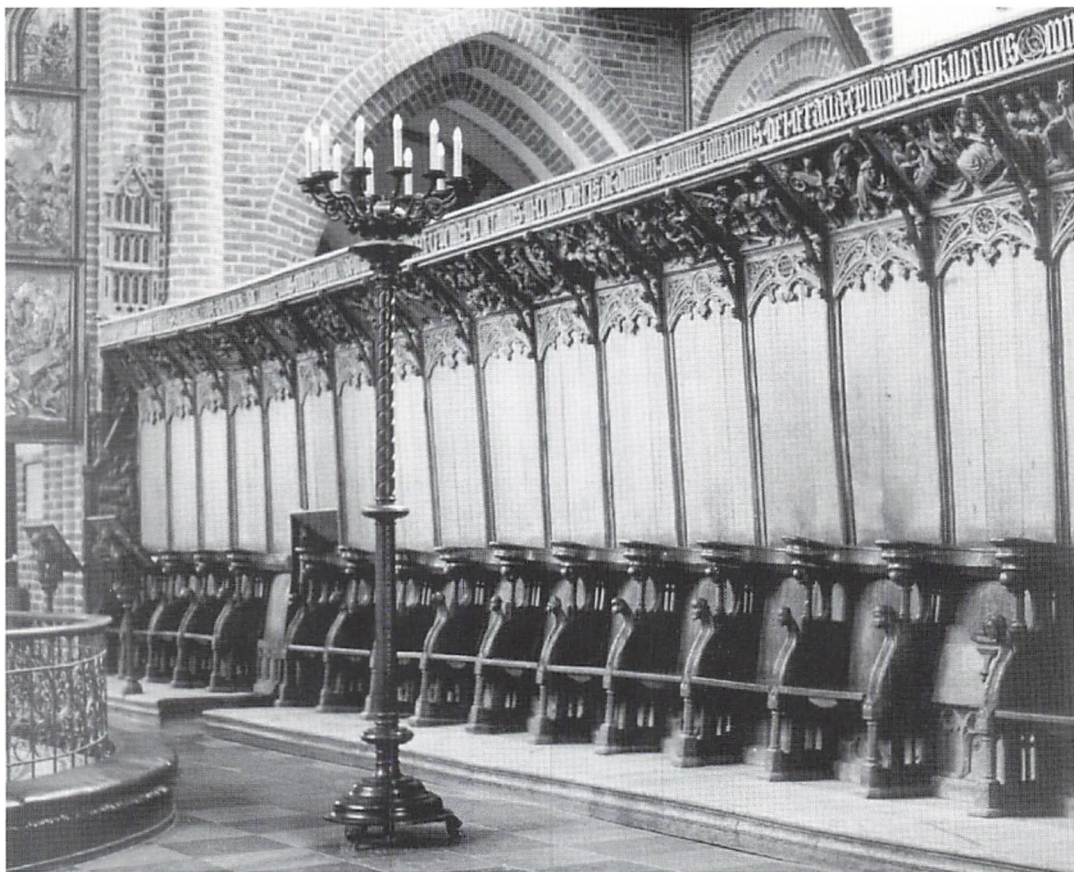
Undersiden af den store orgelbygning i Roskilde domkirke blev undersøgt i forbindelse med restaureringen af orglet i 1988. Det viste sig da, at undersidens stjernehvælv og orglets syv bærebjælker af egetræ kunne dateres helt tilbage til 1423 ved hjælp af årringsdatering. Domkirken har åbenbart halt et stort orgel allerede på dette tidspunkt.

Parts from the organ of the cathedral from 1423.

ROSKILDEBISPEN MISTER KØBENHAVN

Peder Jensen Lodehats efterfølger på Roskilde bispestol blev hans brodersøn Jens Andersen Lodehat, men inden bispevalget havde kongen planlagt et kup, der skulle sikre København for kongemagten. Planen har sikkert været lagt lang tid i forvejen, men respekten for den gamle bisp havde hidtil afholdt kongen fra at iværksætte den. Nu benyttede kongen sig af bispevakancen til at bemægtige sig ejendomsretten til København. Knap 14 dage efter bispens død afholdtes et møde mellem kon-

gen og domkapitlet i Roskilde. Desuden var en række gejstlige og verdslige stormænd til stede, heriblandt ærkebisperne af Lund og Uppsala, fire bisper, en provst og seks riddere.

Vi kender forløbet af det dramatiske møde fra kapitlets referat dateret den 5. november 1416. Kongen havde hævdet, at København aldrig skulle have været returneret til bispestolen ved Valdemar Atterdags død i 1375, eftersom den retmæssigt tilhørte kronen. Denne påstand kunne kapitlet afvise direkte med henvisning til de gamle dokumenter, som klart dokumenterede ejendomsretten til byen og slottet København. Erik af Pomern foreslog herefter at afgøre striden ved en verdslig domstol, og indtil en afgørelse var nået, skulle Københavns slot deponeres hos en biskop fra rigsrådet. Dette forslag afviste kapitlet imidlertid, for hos kannikkerne var der ingen gnist af tvivl om bispestolens ret. At over-

Korstolene i Roskilde domkirke blev opsat i 1420 på bestilling af biskop Jens Andersen Lodehat. De oprindelig 48 sæder var forbeholdt domkapitlets kannikker under tidebønnerne.

Choir stalls, 1420. Roskilde Cathedral.

lade afgørelsen til en domstol bestående af medlemmer fra rigsrådet, ville være en højst betænkelig affære.

Kongen blev rasende over dette svar. Han gik nu over til direkte pression og udtalte: "Hvis I vægrer jer ved at overlade mig det nævnte slot eller at deponere det i de herrers hænder, som jeg bestemmer, vil jeg straks konfiskere alt gods og løsøre, der tilhører og henhører under Roskildebispens bord og under hele kapitlet".

Over for en sådan trussel turde kapitlet ikke andet end at gå ind på kongens betingelser. Det blev bestemt, at overenskomsten skulle udfærdiges i to eksemplarer, et til kongen og et til kapitlet. Beseglingen af overenskomsten kunne dog først ske efter nogle dage, når dokumenterne var behørigt udformede. Kannikkernes bitterhed mod kongen har været stor, og den triste erkendelse af deres egen manglende handlekraft har ikke gjort sagen bedre. I dagene efter mødet blev alle muligheder for at undgå overenskomsten vendt og drejet, og kannikerne besluttede at holde en hemmelig konference for at drøfte sagen til bunds. Tidligt om morgenen torsdag den 5.

Til korstolene hører fire læsepulte, der er udsmykket med evangelisternes symboler: løven, oxen, ørnen og englen. Den venlige løve er evangelisten Marcus' symbol.
Lectern, 1420. Roskilde Cathedral.

november 1416 mødtes kannikkerne i kapitelhusets forsamlingsstue. Til stede var kapitlets formand, dekanen Laurids Jensen, provsten Christian Hemmingsen, ærke-
deggen Niels Bille, kantoren Hans Brynnekesen og 20
menige kannikker, heriblandt den gamle Jakob Jensen,
der havde været kannik i Roskilde siden 1367.

Dekanen Laurids Jensen åbnede mødet med en gen-
nemgang af sagen og en klargøring af kapitlets hidtidige
holdning og optræden. Herefter erklærede alle de tilste-
deværende i et højtideligt opsat dokument, at "de meget
imod deres vilje og alene på grund af frygt, som kan
påkomme selv en karakterfast mand, og som kong Erik
af Danmark, Norge og Sverige mod al retfærdighed
havde indjaget dem", havde deponeret København. Her-
efter blev kongens trussel om konfiskationen af bispestolen
og kapitlets samlede ejendomme refereret.

Formålet med dette hemmelige dokument har sikkert
været dobbelt, dels måtte kapitlet stå sammen om beslut-
ningen, når der ikke var nogen biskop, dels kunne fæl-
leserklæringen muligvis bruges til over for paven at do-
kumentere, at afståelsen af København skete under
tvang.

Hvorom alting er blev beslutningen uigenkaldelig.
Den 19. februar 1417 kvitterede Erik af Pommern for
modtagelsen af København. Slottet og byen gik over på
kronens hænder, selv om kongemagtens tvivlsomme
ejendomsret gang på gang blev trukket frem af skiftende
bisper. København var tabt for bispestolen.

Den ny Roskildebisp blev valgt af kapitlet nogle få dage
efter det hemmelige møde i kapitelsalen. Det blev som
nævnt Jens Andersen Lodehat, en brodersøn til den for-
rige bisp. Han havde været kannik i Roskilde i 20 år og
opnåede et glimrende forhold til kongemagten på trods
af stridighederne om København. I en lang række år var
han således Danmarks riges øverste kansler og ledsagede
blandt andet kongen under en del af hans store uden-
landsrejse i 1423. I domkirken stiftede Jens Andersen
Lodehat et kapel for de 10.000 riddere, og det var her han
valgte sit sidste hvilested. Kapellet lå i kirkens vestende,
men blev nedrevet i 1868. I hans bispetid foretoges desu-
den en ombygning af domkirkens korparti, hvorved kan-
nikekoret blev udvidet og et nyt lektorium rejstes.

Dronning Margrethes sarkofag blev i 1423 opsat i domkirkenes kor. Dronningens alabastfigur er velbevaret, men selve sarkofagen er derimod en rekonstruktion fra 1912 på grundlag af fragmenter af den oprindelige udsmykning. Den inderste kiste med dronningens jordiske rester har aldrig været åbnet.

Queen Margrethe's sarcophagus, 1423, partly restored 1912. Roskilde Cathedral.

Korstolene i kannikekoret blev fuldført i 1420, og størsteparten er stadig bevaret. De er skåret i egetræ og består af i alt 44 sæder (af oprindelig 48) med høje rygpaneler. Øverst krones korstolene med en let udhældende baldakin, smykket med udskårne relieffer og en lang løbende indskrift. Her bekendtgør Jens Andersen Lodehat, at han til ære for Den Hellige Treenighed og domkirkens skytshelgen, pave Lucius, har fuldført dette kor i 1420 "til frelse for sjælene af hans højt berømmelige dronning, fru Margrethe, hele den gejstlige stands vel-ynderinde, som her ligger begravet, samt af hans højtelskede farbroder, hr. biskop Peder, hans forgænger i ærværdig ihukommelse. Thi medens denne dronning regerede var der overalt held og lykke for rigernes indbyggere. Held derfor for hende og held for enhver, som skulle ønske os held".

ET PRAGTFULDT GRAVMÆLE

Samtidig med udførelsen af korstolene blev der arbejdet på en pragtfuld sarkofag til dronning Margrethe. Den skulle placeres på hæderspladsen i korpartiets midte, og her står den stadig. I 1423 var sarkofagen færdig, og den blev et monument over unionstidens kongstanke. Oven på den store tumba af gråsort, belgisk marmor ligger dronningens gravstatue i hvid alabast. Den pragtfulde skulptur viser dronningen i en elegant tætsiddende kjole i fransk stil med blottede skuldre og et stort bælte om livet, hvorfra der efter tidens mode hænger store bjælder i lange kæder. Hovedet viser et smukt karakterfuldt kvindeansigt med hårbukler over ørene, men det er snarere et idealbillede af en 30-årig kvinde end et portræt af den aldrende unionsdronning. Margrethe var knap 60 år, da hun døde. Figuren ligger på selve sarkofagen, men er i virkeligheden fremslillet, som om dronningen var stående. Klædedragtens folder falder ned om figuren og fremhæver det monumentale.

Desværre er størstedelen af udsmykningen på sarkofagen gået tabt i tidens løb, og af de oprindelige alabastrelietter og gotiske nichefigurer er nu kun fragmenter tilbage. Den nuværende udsmykning er udført i 1912 af billedhuggerne F. G. Hertzog og Carl Aarsleff på grund-

lag af de bevarede relieffragmenter. Den 164,5 cm høje statue af dronningen er derimod velbevaret, selv om næsetippen og enkelte fingerled på figuren er restaureret. Kronen er et arbejde fra 1500-tallet, men har uden tvivl afløst en tidligere krone af gotisk form.

Gravmælet er et hovedværk inden for 1400-tallets kunst, men desværre kender vi ikke billedhuggerens navn. Stilen peger hen på fransk og nederlandsk kunst, så måske skal vi forestille os, at Erik af Pommern har bestilt monumentet ved et udenlandsk værksted. Det bedste af det bedste skulle det være, og indskriften på sarkofagen vidner om kongens varme følelser for den afdøde unionsdronning: "Da hele eftertiden ikke formår at hædre hende, som hun fortjener det, er dette mindesmærke oprejst til hendes mindelse på bekostning af den høje fyrste, nu regerende kong Erik, år 1423".

DOMKIRKEN BRÆNDER – FOR ANDEN GANG

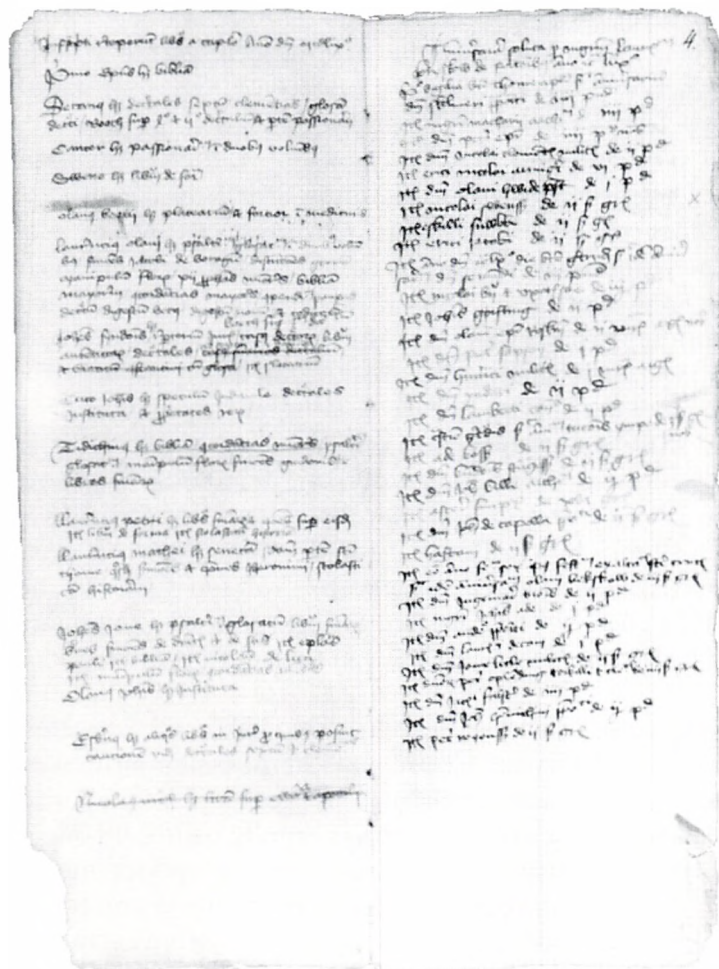
Jens Andersen Lodehat døde 1431, og blev begravet i de 10.000 ridders kapel under en mægtig gravsten (307 x 179 cm) med et relief af bispem i fuldt ornat. Graven blev senere flyttet, og stenen udslebet for at genanvendes af en købmandsfamilie i Roskilde.

Hans efterfølger på Roskilde bispestol blev Jens Pedersen Jernskæg. I hans bispetid indtraf en katastrofe, da domkirken i foråret 1443 brændte for anden gang. Den samtidige *Liber Daticus* (Roskildes gavebog – en slags kalender for de kirkelige handlinger) beretter om ulykken: "Den 14. maj 1443 brændte Roskilde kirke med klokker og tårne, tillige med alle kannikerresidenserne med undtagelse af tre, ligeledes alle residenser, tilhørende de evige vikarer, samt størstedelen af hele Roskilde by".

Omfanget af katastrofen kan stadig spores. Da man i 1904 skulle indbygge en ny trappe i sakristiet, opdagede man, at fylden mellem hvælvene og det øvre stokværks munkestensgulv indeholdt tusinder af glasskår fra farvestrålende glasmalerier. Uden tvivl er vinduerne blevet sprængt ved branden i 1443, og under det senere rydningsarbejde er skårene smidt ud over hvælvene.

For at hjælpe med fremskaffelsen af det store pengebeløb til restaureringen af kirken blev der den 28. juni

1443 udstedt et afladsbrev. Biskopperne i Ribe, Århus, Børglum, Oslo, Viborg og Odense lovede 40 dages aflad til alle, der ville hjælpe enten med bønner eller almisser, for "ligesom vandet slukker ilden, således ophæver også almissen synden". Afladsbrevet beskriver ødelæggelserne detaljeret: "Kirkens blytag og tagene af tårnene, der støder op til kirken, og alle dennes trækonstruktioner er fuldstændig brændt, og også nogle hvælvinger er styrtet sammen, idet nogle fuldstændig smeltede ved den voldsomme hede, andre brød sammen på grund af mangfoldige revner". Arbejdet med restaureringen og genopbygningen af kirken varede i 21 år, og først i 1464 kunne domkirken genindvies.

Domkirken og domkapitlets store bibliotek med uerstattelige bøger og håndskrifter blev ødelagt ved Reformationen. Der er imidlertid bevaret to lister over bogudlånere i 1459 og i 1460, som kan give et lille indtryk af bogbestanden. Her opregnes en lang række bøger inden for teologi, filosofi, jura og medicin.
Catalogue of books lent from the cathedral's lost library in 1459 and 1460.

Jens Pedersen Jernskæg døde 1448, og som hans efterfølger på bispestolen valgte kapitlet Oluf Daa. Han havde i mange år været kannik i Roskilde, havde studeret ved Erfurt universitet og blev siden provst i Roskilde. Som biskop stiftede han de 12 apostles alter ved kirkens vestende, og her foran blev han begravet i 1461.

FRA KONGSGÅRD TIL PRÆSTEBOLIG

Kongsgården i Roskilde, der lå lige vest for domkirken, blev opgivet som residens kort efter 1400. Bygningerne blev revet ned, og pladsen fyldtes med møg og skarn indtil 1455, hvor Christian 1. skænkede grunden til Helligtrekongers alter i domkirken. I gavebrevet bliver der givet en god beskrivelse af grundens beliggenhed: "Vor og kronens jord og grund, beliggende vest for førnævnte Sankt Lucii kirke i Roskilde, som kaldes kongsgården, nord for Sømme herredsting, hvor man nu plejer at køre møg og træsk op". Det er første gang, der gives en beskrivelse af kongsgårdens beliggenhed.

Baggrunden for kongens gavebrev kender vi fra en senere nedskrevet beretning af præsten ved Helligtrekongers alter, Bo Madsen. Han kom fra Ribe, havde studeret i Erfurt og var nu alterpræst ved domkirken. Bo Madsen havde længe haft lyst til at opføre en embedsbolig på det attraktive sted, hvor kongsgården havde ligget. Til sidst besluttede han sig til at spørge kongen selv, og lejligheden bød sig en langfredag, hvor kongen opholdt sig i Roskilde. Gennem domprovsten Oluf Mortensen, der senere blev biskop i Roskilde, samt ridderen Johan Oxø, fik Bo Madsen tiltræde for kongen. Mødet fandt sted i en have syd for domkirkegården, og kongen gav snart sin tilladelse. Præsten skrev triumferende:

"Da pladsen således var min, og jeg havde det besejlede brev på den, frydede jeg mig af mit inderste hjerte, skønt flere af mine venner mente, at glæden just ikke kunne være synderlig stor. Pladsen var nemlig på hin tid øde og uskikket til byggegrund, fordi den var opfyldt med et vældigt bjerg af møg og skarn, hidført alle vegne fra, fra gader og stræder og fra præstemænds og borgermænds gårde. En spottefugl sagde: "Ikke ville jeg rejse mig for

en sådan byggeplads, hvis jeg lå godt". En anden sagde: "Jeg brød mig ikke om den, om jeg så kunne få den gratis". Atter en anden værdsatte den til 1 hvid eller 1 penning. Jeg lod mig ikke røre af sligt, men skred med kraft til at rydde pladsen. En dag inden for de første tre måneder lejede jeg over 40 arbejdere og udelukkende vogne til tospand. Klerke, præster og munke stimlede sammen for at se på, hvad der foregik, og enhver af dem kastede deres kapper og arbejdede med, så længe han kunne. På denne dag foreslog knapt tre tønner øl, de tømtes til bunden. De øvrige dage i forsommeren lejede jeg en dag to, en anden dag tre arbejdere. Men hvor meget arbejde, der er udført, og hvor store bekostninger jeg har haft for at få pladsen ryddet, kan jeg ikke let sige. Thi fem år igennem har jeg tit og mange gange med de unge mennesker, jeg opdrog, brugt fritimerne til at arbejde ved hjælp af hjulbøre, så sveden perlede.

Men i det derpå følgende år byggede jeg det store hus med to indgange og syv bjælkerum, til hvilket jeg senere hen føjede den toloftsbygning mod øst og en køkkenbygning som tilbygning mod nord. Dernæst byggede jeg fire boder mod vest til at leje ud til andre. Endelig byggede jeg bryggers og bagers med delvis muret kælder og til sidst staldbygning imod øst".

Bo Madsens hus endte tilsyneladende med at blive en stor og imponerende præstersidens, der rigeligt vejede op for det store arbejde og de mange omkostninger. Forbruget af øl på den store "rydningsdag" tiltvinger sig respekt – tre tønner øl svarer til omkring 1000 flasker, så folkene må have svedt grundigt under arbejdet. Et usædvanlig livagtigt billede af Roskilde en sommerdag i 1455.

Senere blev Bo Madsen prior for alterpræsterne ved domkirken, de såkaldte evige vikarer, som talte omkring 30 personer.

EN DRONNING I ROSKILDE

Efter nedrivningen af kongsgården i Roskilde havde kronen ikke mere residens i selve byen, for Haraldsborg lå jo uden for voldene. Det skulle dog snart vise sig, at der stadig var behov for passende bolig til det kongelige

herskab. Da Dorothea af Brandenburg i 1445 blev gift med Christoffer af Bayern fik hun som livgeding overdraget blandt andet Roskilde by og Haraldsborg slot og len med alle rettigheder og indtægter. Fire år senere blev bestemmelserne gentaget ved enkedronningens bryllup med den ny konge, Christian 1. Livgeding var en slags underhold i form af penge eller jordegods, som en dronning blev tildelt ved brylluppet. Som regel fungerede livgedinget som en slags enkepension, men i dronning Dorotheas tilfælde blev det anderledes. Hun indgik aktivt i styrelsen af sit livgeding, og Roskilde blev tilsyneladende et af hendes foretrukne opholdssteder.

I 1456 solgte forstanderen for Sankt Jørgensgården, Asser Nielsen, en gård i Sankt Ibs sogn, kaldet Nørregården, med hus, jord og abildgård til dronning Dorothea. Skødet blev to måneder senere bekræftet på Roskilde byting under overværelse af byfoged, borgmester og rådmænd. På dronningens vegne mødte lensmanden på Haraldsborg, Jep Jensen. Nørregården har formentlig fungeret som en slags avlsgård, for dronningens høje stand har krævet et ganske anderledes logi. Når hun besøgte Roskilde, boede hun i ærkedegnens prægtige residens lige syd for domkirken, på hjørnet af Fondens Bro og domkirkegården. I efteråret 1475 fik dronningen overladt ærkedegneboligen for livstid med dens lade, ladegård og kålgård "foruden det lange gadehus med sine boder ved Fundersbro". Efter dronningens død skulle gården dog gå tilbage til domkirken.

Senere valgte dronningen at bo i den ejendom, kaldet dronninggården, som hun lod opføre på hjørnet af Algade og Sankt Peders Stræde. Det har været en anelig ejendom på op mod 3000 m² med "huse, våninger og gårdsrum". Det ved vi fra salget af gården i 1538, hvor Christian 3. overdrog Dronninggården i Roskilde til byfogden.

Dronning Dorothea var i øvrigt en særdeles handlekraftig dame med en veludviklet sans for økonomi og politik. I Roskilde tog hun energisk fat på sagerne. Den 15. februar 1476 pålagde hun strengt beboerne på Sankt Jørgensbjerg at betale deres skatter og afgifter. Borgmester og rådmænd i Roskilde havde nemlig berettet for hende, at beboerne ikke betalte skat som andre i Roskil-

de. Hertil svarede dronningen syrligt, at det i høj grad forundrede hende, og at hun for fremtiden ikke ville tillade, at beboerne på Sankt Jørgensbjerg skulle være mere fri for skatter end andre borgere i byen.

I nogle tilfælde gik dronningen ind i sager, der angik enkelte borgeres ve og vel. I 1484 henvendte enken Bodil Nielsdatter og hendes to sønner, Per og Olaf Jensen, sig til dronning Dorothea i en arvesag. Morbroderen Olaf Petersen, der havde været borgmester i Kalundborg, var død og havde åbenbart efterladt sig en hel del, både løsøre og jordegods. Slægtingene i Roskilde bad nu "Vor Nådige Frue" om at hjælpe "os fattige folk, at vi får det, som ret er, af dem som har godset". Arvingerne har åbenbart ikke kunnet skrive, for det er borgmestrene i Roskilde og en anden borger, der besejler brevet på deres vegne.

Næste gang, vi hører om sagen, er i 1486, hvor de to sønner endnu engang beder dronning Dorothea om hjælp og giver hende fuldmagt til at handle på deres vegne. Moderen er i mellemtiden død, og deres arvegods i Kalundborg var blevet beslaglagt af en vis Hans Nagel. Da brødrene var taget til Kalundborg for at tale sig til rette med ham, "da bandede han os og talte os ilde til og lod sine svende ransage efter os, så vi måtte flygte ud af byen, ellers havde vi fået store hug". Dronningen tog sig nu personligt af sagen, men først i 1495 kunne den afsluttes, og borgerne erklærede, at de havde modtaget godset med bistand fra Dorothea.

EN STRID OM RETSGRÆNSER

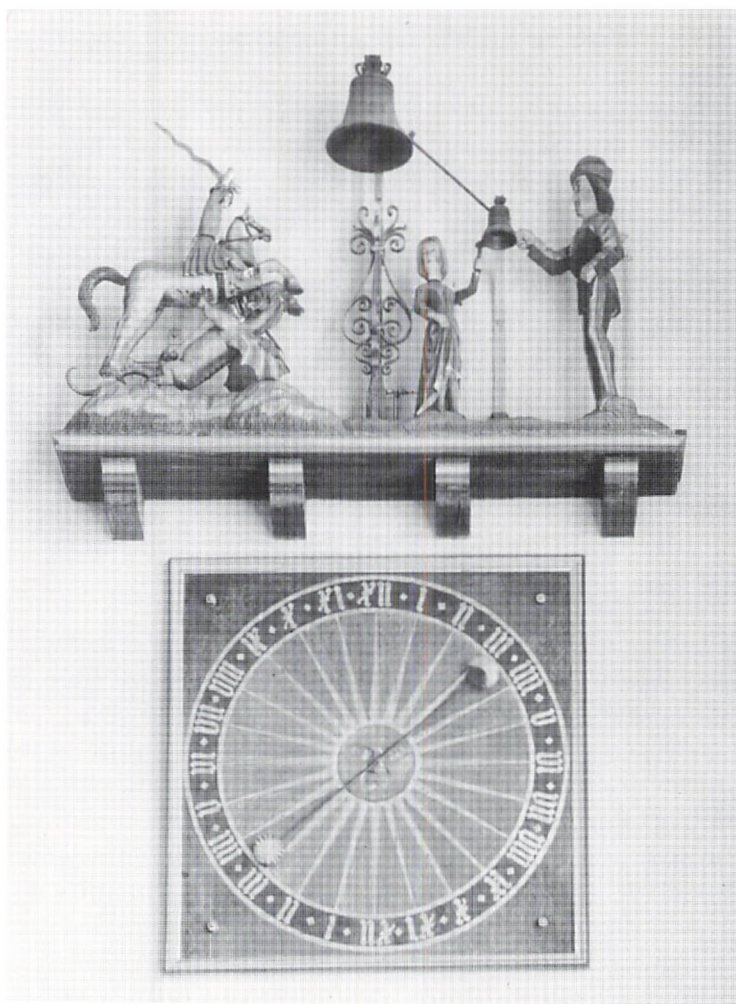
I 1487 gav en alvorlig mordsag i Roskilde anledning til en voldsom strid mellem dronningen og biskop Niels om kronens og kirkens jurisdiktion i Roskilde. Der blev nedsat et nævn for at undersøge, hvorvidt en mand var blevet dræbt i kongens del af Roskilde eller i den fjerdedel af byen, som kirken ejede, således at man kunne bestemme, hvem der skulle indkassere den betragtelige bøde for manddrab. Sagen førte en stor principiel diskussion med sig, for man var åbenbart uenige om retsgrænserne i byen. Biskoppen hævdede på grundlag af udsagn fra den tidligere bødeopkræver, at kirkens fjer-

Kort over retsgrænserne i Roskilde.

dedel strakte sig "fra Sankt Laurentii kirkegård til Røde Port på den nørre gade og uden for Røde Port indtil marken og alt det, som nord for Torvegaden ligger til stranden, og fra det vestlige nordre hjørne ved skoleristen og ned til stranden og Strandgården, Vindeboder og hele Sankt Ibs sogn".

På et rigsrådsmøde i København blev sagen forelagt kong Hans og rigsrådet, men her hævdede Roskildebispens, at han aldrig havde givet sin official (en kirkelig embedsmand), hr. Lyder, fuldmagt til at underkaste sig granskning af noget nævn. Sagen endte foreløbig med et kompromis, hvorefter biskoppen – hvis han fastholdt sin mening – skulle møde op på Roskilde byting og

Domkirkens berømte klokkespil "Kirsten Kimer og Per Døver" fra slutningen af 1400-tallet er stadig bevaret, selv om det oprindelige urværk er gået tabt. Hver hele time slår manden med sin hammer på den store klokke, medens konen slår kvarterslag på en lille klokke. Når timeslaget har slået, stejler Sankt Jørgens hest, og dragen udstøder et skingrende dødsskrig.

The cathedral's carillon, 15th century.

erklære sin official "umyndig og magtesløs i alle de sager, som er behandlet mellem kronen og kirken". Ellers skulle sagen falde.

Faktisk mødte bispem på bytinget den 13. juni, og nævnets afgørelse blev erklæret for magtesløs, da kirkens talsmand ikke havde haft fuldmagt. Vi hører dog ikke mere om sagen, så muligvis har man nået en løsning.

Striden giver et interessant indblik i byens retslige administration. Roskilde var fra gammel tid inddelt i forskellige retskredse, hvor kirken og kronen havde hvert sit område for opkrævning af afgifter og retsbøder. I kirkens fjerdedel indkasserede man "tappegæld [en afgift af beværtninger], asketønder [en afgift i øl af bryggere], græspenge [en afgift for græsningsret], sagesfald, lidet og stort – hvad som helst det var, som var retsligt forbrudt", fortæller den kirkelige bødeopkræver.

"ALLE KRISTNE SJÆLE TIL RO ..."

Dronning Dorotheas engagement i Roskildes interne liv

Altartavlen fra kirken på den lille ø Thurø syd for Tåsinge blev i 1830 indsendt til Nationalmuseet. Oprindeligt stammer altartavlen dog sandsynligvis fra Helligtrekongers kapel i Roskilde domkirke. På de to sidefløje var malet de knælende figurer af henholdsvis Christian 1. og dronning Dorothea, men under transporten til København blev disse billeder ødelagt på grund af skødesløs indpakning. En 1500-tals kopi af malerierne findes dog på Frederiksborgmuseet. Hvordan altartavlen er havnet i Thurø kirke vides ikke med sikkerhed. Måske er det Christian 4., der har skænket tavlen til sin svigermoder, Ellen Marsvin, som lod kirken opføre i 1640.

Altarpiece from Thurø. Perhaps from the Chapel of the Magi. Roskilde Cathedral.

fremgår af flere andre sager. Kort før sin død i 1495 greb hun ind i endnu en mordssag. En mand ved navn Matthis Clementsen var blevet myrdet af to brødre, Morten og Tønnes Ryaneres. Den afdøde slægtninge på mødrene og fædrene side mødte op på bytinget og forlangte straf og bod for ugerningen. Dronningen ville dog åbenbart holde hånden over de to brødre, for gennem sin hofsinde Claus Serlin betalte hun slægtningene en stor erstatning, og de takkede alle Hendes Nåde ydmygt for god betaling.

Den 10. november 1495 døde dronningen på sin gård i Roskilde, men kort forinden havde hun betænkt sin nære rådgiver, ærkedegnen i Roskilde, Birger Gunner- sen, for tro tjeneste gennem 22 år. Hun overgav ham ærkedegneboligen ved domkirken – som hun jo tidligere havde fået overdraget af kirken på livstid – med alt løsøre: bryggerpande og kar, køkkentøj, gryder og ked- ler – undtagen en bryggerpande og en kobberkande, der kom fra Haraldsborg. Desuden mel, malt, rug, byg, hav- re, flæsk, kød, fisk både tør og salt, humle og alt levende kvæg. Herudover sengetøj: dyner, lagener, sengeklæ- der, læderlagener og alle dronningens tinkander, kob- berkander med mere. Tilslut beder dronningen kong Hans og hertug Frederik om ikke at gøre kansleren noget, men lade ham beholde godset "thi Vi har ham det længe lovet og ofte tilsagt".

På det religiøse område havde dronningen også været meget aktiv. I Roskilde vidner særlig det berømte Hellig- trekongers kapel ved domkirken om Christian 1. og dronning Dorotheas virke. Dorothea har muligvis været den igangsættende kraft bag opførelsen og udstyrelsen af kapellet, og i 1487 stiftede hun som enke et nyt alter til kapellet "alle kristne sjæle til ro og lisc og evig salig- hed". Forvaltningen af alteret blev overdraget til domkir- kens vikarer, som hver torsdag eftermiddag og den føl- gende morgen skulle holde sjælemesser for dronnin- gens store familie. Vikarernes prior Bo Madsen, som vi jo kender fra rydningen af kongsgårdens grund, kunne i spidsen for 28 vikarer kvittere for 2000 mark for alter- tjenesten.

Muligvis er den oprindelige altertavle fra dronningens "alle kristne sjæles alter" bevaret. Den såkaldte Thurø- altertavle, der indkom til Nationalmuseet i 1830 fra Thurø,

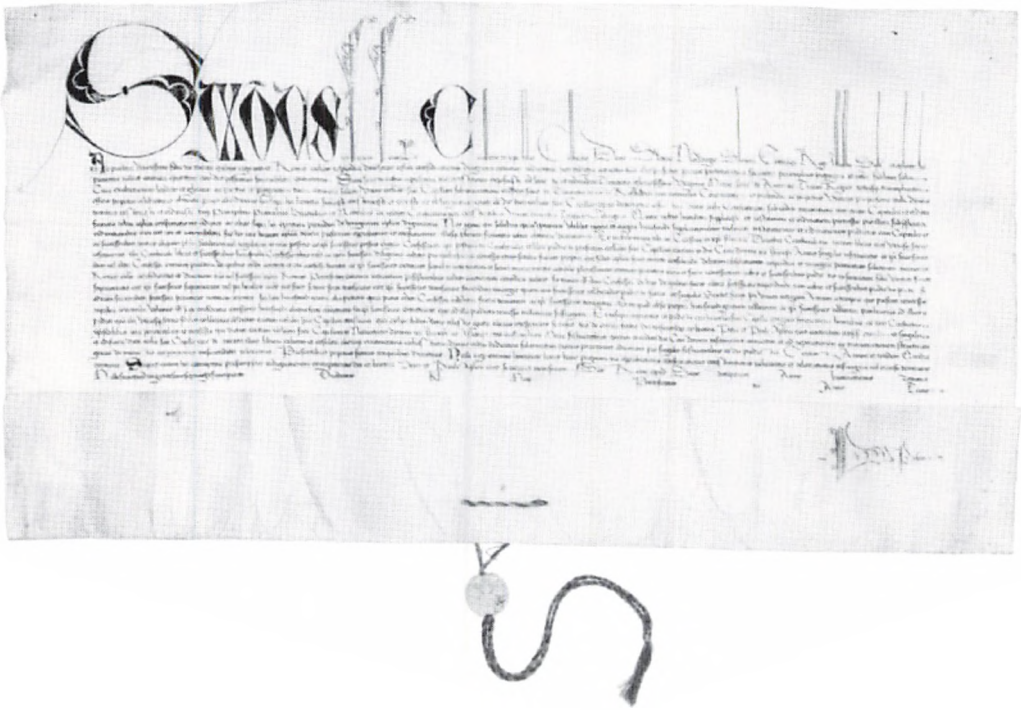

Helligtrekongers kapel i Roskilde domkirke er stadig et imponerende syn, selv om de middelalderlige altre og relikvier i dag er borte. De to store renæssancesarkofager ødelægger i nogen grad helhedsindtrykket af det oprindelige kapel.

The Chapel of the Magi, the 1460's. Roskilde Cathedral.

stammer sandsynligvis fra Roskilde domkirke. Måske er tavlen et værk fra den berømte billedskærer Bernt Notkes værksted.

Relikvier hørte uløseligt sammen med middelalderens helgendyrkelse, og dronning Dorothea fik hentet nogle fine relikvier hjem til Helligtrekongers kapel i Roskilde. En forårsdag i 1467, da kapellet var nyopført, blev underkæben af Sankt Annas hoved, et kostbart stykke af det hellige kors samt en kalk med krystallåg indeholdende Kristi kød og blod ført til kapellet under stor højtidelighed. Senere i 1484 lod dronningen to hoveder af de 11.000 jomfruer bringe til Helligtrekongers kapel som sin personlige ejendom, og kapitlet måtte udfærdige en

Under Christian I.s berømte pilgrimsrejse til Rom i 1474 fik han udvirket en lang række privilegiebreve hos pave Sixtus 4. Dette pergamentsbrev fra den 20. april er en bekræftelse på det fyrstelige broderskab, der var tilknyttet Helligtrekongers kapel i Roskilde domkirke. Brevet er ca. 1 m bredt!
Charter, 1474, concerning the Chapel of the Magi.

skrivelse, der understregede, at hverken kannikkerne eller domkirken havde nogen ret til hovederne.

HELLIGTREKONGERS KAPEL

Efter dronning Margrethes gravlæggelse i Roskilde domkirke blev kirken atter kongemagtens egentlige gravkirke. Christoffer af Bayern døde helligtrekongersdag 1448 i Helsingborg og blev efter sit eget ønske gravlagt i Roskilde. I dag er der intet spor tilbage af hans grav, men en 1500-tals historiker Erasmus Lætus hævder, at kongens grav befandt sig i højkoret.

Enkedronningen Dorothea af Brandenburg ægtede den efterfølgende konge, Christian I, og sammen besluttede de at stifte et stort kapel ved domkirken. Fundatsen fra den 28. april 1459 er stadig bevaret.

Stiftelsen af kapellet begrundes med, at eftersom alle på Dommedag skal dømmes efter deres gode og onde gerninger, må denne verdens forgængelige gods og rigdom vendes til evig løn i Himmerige. Derfor er kongen og hans kære hustru, dronning Dorothea, blevet enige

om at bygge et nyt kapel ved sydsiden af domkirken, som skal hedde Helligtrekongers kapel. Herefter nævnes en række ejendomme og gårde, som skulle udgøre det økonomiske grundlag for kapellets opførelse og virke, nemlig i alt ti gårde på Sjælland og landsbyen Viksø.

Et andet motiv for stiftelsen af kapellet fremgår af en senere ansøgning til paven fra 1462. Den er ikke bevaret i original, men indholdet kendes fra referatet i den pavelige kopibog. Kongen ansøger her paven om at bevilge alle troende kristne eftergivelse for en tredjedel af deres synder, hvis de besøger kongens nystiftede kapel på Jomfru Marias besøgsdag (den 2. juli). Til kapellet var knyttet et fornemt broderskab, som kongeparret selv og en lang række fyrster og adelsmænd var medlemmer af. Dette broderskab, som havde til formål at øve fromme gerninger, var opkaldt efter "Den Hellige Treenighed, vor herre Jesu Kristi lidelse og Jomfru Maria".

I virkeligheden er dette broderskab en forløber for den nuværende Elefantorden. Fra de ældste billeder og beskrivelser af ridderskabets ordenskæde fremgår det, at selve kæden var sammensat af tårnede elefanter. Herunder hang en medaljon med et billede af Jomfru Maria i krans af solstråler, stående på halvmånen, samt en anden medaljon med Kristi tre nagler. Ved Reformationen blev de sidstnævnte borttaget og erstattet af en hængende elefant.

Den fornemme ridderorden var et vældigt prestige-symbol på linje med de engelske kongers Hosebåndsorten og gav samtidig kongen mulighed for at uddele ærestegnet til særlig udvalgte personer. Man blev dog forpligtet til at returnere kæden til kongen ved indehaverens død. Helligtrekongers kapel blev ordenens særlige tilholdssted, og i et mindre lokale over selve kapellet kunne man mødes under mere intime forhold.

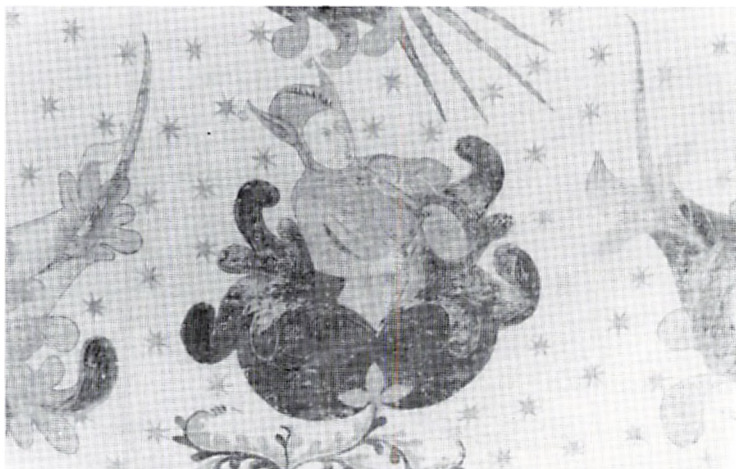
Kapellet stod sandsynligvis færdigt allerede i 1462, men først to år senere blev den endelige fundats givet af kongen. Heri blev det bestemt, at der til kapellet skulle oprettes et kannikedømme tilknyttet højalteret, og to såkaldte "evige vikarer" skulle læse messen ved kapellets Trinitatis alter og Sankt Annas alter. Senere fik kapellet desuden et Johannes alter og et "alle kristne sjæles alter" og fik skænket kostbare gaver som i 1467, hvor et kæbe-

Kalkmalerierne i Helligtrekongers kapel er sandsynligvis malet kort før kapellets indvielse i 1464. De er en slags billedcyklus over Det Ny Testamente, og hovedmotivet er naturligvis sydvæggens fremstilling af De Hellige Tre Konger, der bringer gaver til Jesusbarnet. Særlig den yngste konge med elegante træetøfler på fødderne vækker opmærksomhed. På nordvæggen overfor er korsegangen fremstillet i en stor udtryksfuld scene, hvor hvert enkelt ansigt er omhyggeligt karakteriseret. Hvælvenes kapper er smykket med et helt engleorkester, og her finder vi mærkeligt nok også en nar, der spiller på fløjte og tromme. Det karakterfulde ansigt er måske et portræt af kongeparrets egen hofnar.

Murals from the 1460's. The Chapel of the Magi.

ben af Den Hellige Anna, et stykke af Kristi kors, samt en kostbar kalk med krystallåg indeholdende den blødende hostie blev givet af kong Christian og dronning Dorothea. Fra kongens store Romerrejse i 1474 hjembragtes

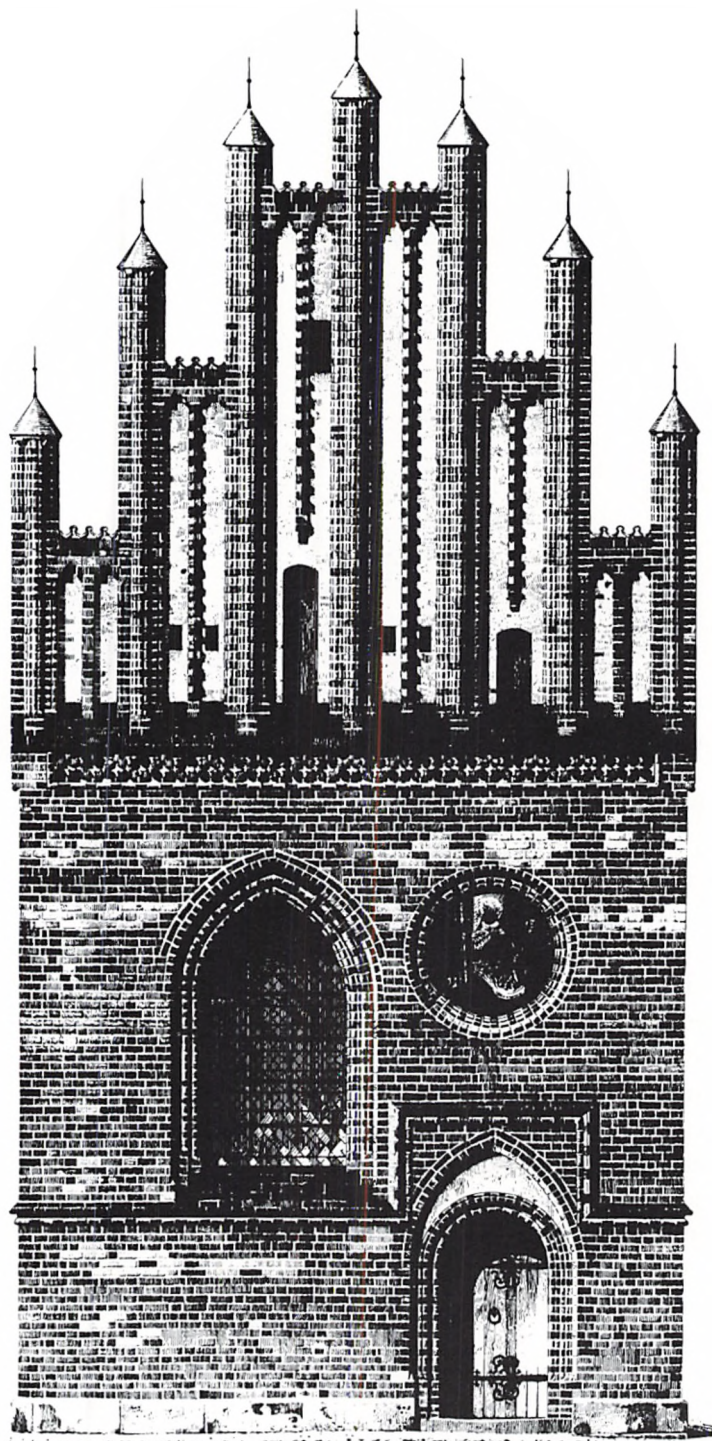

desuden "den gyldne rose", som paven havde skænket Christian 1. som en særlig æresbevisning.

Kapellets vægge og hvælv blev dekoreret med farvestrålende kalkmalerier, som blev genfundet under hvidtealken i 1826 og helt afdækket 1856-57 af maleren Christian Zeuthen. Motiverne er scener fra Kristi lidelseshistorie, Dommedag samt en lang række helgener, musicerende engle og dekorativt bladværk og blomster. Udsmykningen er et hovedværk inden for senmiddelalderens kalkmalerier, og flere forskere har peget på den berømte maler og billedskærer Bernt Notke fra Lübeck som en mulig mester for malerierne. Noget bevis herfor findes imidlertid ikke, og jeg selv føler mig ikke overbevist om teoriens rigtighed.

OLUF MORTENSEN OG HANS VÅBENHUS

Helligtrekongers kapel var ikke den eneste tilbygning, som domkirken fik i disse år. Biskop Oluf Mortensen

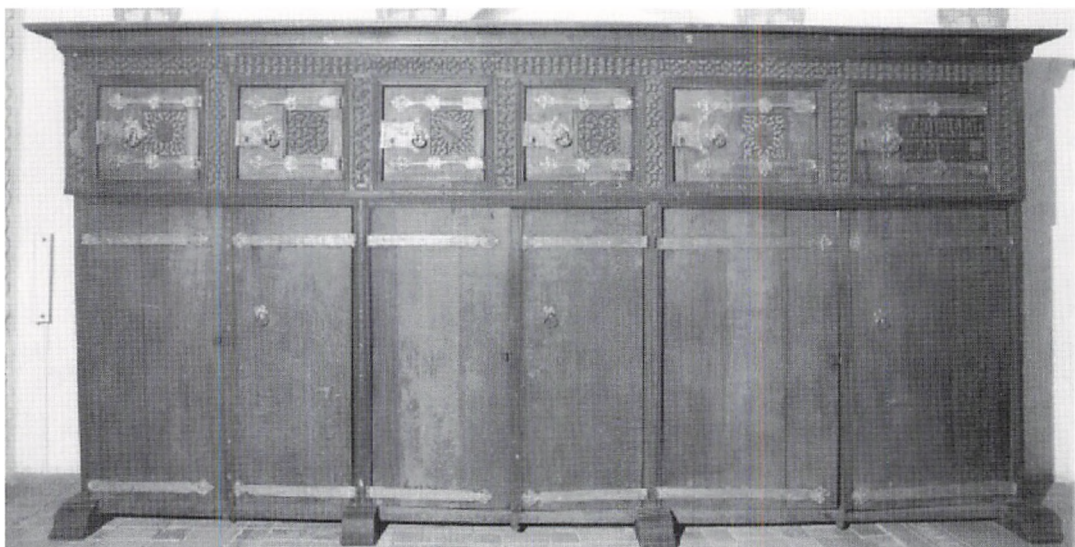
Oluf Mortensens våbenhus på domkirkens nordside. Sikkert opført kort efter branden i 1443. Med sine raffinerede arkitektoniske detaljer hører våbenhuset til det bedste sengotiske byggeri fra Norden. Bygmesteren kendes desværre ikke, men der er mange lighedspunkter med det lidt yngre Helligtrekongers kapel. *Late Gothic porch, 1443. Roskilde Cathedral.*

(Baden), der i 1461 var blevet valgt som Oluf Daas efterfølger på Roskilde bispestol, lod opføre ikke mindre end fire tilbygninger: Sankt Birgitte kapel, de to vestre våbenhuse, samt ikke mindst Oluf Mortensens våbenhus på kirkens nordside ud for højkoret. Særlig den sidstnævnte er ofte blevet fremhævet for sin fine arkitektur, der betegnes som noget af det fornemste sengotiske teglstensbyggeri herhjemme. Sandsynligvis er våbenhuset påbegyndt kort efter den store brand i 1443, medens Oluf Mortensen endnu var ærkedegn. I en rund blænding over døren blev indsat en malet kobberplade med et billede af kirkens skytshelgen, pave Lucius.

OLUF MORTENSENS VALG TIL BISP

Oluf Mortensen blev en af de mest markante biskopper i Roskildes senmiddelalder. Han havde studeret teologi ved universitetet i Leipzig og nævnes i 1441 som ærkedegn i Roskilde. Senere blev han provst og havde gennem flere år embedet som kongens kansler både for Christoffer af Bayern og Christian 1. Da bispen Oluf Daa døde i 1461 trådte domkapitlet sammen for at vælge en ny biskop, og alle undtagen én (nemlig ham selv) stemte på Oluf Mortensen. Selve valgdekretet er stadig bevaret i original, nemlig det eksemplar som opbevarede i kapitlets arkiv. Et andet eksemplar blev tilsendt paven, så han kunne godkende kapitlets valg. Det gjorde han også for en ublu sum af 200 gylden. Valgdekretet beretter detaljeret om fremgangsmåden ved bispevalget. Først havde kapitlet udvalgt tre personer til at varetage valg-handlingen, der skulle foregå den 27. februar, kun en uge efter den gamle biskops død. Efter at enhver i dybeste hemmelighed havde afgivet deres stemme over for de valgdelegerede, kunne dekanen Jacob Olsen proklamere valget af Oluf Mortensen. Han forsikrede "ganske vist gang på gang, som man måtte vente af hans ydmyghed, at han ikke var opgaven voksen og var uværdig til den – men alligevel, da alle trængte heftigt ind på ham, lagde han, idet han vægrede sig for at gå imod de guddommelige bestemmelser, nakken under den guddommelige kaldelses åg og modtog valget".

Oluf Mortensens hårdnakkede afvisning af valget på

Domkapitlets store arkivskab fra 1473 er stadig bevaret. Breve og arkivalier kan faktisk lægges på plads skuffe for skuffe, for arkivet er intakt den dag i dag. Selve ruminddelingen i skabet blev imidlertid ændret under en istandsættelse ca. 1600. Arkivet befinder sig nu på Den arnamagnæanske Samling i København, mens skabet står i Sankt Birgitte kapel. *Filing cabinet, 1473. Roskilde Cathedral.*

grund af sin tilsyneladende store ydmyghed, hørte så at sige med til valghandlingen. Nøjagtig den samme situation beretter Saxo om i forbindelse med Absalons valg til ærkebisp i 1177, hvor han rent korporligt kæmpede for ikke at blive slæbt op til ærkebispesædet. Valgdekretet blev underskrevet af 24 medlemmer af kapitlet, og det er det eneste af sin art, der er bevaret fra Roskildes middelalder. Kapitlets ret til selv at udpege nye biskopper blev senere søgt forbigået af kongemagten. Oluf Mortensens efterfølger på Roskilde bispestol, Niels Skave, blev således valgt i 1485 efter pres fra kong Hans, og også ved de følgende bispevalg var det så som så med kapitlets selvstændige valgret.

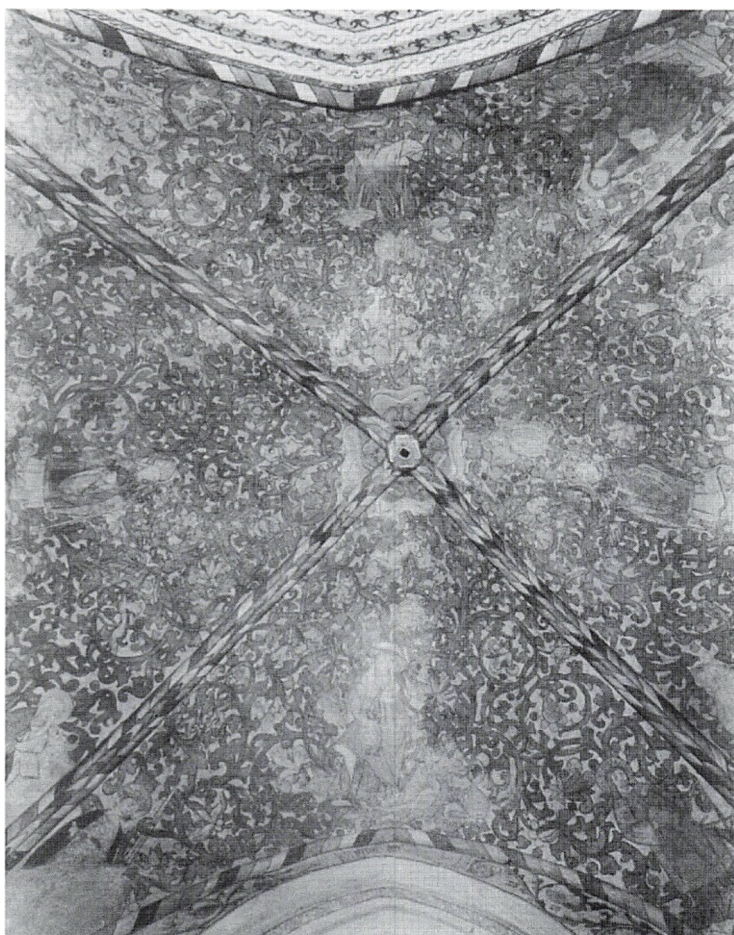
Ved siden af sine gejstlige pligter som bisp nærede Oluf Mortensen stor interesse for det nyoprettede universitet i København, og han blev universitetets første kansler i 1479. Det var Christian 1. og dronning Dorothea, som i 1475 havde udvirket pavens godkendelse af et universitet, som mærkeligt nok kom til at ligge i København, og ikke i bispebyen Roskilde. Et tydeligt vidnesbyrd om Københavns voksende position som landets førende by.

"HANS EFTERFØLGERE BLEV STADIG RINGERE OG RINGERE"

Ved sin død i 1485 fik Oluf Mortensen et smukt eftermæ-

le, og også den senmiddelalderlige historieskriver Poul Helgesen bevidner, at bispens "adelskab ej viste sig i hovmod og pragt, men i højeste grad i fromhed og gavmildhed; men efter hans død blev efterfølgerne stadig ringere og ringere".

Denne påstand var sådan set ikke helt ved siden af. Niels Skave viste sig som en meget uklog administrator, og i en lang række uheldige retssager måtte han hver gang trække det korteste strå. Johanniterklostret i Antvorskov klagede over, at bispens misbrugte sin visitationsret til at udpine klostret og dets bønder. Sorø kloster førte en langvarig bitter strid med bispens om retten til sognekaldet i Stenmagle, men i realiteten var det en principiel strid om bispens overhøjhed over stiftets klostre. Sagen førte til sidst til en langvarig proces ved pavehoffet.

Sankt Birgitte kapel i domkirken blev i 1511 smykket med overdådige kalkmalerier. Her er et kig op i hvælvet, der er dækket med grønt rankeværk. Mellem grenene er malet figurer af de fire kirkefædre, og i hvælvkappernes flige ses diverse helgener.

Murals from 1511, St. Bridget's Chapel, Roskilde Cathedral.

Over for kongen rejste Niels Skave i 1494 på Københavns rådhus igen det penible spørgsmål om ejendomsretten til København, men heller ikke i denne sag vandt han nogen fremgang. Kort før sin død i 1500 måtte han til og med opleve, at paven gav præsterne på Rügen tilladelse til at hente den hellige olie hos biskopperne syd for Østersøen. Det betød, at Rügens ældgamle tilknytning til Roskilde bispestol efterhånden blev stadig mere opløst.

EN SANSELIG BISP

Niels Skaves efterfølger på Roskilde bispestol blev Johan Jepsen Ravensberg, der på det tidspunkt var dekan i

Biskop Niels Skaves stol er fint sengotisk snedkerhåndværk fra ca. 1490. Under skråpulten over for sædet er indrettet fem skabsrum med plads til blandt andet bøger og noder. Pultens gavle er rigt udskåret med stavværk, bladornamenter og våbenskjolde med henholdsvis bispens og stiftets våben. Møblet har måske været benyttet af kantoren.
*Late Gothic carpentry, c. 1490.
Roskilde Cathedral.*

Biskop Niels Skaves gravskjold fra ca. 1500 er i dag det eneste bevarede gravskjold i Danmark. Typen er en såkaldt "Tartsche", der ofte blev brugt ved turneringer. Skjoldet er af ahorntræ, oversmurt med fintslømet ler. Forsiden er beklædt med groft lærred, som derefter er krideret og udsmykket med ornamenten og forgyldning. I midten ses Skavvelægtens våbenskjold. Skjoldet hænger nu i domkirkens søndre korsarm.

The only preserved tomb shield in Denmark, c. 1500. Roskilde Cathedral.

Roskilde. Som ganske ung havde han studeret ved universitetet i Köln, hvor han blev immatrikuleret i 1471. Her var han imidlertid blevet voldsomt forelsket i en skøge, hvilket resulterede i en yderst pinlig affære. Den refereres detaljeret af den samtidige historieskriver Poul Helgesen, der svulmer af forargelse over forholdet: "Han blev grebet af en uren kærlighed, og ægtede, forblindet af sin lidenskab, en skøge ved navn Kristine, hvortil han endogså opnåede kirkens højtidelige velsignelse. Da hans hovmester havde fået dette at vide, bragte han ham sporenstregs tilbage til det fædrene hjem, uden at kvinden vidste det. Men så snart hun havde erfaret hans flugt, fulgte hun straks efter, uagtet hun derved udsatte sig for stor livsfare. Førnævnte Johans fader købte da for en stor pengesum sønnens kyskhed tilbage af den ukyske kvinde, som straks efter at have fået pengene vendte tilbage til Köln".

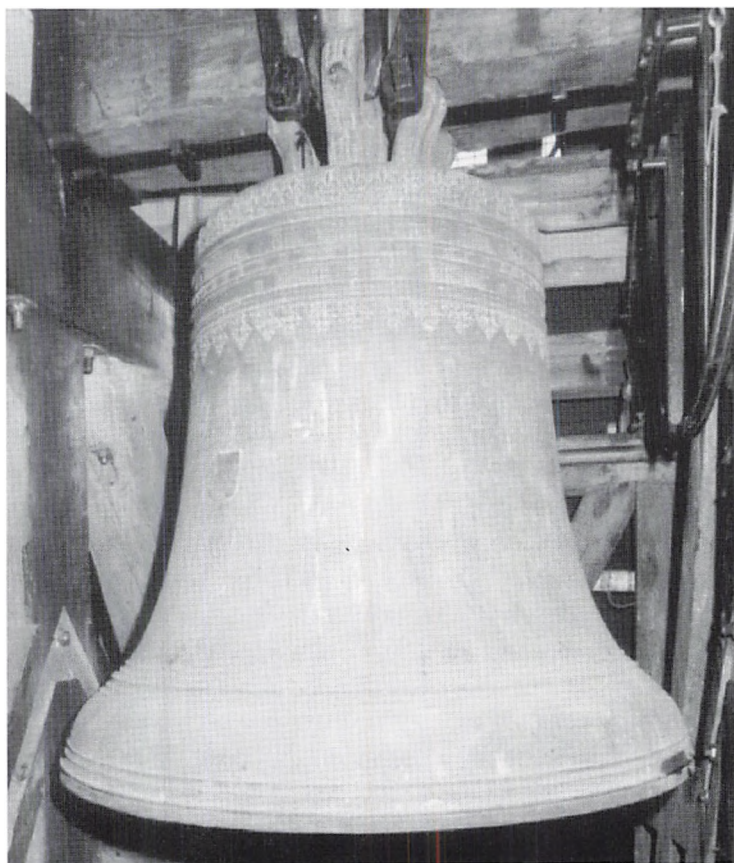
Vi kender også sagen gennem et pavebrev fra den 2. marts 1482, hvor det fremgår, at Johan Jepsens strenge fader havde krævet ægteskabet opløst øjeblikkeligt, da han ellers ville gøre sønnen arveløs. Endvidere var det et krav, at sønnen skulle vælge en gejstlig løbebane. Stillet over for et så skrækkeligt dilemma, brød den stakkels unge mand sammen og fik næseblod i fulde tre døgn. Dette måtte jo være et umiskendeligt tegn fra Gud, og først da Johan lovede at blive præst, standsede blodet. Det lykkedes også til sidst at få paven til at give Johan Jepsen absolution (syndsforladelse), men den stakkels pige var der ingen, der tænkte på.

Efter dette uheldige eventyr blev Johan Jepsen sognepræst i Toreby på Lolland, men allerede i 1485 var han kannik i Roskilde, og året efter nævnes han som provst i Dalby og ærkedegn i Århus. Kong Hans brugte ham i flere omgange som gesandt blandt andet til Nederlan-

Den store klokke i domkir-
kens nordre tårn er den stør-
ste middelalderlige kirkeklok-
ke i Danmark. På den latinske
indskrift bekendtgøres det
(oversat):

"Jeg priser den sande Gud, jeg
kalder folket, jeg samler præ-
steskabet, jeg klager over de
døde, jeg dyrker helgenerne,
jeg pryder festdagene. Min
røst er en skræk for alle onde
ånder. Johannes de Fastenowe
støbte mig i Herrens år 1511".
Under krigen i 1658 forsøgte
svenskerne at bortføre klok-
ken for at omstøbe den til ka-
noner, men den ca. 1,5 m
høje klokke var umulig at fjer-
ne.

*The largest mediaeval church bell
in Denmark. Roskilde Cathedral.*

dene, England, Frankrig og Skotland, og som kongens kansler blev han optaget i rigsrådet. Hans gejstlige karriere blev ivrigt fremmet af kongen, og allerede i 1496 blev han domprovst i Lund og tre år senere dekan i Roskilde. Nu var der ikke langt til bispestolen, og da Niels Skave døde i 1500, var han en klar kandidat til embedet.

Johan Jepsen Ravensbergs bispeperiode blev præget af hans store ødselhed. Han krævede dobbelt skat af stiftets kirker, nemlig 8 mark af hver sognepræst og 2 mark af hver sognefoged. Det blev efterhånden for meget for præsterne, der klagede til kongen, som igen klagede til paven. I indberetningen til kurien fremgik det, at præsterne led så stor nød, at mange forlod deres kirker, hvorved der opstod forskellige "kætterier og skandaler". Kurien forbød herefter biskoppen at opkræve nye skatter og gav ordre til, at nye præster skulle indsættes i de ledige embeder. Johan Jepsen sad på bispestolen i 12 år, men fik et blakket eftermæle. Poul Helgesen karakteriserer ham således: "Han døde i stor mangel på alt; i den grad havde han ført et ødselt og dårligt levned. Dog viste han en ikke ringe gavmildhed mod fattige og ulykkelige, og ved denne godgørenhed ville han have indlagt sig megen fortjeneste, hvis ikke han havde besudlet sine hænder med blodet af to så fremragende mænd som hr. Poul Laxmand og hr. Knud Alfsøn". Onde rygter mente nemlig at vide, at bispemanden havde været indblandet i de skændige mord på rigshofmesteren Poul Laxmand i 1502 og nordmanden Knut Alfsøn samme år.

DEN LÆRDE LAGE URNE

Efterfølgeren på Roskilde bispestol blev den højadelige Lage Urne, som fik overladt bispedømmet endnu nogle uger før Johan Jepsens død i 1512. På det tidspunkt var han omkring 45 år gammel og havde en betydelig gejstlig karriere bag sig. I 1490 blev han indskrevet ved universitetet i Greifswald, og allerede i februar 1491 fik han Baccalaur-graden. Kun otte måneder senere blev han magister i Rostock og drog videre til Rom for at fortsætte sine studier i kirkeret. Først i 1496 vendte han tilbage til Danmark og nævnes året efter som kannik i Roskilde. Ved juletid 1503 var Lage Urne atter i Rom, hvor paven

bestemte, at han skulle overtage embedet som ærkedegn i Roskilde. I virkeligheden blev han kantor, og da han i 1504 overtog sit embede i Roskilde, havde han i mellemtiden opnået doktorgraden i kirkeret.

Lage Urnes gode omdømme og usædvanlige begavelse medførte, at kapitlet i 1512 enstemmigt valgte ham til Johan Jepsens efterfølger på Roskilde bispestol. Gennem de 17 år han herefter var biskop, dirigerede han med stor dygtighed sit bispedømme gennem de voldsomme omvæltninger, som Danmark i disse år var præget af: opløsningen af Kalmarunionen efter blodbadet i Stockholm, fordrivelsen af Christian 2. og ikke mindst den stadig voksende tilslutning til Morten Luthers reformbevægelse.

Kort efter Lage Urnes tiltrædelse opstod et pinligt problem, for kong Hans havde ved sin død i 1513 ønsket

Den såkaldte Lage Urnes stol fra ca. 1520 står i dag i Roskilde domkirkes Sankt Birgitte kapel, men oprindeligt var den placeret i koret syd for hovedalteret. De tre sæder var forbeholdt den præst, der celebrerede messen, samt hans to hjælpere. Det pragtfuldt udskårne træværk er forsynet med tre våbenskjolde, henholdsvis det danske rigsvåben, Roskilde stifts våben samt biskop Lage Urnes våben (heraf navnet). Stolen krones af tre fremspringende baldakiner støttet af bladklædte balustersøjler. *Celebrant's chair, 1520. Roskilde Cathedral.*

at blive begravet i gråbrødrenes kloster i Odense. Det var bispen og domkapitlet i Roskilde naturligvis meget utilfredse med, for det var jo et klart brud på domkirkens hævdvundne status som kongelig gravkirke. Man søgte at lægge pres på enkedronningen, men uden held, for hun fik paven til at stadfæste kongens sidste vilje og således blev det.

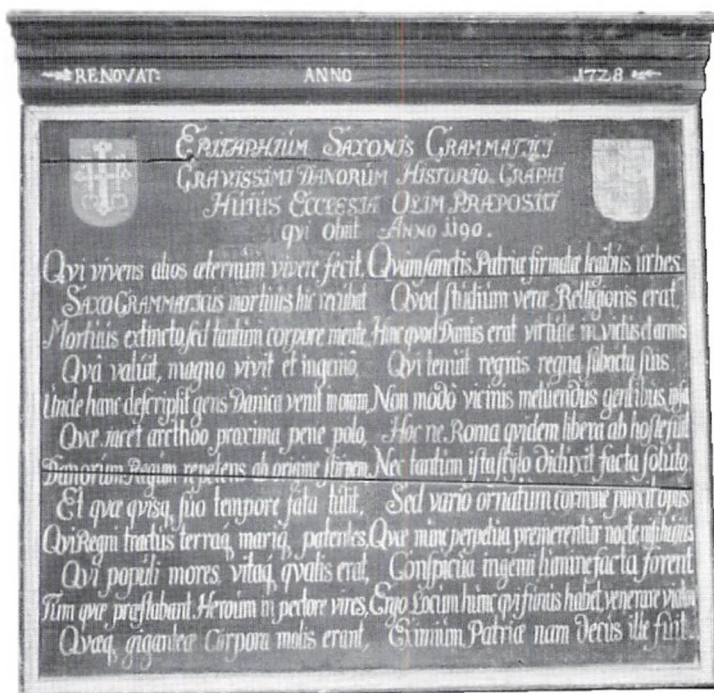
Biskop Lage Urne var en lærd mand, som på mange måder støttede den gryende humanisme. I Christian Pedersens berømte pariserudgave fra 1514 af Saxos Danmarkshistorie bliver Lage Urne i fortalen berømmet for at være værkets egentlige redningsmand. Der er også bevaret nogle latinske digte fra hans egen hånd, nemlig nogle små stykker naturlyrik. Som biskop indførte Lage Urne i 1517 en række reformer, der skulle stramme op på gejstlighedens disciplin og moral. Her blev det pålagt præsterne, at deres livsførelse skulle være upåklagelig, og det indebar naturligvis, at ingen måtte holde elskerinde. Samtidigt blev det understreget, at messen skulle udføres med den største værdighed, og biskoppen indskærpede, at tiggermunkenes prædikener for folket skulle bekæmpes, da de udgjorde en konkurrence for de egentlige sognepræster.

Tilsyneladende lykkedes det Lage Urne at holde det lutheranske "kætteri" på afstand i sin bispeperiode, på trods af den ny konge Frederik 1.s velvilje over for reformbevægelsen. Men i april 1529 pådrog bispen sig en akut strubebetændelse og døde i løbet af få dage. Han blev den sidste katolske biskop i Roskilde, der forblev på bispestolen til sin død. I sit testamente, der er udstedt den 26. april 1529 – kun tre dage før sin død – skænkede Lage Urne en meget stor sum penge til domkirken og en lang række andre. Herudover blev også en mængde klostre og kirker betænkt, og både gejstlige, adelige og borgerlige personer fik enten penge eller gaver testamenteret. I slutningen af testamentet bestemmes det, at 30 fattige mennesker skal have sko og klæder, samt gratis øl, mad og badstuegang fire bestemte dage om året.

Lage Urne blev begravet i Sankt Laurentii kapel, men graven blev senere flyttet i forbindelse med indreningen af Christian 4.s gravkapel. Med bispens død var en epoke forbi, og Poul Helgesen skriver karakteristisk nok, at

Biskop Lage Urne lod opsætte denne mindetavle over Saxo i domkirken. Under indskriften står et langt rosende digt på latin, muligvis forfattet af biskopen selv. Det var også Lage Urne, der støttede den berømte udgivelse af Saxos *Danernes Bedrifter* i Paris 1514.

Memorial tablet for Saxo, put up during the 15th century. Roskilde Cathedral.

"efter denne værdige Faders død begyndte straks Roskildekirkens forfald".

ROSKILDES SIDSTE KATOLSKE BISKOP

Det viste sig at være rigtigt. Under efterfølgeren, Joachim Rønnows tid på Roskilde bispestol, skete det store skred. Joachim Rønnow blev presset ind på bispesædet af Frederik 1. uden nogen højere gejstlig uddannelse. Øjensynlig har han dog været præsteviet, men han opnåede aldrig paven godkendelse af valget. Denne uheldige situation søgte de danske biskoper at overvinde under et møde i Roskilde den 1. september 1533, hvor de affattede alvorlige fællesskrivelser til kardinalerne og paven. Her opfordrede de indtrængende paven til at confirmere bispevalget under indtryk af den tiltagende krise for den katolske kirke: "... thi det må i høj grad befrygtes, at mange kirker ud over jorden vil svigte lydigheden mod den romerske pave, idet de bliver drevet hertil dels af reservationen af visse kirker mod al skik og brug, dels af overdragelsen af visse høje embeder til

personer i alt for ung en alder". Bemærkningen om reservation af kirker hentyder til, at paven på forhånd havde lovet Roskilde bispestol til en vis Johannes de Weze. Hertil kom, at Joachim Rønnow havde givet kongen 3000 gylden for at sikre sig Roskilde bispestol – penge, som paven egentlig havde krav på ifølge gammel praksis ved bispeudnævnelser. Der var således flere aspekter i denne spegede sag, men nogen endelig godkendelse fik Joachim Rønnow aldrig. Måske blev det djærve brev til kardinalerne i virkeligheden aldrig sendt, for dokumentet med syv bispesegl og adresse på bagsiden findes stadig i Danmark. (Det er dog muligvis blevet udfærdiget i to eksemplarer).

Joachim Rønnows bispeperiode blev præget af voldsomme stridigheder, både internt mellem bispem og domkapitlet og i det store opgør under Grevens Fejde,

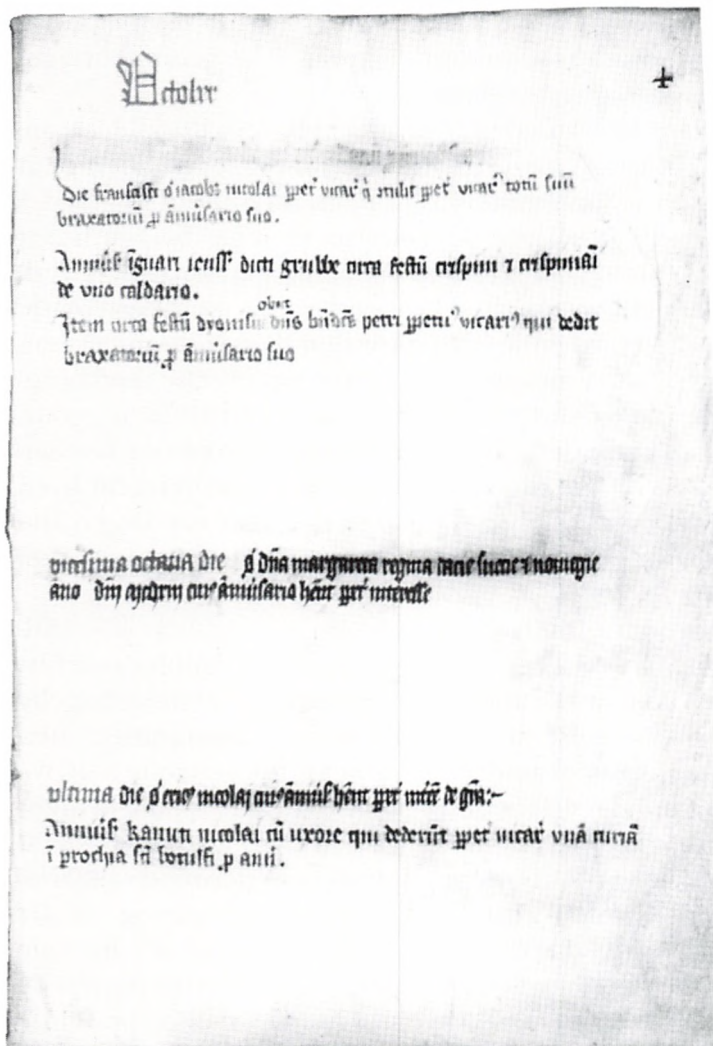
I dag er der intet tilbage af den senmiddelalderlige højaltertavle fra Roskilde domkirke. Den var imidlertid bevaret helt op til 1689, og der findes flere beskrivelser af tavlen med enkelte tegninger af nogle af billederne. Det har været en stor firfløjet, gotisk skabstavle med årstallet 1498 malet på bagsiden. Ifølge Holger Jacobsen skulle altertavlen være "gjort af den samme mester, som har forfærdiget magen dertil i Gråbrødre kirke i Odense", den berømte billedskærer Claus Berg. Dette billede fra *Den danske Vitruvius* viser et af malerierne på altertavlens nordfløj, nemlig helgenpaven Sankt Lucius med to knælende gejstlige på hver side.

Painting from the lost altar piece, Roskilde Cathedral.

hvor kampen om kongemagten i Danmark blandedes med Reformationens ideologiske magtkamp.

Forholdet mellem domkapitlet og bispen var dårligt fra starten, og det blev ikke bedre med tiden. I 1533 fandt Joachim Rønnow på bispeborgen Hjortholm de gamle adkomstbreve på København slot og by. Som før nævnt var domkapitlet i 1416 blevet tvunget til at overdrage København til kongemagten, men Joachim Rønnow mente åbenbart nu, at tiden var inde til et nyt forsøg på at få besiddelsen tilbage. Tidspunktet syntes oplagt, for efter Frederik 1.s død stod landet uden konge. Det var imidlertid ikke bispestolen, som Joachim Rønnow havde i tankerne, men sig selv og sin slægt. Han forlangte derfor, at kapitlet overlod ham brevene og dermed retighederne, men som Poul Helgesen sarkastisk bemærker, kunne de med lige så stor ret have overdraget ham Englands eller Skotlands rige. Domkapitlet afslog, men da bispen tilslut lod alle vornede bønder under bispegodset aflægge lydighedsløfte over for ham alene, gav de efter. Det betød nemlig tillige, at bøndernes årlige afgift på hver en tønde havre overgik til Joachim Rønnow. "Ved denne enestående voldsdåd indjog han hele sin gejstlighed en sådan skræk, at den senere aldrig nægtede ham noget som helst, hvad han så end forlangte", skriver karmelitermunken Poul Helgesen, der netop opholdt sig i Roskilde på denne tid.

Men Joachim Rønnows tid på Roskilde bispestol var ved at være talte. Da grevefejden brød ud i 1534 kom Christoffer af Oldenburg til Roskilde med hele sin hær den 23. juni som led i kampen for at skaffe den tilfangetagne Christian 2. tilbage på Danmarks trone. Bispegården i Roskilde blev "udplyndret med liv og lyst", og dagen efter stak grevens folk ild på bispens gård, Bistrup, og Haraldsborg slot. Joachim Rønnow, som opholdt sig i København, blev erklæret for afsat, men fik senere sit embede igen. Det blev dog kun for en stakket stund. I 1536 blev han fængslet i København, og blev senere bragt til sin egen bispegård, Dragsholm. Lige til sin død i 1544 var Joachim Rønnow kongens fange. Således gik det den sidste katolske biskop i Roskilde.

Domkapitlets kannikker og alterpræster ved domkirken de såkaldte evige vikarer havde en særlig bog, kaldet *Necrologium Roskildense*. Heri blev alle dødsmesserne omhyggeligt optegnet for hver måned, således at præsterne altid kunne holde regnskab med messerne. Bogen indeholder desuden ordensstatutter for de evige vikarer. Dele af denne bog er stadig bevaret, således pergamentsiden med oktober måneds messer. Her blev der holdt messe for blandt andet dronning Margrethe og for "Knud Nielsen med sin kone, som skænkede de evige vikarer en gård i Sankt Botulfs sogn".

Page from "Necrologium Roskildense". Earlier in Roskilde Cathedral.

BYENS STYRE

Grundlaget for Roskildes bystyre i 1400-tallet var stadig den gamle stadsret fra 1268, men siden da var der kommet en række kongelige forordninger til. Først og fremmest var det handelsregulativer, men også bestemmelser af mere generel betydning. Ved Erik af Pommerns store købstadsforordning af 1422 var det blevet fastlagt, at hver by skulle styres af to borgmestre i spidsen for byrådet. Det blev desuden understreget, at ingen håndværkere

måtte vælges til rådmænd, muligvis fordi netop kontrol af håndværksprodukternes kvalitet og priser hørte til byrådets vigtigste opgaver.

I 1441 bekræftede Christoffer af Bayern Roskildes gamle privilegier, men benyttede samtidig lejligheden til at tilføje nye bestemmelser. Kongen forbeholdt sig således retten til at udpege borgmestre, men gav byrådet magt til selv at vælge nye rådmænd, når nogen i byrådet gik af. Byrådet fik myndighed til at bestemme, om nogen måtte oprette et nyt gilde eller en anden slags forening i byen. Hvis nogen pønsede på en sammensværgelse mod borgmestre og rådmænd, havde man forbrudt liv og gods. Retssikkerheden i byen sikredes yderligere ved bestemmelsen om, at ingen måtte gå eller ride gennem byen med spændt armbrøst, hverken dag eller nat. Dog måtte man bære sværd og armbrøst, hvis man var på vej til et herberg.

Netop fra 1400-tallet kendes en nyredaktion af Roskildes gamle stadsret, som i øvrigt med tiden blev overført til en lang række andre byer. Stadsretten er hovedsagelig en oversættelse af de gamle latinske paragraffer, men rækkefølgen er ændret, og der er tilføjet enkelte helt nye bestemmelser. Her bliver det fastsat, at hvis man brygger øl og sælger det i hele tønder, er man ikke pligtig til at betale ølafgift til byfogden. Hvis man derimod sælger øl ved pengemål – altså som løssalg i en beværtning – skulle man betale afgift til fogden. Øjensynlig er der her tale om hjemmebrygget dansk øl, for på den importerede tyske øl var der lagt en acciseafgift på 4 skilling pr. tønde øl, hvis maksimalpris lå på ca. 18 skilling. En anden af de nye paragraffer omhandler slagsmål på byens særlig fredlyste områder: torvet og bytinget. Hvis nogen slog en anden på kinden eller andre steder, men uden blodsudgydelse, skulle han bøde 3 mark til både den skadeslidte, kongen og byen. Erklærede han sig uskyldig, skulle han værge sig med mededsmænd.

Skatteopkrævningen var i 1400-tallet underlagt byrådet, som udnævnte en kærner til at varetage regnskabet med byskatten. Som regel var borgmestre og rådmænd fritaget for at betale skat. I 1419 fastlagde Erik af Pommern, at alle, som enten drev købmandskab i byen eller havde gods og rente der, skulle betale skat ligesom

andre borgere. Roskildes fire retskredse, hvoraf bispens besad den nordøstlige og kongen de tre øvrige, kunne ligesom alt andet gods belånes eller bortpantes for en periode. I 1395 bliver kongens tre dele af Roskilde således pantsat til Roskildebispen sammen med Næbbslot, samt Ramsø og Sømme herreder for en sum på 3000 mark rent sølv.

RETSKREDSE OG JURISDIKTION

Grænserne mellem de fire retskredse i Roskilde er det ikke muligt at fastsætte med sikkerhed. Algade-Skomaergade har dog temmelig sikkert dannet grænsen mellem de to nordlige og de to sydlige retskredse. I samtiden var man heller ikke altid enige om grænserne, hvilket fremgår af den tidligere omtalte pinlige retsag i 1487, hvor kronen og bispestolen kom i strid om hvem, der skulle indkassere bøden i en drabssag (se side 317). Her fastsættes bispens distrikt som den nordøstlige del af byen, udgående fra Sankt Laurentii kirkegård og op til stranden.

Byfogden repræsenterede den kongelige myndighed i byen, og det var ham, der foretog anholdelser og præsiderede i bytinget. Købstæderne havde jo deres egen jurisdiktion, og alle sager mod borgerne skulle forfølges på bytinget, som blev holdt uden for rådhuset i Algade. I 1455 bestemte Christian I., at hvis byfogden var fraværende, skulle borgmester og byråd have fuldmagt til at skride ind mod eventuelle forseelser. Senere – i 1472 – bestemte kongen, at hvis nogen anklagede en anden for tyveri eller andre æreskrænkende forbrydelser, som i øvrigt blev straffet med hængning, og den anklagede blev frifundet ved bytinget, skulle den, der havde rejst sagen betale en bøde på 40 mark til den skadeslidte og lige så meget til kongen og byen. Hvis han eller hun ikke kunne betale, skulle de "hudstryges ved kagen", altså piskes ved skampælen og jages ud af byen. Denne bestemmelse har sikkert skulle forebygge ubegrundede anklager, men straffen kan synes meget hård. Det var jo det samme, man betalte for mandebod i drabssager.

Denne usædvanlige gravsten over Catharina Nielsdatter Bild, som døde den 3. november 1470, lå tidligere i det Sankt Christoffers kapel, som adelsfruen havde stiftet. Kapellet blev senere nedrevet for at give plads til Christian 4.s kapel, og gravstenen måtte flyttes. Senere er stenen gået tabt, men denne tegning fra Resens Atlas 1677 viser, at den har været smykket med et billede af en såkaldt "skærmarkpemma-donna".

*Madonna with shielding cloak.
Tombstone, now lost. 1470.
Roskilde Cathedral.*

EN SPEGET SAG

I 1475 endte en speget sag i det kongelige retterting, hvor kongen selv var øverste dommer. Sagen var begyndt en dag, hvor tre mænd fra Roskilde, Oluf Olsen, Jens Andersen og Jep Kandestøber, havde fortalt byfogden, at brødrene Mattis og Olle Lercke havde stjålet to stude og solgt dem i Slagelse. Kort efter, da Mattis Lercke var taget ind for at besøge sin gamle far i Vindinge, blev han derfor anholdt af byfogden. Sagen blev dog udsat indtil lensmanden på Haraldsborg, Johan Fickesen, vendte hjem fra en rejse. Mattis Lercke blev derfor løsladt mod at stille borgen (kaution), men var samme aften gået til anklagerens gård sammen med sin broder, hvor de havde begået vold og hærværk. Herefter var Mattis Lercke og broderen endnu engang blevet pågrebet hjemme hos deres far i Vindinge, men denne gang af sagsøgerne, som førte dem bagbundne til Haraldsborg. Her blev Mattis Lercke sat i stok og jern, og den følgende mandag blev han fremstillet på Sømme herredsting.

I mellemtiden havde Jep Kandestøber været i Slagelse for at forespørge om sine stude på rådhuset. En mand kunne her fortælle, at Mattis Lercke havde lånt hans hus en fredag aften, og den følgende dag solgt to stude på torvet for klæde, salt og penge. Beskrivelsen af studene passede: den ene var blegrød med en hvid streg over ryggen, og den anden var rødbrøget med horn. Jep Kandestøber fik en vidneerklæring med hjem og fremlagde den på herredstinget. Nu så det sort ud for Mattis Lercke, og han blev dømt til galgen for tyveri. I mellemtiden havde hans familie imidlertid appelleret sagen til landstinget, som fredlyste Mattis Lercke, indtil sagen kunne behandles.

Men budskabet kom for sent. Mattis Lercke var blevet hængt som æreløs tyv og begravet i uindviet jord. Nu blev hele sagen bragt for det kongelige retterting. Den 13. april blev der holdt retsmøde i gråbrødreklostret i København, hvor Christian 1., tronfølgeren Hans, Roskildebispen Oluf Mortensen, domkirkens provst og kantor, flere klosterforstandere, en lang række adelsmænd samt naturligvis sagens parter var til stede. Dommen lød her, at herredsfogden skulle sørge for, at den henrettedes lig

blev begravet i indviet jord. Herredsfogden og domsmændene ved Sømme herredsting blev dømt til at skrifte og faste og betale bøder af varierende størrelse. Sagsøgerne blev desuden dømt til at betale bøder for selvtaget ved anholdelsen. Spørgsmålet om straffen for de, der havde eksekveret dødsdommen, skulle senere afgøres af kongen og medlemmer af rigsrådet, men hvilken beslutning, der her blev taget, kender vi ikke.

Der var dog også områder, hvor lovens lange arm ikke rakte. I 1522 hører vi om en sag, hvor en 13 år gammel dreng, Søren Jensen, havde dræbt en kammerat. Af frygt for straf flygtede han til dominikanerklostret i Roskilde, hvor han blev taget i kirkens beskyttelse. Da han havde opholdt sig i klostret i et år, tvang prioren ham til at aflægge munkeløftet for dog at få nogen erstatning for klostrets udgifter og besvær. Øjensynlig som en slags overenskomst ansøgte drengen herefter paven om tilladelse til at blive verdslig præst og få tildelt nogle gejstlige beneficer, dvs. embeder.

TRODS HJÆLP – TILBAGEGANG

Under kong Hans blev det i 1486 endnu engang understreget, at borgerne ikke måtte stævnes for nogen anden domstol, før deres sag havde været prøvet ved Roskilde byting. I samme dokument fastsætter kongen, at nye beboere i Roskilde skal betale den samme byskat, som de, der tidligere har boet på deres gård.

Mod slutningen af middelalderen søgte den borgervenlige Christian 2. at fremme købstædernes selvstændighed og konkurrenceevne, men stødte her på voldsom modstand fra højadelen. Byernes monopol på handel og håndværk blev omgået både af bønderne og adelen, og det betød faldende omsætning i byerne. I 1518 gav kongen borgerne i Roskilde det privilegium, at hvis nogen havde boet i byen i tre år, kunne de ikke tvinges til at flytte, selv om de var barnefødt andetsteds. Denne bestemmelse havde baggrund i gammel tysk retssædvaner, der på denne måde beskyttede folk, som af den ene eller den anden grund havde bosat sig i byen (jævnfør udtrykket "Stadtluft macht frei"). Det kunne jo være fristende for en ung fremadstræbende bondeknøs, der

ellers havde udsigt til et endeløst slid som fæstebonde. Hvad bestemmelsen egentlig kom til at betyde, er vanskeligt at bedømme, da vi ikke kender antallet af folk, som søgte borgerskab og beskyttelse i byen.

Endnu et forsøg på at fremme handelen i byen blev gjort i 1528, hvor Frederik 1. udstedte en forordning om, at der på hele Sjælland kun måtte holdes marked i Roskilde og Køge. Bestemmelsen er formentlig ikke blevet respekteret i noget særligt omfang, selv om straffen var konfiskation af alle varer. Under alle omstændigheder var Roskilde på dette tidspunkt en by, der havde udspillet sin rolle som en af landets førende købstæder.

Handel og næringsliv

BYENS HANDEL STAGNERER

Selv om Roskildes betydning først og fremmest var baseret på byens gejstlige liv, havde købstaden sin egen udvikling inden for handel og håndværk. Både købmænd og håndværkere nød naturligvis godt af de mange bestillinger og tjenesteydelser, som byens gejstlige institutioner førte med sig: nybyggeri, vedligeholdelse, smede-, tømrer- og snedkerarbejde, skomagerarbejde, fødevarerleverancer og transport, men alligevel var Roskildes betydning som international handelsby i tilbagegang gennem hele 1400-tallet. Det blev mere og mere klart, at København overtog føringen både som landets handelscentrum og som kongens residensby. Hertil kom, at også Køge efterhånden havde udviklet sig til en betydelig købstad, der ved sin placering ud til vandet havde helt anderledes forudsætninger for at udvikle sin handel. Roskilde var derimod ikke "orienteret" mod havet, og gik for en stor del glip af den hanseatiske Østersøhandel. De tunglastede hansekogger havde ikke behov for at sejle helt ned i bunden af Roskilde fjord for at få afsat deres varer, og oven i købet har sejlrenden været yderst vanskelig passabel for disse skibe. Roskildes havneanlæg neden for Sankt Jørgensbjerg var vel heller ikke egnet til at modtage så store skibe, der har krævet vanddybder på mindst 3 m i indsejlingen. Sandsynligvis har det mest været småskuder, der besejlede Roskilde, men skudehandelen har til gengæld været af betydeligt omfang. Der er desværre ikke bevaret opgørelser fra 1400-tallet over denne skudehandel, men ud fra forskellige kilder kan man slutte, at Roskilde fjord trods alt har været livligt besejlet både af udenlandske skibe og Roskildeborgernes egne. I 1455 forbød kongen alle, der kom sejlede ind i Isefjorden, at holde marked "før de kommer op for vore købstæder Roskilde eller Holbæk". Handel var jo købstædernes eneret, og kongen gik desuden glip af toldindtægterne, hvis varerne blev solgt uden for byen. I 1489 fremgår det af et interessant tingsvidne fra Horns

herredsting, at det var gammel skik, at norske skippere sejlede til Isefjorden med tømmer og træ, som så blev udvekslet med korn og andre landbrugsvarer. To norske søfolk havde på tinget klaget over, at Roskildeborgere havde "rusteret [beslaglagt] deres skibe, taget deres sejl, drukket deres øl og ilde medhandlet dem". Borgerne mente åbenbart, at nordmændene drev ulovlig handel og dermed brød købstadens handelsmonopol. De norske søfolk hævdede derimod, at de fra gammel tid havde sejlet tømmer til Isefjorden, hvor de betalte told til lensmanden på Abrahamstrup (Jægerspris).

Egentlige beregninger over denne skudehandel kan først foretages fra slutningen af 1500-tallet. Roskildes byfogedregnskaber indeholder her lange lister over toldafgifter fra skibe, nemlig rottold og bunkebrud, sidstnævnte var en strafafgift for at tage hul på lasten, før skibet nåede toldstedet. Her finder vi også en del norske skippere med laster af tømmer.

Der har også været en del handelsfolk og købmænd blandt Roskildes borgerskab. I 1419 bekræftede Erik af Pommern byens gamle privilegier og gav en række nye rettigheder, blandt andet skulle Roskildes købmænd være toldfri overalt i Danmark "og komme og rejse og købslå frit undtagen på markederne i Skanør, Falsterbo, Dragør og andre sildelejer i Danmark". Det store sildemarked i Skåne hørte til Nordeuropas største, og hertil strømmede købmændene i de travle efterårsmåneder, hvor sildefangsten var på sit højeste. Roskildes købmænd har åbenbart også været med.

I 1518 udstedte Christian 2. en bekendtgørelse om, at "fremmede drikkevarer som vin, emsøl, mumme eller andet tysk øl, som vore kære undersætter: borgmester, rådmænd og menige borgere i Roskilde herefter selv lader købe og hente i Tyskland og selv vil sejle over sø og saltvand, det må og skal de herefter selv betale sice [told] af i deres egen by". Tilsyneladende har Roskildes højere borgerskab således selv importeret øl og vin fra Tyskland.

Der kom dog stadig en hel del fremmede købmænd til Roskilde, først og fremmest for at handle på de store markedsdage i påsken og Sankt Dionysius dag (den 1. oktober). Disse købmænd omtales i flere af de kongelige privilegiebreve for Roskilde i 1400-tallet. Erik af Pom-

mern bestemte således i 1419, at fremmede købmænd ikke måtte købe levende kreaturer og svin, fersk kød og svinekroppe eller saltede huder i Roskilde. I 1441 fastsatte Christoffer af Bayern, at hvis en tysker eller anden udlænding døde i Roskilde, skulle $\frac{1}{20}$ af hans gods beslaglægges og deles lige mellem kongen og byen. Samtidig bliver det understreget, at alle købmandsvarer i fremtiden skulle vejes som i hansestæderne. Hvis nogen undlod dette, skulle både sælger og køber betale 3 mark hver i bøde, som skulle deles lige mellem kongen og byen.

Handelen i Roskilde blev yderligere reguleret under Christian 1., der i 1472 forbød fremmede købstadmænd og bønder at sælge varer på torvet i torvetiden uden særlig tilladelse af borgmestre og byråd. Desuden blev det påbudt slagterne (kødmangerne) kun at udøve deres erhverv i slagterboderne, således som det var gammel sædvane. Sidst, men ikke mindst, forbød kongen, at fremmede kræmmere blev i Roskilde med deres kramvarer mere end tre dage, undtagen medicinhandlere på vej gennem landet fra Skånemarkedet. Bøden for overtrædelse af dette var konfiskation af de medbragte varer, og herudover en afgift på 3 mark til kongen og 3 mark til byen.

HÅNDVÆRKERNES LAV

Hovedparten af Roskildes borgere har dog uden tvivl ernæret sig som håndværkere af den ene eller den anden slags. Det var blandt andet skomagere, smede, snedkere, slagtere, guldsmede, bagere, murere, garvere og kandestøbere, som satte sit præg på byens erhvervsliv. En del af de vigtigste håndværksfag havde sluttet sig sammen i såkaldte lav. For at blive optaget i et lav skulle man have borgerskab i byen, være født inden for ægteskab samt naturligvis være udlært inden for sit fag. Lavsmedlemmerne havde monopol på deres håndværk, og ingen fremmede håndværkere måtte nedsætte sig i byen uden at skulle søge om optagelse i lavet. Men lavene var andet og mere end "erhvervsorganisationer". Medlemmerne var forpligtet til at hjælpe hverandre i tilfælde af sygdom og død, og lavets forordninger indeholdt detaljerede

To 1400-tals bronzekander blev i 1979 fundet under gravearbejde i Gullandsstræde. Måske er det en af Roskildes egne grydestøbere, der har lavet dem.

*Bronze ewers, 15th century.
Roskilde.*

regler for, hvordan medlemmerne skulle opføre sig ved møder, festligheder, højtider og meget andet. Disse forordninger blev nedfældet i den såkaldte lavsskrå. Fra Roskilde er der stadig bevaret to lavsskråer fra 1400-tallet, nemlig skomagersvendenes lavsskrå fra ca. 1450 og smedelavets skrå fra 1491.

SKOMAGERLAVET

Skomagersvendenes lavsskrå er en lille pergamentsbog på 9 blade (18 sider) med i alt 37 paragraffer. Den indledes med en taksigelse til Roskildes borgmester, byråd og skomagergilde for deres stadfæstelse af skråen, og herefter opregnes reglerne for optagelse i lavet. Det kostede 2 hvid at blive optaget i lavet, og det årlige medlemskontingent var i alt 8 lübske mark fordelt på fire rater. Ingen fremmed skomagersvend måtte blive i Roskilde i mere end otte dage uden at søge optagelse i lavet, og ingen lavsbroder måtte arbejde for en mester, der

ikke var optaget i skomagergildet. Der eksisterede således to skomagerlav i Roskilde – et for mestre og et for svende.

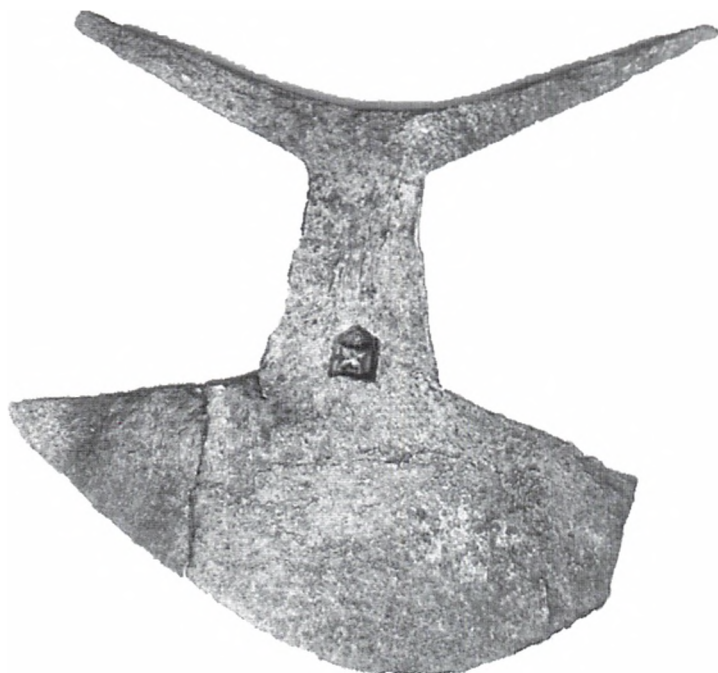
I spidsen for svendelavet stod oldermændene, der var den øverste myndighed. Han blev hjulpet af skafferen, der sørgede for det praktiske som opkrævning af penge og opretholdelse af ro og orden. Valg af oldermænd og skaffer skete ved afstemning i lavet. Hvis man vægrede sig ved at modtage valget, skulle man give en tønde øl og gå ud i gården, medens der blev foretaget en ny afstemning. Blev man nu valgt for anden gang, var der ingen vej udenom.

I lavsskråens paragraffer bemærker man særlig de mange bøder på hele og halve tønder øl samt penge til voksløs. Straffen for at give en lavsbroder en lussing eller gøre ham til horkarl var således en halv tønde øl og 1 mark voks. Hvis nogen mødte barbenet op til lavsmøde, skulle han bøde 2 engelske sterling. Den, der trak kniv mod sin lavsbroder, skulle bøde en halv tønde øl og 1 mark voks, og det var også straffen for at kalde en lavsbroder "en skalk eller andre ukvemsord".

Roskilde skrædderlavs segl fra slutningen af 1400-tallet. Apostlen Paulus med sværdet og bogen er fremstillet mellem henholdsvis en stor overskærersaks og en almindelig saks. I øvrigt ved vi ikke noget om skrædderlavet i Roskilde i denne periode.

The seal of the Corporation of Tailors, 15th century. Roskilde.

Denne halvmåneformede skomagerkniv blev fundet ved gravninger i Skomagergade. Oprindeligt har der været træhåndtag om de to spidse håndgreb.

Butt knife. Roskilde.

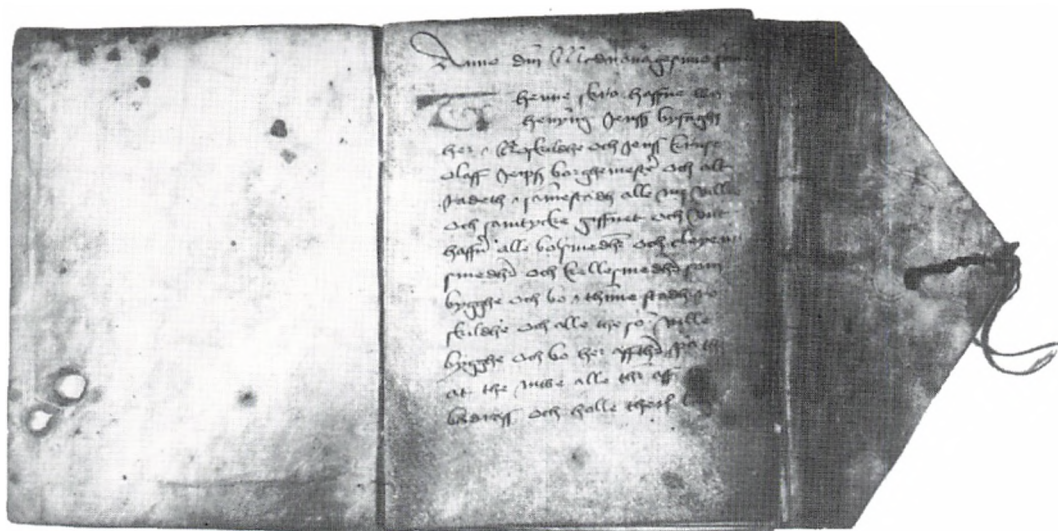
I tilfælde af sygdom havde to lavsbrødre pligt til at våge hos den syge hver nat, så længe det var nødvendigt. Hvis den syge ikke havde råd til at skaffe mad, skulle lavet låne ham penge op til tre gange. Disse penge skulle dog senere betales tilbage efter evne. Når en lavsbroder døde, skulle alle brødre bede ved dødslejet, og fire skulle blive for at våge om natten ved liget. Næste dag fulgte alle brødrene den afdøde til hans sidste hvilested og betalte for afholdelsen af fire sjælemesser. Øjensynlig har skomagerlavet haft en særlig tilknytning til gråbrødreklostret, for her ejede lavet en lysekrone, der skulle tændes på alle de store helligdage.

Roskildes mange skomagere holdt først og fremmest til i Skomagergade. Her ved byens hovedstrøg havde de deres værksteder og boder, og her lå sandsynligvis også skomagernes lavshus. Ved Sankt Laurentii kirke, hvor Algade går over i Skomagergade, er den lange række boder begyndt. I 1370 nævnes der således 21 skomagerboder alene i Sankt Laurentii sogn. Ved udgravninger i gaden er der fundet spor efter håndværkets udøvelse, blandt andet en fin skomagerkniv, hvis karakteristiske halvcirkelformede blad ofte er gengivet på skomagernes lavssegl.

SMEDELAVET

Smedehåndværket hørte også til de fag, der havde væsentlig betydning i Roskilde. Udgravninger i byen har vist, at der var smedeværksteder og boder også i den indre by, selv om der her var risiko for brand fra de glødende esser.

Smedenens lavsskrå fra 1491 er stadig bevaret. Det er dog sikkert ikke de første lavsbestemmelser, for smedelavet i Roskilde er sandsynligvis af meget ældre dato. Skråen består af et lille pergamentshåndskrift på 36 sider, der måler ca. 16 x 12 cm. I indledningen bekendtgør byfogden Henning Jepsen, borgmestrene Jens Kruse og Olaf Jepsen, samt hele byrådet i Roskilde, at de har stadfæstet smedenes lav og den efterfølgende lange række bestemmelser. Disse begynder med en definition af lavets tre kategorier af smede: grovsmede, klejnsmede og kedelsmede. Alle udøvere af håndværket skulle være

medlem af lavet, også kaldet gildet, og sværge over for oldermændene og de andre brødre at overholde lavsskråen. Inden for det første år skulle en nyoptaget smed aflægge mesterprøven, der bestod i udførelsen af et mesterstykke – "mestergerningen". Grovsmedene skulle udfærdige en økse, en spade og en hestesko. Klejnsmedene skulle udføre en slethage, et par bondesporer og et låseblad, medens kedelsmedene skulle lave en kedel så stor som en halv tønde. Prøven blev overværet af fire lavsbrødre, der var udpeget af oldermændene. Hvis det færdige resultat derefter kunne godkendes af samtlige lavsbrødre, skulle den nybagte mester spendere en stor fest for alle lavets brødre og søstre (medlemmerne og deres koner). Selv menuen til festmåltidet bliver nøje fastlagt i lavsskråen: "... tre fad salt mad og tre ferske retter, og brød og smør og ost og hvedebrød og kager, som dertil hører, og tre tønner øl". Hvis mesterprøven derimod ikke blev bestået, måtte svenden ud at "vandre på ny", indtil han havde lært så meget, at han igen turde gå op til prøven.

Smedenes i alt 65 lavsbestemmelser indeholder desuden en lang række artikler om, hvordan lavsmøderne skulle forløbe. Til de store fester var byfogden, borgmesteren samt smedenes egen præst, skråpræsten, indbudt. På andendagen efter lavsmødet afholdt skråpræsten en messe, og alle var forpligtet til at betale ham 1 penning

Lavsskråen for Roskildes smedlav er stadig bevaret. Det lille hæfte fra 1491 rummer i alt 65 bestemmelser, som lavets medlemmer havde at rette sig efter.

The statutes of the Corporation of Smiths, 1491. Roskilde.

bagefter. Til hæder og ære for lavets skytshelgen Sankt Leo skulle præsten desuden holde messe en gang om ugen hele året. Alle møder i lavshuset blev indledt med en sang for Den Hellige Treenighed, for Jomfru Maria og for Sankt Leo, og den, der ikke var mødt op, måtte bøde 1 hvid.

Møderne blev ledet af lavets oldermand samt to såkaldte stolsbrødre og gerdemanden. Stolsbrødrene fungerede som oldermandens assistenter, medens gerdemanden skulle sørge for de praktiske ting, som at udstyre lavshuset med hynder og klæder og smykke det med "maj og græs" til den store majfest. Om vinteren skulle han hente lys, kul og brænde. Under møderne var det endvidere hans pligt at skænke for lavsbrødrene og servere mad for skråpræsten, oldermanden og stolsbrødrene. Hvervet som gerdemand gik på skift mellem lavsbrødrene, og alle var forpligtet til at være gerdemand en tid.

Efter bestemmelserne at dømme kunne det gå voldsomt til, når smedene mødtes til festligt lag i lavshuset. Bøden for at drikke sig så fuld, at man brækkede sig i gildehuset var således en halv tønde øl. Det var også straffen for at "bepisse sit sæde", og hvis man tisede på en anden, måtte man bøde yderligere en halv tønde øl "hvis han gør det med vilje". Når gemytterne kom i kog, kunne det ske, at en lavbroder uddelte en svingende lussing eller "kindhest", men så vankede en bøde på en halv tønde øl og en alvorlig reprimande. Hvis man væltede en anden ned fra sædet, skulle man betale 1 skilling. Alvorlige slagsmål søgte man at undgå ved at forbyde lavsbrødrene at bære panser og våben ved møderne. Alligevel kunne det ske, at én drog sit sværd eller kniv eller andet våben i vrede i lavshuset, men så måtte han også bøde en hel tønde øl. Hvis en lavbroder slog en anden lavbroder ihjel, blev han udstødt af lavet.

Lavet fungerede også som et socialt sikkerhedsnet, og lavsmedlemmerne var forpligtet til at hjælpe hverandre ved sygdom og dødsfald. Problemet med forsørgelsen af de efterladte enker søgte lavet at løse ved at lempe reglerne for optagelse i lavet for de svende, der var villige til at gifte sig med en enke. Det krævede dog naturligvis også, at enken var villig til giftemålet.

Ved stridsspørgsmål mellem to lavsbrødre eller -søstre søgte man at holde uenigheden inden for lavet, således at sagen skulle bringes frem for oldermanden og lavsbrødrene førend man gik til byens øvrighed: byfoged, borgmester og rådmænd. Desuden var man forpligtet til at betale 1 skilling til en lavsbroder, hvis dennes gård eller gods var nedbrændt. Fattige lavsbrødre eller søstre, der ikke havde råd til at betale de faste medlemsudgifter, fik ret til at drikke gratis i gildehuset to gange om året. Hvis et medlem af lavet ville på pilgrimsrejse, skulle de andre hjælpe med et pengetilskud på hver 1 hvid.

Principielt var det kun smede, der havde udført mestergerning, som kunne blive i lavet, men skråen indeholder også regler for behandlingen af lærlinge og svende. For at blive oplært i den ædle smedegerning, skulle svenden spendere to tønder øl til lavsbrødrene. Det kaldtes læreøl. Svenden var herefter forpligtet til at blive hos sin husbond indtil ret skiftedag. Hvis han inden den tid løb sin vej for at søge arbejde i en anden købstad, ville oldermanden skrive til smedene dér og advare dem mod at tage svenden i deres tjeneste. Enhver svend skulle have fri to mandage hvert år, nemlig mandagen efter Påske-markedet og mandagen efter Sankt Olafs dag. Når svenden var udlært, skulle hans husbond betale hans løn. Nægtede han dette, kunne oldermanden og stolsbrødrene gå til smedens hus og udpante ham for det skyldige beløb. Det var desuden forbudt at lokke en dygtig svend fra en anden lavsbroder inden ret skiftedag (stævnedag). Bøden for dette var en tønde øl, og svenden måtte også betale en mindre bøde.

Smedenes lavsskrå fra 1491 var faktisk i Roskilde smedelavs eje indtil begyndelsen af dette århundrede, hvor det blev overdraget til Landsarkivet for Sjælland, sammen med et andet tilhørende dokument. Det er den stadfæstelse af lavsskråen, som selveste kong Hans udstedte i København den 28. december 1492.

Smedelavet i Roskilde har således været en særdeles betydningsfuld sammenslutning, der i øvrigt består den dag i dag. Lavshuset, der lå i Hersegade, har sikkert været en stor imponerende bygning, som godt kunne måle sig med de fine gejstlige residenser.

DUEBRØDRE KLOSTER

Duebrødre kloster

Duebrødre klostres alder er som nævnt ikke kendt. Det nævnes første gang i et dokument fra 1429, hvor en Peder Herlufsen underskriver sig som forstander. Klostret bestod af en lille kirke, et teglbygget gotisk langhus med tre hvælvfag, som endnu stod til midten af 1600-tallet, samt nogle mindre lerklinede huse med halmtag til de fattige. I 1478 bestemte Christian I., at det gods som tidligere havde hørt til Duebrødre kloster i stedet skulle lægges til et kannikedømme ved domkirken. Kannikken blev dog forpligtet til at betale kost og bolig for fire fattige, der "skulle bære den Helligånds tegn, en due". Klostret må dog have rummet mere end sølle fire personer, så måske har der kun været tale om tidligere kongeligt gods fra klostret. I den sidste del af middelalderen kender vi en række af klostrets forstandere, der bestyrede hospitalet som et len. Adelsmanden Ludvig Gyldenstjerne fik således i 1528 livbrev på Duebrødre kloster, men med forpligtelse til at vedligeholde gården, at afholde messer som hidtil og forsørge de fattige syge mennesker med mad, øl og andet efter gammel sædvane.

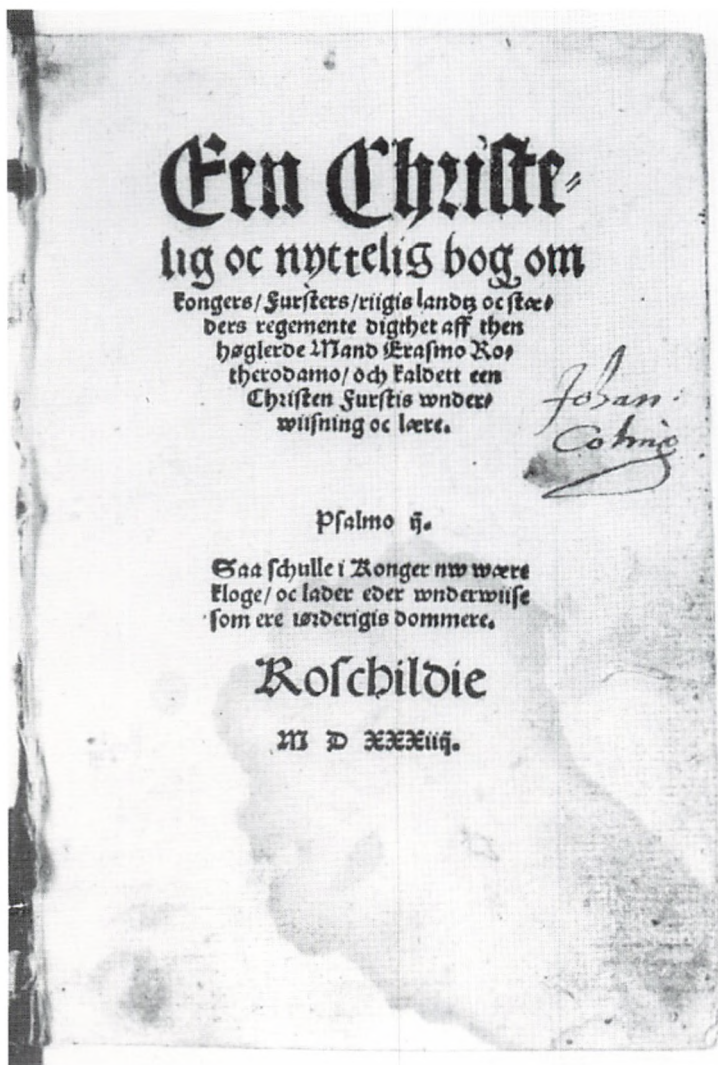
For Roskildes fattige og syge var der således visse muligheder for hjælp, og i en lang række testamenter blev der givet penge til mad, øl, klæder og badstuegang for disse mennesker på bestemte dage. På sin vis var fattigdommen jo efter middelalderlig tankegang et ideal, hvor Kristus selv var forbillede. Samfundets laveste var derfor samtidig de ophøjede.

HANS BARTHS BOGTRYKKERI

En af de virksomheder, som fik betydning for Roskilde mod udgangen af middelalderen, var det lille bogtrykkeri, som tyskeren Hans Barth oprettede i 1534. Der er bevaret ti forskellige tryk og bøger fra denne virksomhed, som i den første tid særlig fungerede som talerør for de humanistiske forfattere i Roskilde: karmelitermunken Poul Helgesen og de to brødre Peter og Henrik Parvus. Blandt disse publikationer finder vi en oversættelse af Erasmus af Rotterdams skrift *En kristen fyrstes undervisning*, som Poul Helgesen oprindeligt havde over-

sat med henblik på Christian 2. En anden publikation er den gamle middelalderlige skolebog *Lucidarius* (Lysbringeren), der er udformet som en dialog mellem en lærer og hans elev. Her bliver alle mulige emner behandlet, lige fra skabelsen til himmelrummets indretning og verdens dyreliv.

Man kan godt undre sig over, at der først så relativt sent bliver oprettet et bogtrykkeri i Roskilde. Både i Odense, Slesvig og København blev der jo trykt bøger helt tilbage fra 1480'erne. Måske var det et tegn på, at Roskilde havde udspillet sin rolle som en af landets førende købstæder.

Blandt de bøger, som i 1534 blev trykt i Hans Barths bogtrykkeri i Roskilde, hører *En Christelig oc nyttelig bog*. Det er en oversættelse efter Erasmus af Rotterdams værk om en kristen fyrstes undervisning. Oversættelsen blev udarbejdet af den energiske karmelitermunk Poul Helgesen, som i reformationstiden var en utrættelig forkæmper for den katolske kirke.
Book from Hans Barth's printing office, 1534. Roskilde.

Titelblad til den oversættelse af *Lucidarius*, som i 1534 blev trykt og udgivet i Roskilde. Direkte oversat betyder det lysbringeren. "*Lucidarius*", printed 1534 in Roskilde.

Blandt byens borgere

BORGMESTER JENS KRUSE

Det er ikke mange af borgerne i 1400-tallets Roskilde, man i dag har mulighed for at komme til at kende nærmere. Som regel er det tørre skøder, regnskaber og testamenter, der er bevaret til eftertiden, medens mere personlige breve er gået tabt. En af de borgere, man trods alt kan få et vist indtryk af, er Jens Kruse, som gennem en menneskealder var borgmester i Roskilde. Gennem de bevarede kilder kan vi danne os et billede af hans embedsførelse og karriere inden for bystyret, og samtidig udgør kilderne en glimrende indfaldsvinkel til en forståelse af livet i Roskilde i 1400-tallet.

Første gang man hører om Jens Kruse er i juni 1468, hvor han deltager i et møde på bytinget som menig rådmand. Hvor gammel han er på dette tidspunkt, har vi ingen mulighed for at bestemme med sikkerhed, men yngre end 25 år har han næppe været. På mødet beseglede han sammen med borgmester Henrik Bonskot, byfogden Oluf Jepsen og fire andre rådmænd et skøde på en ejendom, der blev skænket til Sankt Mikkels alter i domkirken.

Det følgende år deltog Jens Kruse i et møde i Sankt Olai kirke i Roskilde angående en arvesag efter afdøde Mette Peders. Hendes to brødre, Peder og Hemming Svenssøn, lå i strid med enkemanden Peder Jepsen om "testamente, jordegods, kost, gæld og bygning". Parterne havde i biskoppens nærværelse givet byens magistrat fuldmagt til at afgøre stridsspørgsmålene, og enden på sagen blev, at brødrene skulle overtage søsterens del af en gård i Gerlev sogn i Horns herred, som var takseret til to pund korn i landgilde. Til gengæld skulle de give deres søsterdatter Karin 10 lødige mark og "gode varer", når hun engang skulle giftes. Herudover skulle hun også have et forgyldt sølvbælte, som faderen indtil videre tog i forvaring.

Først i 1473 hører vi nærmere om Jens Kruses familie. Den 12. november udlejede hans svigerfader, bymand

Peder Jepsen, sin gård i Sankt Olai sogn på den nordre side af Algade (Torvegaden) til Jens Kruse og hans hustru Wolborg for 2 mark om året og 1 mark i jordskyld. Lejemålet til gården skulle gælde indtil Peder Jepsens død, hvorefter ejendomsretten overgik til datteren og svigersønnen. De skulle dog stadig betale jordskyld, for grunden, som gården var bygget på, tilhørte i virkeligheden Trinitatis alter i domkirken.

Det var helt tilbage i 1437, at Peder Jepsen i sine unge dage havde lejet grunden af Trinitatis alter. På det tidspunkt lå den attraktive grund ved Roskildes hovedstrøge hen. I lejekontrakten blev det derfor understreget, at Peder Jepsen, hans hustru Elsebe og deres barn "skulle bygge og bedre grunden med god bygning", som efter deres død skulle vende tilbage til alteret. Datteren Wolborg havde således en del af ejendomsretten til gården, men Peder Jepsen har sikkert været utilfreds med, at lejekontrakten gav Trinitatis alter rettighederne til den gård, som han selv byggede for sine egne midler. Nu, 35 år senere, syntes Peder Jepsen åbenbart, at han var ved at blive så gammel, at datteren og svigersønnen skulle overtage gården, og han solgte dem samtidig sin bryggerpande og et kar.

Da Peder Jepsen døde tre år senere i 1476, måtte Trinitatis alter udforme en ny lejekontrakt. Jens Kruse var i mellemtiden blevet borgmester i Roskilde, så alteret har nok følt sig temmelig presset til at forny lejekontrakten. Denne gang kom lejemålet til også at gælde for borgmesterparrets børn og børnebørn, hvad der må betragtes som en betydelig indrømmelse. Herudover blev det understreget, at det stod Jens Kruse og Wolborg Pedersdatter frit at sælge gårdbygningen, hvis de ville, men Trinitatis alter skulle dog have forkøbsret. De eneste forpligtelser var betaling af den årlige jordskyld på 1 mark, samt vedligeholdelse af stenbroen på gaden ud for grunden.

I denne gård boede Jens Kruse og hans hustru hele deres liv, og gennem årenes løb opkøbte den indflydesrige borgmester også de tilstødende grunde til sin familie, således at en stor del af karreen mellem rådhuset og det nuværende Stændertorv kom i borgmesterslægtenes eje.

I mellemtiden hører vi om Jens Kruses arbejde i bystyret gennem de bevarede dokumenter. Det er jo som nævnt ofte skøder, og her ser man tit kannikken Peder Reberg nævnt. I april 1476 købte den foretagsomme kannik en gård på hjørnet af Algade og vestsiden af Snæversti, skråt over for rådhuset. Ejendommen bestod af et stort stenhus ud til Algade, og bagved en betydelig grund ned til Adelstræde. Det var dog kun en kort årrække Peder Reberg ejede gården, for allerede i 1485 overdrog han i sit testamente ejendommen til Sankt Erasmus alter i domkirken. Helt op til begyndelsen af dette århundrede var der bevaret en del af dette stenhus, nu Algade 8, nemlig en stor overhvelvet kælder med kvadratisk grundplan.

Peder Reberg ejede dog også andre huse i Roskilde. I 1478 havde han købt en "øde gård" i Sankt Ibs sogn, og i 1481 stadfæstede byrådet med borgmester Jens Kruse og byfoged Henning Jensen i spidsen et skøde på endnu en gård i Sankt Ibs sogn, som Peder Reberg købte af sognepræsten i Svogerslev. Senere samme år hører vi, at byrådet giver tilladelse til, at kannikken må inddrage et stykke af byens jord, beliggende ved stranden lige nord for en af Peder Rebergs gårde i Sankt Ibs sogn. Kannikken gav til gengæld byrådet et lån, og fik besked på, at han ikke måtte grave flere diger på grunden, end det der stod nu.

I sit testamente overdrog Peder Reberg i 1485 som nævnt alle sine ejendomme til Sankt Erasmus alter i domkirken. Til gengæld blev alteret forpligtet til hvert år at udføre en lang række "almissegerninger". I ugen før Martini dag (den 11. november) skulle fattige folk og peblinge have en gratis badstuegang, og samtidig skulle der uddeles 100 brød, en tønne øl og flæsk til en værdi af 1 skilling grot. Hver skærtorsdag skulle 12 fattige folk, skiftevis mænd og kvinder, have udleveret hver et par sko og ti alen vadmel til klæder.

NIELS JENSENS TESTAMENTE

Men tilbage til borgmester Jens Kruse. Han og hustruen Wolborg Pedersdatter havde i mellemtiden fået en datter, som blev opkaldt efter sin mormor Elsebe. Datterens

Rådhuskvarteret i 1400-tallet

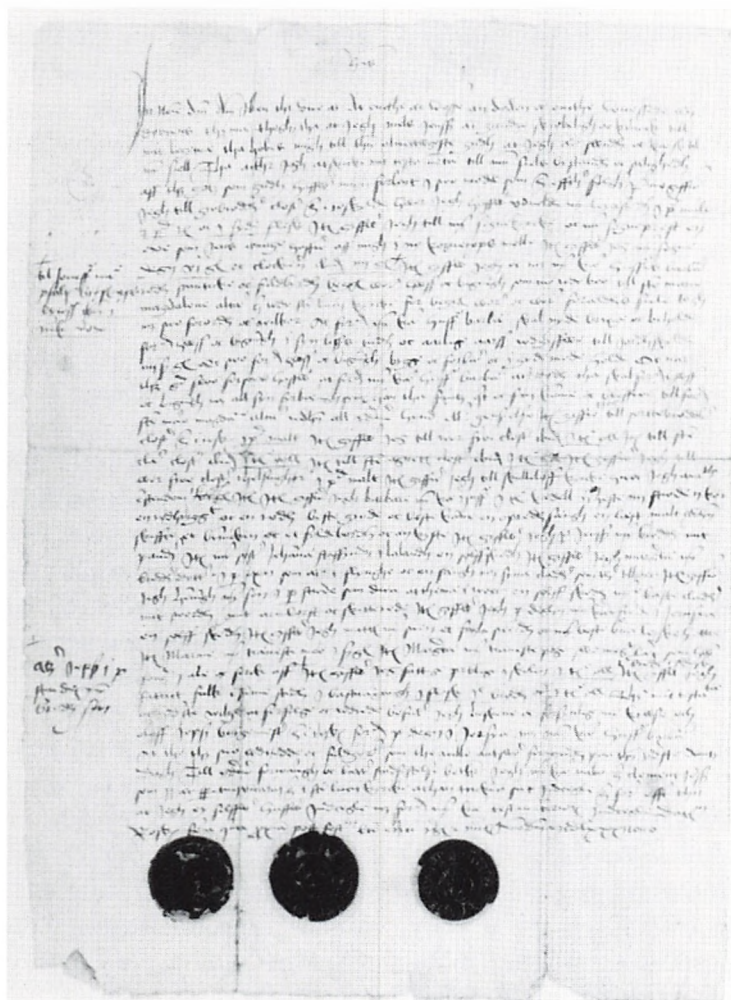

Plan over parcellerne ved Algade i rådhuskvarteret mod slutningen af 1400-tallet. En række af grundene var ejet af forskellige altre i domkirken, der lejede dem ud til private – ofte velhavende borgere. Algade 3 og 5 var således ejet af Trinitatis alter. Det velbevarede gotiske kælderrum i Algade 3 har hørt til et fint købstadshus. Naboparcellen, Algade 5, blev i 1437 lejet ud til den indflydelsesrige borger Peder Jepsen, der opførte en stor gård på grunden. I 1473 overlod han lejemålet til sin svigersøn Jens Kruse, der gennem en menneskealder var borgmester i Roskilde. Den tilstødende ejendom, Algade 7, som lå på en grund ejet af Sankt Annas alter, blev opkøbt af Jens Kruse i 1497. Af skødet fremgår det, at ejendommen bestod af en gård og et hus, og ved udgravninger i 1963 fandt man betydelige rester af denne bebyggelse, blandt andet af det overhængede kælderrum. Ejendommen blev ca. 1500 overtaget af Jens Kruses datter og svigersøn, borgmester Jens Boesen og Elsebe.

Algade 9 var bebygget med lave stenboder, der var ejet af Sankt Knudsgildet. De gik op til det store gotiske rådhus på hjørnet af Algade og Sankt Ols Gade. Skråt over for rådhuset lå kannikken Peder Rebergs store stenhus på hjørnet ved Snæverså. Den overhængede kælder var bevaret op til begyndelsen af dette århundrede. Vest for dette stenhus lå en grund, der var ejet af Maria Magdalene alter i domkirken. Den var bebygget med en bod ud til gaden og et stort stenhus inde på grunden. Her boede i 1480'erne den velhavende borger Niels Jensen med sin kone Barbara.

giftermål var jo ikke nogen ligegyldig affære, og det var da også blandt Roskildes førende familier, hun fandt sin ægte mand. Det blev rådmanden Jens Boesen, der var søn af en tidligere borgmester i Roskilde, Bo Jensen. Sviger-sønnen gjorde selv en glimrende karriere inden for magistraten, for også han blev med tiden borgmester i en lang årrække. Første gang han nævnes som rådmand er i 1483, så på det tidspunkt har han været en voksen mand.

Det var selvfølgelig ikke kun stadfæstelser af skøder og lignende, magistraten tog sig af, og borgmester Jens Kruse varetog mange forskellige sager. I marts 1487 holdt kong Hans retterting på bispegården i Roskilde,

Borgmester Jens Kruses segl genfindes under en lang række breve fra slutningen af 1400-tallet. Da han jo var borgerlig, afbildes hans bomærke i et skjold med indskriften "s [sigillum] iens kruse". Her ses hans segl i midten under Niels Jensens testamente dateret den 21. maj 1489. *The seal of mayor Jens Kruse, 15th century. Roskilde.*

hvor Jens Kruse naturligvis også deltog. Han blev også ofte tilkaldt for at bevidne testamenter, som for eksempel den 21. maj 1489, hvor den velhavende borger Niels Jensen lå på sit dødsleje.

Niels Jensen havde gennem sit liv samlet sig en del af denne verdensgoder. I 1483 havde han gennem sin kone, Barbara, erhvervet sig en gård på sydsiden af Algade i Sankt Olais sogn. Gården lå "sønden for den bod, som Olaf Jepsen har liggende ud til Torvegaden [Algade]" og vi kender ejendommen fra en lang række dokumenter tilbage i 1300-årene. Herfra ved vi, at selve grunden ejedes af Maria Magdalene alter i domkirken. Stenhuset lå tilbagetrukket på grunden, medens der ud til gaden stod en bod vest for passagen, kaldet lågerummet, ind til stenhuset.

Barbara havde tidligere været gift med en vis Olaf Hørff, der havde boet på gården, men i sit testamente overladt ejendommen til et barnebarn fra første ægteskab, nemlig den sørnævnte unge klerk Olaf Jepsen. Nu købte Niels Jensen og Barbara ejendomsretten til gården for et beløb på 60 lødige mark og et sølvbæger til en værdi af 12 mark. Beløbet blev betalt over to rater: første rate på 20 mark betaltes senere på året, medens de resterende 40 mark blev betalt i 1485.

Niels Jensen fik ikke glæde af sin ejendom i ret lang tid. I maj måned 1489 tilkaldte han borgmester Jens Kruse og Olaf Jepsen, samt sin kære nabo, præsten Clement Jensen, for at de skulle bevidne testamentet ved hans sygeleje. Testamentets ordlyd giver et godt indblik i senmiddelalderens fromhedsliv, og samtidig giver opremsningen af Niels Jensens ejendele en fornemmelse af en velhavende Roskildeborgers levestandard. Vi vil derfor kigge nærmere på ordlyden af dokumentet, der indledes med de følgende karakteristiske sætninger:

"Jesus. In nomine domini amen [I Herrens navn amen]. Det er således, at intet er vissere end døden og intet uvissere end dødens time. Skønt jeg, Niels Jensen, er ganske skrøbelig og krank i mit legeme, da håber jeg ved den almægtige Gud, at jeg er sund og karsk i min sjæl. Derfor agter jeg at skrive mit testamente til min sjæls bestand og salighed af det gods, som Gud har forlent mig på en sådan måde, som herefter følger ...".

Hvad man umiddelbart skulle tro var et billede af et finere borgerhjem i Roskilde, er i virkeligheden en scene fra Det Gamle Testamente, hvor Judith skærer hovedet af Holofernes. Relieffet stammer fra rækken af billeder over domkirkenes korstole, der blev opsat i 1420. Møbler, klæder og brugsgenstande, som den snoede kærte, krukken og drikkebægeret, har kunstneren hentet fra sin egen samtid. *Carving from the choir stalls of Roskilde Cathedral, 1420.*

Indledningen er så typisk for testamenter fra denne tid, at den nærmest må betegnes som en slags formel. I middelalderen opfattedes livet som en slags prøvetid, hvor man gennem sine tanker, ord og handlinger måtte ruste sig til Dommens dag, når ærkeenglen Mikael med sin store vægt skulle veje hver enkelt sjæl. I den ene vægtskål lå de gode gerninger og fromme tanker, som gerne skulle veje tungere end den anden vægtskål, hvor de onde tanker og slette handlinger tyngede.

Et menneskes jordiske gods kunne betragtes som et slags lån ydet af Vor Herre, på samme måde som en konge betroede sine godser til en lensmand. Derfor taler Niels Jensen i sit testamente om "det gods, som Gud har forlent mig". Men en fattig kone havde lige så store chancer for at komme i Himmerige som en konge, for den sande skat lå jo ikke i jordisk gods og guld. Testamentet var således en af de sidste muligheder for eventuelt at rette op på nogle slemme fejl og skævheder i ens hidtidige liv. Derfor blev fromme stiftelser, kirker og klostre, fattige og syge som regel betænkt rundhåndet i testamenter, og på denne måde voksede kirkens gods betydeligt.

Niels Jensen skænkede da også en stor del af sit jordegods til kirken. Den store gård ved Algade blev således givet til Maria Magdalene alter i domkirken, som jo i forvejen ejede selve grunden. Det var dog en betingelse,

Brudstykke af en ornamenteret kachel fra ca. 1450 fundet i Roskilde. I løbet af 1400-tallet blev brugen af kachelovne indført i de mere velhavende borgers huse.

Tile from a tiled stove, c. 1450. Roskilde.

at hustruen Barbara skulle beholde gården til sin død og frit råde over ejendommen. Hun beholdt endvidere en "tøndekedel, to heste, fire stude, to køer (en rødgriget og en rød), den bedste gryde og den bedste kande, en opredt seng, en læst malt, en "bynnicken" og et foldebord og en kiste".

Niels Jensen havde udvalgt gråbrødreklostret som sit sidste hvilested, og overdrog derfor klostret et pund malt, et pund rug og en side flæsk. I datidens mål svarede et pund til ca. to tønder. Den lokale sognekirke og sognepræst fik en okse, degnen 6 grot (større sølvmønt), klokkeren 4 grot, og Jomfru Maria alteret fik 1 mark til vokslys.

Nonneklostrene i Roskilde modtog hver en tønde øl, og sortebrødreklostret fik et pund malt. Som det eneste udenbys kloster blev Vor Frue kloster i Helsingør (karmeliterkloster) ligeledes skænket et pund malt. Endelig nævnes Skuldelev kirke, hvor Niels Jensen åbenbart var blevet døbt – "hvor jeg annamede kristendom" – og derfor skænkede 1 skilling grot.

Niels Jensens nære familie blev naturligvis også betænkt i testamentet. Broderen, Per Jensen, fik hans rustning, og søsteren, Johanne Steffens fra Lolland, modtog en sølvske. Niels Jensens søn, Henning, fik et par stude, samt en sølvske, faderens bedste klæder og hans sværd, armbrøst og skyttegrejer. Broderdatteren, Margrethe, fik ligeledes et par stude og en seng med tilhørende sengeklæder. En slægtning i Jersie fik en sølvske og tjenestefolkene blev også betænkt med mindre gaver. Svenden Mattes fik et sværd og hans bedste brune hætte – pigen Marine fik 1 skilling grot, og pigen Margrethe fik lærred til en særk.

Testamentets sidste bestemmelser sikrer gaver til fattige peblinge i skolen, som modtog en tønde øl, brød og flæsk. Almindelige fattigfolk i Roskilde fik en gratis badstuegang, en tønde øl, samt flæsk og brød. Hermed var testamentet slut, og vidnerne, heriblandt borgmester Jens Kruse, kunne trykke deres segl på papiret. Niels Jensen havde ikke selv et segl på trods af sin position og bad derfor sin kære nabo om at besegle dokumentet på sine vegne.

Niels Jensen døde kort efter udstedelsen af testamentet, for en måned efter hører vi om en lille strid mellem

arvingerne, som dog ender med at enken Barbara bliver "kvit for alt ydermere krav om førnævnte arv".

EN BARSK SKÆBNE

Jens Kruse blev også inddraget i større politiske sager på landsplan. I 1492 var Danmarks forhold til hansestæderne yderst anspændt på grund af de handelsbegunstigelser, som kong Hans havde givet hansestædernes konkurrenter: de engelske købmænd. Uden for Lübeck havde tyskerne taget en ung, dansk adelsmand Jørgen Friis til fange på grund af anklager for røveri. I fængslet var han blevet torteret på det frygteligste. Hans arme og ben blev brækket og øjnene stukket ud, og til slut blev han dømt til døden. Nu søgte kongens kansler Johannes Ketilsen og den unge mands farbroder Didrik Friis til Arleved at trænge til bunds i sagen og indkaldte derfor Roskildes bystyre for at få deres udsagn om Jørgen Friis' hidtidige levevis og moralske karakter. Den unge mand var nemlig vokset op i Roskilde, først i biskop Oluf Mortensens tjeneste og siden hos efterfølgeren Niels Skave. Herefter

Under ejendommen Algade 3 er bevaret et fint 1400-tals kælderrum på godt 6,5 x 5,5 m. De fire krydshvælv bæres af en rund granitsøjle i midten af det store rum. Kælderen har hørt til et stort gotisk hus, der ejedes af Trinitatis alter i domkirken. Det var naboejendommen til borgmester Jens Kruses store gård.

*Vaulted cellar, 15th century.
Algade, Roskilde.*

havde han to gange været udsending for kong Hans, første gang til Bergen i Norge og anden gang til Gotland.

På mødet i Roskildes rådhus den 16. marts 1492 forsikrede borgmester Jens Kruse og en lang række fremtrædende borgere, at Jørgen Friis havde været kendt som en god og ærlig ung mand, som ingen kunne udsætte noget på. Lignende forsikringer opnåede Didrik Friis hos domkapitlet og på Sjællands landsting, hvor alle kunne bekræfte, at den unge mand aldrig havde stjålet fra hverken tyskere eller andre, hverken til lands eller til vands. Om sagens videre forløb vides desværre intet, men Jørgen Friis skæbne er et sørgeligt eksempel på datidens barske retspraksis.

SVIGERSØNNEN EFTERFØLGER JENS KRUSE

Borgmester Jens Kruse og hans kone Wolborg klarede sig godt i disse år og ønskede derfor at skaffe datteren og svigersønnen en passende bolig ved siden af deres egen store gård i Roskilde. Den 22. februar 1497 købte Jens Kruse af Per Mathisen og hans tre sønner en gård

Billede fra udgravningen af Algade 7 i 1963. Det var denne ejendom, beliggende på Sankt Annas alters grund, som i 1497 blev opkøbt af borgmester Jens Kruse. På grunden lå ifølge skødet to huse, hvilket kunne bekræftes ved udgravningen.

Mayor Jens Kruses house under excavation. Algade, Roskilde.

Rester af en senmiddelalderlig kælder med hvælv fandtes indtil 1963 under ejendommen Algade 7. Kælderen har hørt til den ejendom, som borgmester Jens Kruse købte i 1497 og siden overlod til sin datter og svigersøn.
*Cellar, now demolished.
Roskilde.*

og et hus, beliggende på nordsiden af Algade mellem rådhuset og Jens Kruses egen gård. Gården lå på en grund, der tilhørte Sankt Annas alter, medens det såkaldte hus, sandsynligvis med boder ud til gaden, stod på en grund tilhørende Sankt Knuds alter. De to grunde, der lå forskudt for hinanden, kendes fra ældre kilder, der også nævner Sankt Knuds alters stenboder vest for rådhuset.

Her boede nu Jens Boesen og Elsebe i en årrække og havde tilsyneladende god fremgang, både i karrieren og i privatlivet. Ægteparret fik i alt fire børn, tre piger: Dorothea, Wolborg og Elsebe og en dreng: Frans, der alle klarede sig udmærket. Jens Boesen fortsatte sit arbejde i magistraten og efterfulgte i 1503 sin svigerfader som borgmester i Roskilde. Han var medlem af det fornemme Sankt Luciusgilde i Roskilde og nævnes ofte

i gildets regnskaber mellem 1516 og 1522. Hans gamle svigerfader, Jens Kruse, optræder i kilderne sidste gang som borgmester i januar 1501, men sandsynligvis har han levet nogle år endnu, måske helt til 1519. Hustruen Wolborg var også medlem af det fornemme Sankt Luciusgilde i Roskilde, hvor hun omtales i 1502. Desværre er ægteparrets gravsten ikke bevaret, og vi ved heller ikke, hvor de blev begravet.

Borgmester Jens Boesen fik senere besvær med sin nye ejendom, for i 1519 gjorde Sankt Annas alters vikar, Oluf Henriksen, krav på gården, der jo lå på alterets grund. Sagen blev forelagt biskop Lage Urnes generalofficial og tre kannikker, men dommen faldt dog ud til fordel for Jens Boesen. Han kunne jo fremlægge skriftligt bevis for, at "hans hustrus fader, Jens Kruse, hvis sjæl Gud nåde, havde rettelig købt og velbetalt alle de huse og bygninger, som står på førnævnte grund".

Grunden kan identificeres som Algade 7. Helt indtil 1963 var en lille del af Jens Boesens ejendom bevaret, nemlig en kældermur med fragmenter af hvælvingsribber. Muren blev opdaget ved en ombygning i 1911, men først i 1963 kunne Nationalmuseet foretage en nærmere undersøgelse af grunden. Her blev det konstateret, at der har ligget to huse parallelt med gaden. Det østligste af disse har været et stenhus, hvis kælder har haft seks krydshvælvinger, båret af to midterpiller. Vest for dette lå et andet hus, der har haft en sidebygning, formentlig i bindingsværk, ud til gården.

THOMAS SJÆLLAND – KONGENS HEROLD

Borgmester Jens Boesens børn fik som medlemmer af det rige borgerskab en tryk social opvækst, og de gjorde som nævnt en udmærket karriere. Sønnen Frans er uden tvivl blevet sendt i skole, og som voksen blev han rådmand i Roskilde, således som også hans far, bedstefar og oldefar havde været det. Den ene datter Wolborg blev gift med Jesper Pedersen i Køge, og søsteren Elsebe giftede sig med Claus Eriksen Skrædder i København. Den mest interessante af børnene er imidlertid Dorothea, der ca. 1511 blev gift med den kongelige herold Thomas Lummesden fra Skotland, som regel kaldet

Thomas Sjælland. Omkring 1505 var skotten trådt i kong Hans' tjeneste som officiel herold og blev især benyttet som sendebud til Skotland, Frankrig og England. Som øverste ordensherold havde Thomas Sjælland en nær tilknytning til Helligtrekongers kapel i Roskilde, og det var derfor naturligt, at han bosatte sig i byen. En herold havde en vigtig position ved fyrstehoffer. Han repræsenterede officielt landet – eller kongen – og skulle som sådan være ikklædt en særlig herolddragt med det kongelige våben. De blev ofte brugt som gesandter og som en slags ceremonimestre ved turneringer og store begivenheder ved hoffet. Ved hjælp af deres viden om heraldik, skulle de desuden kunne identificere de faldne på slagmarken ud fra deres våbenskjolde.

Thomas Sjællands tilstedeværelse i Roskilde har sikkert givet byen et mere "internationalt" præg. I 1512 kom den franske konges gesandt Francois de Bordeaux til Roskilde, og i Helligtrekongers kapel udnævnte kongen ham til ridder af elefanten. I sin beretning om opholdet fortæller gesandten, at han efter at være ført i en højtidelig procession fra domkirken blev modtaget i Thomas Herolds hus.

Herolden og hans hustru Dorothea blev i 1515 optaget i Sankt Luciusgildet i Roskilde, hvor jo en stor del af byens bedre borgerskab og gejstlighed mødtes under uhøjtidelige former. Som herold var Thomas Sjælland naturligvis tæt knyttet til kongens person, men i modsætning til landets to andre herolde fulgte han ikke den forhadte Christian 2. i landflygtighed. I 1523 blev han indesluttet i København ved belejringen, men da byen overgav sig til Frederik 1. fik han tilladelse til at beholde sine ejendomme i Roskilde og København. Året efter beviste Frederik 1. endnu en gang sin velvilje ved at overdrage herolden og hans hustru rettighederne til Sankt Jørgensbjerg hospital uden for Roskilde. Det nåede Thomas Sjælland dog ikke at nyde i mange år, for han døde allerede i 1528. Han blev begravet i Roskilde domkirkes midtskib ud for Helligtrekongers kapel under en ligsten med indskriften: "16. juli i Herrens år 1528 døde hr. Thomas Herold, som her er begravet sammen med sin hustru Dorothea, hvis sjæle hvile i fred". I dag er kun et lille fragment af ligstenen bevaret.

I Roskilde domkirke findes mange sengotiske gravsten, først og fremmest over gejstlige personer, men også over en del verdslige. Her finder vi blandt andet denne fine gravsten over ridderen Morten Jensen Gyrring, som døde i 1448. I stenens hjørner ses de fire evangelistsymboler og i midten adelslægtens våbenskjold under en ridderhjelme med vesselhorn.

*Late Gothic tombstone.
Roskilde Cathedral.*

JENS KRUSES BARNEBARN, DOROTHEA

Dorothea var nu enke, men hun var blevet fritaget for at betale byskat og ryttertold på livstid. Desuden beholdt hun rettighederne til Sankt Jørgens hospital, samt naturligvis sit hus. Det var sandsynligvis hendes morfader, borgmester Jens Kruses store gård på nordsiden af Algade. Her boede hun nær moderen Elsebe, der efter Jens Boesens død også var enke. De har nok begge været gode venner med bispemesteren Lage Urne, for han testamenterede dem i 1529 hver 1 rhinsk gylden. Længe forblev Dorothea ikke i sin enkestand, for allerede i 1530 giftede hun sig igen. Også denne gang var det med en herold, nemlig spanieren Franciscus de Medina, som var kommet i Frederik I.s tjeneste nogle få år forinden. I 1529 fik han Hvidøre slot ved Gentofte overdraget som afgiftsfrit len af kongen, og både i København og Roskilde ejede han en række gårde. Kongen gav ham også lovning på, at han kunne beholde Sankt Jørgens hospital, hvis han overlevede sin hustru. Dog blev han forpligtet til at vedligeholde og forbedre hospitalet og kirken, samt lade de fattige og syge mennesker, som boede der, nyde samme rettigheder som hidtil. Desuden måtte han love "ikke at sælge nogen af de vornedes sønner, som er fødte på godset". (En vorned var betegnelsen for en fæstebonde, der så at sige var "bundet" til det pågældende gods. Han måtte derfor ikke flytte fra den jord, hvor han var født, men kunne risikere at blive solgt eller mageskiftet af godsejeren).

Under Grevens Fejde blev Franciscus taget til fange af skipper Klement ved slaget uden for Ålborg, men han slap fri, da byen blev undsat af Johan Rantzaus tropper i 1534.

Franciscus de Medina og Dorothea overtog i tidens løb de to store borgmestergårde på nordsiden af Algade. Jens Kruses gård på Trinitatis alters grund var således i slægtens eje helt til 1549, hvor Franciscus med sin hustrus vilje og samtykke solgte gården. Det var i øvrigt Dorotheas broder, rådmand Frans Boesen, der ordnede handelen. Den anden ejendom på Sankt Annas alters jord blev solgt i 1542. Franciscus døde i København den 8. januar 1553 og blev begravet i Roskilde domkirke ved siden af Thomas Sjælland. Den prægtige gravsten med et billede af herolden i fuld rustning er stadig bevaret.

Dorothea Herolds kom til at overleve Franciscus i 22 år. Først i 1575 døde hun i Roskilde, hvor hendes broder Frans havde overladt hende en gård i Algade. Ved sin død må hun have været omkring 85 år gammel, og formentlig en legende i byen. Hun kunne huske tilbage til den tid, hvor hendes morfader Jens Kruse var borgmester i Roskilde, hendes første bryllup i 1511 og hele Reformationens stormvejr, der efterlod det gejstlige Roskilde som et tandløst gab. Dorothea havde været vidne til en epokes fald.

SANKT LUCIUSGILDET

Af Roskildes fire middelalderlige gilder (se side 288) er Sankt Luciusgildet ubetinget det gilde, som vi kender bedst. Det skyldes, at gildets medlemsfortegnelse og regnskabsbog fra årene 1483 til 1524 er bevaret i et lille hefte, som nu opbevares på Rigsarkivet. Her kan vi se, at medlemmerne var en blanding af gejstlige og verdslige, spændende fra selveste Roskildebispens til Per Grydestøber med sin kone Botilde. I den nævnte årrække indtrådte i alt 610 personer i gildet, heraf 445 mandlige og 175 kvindelige. Gildet var indviet til domkirkens værnehelgen Sankt Lucius, og ejede et særligt alter i domkirken, som blev betjent af gildets egen kapellan og degn. I det årlige regnskab, som blev aflagt af to medlemmer af gildet, henholdsvis en gejstlig og en verdslig, nævnes, at gildet ejede: en alterkalk og en disk, et relikviekors, et sæt messeredskaber, et alterklæde, et sølvbæger, to lysestager, to duge og tre håndklæder.

De egentlige gildebestemmelser er ikke bevaret, men regnskaberne fortæller alligevel en del om møderne i gildet. Det ubestridte overhoved ved møderne var naturligvis bispen og hele hans store tjenerstab fra kansler og skriver til bartskærer, kok, dørsvend, brygger og smed. I gildet kunne han møde borgmestre og rådmænd fra Roskilde, men også de helt almindelige borgere som Mathis Olsen Patinemager (en slags træscomager), Jacob Buntmager og Rasmus Badstuemand. Der er sandsynligvis blevet drukket en masse øl, for i regnskaberne noteres omhyggeligt, når nogen fik øl med hjem eller havde gæster med. Borgmester Jens Boesen har således

Gravstenen over den kongelige herold Franciscus de Medina er stadig bevaret på sin oprindelige plads i gulvet ud for Helligtrekongers kapel. Herolden, som først døde i 1553, er afbildet i fuld rustning med et stort slagsværd ved siden. Ved hans fødder står to våbenskjolde, dels med hans eget våben: to vinger med et hjerte i, samt hustruens Dorotheas: en lygte.

Tombstone over the royal herald F. de Medina, 1553. Roskilde Cathedral.

ofte fået øl med hjem. Hver år blev der valgt nye gerdebrødre – en række personer, der skulle sørge for det mere praktiske. Sankt Luciusgildet var således et vigtigt mødested for mange af Roskildes indbyggere, og her er sikkert blevet løst mange problemer over et krus godt øl.

Den gejstlige verden under pres

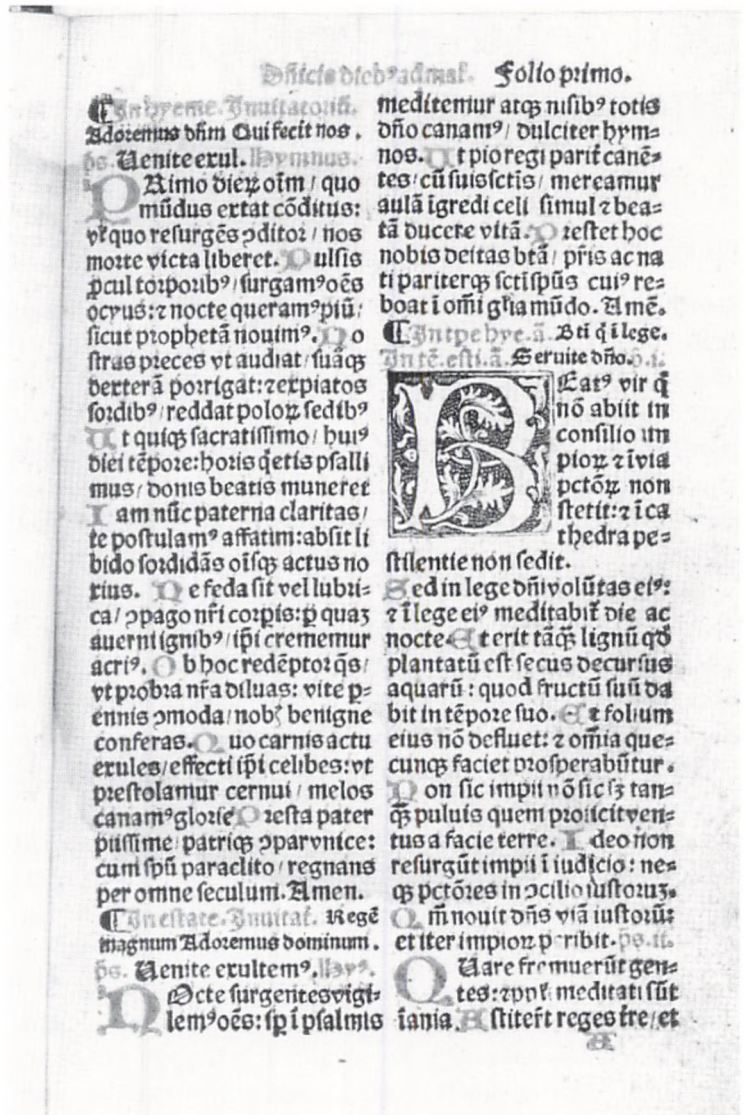
KIRKELIGE REFORMBEVÆGELSER

Roskildes betydning som kirkeligt centrum bestod gennem 1400-tallet, selv om de fleste af byens gejstlige institutioner allerede da havde eksisteret i henvend to hundrede år. De mange reformbevægelser, som netop i dette århundrede skabte røre i den gejstlige verden, kom imidlertid også til at præge Roskildes kirker og klostre. Kritiske røster klagede over det tiltagende moralske forfald inden for de gamle klosterordener, og også præsterne blev skarpt kritiseret. I 1413 hører vi om en pinlig sag, hvor præsten Christian Hemmingsen fra Roskilde stift havde voldtaget nogle jomfruer, begået hor og andre alvorlige synder. Han var derfor blevet lyst i band, men efter indtrængende bønkrivelser til paven fik han til slut tilladelse til at vælge en anden præst til skriftefader og få syndsforladelse af ham.

Inden for franciskanerordenen var en voldsom strid igang mellem tilhængerne af to forskellige retninger: konventualerne og observanterne. De førstnævnte ønskede en mildning af de strenge ordensregler, blandt andet forbudet mod at tiggermunkene måtte eje fast ejendom. Observanterne ønskede derimod at genoplive Frans af Assisis asketiske leveregler for tiggermunkene, og denne retning vandt efterhånden gehør i stadig videre kredse. I Danmark var det særlig gråbrødremunken Laurids Brandsen, som agiterede for observanternes synspunkter, og han havde formået at vække både Christian 1.s og dronning Dorotheas interesse for sagen. Ikke mindre end tre gange var Laurids Brandsen i Rom for at få de danske klostre omvendt, og i 1487 blev reformen indført i franciskanerklostrene i København og Malmø.

I 1489 skrev enkedronning Dorothea og kong Hans et indtrængende brev til paven om tilladelse til at reformere gråbrødreklostret i Roskilde. De hævdede, at der kun var få munke tilbage, som levede uhæderligt og overdå-

Dette *Breviarium Roschildense* blev trykt i Paris 1517. Et brev-
 viar var en liturgisk bog, der in-
 deholdt ordningen for de faste
 tidebønner. Dette eksem-
 plar har sandsynligvis hørt til
 domkapitlets bibliotek.
 "Breviarium Roschildense".
 Printed in Paris 1517.

digt og havde begået mange vederstyggeligheder, som man ikke længere ville tåle. Ansøgningen blev støttet af ærkebispens og biskopperne af Roskilde og Odense, og øjensynlig havde de stærke vendinger deres virkning. Gråbrødreklostret i Roskilde blev reformeret i 1490, og ved Laurids Brandsens død i 1496 var 11 af i alt 29 franciskanerklostre i Danmark gået over til observanterne. Den utrættelige munk havde i de sidste år af sit liv boet i Roskilde og blev begravet i gråbrødrenes klosterkirke under en marmorsten i koret.

Fra gråbrødreklostret i Roskilde kendes en interessant liste fra begyndelsen af 1500-tallet over klostrets omkring 500 kostbare relikvier. Blandt den imponerende samling kan man notere sig: dele af apostlen Peders skæg og knogler, dråber af Jomfru Marias mælk, et stykke af det hellige kors og dele af blandt andet patriarken Abraham, af Johannes Døberen og af apostlen Jacob. Alle disse mange relikvier blev opbevaret i fornemme relikviagemmer, som er beskrevet i en ældre fortegnelse fra begyndelsen af 1400-tallet. Her er nævnt et udskåret elfenbensskrin, et strudseæg, en nød af forgyldt sølv, en "Berillus" (en grøn indisk ædelsten), en sølvbeholder med et billede af Sankt Georg og meget mere.

Gråbrødremonken og historikeren Peter Olsen kom også fra franciskanerklostret i Roskilde, hvor han må være indtrådt kort før Reformationen. Ved klostrets ophævelse omkring 1537 blev han formentlig boende i Roskilde. Gennem hele sit liv samlede han en mængde historiske efterretninger fra krøniker og årbøger, som han ved sin død i 1570 overgav til historikeren Anders Sørensen Vedel. Hans historiske arbejde – en lille tyk bog, tæt beskrevet med en fin, tynd håndskrift – indeholder fædrelandshistorie, en mængde oplysninger om franciskanerordenen i Danmark, men også små notitser om begivenheder i Roskilde.

SANKT CLARA KLOSTER

I modsætning til Roskildes gråbrødrekloster blev Sankt Clara kloster, som var et nonnekloster inden for samme orden, ikke "observantisk" før 1519. Fra dette kloster er en hel del kilder bevaret, først og fremmest hele det store klosterarkiv på over 350 breve. Kun en mindre del af brevene er fra 1400-tallet, men heriblandt findes to interessante afladsbreve fra henholdsvis 1437 og 1475 med en nøjagtig navnefortegnelse over samtlige nonner i klostret. Dette giver os en cnestående lejlighed til at konstatere antallet af nonner, bestemme deres sociale baggrund og til i nogle tilfælde at kunne beregne deres alder.

Klostret havde i 1437 og 1475 henholdsvis 40 og 44 nonner, så det har absolut været et af de større klostre i

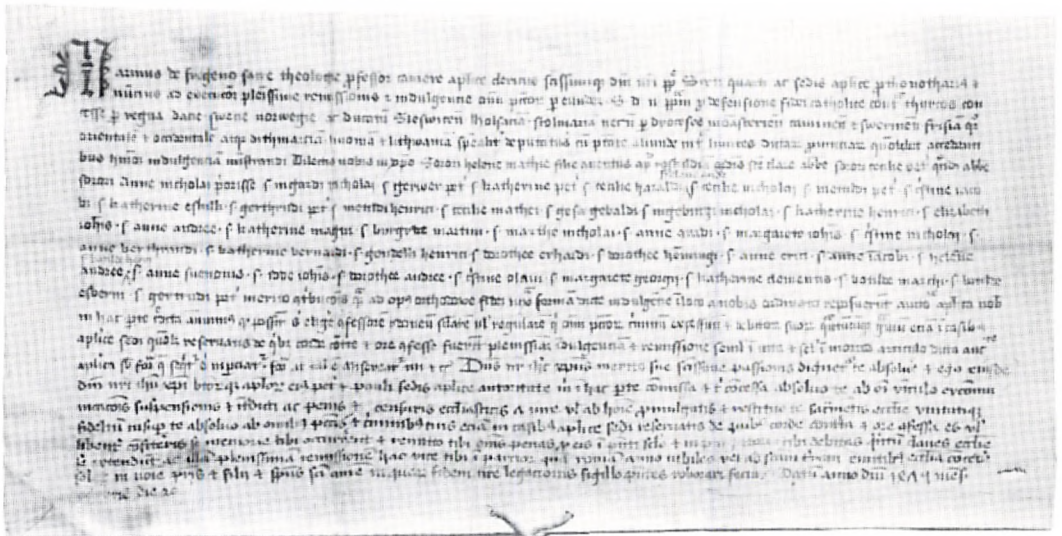

Sankt Clara kloster

Roskilde. Flere navne går igen i de to fortegnelser, således at i alt fald syv og med lidt god vilje ti navne kan genfindes i begge lister, skønt der er 38 år imellem. Det viser, at mange af nonnerne har nået en overraskende høj alder sammenlignet med den ret lave gennemsnitlige levealder for almindelige kvinder i middelalderen. Mindst 20-25 procent af nonnerne har således nået at blive 60 år og derover.

Den 20. oktober 1475 udstedte den pavelige nuntius Marinus de Fregeno et afladsbrev til nonnerne i Sankt Clara kloster i Roskilde på grundlag af paven dekret om troens forsvaret mod tyrkerne. Afladsbrevet opremser alle klostrets 44 nonner, der kom fra både adelige og borgelige familier.
Letter of indulgence for St. Clara's convent, 1475. Roskilde.

Med hensyn til nonnernes sociale herkomst kan det konstateres, at såvel adelige som borgerlige blev optaget i klostret, og deres "karriere" inden for ordenen synes ikke at være bestemt af slægtens herkomst. Abbedissen i 1475, Ellen Madsdatter, var således datter af en borger i Malmø. Af højadelig herkomst var derimod Margrethe Rudsdatter, som i 1437-listen optræder lige under abbedissen. Hun må være født i 1390'erne, for allerede i 1408 opholdt hun sig i klostret. Faderen var hofmester Mikkel

Rud og moderen Anne Pedersdatter tilhørte slægten Jernskæg. Margrethe Rudsatter blev i 1440'erne valgt til abbedisse i en alder af omkring 50, og denne værdighed havde hun indtil 1455.

Sankt Clara kloster ejede en mængde jorder og gårde på Sjælland. Omfanget af godset mod udgangen af middelalderen kender vi fra en opgørelse fra 1561, hvor en stor del af jordene blev mageskiftet til universitetet i forbindelse med klostrets opløsning. Her opregnes 101 gårde, hvoraf 20 procent var beliggende i Ramsø og Ringsted herreder. Resten af jordene overgik til kronen, men omfanget af disse kendes ikke.

Forvaltningen af klostrets gods var i 1400-tallet overdraget en lensmand, som mærkeligt nok blev udpeget af kongen. Adelsmanden Oluf Jørgensen Oxe havde i en årrække Clara kloster som len, og det havde han betalt kong Hans 900 mark for. Øjensynlig var det en temmelig fordelagtig ordning, for efter hans død ca. 1500 gjorde enken, Else Grifsdatter Oxe, sig store anstrengelser for at beholde lenet. Det var der mange vanskeligheder med, især fordi adelsmanden Erik Neb også var interesseret i lenet. Han klagede derfor til kong Hans over enkens mangelfulde forvaltning af Clara kloster, hvilket fik Else Grifsdatter til at skrive et harmdirrende brev til kong Hans. Her tilbageviser hun punkt for punkt en lang række klager, som Erik Neb havde fremlagt. Hullerne i halmtaget på en af klostrets bygninger skyldtes det dårlige vejr, for lige så snart taget var repareret ét sted, gik det i stykker et andet. Om forvaltningen af klostergodset kunne hun klart sige, at "hvis de klager over mig angående godset eller skoven, da ved jeg godt, at min skyld ikke findes dér. Jeg har aldrig gjort nogen bonde uret på nogen måde; jeg har givet og hjulpet dem, for jeg ville, at godset skulle holdes ved lige, hvilket jeg kan bevise, hvis der bliver behov for det". Skovene blev passet fint, og bønderne fik det træ, som de havde krav på efter gammel sædvane, ligesom nonnerne der skulle bruge fyringsbrænde til bryggeri og badstue.

Klager over kvaliteten på klostrets øl og brød kunne hun også tilbagevise med en forklaring om, at de lige havde fået en ny bager "som ingen forstand havde på ovnen, for det var hans første arbejdsplads, og så glemte

Kalkmalerierne i Sankt Andreas kapel i domkirken blev malet i 1511, og udsmykningen har mindet meget om de samtidige kalkmalerier i Sankt Birgitte kapel. Nu er kun en del af malerierne bevaret, blandt andet på vestvæggen med denne fremstilling af Salome med Johannes Døberens hoved på et fad. Byens gavlhuse og tårne har været velkendt arkitektur for enhver Roskildeborger i 1511.

Murals, the Chapel of St. Andrew, 1511. Roskilde Cathedral.

han det [brødet], så det blev for hårdt". Uheldigvis havde den nederdrægtige Erik Neb sendt netop et sådant brød som smagsprøve til kong Hans, hvilket jo var en meget uheldig ting.

Else Grifsdatters gribende brev munder ud i en hjerteskrærende bøn om, at kongen ikke ville tage lenet fra hende: "Min tro til Eders Nåde er så stor, at der ikke sker mig nogen uret, for jeg er en fattig hjælpeløs kvinde ...". Om Else fik lov at beholde lenet vides ikke, så den del af historien må forblive i det uviste. Brevet giver imidlertid et vist indtryk af problemerne ved forvaltningen af et større kloster.

ET KIG IND BAG KLOSTRETS MURE

Nonnernes dagligliv og tanker er kun alt for sjældent viderebragt i de bevarede kilder fra middelalderen. Der er imidlertid bevaret nogle interessante breve fra Sankt Clara kloster, som kan give et lille indblik i nonnernes lukkede verden. Brevene er udaterede, men er sandsynligvis skrevet omkring 1500.

Nonnen Bodil Bosdatter sendte således et meget inderligt brev til klostrets tidligere guardian (klosterforstander), Laurids Lykkesen, hvor hun takker ham "af al mit inderste hjertes grund for al den store ære og dyd, troskab og kærlighed", som han havde vist hende i klostret. Herefter bebrejder hun han stærkt, at han ikke kom i fjer efter påske, som han havde lovet – "hjerte kære broder, hvor er nu tro og love? Jeg synes, den agtes såre ringe!" Søster Bodil mindede ham derpå om al den kærlighed, "som I havde til mig og jeg til Eder og I til mig, lige siden den første tid vi kendtes". Brevet slutter dog af med en nøgtern påmindelse om de egernskind, som Laurids Lykkesen havde lovet at sende søstrene, som i øvrigt hilser ham hjerteligt god nat.

Brevets intime tone har fået nogle til at mene, at der ikke kun har været en platonisk kærlighed mellem søster Bodil og hendes skriftefader, men det behøver slet ikke at være rigtigt. I middelalderen generede man sig ikke for at bruge store ord og vise sine følelser åbenlyst.

I et andet brev til Laurids Lykkesen erfares mere om Bodil Bosdatter. Det er skrevet af en anden nonne, søster Catharina Jacobsdatter, som takker ham for hans velgørelser mod søster Bodil, som "har større tro og håb til Eder end til alle de, som har født hende eller nogen frænde og ven, hun har på jorden". Søster Catharina beder ham nu om snart at besøge klostret, for søster Bodil kan ikke komme over sin sorg over, at de ikke fik talt sammen, før han måtte rejse. Desuden beder hun ham sende Bodil noget klæde til en kåbe eller kjortel, for hun har meget gæld og ingen slægtninge og venner til at hjælpe sig. Tilslut skriver Catharina: "Kære broder Laurids. Lad ikke søster Bodil vide, at jeg skriver til eder om dette, for fik hun det at vide, ville jeg få det største uvenskab af hende".

Alt i alt et rørende brev, der vidner om venskab og godt sammenhold mellem nonnerne i klostret og deres tidligere skriftefader. Der kunne dog også komme små kurerer på tråden, hvilket fremgår af et brev, som abbedissen Margrethe Knudsdatter sendte til franciskanerordenens provincialminister Jens Mogensen i 1509. Her takker hun ham først for hans mange velgerninger mod klostret, men omtaler så noget ondt sladder, som visse personer havde udspremt omkring abbedissen. Ifølge denne sladder skulle hun have talt dårligt om Jens Mogensen, men det erklærer hun for at være en klar usandhed, som muligvis var udspremt af nogle sortebrødre (dominikanere). Abbedissen indrømmer dog, at hun ikke kommer godt ud af det med en vis broder Herluf.

SANKT AGNES KLOSTER REORGANISERES

Sankt Agnes kloster

I modsætning til Sankt Clara kloster var forholdene i det dominikanske nonnekloster i Roskilde, Sankt Agnes, meget dårlige mod slutningen af middelalderen. Dette kloster var noget mindre, for her lå antallet af nonner på ca. 25 – afladsbreve fra 1475 og 1502 opremser således henholdsvis 25 og 23 nonner. I begyndelsen af 1500-tallet var forholdene blevet så utålelige, at en del af nonnerne slet og ret flygtede fra klostret og søgte tilflugt i Vor Frue nonnekloster i Roskilde. Det fremgår nemlig af en skrivelse, som dette klostres forstander, Henrik Krummedige, sendte til sin hustru Anne Rudsatter. Her fortalte han, at han netop havde haft et møde med kong Hans på Hvidøre slot om de bortløbne nonner. Priorinden for Sankt Agnes kloster, der søgte at få nonnerne tilbage, havde imidlertid skrevet til kongen, at det ikke var hendes skyld.

Efter denne skandale blev der på Roskildebispens ordre sat en større undersøgelse igang. Den 12. maj 1508 blev der truffet bestemmelse om en reorganisering af hele klostrets drift. I to næsten enslydende dokumenter, udstedt af henholdsvis bispnen og dominikanerordenens provincialminister, broder Mathias, bliver en lang række punkter opremset. Først og fremmest bliver det bestemt, at eftersom klostrets økonomiske forhold efterhånden er blevet så ringe, at der ikke er penge nok til nonnernes

daglige føde og klæder, må der indsættes en forstander til at bestyre klostrets gods og oppebære indtægterne fra landgilde, sagesald med mere. Hvert år skulle han så aflægge regnskab over for priorinden, bispem og dominikanerordenens provincialminister.

Det næste punkt omhandler disciplinen på klostret, og her bliver det understreget, at priorinden skal overholde klosterreglen, og "hvis nogen af hendes søstre vil sætte sig op imod den hellige regel, da skal hun straffe dem med fængsel og klosterreglens revselse, som det sig bør".

Antallet af nonner i klostret bliver herefter fastsat til 30, således at de 24 søstre skulle "gange til kor med priorinden for at tjene Gud og Sankt Agnes, og bede for deres sjæle, som har stiftet klostret, og for alle kristne sjæle", medens de seks andre søstre skulle arbejde i stegers, kælder og med andre opgaver efter behov. Det bliver samtidig kraftigt understreget, at alle klostrets døre og porte skal være strengt lukket både dag og nat for både mandfolk og kvindfolk. Til slut bliver det forbudt priorinden at sælge, mageskifte eller bortleje noget af klostrets gods uden bispens og ordenens samtykke, ligesom hun heller ikke måtte sælge eller bortgive nogen bonde eller bondesøn. Bønderne på klostergodset var jo

Kort over henholdsvis Sankt Clara og Sankt Agnes klostres ejendomme på Sjælland. Klostergodset tilhørende Sankt Clara kloster er registreret ud fra en opgørelse fra 1561, der blev affattet i forbindelse med mageskiftet af jordene til Københavns Universitet. Klostergodset tilhørende Sankt Agnes kloster er registreret på grundlag af jordebøger.

The properties of the convents of St. Clara and St. Agnes on Sealand during the 16th century.

Sankt Clara klostres ejendomme

Sankt Agnes klostres ejendomme

en slags fæstebønder, der var "bundet" til deres jord, således at de i realiteten kunne købes og sælges.

Omstruktureringen af Sankt Agnes kloster har været dybgående, og det er så heldigt, at jordebogsregnskaberne fra 1508-15 netop er bevaret. For klostrets ca. 160 gårde uden for selve Roskilde by er her opregnet herred for herred, hvad hver enkelt gård skulle betale af afgifter hvert år i penge og naturalier til klosteret. Eksempelvis skal bonden Oluf Olsen i landsbyen Veddelev uden for Roskilde yde årligt: to pund byg, et lam, en gås, fire høns, en skæppe korn i skriverafgift, samt nogle dages hoveriarbejde, nemlig en dag til at pløje, en dag til at slå hø, en dag til at høste og to dage til at køre brænde. Regnskaberne viser, at de fleste bønder betalte deres afgifter til tiden, og man kan derfor undre sig over, at Agnes kloster virkelig skulle være i så stor økonomisk nød som brevene fra 1508 postulerer. Dokumenter fra det bevarede klosterarkiv viser imidlertid, at klosteret netop i denne tid sælger eller bortlejer nogle af dets ejendomme i Roskilde by, hvor det ejede omkring 10 gårde.

EN BORTFØRELSE FRA VOR FRUE KLOSTER

I forhold til Sankt Clara kloster og Sankt Agnes kloster er der kun få senmiddelalderlige dokumenter bevaret fra det tredje nonnekloster i Roskilde, Vor Frue kloster. Der kendes et par af forstanderne, for eksempel væbneren Evert Grubbe, som gennem 13 år (1473-1486) havde været rigskansler. Han døde i 1492 og blev begravet under en fin sengotisk gravsten i klosterkirken. Senere blev den førnævnte Henrik Krummedige klosterforstander, og fik i 1523 overdraget godset som kongelig len af Frederik I.

I Universitetsbiblioteket i Lund findes et såkaldt "Pontificale", som tidligere har tilhørt domkirken i Roskilde. Det er et håndskrift fra ca. 1500, der indeholder formularerne til de liturgiske handlinger, som bispen skulle foretage for eksempel ved indvielser af kirker og optagelser til de forskellige gejstlige ordener. Her finder vi også ritualer for nonneindvielser ved Vor Frue kloster.

Novicen, som efter prøvetiden i klosteret ønskede at blive rigtig nonne, skulle aflægge de evige løfter til biskop-

pen ved en højtidelig ceremoni. Først blev hun kronet som jomfru og "Kristi brud" af biskoppen. Så måtte hun foran alteret sværge, at hun ville leve i overensstemmelse med Sankt Benedikts klosterregel "på dette sted, som kaldes Roskilde" til ære for den hellige Jomfru Maria. Herefter gjorde biskoppen korsets tegn over hendes pande, og efter at have kysset alteret, trådte hun tilbage til de andre nonner, der opremsede en klosterviet nonnes tre forpligtelser: fattigdom, kyskhed og lydighed. Til slut modtog hun den færdige nonnedragt.

En gammel folkevise beretter om en romantisk bortførelse af en ung nonne fra Vor Frue kloster. Visen, der er nævnt første gang i Jytte Gyldenstjernes slægtsbog fra ca. 1620, handler om ridderen Morten Venstermand til Havelsegård. Han var forlovet med en Anne Jensdatter, men engang da han var udenlands i kongens tjeneste, blev hun indsat i Vor Frue kloster i Roskilde. Morten klagede sin nød for kongen, der rådede ham med disse ord:

Hør du, Morten Venstermand,
jeg råder dig det jeg kan:
Tag du din jomfru af kloster igen,
alt om du est en mand!
Så glad rider Morten Venstermand af Roskilde med sin jomfru.

Straks sadler den gæve ridder sin "ganger grå", og rider til Roskilde, hvor han bortfører den skønne jomfru fra klosterkirkens kor. Så drager de hjem og fejrer bryllup, så:

Nu haver Morten Venstermand
forvundet al sin harm.
Han haver vundet sin fæstemø,
og sover hver nat i hendes arm.
Så glad rider Morten Venstermand af Roskilde med sin jomfru.

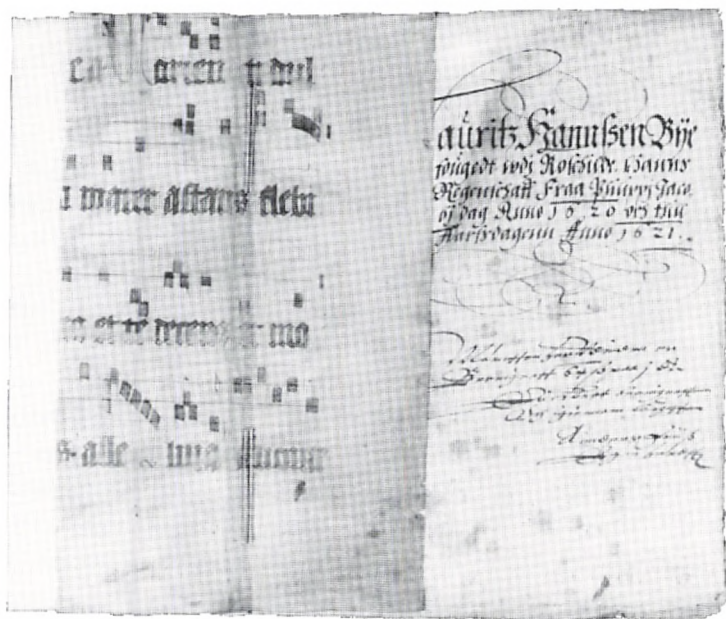
Folkevisen beretter videre, hvordan bispen bandlyser den grumme voldsmand, som måtte skænke sin slægts-

Gravsten over væbneren Evert Grubbe, der var forstander for Vor Frue kloster indtil sin død i 1492. Den fint ornamenterede gravsten af gotlandsk kalk er nu indmuret i klosterkirkens nordre sideskib.
Tombstone for the principal of the convent of Our Lady.

De store mængder af kostbare bønnehøjer, nodeblade og liturgiske skrifter fra Roskildes kirker og klostre blev efter Reformationen betragtet som forhadte levn fra det "papistiske kætteri". De stærke pergamentsblade kunne dog altid skæres op og bruges som omslag om for eksempel regnskaber. Her ses opskårne nodeblade som omslag til byfogedregnskaber fra 1600-tallet.

Sheet of spiritual music, during the 17th century used as a binding.

gård og seks læster korn til domkirken for at blive løst af bandet. Som man kunne forvente kom der ingen børn af dette gudløse ægteskab, og efter Morten Venstermands død trådte Anne Jensdatter atter ind i Vor Frue kloster.

Man har tidligere ment, at denne folkevise var baseret på en virkelig begivenhed, blandt andet fordi Havelsegård mellem Roskilde fjord og Arresø virkelig var ejet af Venstermandslægten. Nyere undersøgelse har imidlertid vist, at hele historien er opdigtet. Man kender kun én Morten Venstermand i slutningen af 1400-tallet, og han var landsdommer på Falster og boede på herregården Stadager.

Med spredningen af Morten Luthers tanker blev der andre grunde til at udtage klosterjomfruer end just romantiske. Opløsningen begyndte langsomt. I 1533 bad enken efter adelsmanden Oluf Falster om kongens tilladelse til at udtage datteren Dorthe Olufsdatter af Vor Frue kloster i Roskilde. Hun mente nemlig, at datterens "salighed stander ikke udi sådant et klosterlevned", og datteren jomfru Dorthe havde heller ikke lyst til at blive længere i klostret. Kongen gav sin tilladelse, men på den betingelse, at det gods som forældrene havde skænket

Sankt Laurentii kirketårn ved torvet i Roskilde er i dag det eneste, der er tilbage over jorden af den store kirke, der lå her engang. Kirken, der nævnes første gang 1253, blev revet ned af rasende Roskildeborgere i 1531 (eventuelt i 1537). Kirketårnet fra ca. 1500 fik dog lov at blive stående, og den store klokke hænger her endnu.

The church tower of the Church of St. Lawrence is preserved as a town hall tower, c. 1490. Roskilde.

til klostret i forbindelse med pigens optagelse som nonne skulle forblive i Vor Frue klostres eje. Jomfru Dorthe kunne aflægge cisterciensnonnernes ordensdragt for stedse.

REFORMATIONEN – EN EPOKES SLUTNING

Det endelige brud med den katolske kirke skete først i 1536, men allerede nogle år forinden havde voldsomme begivenheder i Roskilde varslet om det skæbnesvangre tideskift. I 1531 plyndrede og ødelagde borgerne Sankt Laurentii kirke, og en senere skribent Niels Helvad be-

Roskilde omkring 1500. I omfang en sjællandsk storby, men dens betydning er hastigt dalende.

Roskilde c. 1500.

retter, at "på højalterets plads rejste de gabestokken eller kagen til spot og spe for papisterne", dvs. på torvet, hvor kirken tidligere havde ligget.

Det store antal gejstlige i byen – fra bispens og hans hof til domkapitlets kannikker, alterpræsterne, munke og nonner, klerke og studenter – har højst sandsynligt kæmpet imod det "lutheranske kætteri" efter bedste overbevisning. Mod slutningen af århundredet fortalte den lærde Niels Hemmingsen om sin ungdom i Roskilde, hvor han gik i skole netop i disse år. Han kunne vidne om, at da "rigets mægtige og bisperne vedtog bestemmelser for at udsukke det her i landet nys tændte lys [Luthers reform], som de – fordi de ikke vidste bedre – fordømte som en kættersk nyhed, så var der under disse farefulde forhold kun få – ja sandt at sige kun én mand her i Roskilde, en jævn borger ved navn Peder Smed, der vovede at modsætte sig alle rigets stormænd og bisper, idet han overtalte sine medborgere til, at de skulle blive bestandige i den sande evangeliske bekendelse ...".

Om Peder Smed vides ikke andet, men beretningen giver et lille indtryk af stemningen i Roskilde i 1530'erne. Med bispegårdens plyndring i 1534 under Grevens Fejde og tilfangetagelsen af bispen Joachim Rønnow var der ingen vej tilbage. En epoke var forbi, og Roskildes storhedstid som kirke- og kongsby var udspillet.

Summary

Before Roskilde

The visible ancient monuments as well as the ones hidden underground bear witness of the fact that the Roskilde region has been inhabited since the ice melted 12-14.000 years ago. The plenitude of streams and the land close to the inlet offered ideal conditions for the mesolithic hunters and food gatherers. Especially the great amount of kitchen middens around the Roskilde Fjord are characteristic for the region.

The following period, the neolithic age, has left many traces from the first farmers, above all a number of megalithic tombs (dolmens and passage graves). The construction of the large stone chambers indicates that the population during the third millenium B.C. lived in well-organized tribal societies.

The burial mounds of the early bronze age (1800-1100 B.C.) crown many of the hill-tops of the Roskilde region. The circular mounds built of peat were the burial places of the chieftain families. In addition the bronze age was a period where precious objects of bronze were sacrificed in bogs and springs. Several examples are known from Roskilde and its surroundings.

The iron age (500 B.C.-800 A.D.) provides us the knowledge of settlement finds including house constructions. During the last century B.C. and the beginning of the first millenium single farms are found around the region as well as groups of farms and village-like settlements. These settlements are often found close to the present villages, which can be traced back to the Middle Ages. There is, therefore, reason to believe that the settlements have been continous for nearly 2000 years.

Around 500 A.D. a number of coastal settlements around the Roskilde Fjord appear. They may have functioned as small ports of trade probably in connection with the development of the Scandinavian long ship.

Lejre, approx. 10 kilometres west of Roskilde, plays an important part in the cycle of legends about the first Danish royal residence, which was situated there according to Danish chronicles and Norse sagas. Most of these traditions have rightly been rejected by historians as legends. However, excavations reveal that Lejre was an important centre during the late iron age and the viking period (500-1000 A.D.). The discovery of a large hall, 48 metres by 11.5, particularly indicates the importance of the site.

Roskilde c. 950-1080

FROM A TRADING PORT TO A METROPOLIS

The early history of Roskilde is at the same time well elucidated and obscure. It is well elucidated because historical sources are connected with the earliest history of the city - and it is obscure because the present archaeological material does not correspond to the written sources and thus it is not able to give a physical picture of the city at the late 10th century.

HAROLD BLUETOOTH AND THE RISE OF THE CITY

The most important written source concerning the earliest history of Roskilde is the chronicle by the German priest Adam of Bremen. In his history of the Hamburg-Bremen church (c. 1070) he indicates that King Harold Bluetooth (c. 950 - c. 987) was wounded at a showdown with his son Sweyn Forkbeard and died in the Polish town Wolin. His body was brought back to the city of Roskilde and buried "in the church he himself had built in honour of the Holy Trinity".

Harold died c. 987 and thus a church must have existed in Roskilde at that time. This piece of information has been questioned asserting that Sweyn Forkbeard in fact

built the church in Roskilde. However, Sweyn's church is more likely to be related with the first church of the Holy Trinity in Lund (c. 990).

Harold Blucetooth's interest in Roskilde should be seen in the light of his unification of the Danish kingdom, which must have included southern Sweden, Sealand, Funen, and Jutland. Thus Sealand became the centre of the kingdom, and it is likely that Harold very soon made Roskilde the main settlement of the kingdom instead of Jelling.

THE LEGENDS ABOUT THE LEJRE KINGS AND ROAR'S FOUNDATION OF THE CITY

The legend about the Lejre king Roar's foundation of the city is connected with Roskilde. Lejre must have been the centre of a Sealand kingdom lead by a king or a chieftain before Roskilde existed. A list of legendary kings originating from England but transformed into kings of Denmark are connected with the place. The purpose may have been to endow the kingdom newly established under King Harold with historical legitimacy, for which reason this king probably is the initiator of the linking of the list of legendary kings with Lejre. Seen in relation to the new power centre, Roskilde, the choice of Lejre is reasonable. By making the Lejre king Roar the founder of the city, Roskilde is mentioned in Lejre's will as the sole heir to its former glory.

THE BUILDING ACTIVITY OF HAROLD BLUETOOTH

When Harold arrived in Roskilde a small port of trade with international relations must have already existed. The location at the bottom of the Roskilde Fjord is ideal: there are connections with the main road of trade, the sea, by means of the inlet; at the same time the narrow waterway leading to the city rendered it protection. Archaeological finds and place names indicate that Roskilde had a wealthy surrounding area during prehistoric time. When Harold settled in the city he decided to place his church and royal dwelling outside the existing settlement by the water. The buildings were erected on an

approx. 40 metre high plateau, which rises immediately to the south of the lower areas next to the beach. A good view of the inlet and the security against surprise attacks may be the intention, but it may also be the availability of the site to establish a regulated urban settlement. Very soon Harold's settlement on the plateau takes the leading part and becomes the secularly as well as ecclesiastically regulated urban structure which spreads over the Roskilde area gradually incorporating the original settlements.

PORTS OF TRADE BY THE ROSKILDE FJORD

The trading settlements have not yet been identified archaeologically, but three areas by the water are of special interest. One area is called "Vindeboder", which means the Wends' booths. The name is mentioned for the first time in 1291 and indicates a Wendish colony of merchants there. However, the settlement is much older than the 13th century. The still existing parish church, St. James (Sankt Ib), from c. 1100 has two wooden predecessors. Archaeological finds indicate that it originally was a merchant's church, used by foreign merchants both for storage and religious ceremonies.

The other area is situated to the west of Vindeboder and must be taken into account because an old place name has been handed down, Lothenstoft, which indicates a viking period settlement.

Finally the third area is the low hill by the water called Sankt Jørgensbjerg (later the location of the city's leper hospital). The existing Sankt Jørgensbjerg church is from the late 11th century and contains parts from its predecessor. This church - the earliest one here - has surprisingly proved to be a stone building (made of calcareous tufa), and it can now be dated to c. 1035, thus being the oldest known stone building.

Apart from the churches none of these areas have been subject to comprehensive archaeological excavations.

FROM HAROLD BLUETOOTH TO SWEYN ESTRIDSEN

The history of Roskilde after Harold Bluetooth is cha-

racterized by an almost explosive development. Around 1000 archaeological finds suggest that the city plateau was densely built-over. The central area of the city seems to have been bounded by the present east-west running streets Skomagergade-Støden and Bredgade. To the east it was bounded by the main street of the city, the north-west running Sankt Ols Gade-Snæversti. To the west the limit is more uncertain, but the inhabited area from the plateau to the inlet was bounded to the west by a deep gorge filled with water, where the present street Byvolden is running.

It is said about Harold's predecessor Sweyn Forkbeard (in a later source) that the town developed greatly under his reign. It seems to be true. Maybe Swcyn started minting in the city (Roskilde was soon a minting centre). And it is evident that during the period just after Sweyn Forkbeard Roskilde held a central position in ecclesiastical administration. The city becomes a cathedral city not later than the beginning of the 1020's, and the diocese soon includes both Sealand and Scania. It seems as if the proper development of an organized urban structure takes place under Sweyn during the 990's, after Harold had sited it.

During the reign of Canute Roskilde becomes opposed to the king residing in England. One of the consequences is the killing by the king of his brother-in-law and governor in Roskilde, Ulf Jarl, during the 1020's. Ulf's wife, the king's sister Estrid, is said to have erected a stone church after Ulf's murder. This church has been part of the discussion concerning the location of Harold's church and the concession of buildings on the site of the present cathedral.

It is reasonable to imagine Harold's church in this place, but it is impossible to prove Estrid's church in the material. However, there is reason to believe that Estrid and the bishop Vilhelm erected a church in the present Cathedral Square during the 1060's. The church is not finished before the death of Vilhelm and his successor, bishop Svend Nordmand, builds a large three-aisled cathedral of calcareous tufa instead. This magnificent building may be seen in the light of the king, Sweyn Estridsen's, efforts to make Roskilde a Danish archiepi-

scopal see independent of the archiepiscopal see of Hamburg-Bremen.

The possibility also remains that Estrid's building is identical with the contemporary stone church (c. 1035) at Sankt Jørgensbjerg. Moreover Estrid donates a large amount of land to the church in Roskilde - in fact the first known endowment to a Danish church.

In 1070 Adam of Bremen called Roskilde the largest town in Scaland and "the royal residence of the Danes". In course of approx. 100 years the city has undergone a rapid development from the small port of trade of its early days through a regulated urban settlement to the country's most important metropolis with international relations.

Roskilde 1080-1300

CHURCH BUILDING ACTIVITIES AND FORTIFICATIONS

The efforts to make Roskilde an archiepiscopal see lead to Svend Nordmand's erection of an appropriate cathedral, built of the local stone: calcareous tufa. According to the practice of that time it was designed as a three-aisled basilica with twin spires at the west end. A monastery for the canons was built to the north, and the entire edifice, which is known from archaeological investigations, was limited by a wall of calcareous tufa with a moat around.

However, the king's favour changed from Roskilde to Lund in the early 12th century. When a Scandinavian archiepiscopal see was established in 1104, its situation was in Lund. Yet Roskilde grew larger during the 12th century. At the middle of the century the city was surrounded by a rampart, probably crowned by a palisade, with a moat in front. The area within the ramparts was approx. 73 hectares, and it measured approx. 1 kilometre across. Among Danish cities of the period only Lund could be compared to Roskilde.

Apart from the cathedral there were 12 parish churches within the ramparts, all of them built of calcareous tufa. In connection with the Church of Our Lady, erected during the 1080's, a convent for Cistercian nuns was established developing into an important local shrine after the interment of the local saint Margrethe of Højelse in the chancel.

The rampart did not stretch all the way to the water, so the two old harbour districts around the churches of St. Clemens (Sankt Jørgensbjerg) and St. James were left outside. Both churches are, as mentioned before, preserved to the present day. The wooden church of St. James was replaced by a church of calcareous tufa during the 12th century. Together with the Church of Our Lady they were the only parish churches to survive the Reformation.

ABSALON, COPENHAGEN, AND RÜGEN

Roskilde was often the centre of events of national importance. The kings often resided here, and in 1157 the royal dwelling even provided the setting for the murder of a king, as King Canute III was killed here. Saxo Grammaticus's later account indicates that the royal dwelling was situated just to the west of the cathedral. It has, however, been impossible to prove it archaeologically, however.

The bishop's palace was also situated close to the cathedral, but to the opposite side i.e. to the east. It is well known from archaeological investigations.

The see of Roskilde still grew in importance; especially the 1160's were epoch-making. In 1167 bishop Absalon founded a castle in Havn, the later Copenhagen. He later presented the bishopric with the city and the castle, both of which belonged to him personally. And in 1169 the island Rügen, christianized and conquered by Absalon in collaboration with King Valdemar, was added to the diocese.

The see of Roskilde prospered financially, and c. 1170 the erection of a new and larger cathedral was started: the present cathedral. This time the building material was brick, a newly introduced material in Denmark.

About 100 years later the building was mostly complete. The old cathedral and with it the canon's monastery had to yield.

MONASTIC BUILDING ACTIVITIES

In 1231 the Dominicans settled in Roskilde and founded a friary within the ramparts. Six years later a Franciscan friary was founded as well. Later on convents for nuns of both orders followed. They were placed outside the ramparts to the north of the town, as their activities were not especially relevant to the population of the city. The locations of the institutions are known, but today there is nothing left above the surface.

The hospitals were closely connected to the monastic institutions. They were religious institutions dedicated to the nursing and treatment of sick people. During the period the city had two institutions: the leper hospital and the Hospital of the Holy Ghost. The leper hospital was presumably established during the first half of the 12th century. It was situated close to the church of St. Clemens (Sankt Jørgensbjerg), but the site has never been archaeologically proved. The Hospital of the Holy Ghost was founded in 1253. The buildings were situated to the south of the cathedral. They have not been found either.

THE LEARNED ROSKILDE

The Hospital of the Holy Ghost was founded by bishop Jakob Erlandsen. At the same time he established a trust for the endowment of two clever pupils from the Cathedral School to give them the opportunity of studying abroad. Many scholars returned to Roskilde and the chapter must have been a recognized seat of learning - the closest it was possible to get to a university in Denmark before the foundation of the first university in 1479. Among the most famous of the city's scholars was the chronicler Saxo Grammaticus, who wrote his comprehensive history of Denmark, *Gesta Danorum*, in Latin around 1200.

THE COMMERCIAL CENTRE

Roskilde's first municipal law was enforced in 1268. It states that the king was the master and protector of the city. Thus the citizens paid taxes to the Crown. It is evident that the guilds were powerful organizations. The municipal law gives many indications concerning the organization of trade and commerce. The market took place on the part of the main street that ran from the church of St. Lawrence to the church of St. Michael.

The city must have been an important commercial centre, where imported goods as well as the artisan's own products were offered for sale. Archaeological evidence from all over the city bears witness of a comprehensive production. If one group of products should be emphasized because of its importance, it should be the large amount of accessories for church purposes. Many products designed for the parish churches of Sealand were made in Roskilde.

The mills were very important, too. The water from the many springs ran towards the inlet thereby creating ideal conditions for the milling trade. The names and the approximate locations of several mills are known, but none of them has yet been excavated.

The city of Roskilde reached its peak regarding population and finances during the late 13th century. The newly erected cathedral caught fire in 1282. The damages must have been comprehensive, but the reconstruction seems to have been effected very quickly thanks to contributions from near and far, and the citizens of the wealthy city must have been particularly able to contribute.

Roskilde 1300-1400

THE CATHEDRAL

During the early Middle Ages Roskilde was one of the

most important cities in Denmark as concerned both commerce and politics, but the heering fishery on the Sound and the growth of the Hanseatic League resulted in the fact that new towns grew up and gradually took over Roskilde's position. On Sealand the towns in question were primarily the two settlements at the Sound: Copenhagen and Køge. However, as a cathedral city Roskilde kept much of its position for some time yet. This was the administrative centre of Denmark's wealthiest diocese. The cathedral as well as the 14 parish churches and the 5 convents were of great importance to the life of the city.

The most important part of the cathedral was the chancel, the canon's church inside the church. Between the chancel and the nave the "showpiece" hung, the enormous triumphal cross, which is tentatively reconstructed on page 239. Apart from the high altar in the chancel the cathedral had approx. 50 altars founded by the king as well as by other wealthy persons or guilds. All the costly equipment from the altars is lost, but old records indicate that the cathedral was well-supplied, and the evangeliary shown on page 243 may indeed have come from Roskilde Cathedral.

THE CHAPTER

During the 14th century the chapter consisted of 30 canons, who were provided for by means of the prebends, which were part of each canonry. The most distinguished of the canons were the four prelates: the dean, who was the chairman of the chapter, the provost, who took care of the chapter's internal affairs, the archdeacon, who presided over legal matters, and - from 1315 - the precentor. The sacristan held a high position as well, but he did not belong to the prelates. The large number of side-altars were served by priests, while the canons as well as the curates and the pupils of the Cathedral School took part in the services in the chancel.

The canons were expected to reside in the city, but this was difficult to affectuate, even though Bishop Oluf in 1310 decided that only residing canons could have their

share of the mensa. The canons lived all over the city. Most of them, however, lived to the north of the cathedral close to the Church of St. John, which had the status of a parish church for the canons. The foundations of a whole town quarter with stone houses and cobbled streets were excavated here in 1942. The chapter's bath was situated near St. John's spring to the south-west of the church. The residences of the prelates were built close to the cathedral.

THE WEALTHY BISHOPS

The bishop's estate is known from "The Cadaster of the Bishop of Roskilde", which was written down during the 1370's. From this it follows that 2600 farms - approx. 1/4 of all the farms on Sealand - were owned by the bishopric. The administration took place partly at the bishop's some 50 estates around the diocese, partly at the bishop's palace in Roskilde, where he directed his large staff assisted by the general official. A will from 1350 shows how wealthy the bishop was. He owned a large collection of books, many costly drinking horns and tableware, expensive costumes, horses, as well as his own ship with crew, crossbows and a set of lances. All this he endowed to high and low, from the king to the staff in the kitchen and cellar.

THE CATHEDRAL SCHOOL.

The education of coming priests took place in the cathedral school. The school was situated to the west of the cathedral and one of the prelates was in charge of it, while the rector scholarum was responsible for the daily lessons. There is no archive material preserved from this period, but as in other European cathedral schools the seven free arts were taught: grammar, rhetorics, dialectics, music, algebra, geometry, and astronomy. The pupils were often poor and had to sing on people's doorsteps to get alms. Therefore many wills left money for the pupils for clothing, food, or a free visit to a bath. The Hospital of the Holy Ghost offered free accomodation for 12 poor pupils, and there was a library here as well.

Moreover a travelling scholarship gave pupils the opportunity of studying in Paris. Many pupils studied abroad, among them was Jacobus de Dacia, who included a praise for his home town in his poem "Salutacio Beate Marie".

By now the city had three hospitals: the leper hospital at St. Clemens (Sankt Jørgensbjerg church), with a church tower with a chapel for lepers on the ground floor, and the Hospital of the Holy Ghost. A third hospital the Hospital of the Brothers of the Holy Dove, was founded during the 14th century. It was built to the west just outside the city.

THE HOUSES IN THE CITY

Among the ordinary citizens of the city the merchants ranked highest: the mayors and the members of the city council were elected among them. Below them were the numerous different artisans, and at the bottom were the servants and the poor. It was earlier thought that the city was divided in such a way that the large solid houses were built along the main streets, while the artisans' smaller dwellings were to be found in the more humble outskirts. However, new research has proved that the picture is more complex. Small rented houses were often placed along the main street, whereas the large stone houses were built to the back of the plot. The largest row of small rented dwellings consisted of 25 houses. They were situated to the west of the church of St. Lawrence consisting of two houses belonging to St. Canute's Guild, two with a private owner and 21 shoemaker's shops.

The municipal law from 1268 mentions the town-hall for the first time. It was a building, two storeys high, on the corner of Sankt Ols Gade and Algade. The gable projected over the street on three pillars. This type of town-hall is known from the same period in northern Germany and Poland.

THE GOTHIC PERIOD

The Gothic style advanced during the 14th century, and the churches were provided with vaults made of brick,

the usual building material of the period. A contract from 1302 between a Klaus Brickmaker and the convent of St. Clara illustrates the working methods and the organization of the production. An even more substantial knowledge of brick production was achieved through the excavation of four brick kilns in 1976 north-west of the town by the fjord. Two of the kilns were made for special purposes. One of them was used for the primary firing of tiles, the other, an oven, for firing the glazed tiles. The kilns were in use during the late 13th century and the beginning of the 14th century.

THE CITIZENS

The citizens were organized in guilds and corporations. Two of the four known guilds are already mentioned in 14th century: St. Canute's Guild, and the "Kalente" Guild. St. Canute's Guild is the older, maybe founded already during the 13th century. It had a certain aristocratic character and its patron saint was King Canute II. The "Kalente" Guild was originally an ecclesiastical guild, it is known with certainty in 1389. Like the St. Canute's Guild it had its own altar in the cathedral, and the meetings were held in a building north-west of the cathedral.

Food such as bread for example was sold in the market, but there was a large home production. Vegetables were grown in the garden, and many citizens had ducks, hens, and pigs. Beer was served with the meals, strong beer had to be imported from Germany. The streets were full of litter, but the citizens were careful with their personal hygiene. The city had several public baths owned by private persons or church institutions.

It is possible to follow the members of the Gyncke family (later Mule). They hold a prominent position in the city at this time. We are able to follow their estate transactions around the city. The most prominent member of the family was Gyncke the Elder, master of the St. Canute Guild in 1335 and in 1349 the first known mayor of Roskilde. He founded an altar in the cathedral together with a couple of guild-brothers. Several of the oldest known civil seals in Denmark belong to the Gyn-

ceke family. The wealth that was a result of the presence of the many ecclesiastical institutions in the city - e.g. the presence of many special artisans such as seal cutters - was an advantage for the citizens as well.

Roskilde 1400-1536

STAGNATION. COPENHAGEN TAKES OVER

The economic and political stagnation that had started in the previous century continued during the 15th century. From a position as the country's leading city Roskilde was reduced to a position ranking together with other large towns in Denmark. There were several reasons for this development. Copenhagen had taken over as a commercial centre and as the seat of the Danish king, and the bishopric of Roskilde was forced to transfer the ownership of Copenhagen and of its castle to the king. In addition Roskilde Fjord was too shallow for the large cogs of the Hanseatic League and that was one of the reasons why a large part of the Baltic trade avoided Roskilde.

From a political point of view Roskilde's geographical position was not ideal either. The union between Denmark, Norway, and Sweden gave Copenhagen a leading position, although the bishop tried to make Roskilde the ecclesiastical centre. Thus the interment of Queen Margrethe in 1413 was celebrated in Roskilde cathedral with the most magnificent church ceremony in the history of Scandinavia.

The royal dwelling, just to the west of the cathedral, was demolished at the beginning of the 15th century. From now on the Crown did not have a residence in Roskilde, but the connection between the city and the Crown did not come to an end. Especially the queen of Christian I, Dorothea of Brandenburg, was important for the city. Roskilde was part of her life interest, being a

dowry consisting of land and property, over which the queen had special authority. She often stayed in the city and on several occasions she personally interfered in the concerns of the city government and court. The king and queen together founded the Chapel of the Magi at the cathedral, and they created a princely order of knights in connection with it - an early version of the present Danish Order of the Elephant.

THE BISHOPS UP TO THE REFORMATION

The bishopric of Roskilde was still one of the greatest in the country, and the city was characterized by its clergy - from the bishop and his court to the cannons of the chapter, the priests, the monks and nuns, the teachers and pupils. Among the bishops of the 15th century were some distinguished personalities, who had great influence on the political development of the country, partly because of their position as chancellor of the kingdom. Peder Jensen Lodehat (bishop of Roskilde from 1395 to 1416) should be emphasized. He was Queen Margrethe's closest counsellor. Oluf Mortensen (bishop from 1416 to 1485) became the first rector of the newly established University of Copenhagen. It is very significant that the university was placed in Copenhagen instead of in Roskilde. The gifted Lage Urne (bishop from 1512 to 1529) was capable of keeping the new Lutheran "heresy" at a distance, and at the same time he attempted to strengthen morals and discipline among the clergy by means of a number of reforms. Moreover he was a very learned man, and he supported the developing humanism. The preface of the famous Paris edition from 1514 of Saxo's Danish history accredits Lage Urne for the saving of the work.

THE COMMERCIAL RECESSION

During the 15th century the government of Roskilde was still based upon the old municipal law of 1268, but gradually new ordinances were added. They were mainly commercial regulations with the purpose of supporting the failing trade. In 1419 King Eric ratified the old pri-

vilegies of the city, and at the same time he decided that the merchants of Roskilde should be free of customs duty all over Denmark except for the big heering markets in Scania. Among other ordinances added later could be mentioned the prohibition issued by King Christian I in 1472. Foreign merchants and farmers were forbidden to sell their goods at the market without a special permission from the mayor and aldermen of the city.

Most of the citizens were probably artisans, who prospered from the many tasks in relation to the ecclesiastical institutions of the city: new buildings, maintenance, smith's and carpenter's work, shoemaking, transportation etc. The members of the large trades were united in corporations, and the statutes from the corporation of smiths as well as the corporation of shoemakers are preserved. They indicate clearly that the corporations were more than "trade organizations". The members were obliged to support each other in case of illness and death, and detailed rules were meant for keeping order at meetings, celebrations etc.

THE END OF THE CATHOLIC PERIOD

The life of the city was influenced by the number of ecclesiastical institutions. The Pope reformed the Franciscan convent in 1489 after complaints about the luxurious and immoral life of the monks. Other convents had problems as well. The St. Agnes convent with 25 nuns was totally reorganized in 1508, since the finances were so bad that there was not enough money for food and clothing. All was fine in the St. Clara convent, however. Its total archive with more than 350 documents is preserved, among them being two interesting letters of indulgence from 1437 and 1475. They indicate that there were between 40 and 44 nuns in the convent, and by comparing the names listed in both letters, it shows that at least 20-25 % of the nuns reached the age of 60. The convent of St. Clara was very wealthy and owned land and farms all over Sealand.

The Reformation and the political confrontations of the 1530's made a great impact on Roskilde. The bishop's palace was looted and ruined during the fighting of

1534, and the day after that event Haraldsborg as well as Bistrup Castles were burnt down. The bishop of Roskilde Joachim Rønnow was removed and later imprisoned. He was the last catholic bishop of Roskilde. The Reformation meant the replacement of the whole ecclesiastical hierarchy and the dissolution of the convents. An epoch in the history of Roskilde was finished, and the city never regained its powerful position.

Translated by Michael Andersen

Litteratur

Litteraturvejledning

FØR ROSKILDE

Nogen samlet fremstilling af Roskildeegnens forhistorie findes ikke. Fund fra de forskellige perioder er publiceret i ROMU, Årsskrift fra Roskilde Museum, bl.a. S.A. Sørensen: Lavringe Mose, en jagtstation og en hyttetomt fra ældre stenalder, S.A. Sørensen: En boplads fra Maglemøsekulturen ved Korsbjerggård, Mette Høj: Dobbeltjættestuen på Hulegårdsmarken, Tom Christensen: En lang historie (om blålrækken ved Loddenhøj), Tom Christensen: Vindinge - en oversigt over de nyeste udgravninger, Vagn Jensen og Jens M. Ulriksen: Sønderø, - en anløbsplads fra yngre jernalder og vikingetid. Om Lejre se Tom Christensen: Lejre - syn og sagn.

TC

FRA HANDELSPLADS TIL METROPOL 950-1080

Generelt om Danmark i vikingetiden, handelens betydning og de første bydannelser skal der henvises til de i litteraturlisten anførte oversigtsværker. Specielt skal der peges på Aksel E. Christensen: Vikingetidens Danmark, Inge Skovgaard-Petersen: Tiden indtil 1340, Else Roesdahl: Danmarks vikingetid, Frank Birkebæk: Vikingetiden 1-2, Peter Sawyer: Da Danmark blev Danmark. Fra ca. 700 til ca. 1050, og Ole Fenger: "Kirker rejstes alle vegne", 1050-1250.

Adam af Bremen citeres ofte. Hans værk er den væsentligste skriftlige kilde til landets historie i vikingetidens sidste århundrede. Adam af Bremen var klerk ved det hamburgske ærkesæde (Hamburg-Bremen) og øjensynligt leder af domskolen i Bremen. Han skrev omkring 1070 ærkesædets historie. Interessen for Danmark (historie og geografi) skyldtes, at den danske kirke var en del af det hamburgske ærkebispedømme, hvorfra missionen i Danmark og opbygningen af kirken blev styret, om end denne position i perioder blev antastet af den engelske kirke. Adam af Bremen opgiver selv kong Svend Estridsen som sin hjemmelsmand til oplysningerne om Danmark. Adam kan have besøgt landet.

Lejrekrøniken og Roskildekrøniken hører hjemme blandt de tidligste forsøg på dansk historieskrivning. Lejrekrøniken findes overleveret som et indskud i Lundeårbogen (13. århundrede), men antages at være forfattet i Roskilde omkring midten af 1100-tallet. Lejrekrøniken videregiver bl.a. en sagnhistorie, som tjener til at markere det danske riges høje alder. Om forfatteren vides intet.

Roskildekrøniken må være forfattet omkring 1140. Roskildekrøniken låner i sine ældste partier fra Adam af Bremen, men antager efterhånden karakter af en bispekrønike for Roskilde og anskuer historien med byen som udgangspunkt. Roskildekrøniken tager klart parti. Det er blevet foreslået, at manden bag krøniken kunne være biskop Eskil, bl.a. fordi krøniken deler hans anskuelse. Krøniken afbrydes, da Eskil bliver ærkebiskop i Lund. Alle omtalte breve og diplomer er citeret fra Danmarks Riges Breve. (Brevene på originalsprog i Diplomatarium Danicum). For de øvrige kilder henvises til teksten og litteraturlisten. Til de første kapitler kan i øvrigt henvises til Peter Bredsdorff: Kortlægning og historiske studier. Et værktøj?, Erling Bondesen: Havspejlinger og strandlinjer, samt A. Wittendorff: Alvej og kongevej.

For stednavnestoffet, både her og senere i afsnittet, har Bent Jørgensen: Forsvundne stednavne i Roskilde Amt I-II været hovedartiklerne sammen med samme forfatters Dansk stednavneleksikon og Kristian Hald: Vore Stednavne.

Kapitlerne om Roskildes grundlæggelse, navn og forholdet til sagnkredsen om Lejrekongerne har deres kildegrundlag først og fremmest i Lejrekrøniken. For diskussionen henvises bl.a. til Inge Skovgaard-Petersen: Tiden indtil 1340, og af samme forfatter: Vikingerne i den nyere forskning, samt Niels Clausen Lukman: Skjoldunge und Skillinge.

Om Harald Blåtand og hans indsats for Roskilde og hans forhold til sønnen og efterfølgeren Svend Tveskæg må der generelt henvises til oversigtsværkerne. Af særlig interesse for diskussionen om Haralds kirkebyggeri er dog Peter Sawyer: Da Danmark blev Danmark, og Danmarks Kirker, Københavns Amt, 1. bind. Om Drottenkirken i Lund se bl.a. Lund 990-1090. En Vægledning till Utställningen.

Diskussionen om det tidligste Roskildes placering har været ført lige så længe, der har været skrevet

Roskildehistorie. Der kan generelt henvises til litteraturlistens række af tidligere Roskildehistorier, men også til artikler som f.eks. Olaf Olsens om Sankt Jørgensbjerg kirke, Chr. Christensen: Roskildes beliggenhed og navn, Nils Engberg: Roskilde som tidlig kongesæde, by og handelsplads, Ingrid Nielsen og Ole Schjørring: Roskildes middelalder på kort, og F.A. Birkebæk: Det ældste Roskilde.

I Statens Humanistiske Forskningsråds store projekt "Middelalderbyen" er Roskildes middelaldertopografi også blevet behandlet, se bl.a.: Ti byer. Diskussionsoplæg. Projekt Middelalderbyen, Olaf Olsen: "Middelalderbyen" og Roskilde. Publikationen om Roskilde er endnu ikke udkommet.

For fundlokaliteter i byen kan der læses videre i Tom Christensen og Mette Høj: Danefæ - Fra Roskilde Museums arbejdsmark 1981-84, Michael Andersen: Langs Lammegade - fra vikingetid til nutid i den sydlige udkant af det gamle Roskilde, Michael Andersen, Mette Høj og Søren A. Sørensen: Et vikingetidshus fra Bredgade i Roskilde, Vagn Jensen og Jens M. Ulriksen: Sønderlø, - en anløbsplads fra yngre jernalder og vikingetid, og Michael Andersen: Venderne i Roskilde.

Om Sankt Ibs kirke se Olaf Olsen: Sct. Ibs kirke i Vindebode, og Poul Johansen: Die Kaufmannskirche. Sankt Jørgensbjerg kirke og Estridskirken se bl.a. Danmarks Kirker, Københavns Amt, bd. 1, og Olaf Olsen: St. Jørgensbjerg kirke. For møntdateringen kan bl.a. henvises Kr. Erslev: Roskildes ældste Mønter, C.J. Becker flere artikler bl.a.: Danske mønter som historisk kildemateriale i 1000-tallet. Dateringen af Hardeknudmønterne fra Sankt Jørgensbjerg skylder jeg museumsinspektør Jørgen Steen Jensen, Nationalmuseet, tak for meddelelse om. For diskussionen om Ulf Jarls drab henvises til litteraturlisten.

Roskildes rolle i og for rigshistorien fra Svend Tveskæg kan nærmere belyses i oversigtsværkerne. Endvidere skal der peges på Aksel E. Christensen: Mellem Vikingetid og Valdemarstid.

For kommentarer til latinske oversættelser skylder jeg lektor Carsten Friis Jensen, Københavns Universitet tak.

FAB

RIGETS HOVEDBY 1080-1300

De mange historiske personer i fremstillingen vil man kunne finde i Dansk Biografisk Leksikon, som tillige har litteraturhenvisninger. Om pave Lucius må man dog læse f.eks. i Niels-Knud Liebgott: Hellige Mænd og Kvinder.

For kirkernes og klostrenes vedkommende henvises generelt til værket Danmarks Kirker, som har fyldige litteraturhenvisninger. Bemærk at de arkæologiske undersøgelser af Allehelgens og Sankt Dionysii kirker omtales i et tillæg s. 2161 ff.

Af senere udgivet kirkelitteratur bør Hubert Krins: Die frühen Steinkirchen Dänemarks fremhæves. Krins forholder sig således kritisk til de arkæologiske udgravninger i domkirken. De senere års undersøgelser på Domkirkepladsen er publiceret i to artikler af Michael Andersen og Anette Kruse i ROMU 1983 og 1990. Om udgravningen af Sankt Mikkel's kirke kan man læse i Nils Engberg: Sct. Mikkel's kirken i Roskilde. Samme forfatter har behandlet denne og Sankt Pouls kirke i Nils Engberg: En undersøgelse i Algade 32. Sankt Budolfi kirkes undersøgelse er publiceret i Michael Andersen og Hans Stiesdal: Sct. Budolfi kirke i Roskilde. Udgravningerne af Sankt Ibs og Sankt Jørgensbjerg kirker er publiceret af Olaf Olsen: Sankt Ibs kirke i Vindebode og Olaf Olsen: St. Jørgensbjerg kirke. I den sidste artikel behandles tillige Sankt Jørgensgårdens (spedalskhedshospitalets historie). Det vigtige spørgsmål om de tidlige kirketårne og de tilknyttede såkaldte stiftergrave er udforsket og publiceret af Hans Stiesdal: Tidlige sjællandske og lolland-falsterske vesttårne, Hans Stiesdal: Grave i tidlige vesttårne.

Specielt om klostrene kan man læse Thelma Jexlevs artikel: Nonneklostrene i Roskilde samt i forskellige bind af Vilhelm Lorenzen: De danske Klosters Bygningshistorie.

Spørgsmålet om kongsgårdens beliggenhed er behandlet i Henry Petersen: Hvor laa Kongsgaarden i Roskilde? Haraldsborg er senest behandlet af Fritze Lindahl: Haraldsborg-Skatten. Bispborgen Bistrup er omtalt og sat i sammenhæng med lignende anlæg af Vilhelm la Cour: Danske borganlæg.

Byvoldens undersøgelse, såvel historisk som arkæologisk, er publiceret af Frank A. Birkebæk og Hans Chr. Vorting: Svend Grathes vold omkring Roskilde.

Det vendiske islæt i byen er behandlet af Michael Andersen: Venderne i Roskilde. Artiklen tager udgangspunkt i de mange fund af vendiske knivskedebeslag fra byen. Om udgravningerne i Byparken (Vindeboder) kan man læse i Nils Engberg: Roskilde som tidlig kongesæde, by og handelsplads.

Roskildes stadsret er udgivet i værket Danmarks gamle Købstadslovgivning. Man vil her finde den originale latinske tekst gengivet. En dansk oversættelse findes i J. Olrik: Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebispestrid. Om rådhuset kan man læse i Eugeniusz Gasiorowski: Roskilde Algade i middelalderen.

Byens håndværkere findes selvfølgelig repræsenteret i ethvert arkæologisk fund i kraft af deres produkter. Af mere omfattende fremstillinger kan nævnes Niels-Knud Liebgott: Nogle synspunkter på Roskildes middelalderlige lertøj, Ingrid Nielsen: Middelalderlige seglstamper fra Roskilde, og Roy Theiltoft: Benmagerens affaldskule.

Byens segl er behandlet i Ernst Verwohlt: Roskilde bys våben og segl.

MA

TRADITIONENS VOGTER 1300-1400

For 1300-tallet i almindelighed henvises til Kai Hørby: Velstands krise og tusind baghold, 1250-1400, Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede, og Troels Dahlerup: De fire stænder, 1400-1500 suppleret med Danmarks Kirker og Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder. Som kilder er især benyttet Danmarks Riges Breve, Sjællandske Krønike og Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450.

Om domkirken henvises til Danmarks Kirker, Niels Knud Andersen: Senmiddelalderen 1241-1448, og Søren Sørensen: Kirkens liturgi. Domkapitlets historie er behandlet i Thomas Bang: Roskilde Domkapitel i Middelalderen, Ludvig Helveg: De danske Domkapitler, deres Oprindelse, Indretning og Virksomhed, før Reformationen, og J.O. Arnhung: Roskilde Domkapitels Historie, Bd 1. Om domkapitlets segl kan læses i Ole Fenger: Segl under hammeren. Ebbe Nyborg og Verner Thomsen har redegjort for Roskilde domkirkes triumfkrucifiks i Nationalmuseets Arbejdsmark 1983. Roskildebispens Jordebog fra o. 1377 er publiceret i Roskildebispens Jordebog. Danske middelalderlige Regnskaber. 3. rk. 1. bd. I-IX og 1-208, og C.A. Christensen: Roskildekirkens jordegods før år 1200. Fra skibengods til bispegods.

Katedralskolens historie er i ældre tid behandlet af S.N.J. Bloch: Bidrag til Roskilde Domscoles Historie, i nyere tid af Ada Bruun Hoffmeyer: Artibus Ingenius. Roskilde Katedralskole gennem tiderne. Vigtige skolehistoriske værker er desuden Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie. Studier over 800 Aars dansk Skolehistorie I (1145-1660), og Anne Riising: Odense Katedralskoles historie 1288-1983.

De milde stiftelser er i nyere tid behandlet af Ingrid Nielsen: Topografiske problemer i det middelalderlige Roskilde II: Hospitalerne og møllerne. Af ældre litteratur kan nævnes H.F. Rørdam. Duebrødre Stiftelse i Roskilde i ældre Tid, og Hugo Matthiessen: Tomten i Duebrødrævænget.

Om købstaden Roskilde generelt henvises til Arthur Fang: Roskilde. Fra Byen og dens Historie, Birgitte Korsager Andersen: Forholdet mellem byherre og by i København og Roskilde i sidste halvdel af det 13. årh., og Ole Crumlin-Pedersen: Søvejen til Roskilde. Specielt bebyggelsen er behandlet af Ingrid Nielsen i Historisk årbog fra Roskilde amt 1977 og 1979, samt af E. Gasiorowski: Roskilde Algade i middelalderen. Udgravningen af et senmiddelalderligt bygningskompleks er beskrevet af Jesper Hjermand i ROMU 1989. For litteratur om middelalderlige danske stenhuse henvises til Hikuin 13, 1987. Dagliglivet er beskrevet i Connie Hinsch: "Der kommer altid nyt fra badskærhus og badstue!" og Erik Kjersgaard: Mad og øl i Danmarks Middelalder. Gyncekefamilien er behandlet af W. Møllerup: Bille-Ættens Historie. Om segl og seglstykker henvises til Ingrid Lysdahl: Roskildeborgeres segl 1270-1450, Ernst Verwohlt: Borgerlig heraldik i dansk middelalder, A. Thiset: Lidt om gamle danske Signeter og Signetstykker, og Ingrid Nielsen: Middelalderlige seglstamper fra Roskilde.

AK

TIDERNE SKIFTER 1400-1536

"Roskildekirkens forfald"

Domkapitlets referat dateret den 5. november 1416 af mødet med kongen angående København er trykt i Københavns Diplomatarium I, nr. 100. En udførlig behandling af striden findes i Arnhungs værk om Roskilde Domkapitels Historie, Bd. 2 s. 110 ff. Korstolene og dronning Margrethes sarkofag er undersøgt og beskrevet i Danmarks Kirker samt i Aarslevs bog om restaureringen af gravmælet.

Afladsbrevet af den 28. juni 1443 angående istandsættelsen af domkirken efter branden er udgivet i Repertorium Diplomaticum 1. rk. bd. 3, s. 615 (på latin). Præsten Bo Madsens beretning om rydningen af byggegrunden er trykt og oversat i Historisk Tidsskrift 6. rk. II, s. 339 og 356, (registreret i Repertorium Diplomaticum 2. rk. bd.7, s. 327).

Striden i 1487 om grænserne for kronens og kirkens jurisdiktion i Roskilde er udgivet i Danske Magasin, 5. rk. III, s. 359-61. Overdragelsen af ærkedegneboligen til Birger Gunnensen i 1495 er trykt i Repertorium

Diplomaticum 2. rk. bd. 4, s.601-02.

Helligtrekongers kapel ved domkirken er udførligt behandlet i en monografi af J.O. Arhning. Den særlige ridderorden (senere kaldet Elefantordenen), der var tilknyttet kapellet, er beskrevet af bl.a. Per Hougaard. Bispevalget af Oluf Mortensen i 1461 bringes både på latin og oversat af J.O. Arhning i bd. 2 af Roskilde Domkapitels Historie, s. 13-18.

Biskop Lage Urnes reformer i 1517 findes trykt i Nye Kirkehistoriske Samlinger III, s. 281 ff. De danske bispers brev 1533 angående godkendelsen af Joachim Rønnow er trykt og delvis oversat af J.O. Arhning i bd. 2 af Roskilde Domkapitels Historie, s. 38-39. Stadsretten og de kongelige privilegier er udgivet i Danmarks gamle Købstadslovgivning, bd. III. En dansk oversættelse findes i J. Olrik: Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebispesstrid. Retssagen i 1475 om tyveriet af to stude er udgivet i Danske Domme, bd. 1.

Handel og næringsliv

Retssagen fra 1489 vedr. Roskildeborgernes beslaglæggelse af norske skibe er trykt i Danske Magasin, 3 rk. V, s.147-48. De kongelige handelsregulativer er udgivet i Danmarks gamle Købstadslovgivning, bd. III.

Skomagervendenes lavsskrå og smedenes lavsskrå er udgivet ved C. Nyrop i Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen.

Blandt byens borgere

Størstedelen af de omtalte dokumenter: breve, skøder og testamenter er trykt i Repertoriets 1. og 2. rk. Bebyggelsen omkring Algade er behandlet af Ingrid Nielsen i 1979, og af E. Gasiorowski i 13 bidrag til Roskilde by og egns historie.

Nyttige oplysninger om forskellige borgere i Roskilde kan desuden findes i de meget udførlige noter, som Kall Rasmussen har knyttet til udgivelsen af Lage Urnes Testamente. Også i Arhnings bog om Roskilde Domkapitels Historie findes mange henvisninger til byens menige borgere. De kongelige herolde Thomas Sjølland og Franciscus de Medina er omtalt af Ernst Verwohlt i Heraldisk Tidsskrift 1972.

Sankt Lucii gildets medlemsfortegnelse og regnskabsbog er publiceret i Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen.

Den gejstlige verden under pres

Reformeringen af gråbrødreklostret i Roskilde er behandlet af Johs. Lindbæk i bogen om pavernes forhold til Danmark. Pavebrevet af den 15. december 1489 er trykt i Acta Pontificum Danica, bd. IV, 476. Listen over gråbrødreklostrets relikvier er beskrevet i Danmarks Kirker, Københavns Amt, s.153.

Nonneklosterne i Roskilde er behandlet af Thelma Jexlev: Fra dansk senmiddelalder. Brevene fra nonnerne i Sankt Clara kloster er trykt i Missiver fra Kongerne Christiern 1's og Hans' Tid bd. 2, s. 388-91, og Else Grifsdatters brev om forvaltningen af klostret er udgivet sammesteds s. 411-13. Brevet af den 12. maj 1508 om reorganiseringen af Sankt Agnes kloster findes trykt i Repertorium Diplomaticum 2. rk, bd. 6, s.284-86.

Folkevisen om bortførelsen af en klosterjomfru fra Vor Frue kloster er udgivet i Danmarks gamle Folkeviser, bd. III.

VE

Benyttet litteratur

KILDER

Acta Pontificum Danica. Pavelege Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536. Bd I-IV. Udg. J. Krarup og Johs. Lindbæk. København 1904-43.

Adam af Bremen: De Hamburske Ærkebispers Historie og Nordens Beskrivelse. Oversat af Carsten L. Henrichsen. Udgivet af Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse. Fotografisk genoptryk, København 1968.

Sven Aggesøns Historiske Skrifter. Oversat af M.Cl. Gertz. Udgivet af Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse. Fotografisk genoptryk, København 1967.

Annales Ryenses I-IV. Danmarks middelalderlige annaler. Udgivet af Erik Kroman. Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. København 1980.

Det Arnemagnæanske Haandskrift nr. 187 i oktav, indeholdende en dansk lægebog. Udg. ved V. Såby. København

1886.
Biskop Lage Urnes Testamente, 26 April 1529. Udg. ved M.N.C. Kall Rasmussen. Danske Magazin 3. Rk. Tredie Hefte. København 1851.
- Danmarks gamle Folkeviser. Bd. III. Historiske viser.* Udg. af Svend Grundtvig. København 1862. Fotografisk optryk 1966.
- Danmarks gamle Købstadslovgivning.* Bd. I-V. Udg. ved Erik Kröman. København 1951-61. (Roskilde i bd. III).
- Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen.* Bd. 1-2. Udg. ved C. Nyrop. København 1895-1904.
- Danmarks Riges Breve.* Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Under ledelse af Franz Blatt (1938-). (Oversættelse af originalbrevene, der udgives i "Diplomatarium Danicum. 1938-).
- Danske Domme 1375-1662.* Bd. 1. Udg. E. Reitzel-Nielsen. København 1978.
- Diplomatarium Christiæni Primi.* Udgivet af C.F. Wegener. København 1856.
- Harpestræng, Henrik: Liber Herbarum.* Udg. af Poul Hauberg. København 1936.
- Poul Helgesens historiske Optegnelsesbog, sædvanlig kaldet Skibykrøniken.* Udg. ved A. Heise for Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse. København 1890.
- Kong Knuts Liv og Gerninger eller A:reskrift for Dronning Emma.* Oversat af M.Cl. Gertz. Udgivet af Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse. København 1896.
- Københavns Diplomatarium.* Udg. ved O. Nielsen. Bd. I-VIII. København 1872 ff.
- Løjrekrøniken. Krøniker fra Valdemarstiden.* Oversat af Jørgen Olrik. Udgivet af Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse. København 1900-01.
- Liber daticus Roskildensis. Roskilde Gaarbog og Donkapitlets Anniversarieliste.* Udg. ved Alfred Otto. København 1933.
- Lokalarkiver til 1559. Gejstlige arkiver. Ærkestiftet og Roskilde stift.* Udg. ved Thelma Jexlev. Rigsarkivet 1973. (= Vejledende arkivregistraturer XVII).
- Missiver fra Kongerne Christiæni 1's og Hans' Tid.* Bd. 1-2. Udg. ved William Christensen. København 1914.
- Projekt Middelalderbyens kartotek over Roskilde.* Udarbejdet af Ingrid Nielsen.
- Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen.* 1. Rk. (indtil 1450). Udg. ved Kr. Erslev. København 1906-1912. 2. Rk. (1451-1513) udg. ved William Christensen. København 1928-1939.
- Roskilde Kapitels Jordebog 1568.* Udg. ved J.O. Arnhnung af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Danmarks Historie. København 1965.
- Roskilde St. Agnete Klosters jordebøger og regnskaber 1508-1515.* Danske Middelalderlige Regnskaber. 3. rk. 2. bd. Under udgivelse ved Thelma Jexlev.
- Roskilde-Aarbogen fra 1448 til 1549.* Udg. ved Holger Rørdam i Monumenta Historiæ Danicæ Bd. I. København 1873.
- Roskildebispenss Jordebog.* Danske middelalderlige Regnskaber. 3. rk. 1. bd. I-IX og 1-208. Udg. ved C.A. Christensen. 1956.
- Roskildekirkens jordebøger og regnskaber.* Danske Middelalderlige Regnskaber. 3. rk. 1. bd. Udg. ved C.A. Christensen. København 1956.
- Roskildekroniken: Den ældste Danmarkskronike.* Oversat af Jørgen Olrik. Udgivet af Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse. København 1898.
- Saksens Danesaga. Oldtid og ældste Middelalder I-IV.* Oversat af Jørgen Olrik, anden gennemsete udgave. København 1925.
- Scriptores Minores Historiæ Danicæ. Mediævi. I-II.* Ved M.Cl. Gertz. Udgivet af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Repografisk genudgivelse, København 1970.
- Sjællandske Krønike.* Oversat og kommenteret af Rikke Agnete Olsen. Wormianum 1981.
- Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450.* Udg. Kr. Erslev. København 1901.
- Thietmar von Merseburg: Chronik.* Von Werner Trillmich. Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe. Bd. IX. Darmstadt 1970.
- Two of the Saxon Chronicles, Parallel I-II.* By Charles Plummer. Oxford 1972.
- Åltnods fremstilling af Knud den Helliges Historie i Danske Helgeners Læmed I.* Oversat af Hans Olrik, Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse. Fotografisk optryk, København 1968.
- De ældste danske Archivregistratur udgivne efter beslutning af det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.* 5. Bd. ved William Christensen. København 1910.

Tillige er benyttet utrykte stednavnelister og optegnelser i Institut for Navneforskning ved Københavns Universitet.

Diverse beretninger fra Roskilde i Nationalmuseets afdeling for Oldtid og Middelalder.

TIDLIGERE UDGIVNE MONOGRAFIER OM ROSKILDE

- Behrmann, H:* Grundrids til en historisk-topografisk Beskrivelse af det gamle Konge- og Bispesæde Roeskilde med sine egne og Omegnens Mærkværdigheder. København 1832.
- Fang, Arthur:* Roskilde. Fra Byen og dens Historie I-II. Roskilde 1945. Fotografisk optryk, Roskilde 1971.
- Kornerup, Jacob:* Roskilde i gamle Dage. København 1892.
- Meyer, Henrich:* Beskrivelse over Roeskilde, efter høi Befaling forfattet af Provst Meyer. København 1793.

ANDRE BØGER OG ARTIKLER DER SÆRLIGT OMHANDLER ROSKILDE

- 13 bidrag til Roskilde by og egns historie.* Udgivet i anledning af Roskilde Museums 50 års jubilæum. Roskilde 1979.
- Andersen, Birgitte Korsager:* Forholdet mellem byherre og by i København og Roskilde i sidste halvdel af det 13. årh. Utrykt speciale, Københavns universitet 1981.
- Andersen, Michael:* Fra ferle til grydeske. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1987.
- Andersen, Michael:* Langs Lammegade - fra vikingetid til nutid i den sydlige udkant af det gamle Roskilde. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1984-85.
- Andersen, Michael:* Støden 24-26 - en arkæologisk undersøgelse i den vestlige udkant af middelalderens Roskilde. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1982.
- Andersen, Michael:* To middelalderlige bronzekander fundet i Roskilde. ROMU 1. Årsskrift for Roskilde Museum 1980.
- Andersen, Michael:* Venderne i Roskilde. Hikuin 14, 1988.
- Andersen, Michael og Anette Kruse:* Arkæologiske undersøgelser på Domkirkepladsen i Roskilde 1983. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1983.
- Andersen, Michael og Anette Kruse:* Nye undersøgelser på Domkirkepladsen i Roskilde 1990. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1990.
- Andersen, Michael og Hans Stiesdal:* Sct. Budolfi kirke i Roskilde. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1988.
- Andersen, Michael, Mette Høj og Søren A. Sørensen:* Et vikingetidshus fra Bredgade i Roskilde. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1986.
- Arhnung, J.O.:* De hellige tre Kongers Kapel ved Roskilde Domkirke 1459-1536. København 1965.
- Arhnung, J.O.:* Roskilde Domkaptels Historie I. Tiden indtil 1416. Roskilde 1937.
- Arhnung, J.O.:* Roskilde Domkaptels Historie II (1416- 1536). Udg. ved Troels Dahlerup. København 1970.
- Balle, Søren:* Ulf Jarl og drabet i Roskilde. Historisk årbog fra Roskilde amt 1983.
- Bang, Thomas:* Roskilde Domkaptel i Middelalderen. Fra Københavns Amt 1915.
- Becker-Christensen, Elizabeth H.:* Roskildebispernes forleningspraksis i senmiddelalderen. Festskrift til Troels Dahlerup. Århus 1985.
- Birkebæk, Frank A.:* Det ældste Roskilde. 13 bidrag til Roskilde by og egns historie. Red. F.A. Birkebæk. Roskilde 1979.
- Birkebæk, Frank A. og Hans Chr. Vorting:* Sven Grathes vold og grav omkring Roskilde. Historisk årbog fra Roskilde amt 1979.
- Bloch, S.N.J.:* Bidrag til Roskilde Domscoles Historie. Roskilde 1842-46.
- Bondesen, Erling:* Havspejlinger og strandlinjer. En geologisk-arkæologisk oversigt med særlig henblik på Roskilde Fjord. Historisk årbog fra Roskilde amt 1982.
- Christensen, C.A.:* Roskildekirkens jordegods før år 1200. Fra skibengods til bispegods. Historisk Tidsskrift 14. rk. I bd. 1980.
- Christensen, Chr.:* Roskildes Beliggenhed og Navn. Det 13. danske Hjemstavnstævne i Roskilde og Omegn. Red.: Arthur Fang. Roskilde u.å.
- Christensen, Tom:* En lang historie. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1986.
- Christensen, Tom:* Lejre - syn og sagn. Roskilde 1991.
- Christensen, Tom:* Lejrehallen. SKALK 1987:3.
- Christensen, Tom:* Vindinge - en oversigt over de nyeste udgravninger. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1982.
- Christensen, Tom og Mette Høj:* Danefæ - Fra Roskilde Museums arbejdsmark 1981-84. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1983.
- Crumlin-Pedersen, Ole:* Søvejen til Roskilde. Historisk årbog fra Roskilde amt 1978.
- Danmarks Kirker. Københavns Amt.* Bd. 1, 3-4. Red. Erik Moltke og Elna Møller. København 1951-56.
- Engberg, Nils:* En undersøgelse i Algade 32. 13 bidrag til Roskilde by og egns historie. Red. Frank A. Birkebæk.

- Roskilde 1979.
- Engberg, Nils*: Roskilde som tidlig kongesæde, by og handelsby. Historisk årbog fra Roskilde amt 1981.
- Engberg, Nils*: Sct. Mikkel's kirken i Roskilde. ROMU 1. Årsskrift for Roskilde Museum 1980.
- Erslev, Kr.*: Roskildes ældste Mønter. Studie til dansk mønthistorie. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1875.
- Fang, Lotte*: Roskildes ældre gader og stræder. Roskilde 1982.
- Fenger, Ole*: Segl under hammeren. SKAL.K 1983:1.
- Fyhn, Arne*: Udgravningen af Sct. Dionysii kirke i Roskilde. Fra Københavns Amt 1951.
- Galster, Georg*: Roskilde Mønter. Fra Københavns Amt 1929.
- Gasirowski, E.*: Roskilde Algade i middelalderen. 13 bidrag til Roskilde by og egns historie. Red. Frank A. Birkebæk. Roskilde 1979.
- Hansen, Birgit Als og Morten Aamand Sørensen*: Bistrup Teglværk. Hikuin 8, 1980.
- Hjermind, Jesper*: Kridthuset - et senmiddelalderligt bygningskompleks i Roskilde. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1989.
- Hoffmeyer, Ada Bruun*: Artibus Ingenius. Roskilde Katedralskole gennem tiderne. Roskilde 1965.
- Holsting, Stig*: Den hellige Birgittas billedbog i Roskilde Domkirke. ICO 1975, bd. 2-3.
- Høj, Mette*: Dobbeltjættestuen på Hulegårdsmarken. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1984-85.
- Jensen, Vagn og Jens M. Ulriksen*: Sønderø, - en anløbsplads fra yngre jernalder og vikingetid. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1988.
- Jexlev, Thelma*: Eggert Frilles mageskifte med Vor Frue Kloster i Roskilde. Historiske Meddelelser om København 1961.
- Jexlev, Thelma*: Nonneklostrene i Roskilde. Historisk årbog fra Roskilde amt 1977.
- Johnsson, J.W.S.*: Liber Ecclesiae Sancti Lucii Roskildensis. Festskrift til Professor Julius Petersen. København 1910.
- Jørgensen, Bent*: Forsvundne stednavne i Roskilde amt I. Historisk årbog fra Roskilde amt 1984-85.
- Jørgensen, Bent*: Forsvundne stednavne i Roskilde amt II. Historisk årbog fra Roskilde amt 1986.
- Jørgensen, Poul Johs.*: Erik af Pommerns Erhvervelse af København 1417. Historiske Meddelelser om København. 3. rk. III. København 1939.
- Kornrup, Jacob*: Fra det gamle Roskilde. Roskilde 1925.
- Kruse, Anette*: Vor Frue i Roskilde. Roskilde 1986.
- Kürstein, Poul*: Korstolene i Roskilde Domkirke og deres billeder. København 1966.
- Lange, Julius*: Reliefferne over Korstolene i Roskilde Domkirke. Med tegninger af J.B. Løffler. København 1880.
- Liebgott, Niels-Knud*: Roskilde nyredolke. Historisk årbog fra Roskilde amt 1977.
- Lindahl, Fritze*: Haraldsborg-skatten. Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg. Udg. af Robert Egevang. København 1979.
- Lindahl, Fritze*: Roskilde-smykker fra omkring 1000 til 1500-årene i Nationalmuseet. Historisk årbog fra Roskilde amt 1984-85.
- Lindbæk, Johs.*: Biskop Niels Skave i Roskilde og Sorø Kloster. Historisk Tidsskrift 8. rk. I. 1907-08.
- Lysdahl, Ingrid*: Roskildeborgeres segl 1270-1450. Heraldisk Tidsskrift nr. 30, 1974.
- Løffler, J.B.*: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. Kjøbenhavn 1885.
- Matthiessen, Hugo*: Provstevængets Fredning. Fra Københavns Amt 1953.
- Matthiessen, Hugo*: Sct. Laurentii Kirke i Roskilde. Fra Københavns Amt 1931.
- Matthiessen, Hugo*: Tomten i Duebrødrevænget. Fra Københavns Amt 1921.
- Matthiessen, Hugo*: Udgravningen af Sct. Laurentii Kirke i Roskilde. Nationalmuseets Arbejdsmark 1932.
- Neergaard, Carl*: Klosterjomfruerne i St. Agnete Kloster i Roskilde. Kirkehistoriske Samlinger 4. Rk. I. København 1889-91.
- Nielsen, Ingrid*: Kunne vikingerne sejle til Roskilde? Historisk årbog fra Roskilde amt 1984-85.
- Nielsen, Ingrid*: Middelalderlige seglstamper fra Roskilde. Historisk årbog fra Roskilde amt 1977.
- Nielsen, Ingrid*: Topografiske problemer i det middelalderlige Roskilde. Historisk årbog fra Roskilde amt 1977.
- Nielsen, Ingrid*: Topografiske problemer i det middelalderlige Roskilde II: Hospitalerne og møllerne. Historisk årbog fra Roskilde amt 1978.
- Nielsen, Ingrid*: Topografiske problemer i det middelalderlige Roskilde III: Bebyggelsen langs Algade og Skomagergade. Historisk årbog fra Roskilde amt 1979.
- Nielsen, Ingrid og Ole Schiørring*: Roskildes middelalder på kort. 13 bidrag til by og egns historie. Red. F. A. Birkebæk. Roskilde 1979.
- Nyborg, Ebbe og Verner Thomsen*: Roskilde domkirkes triumfkrucifiks. Nationalmuseets Arbejdsmark 1983.
- Olsen, Olaf*: "Middelalderbyen" og Roskilde. Historisk årbog fra Roskilde amt 1977.

- Olsen, Olaf*: Sankt Ibs kirke i Vindebode. Et bidrag til Roskildes ældste historie. Fra Københavns Amt 1962.
- Olsen, Olaf*: St. Jørgensbjerg kirke. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1960.
- Olsen, Olaf*: Udgravningerne i Sct. Jørgensbjerg Kirke. Fra Københavns Amt 1953.
- Petersen, Henry*: Hvor laa Kongsgaarden i Roskilde? Et antikvarisk-topografisk Bidrag til Byens Historie. Historisk Tidsskrift 1889-1890, 6. rk. bd. 2.
- Rørdam, H.F.*: Duebrødre Stiftelse i Roskilde i ældre Tid. Kirkehistoriske Samlinger 4. Rk. II. København 1891-93.
- Rørdam, H.F.*: Roskilde i Reformationstiden. Kirkehistoriske Samlinger 4. Rk. III. København 1893-95.
- Schultz, C.G.*: Rømersk akvædukt-marmor i Roskilde domkirke. Nationalmuseets Arbejdsmark 1953.
- Schultz, C.G.*: Vor Frue i Roskilde. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1937.
- Strömberg, Bengt*: Den pontifikale liturgin i Lund och Roskilde under medeltiden. Studia theologica Lundensia 9. Lund 1955.
- Sørensen, Søren A.*: En boplads fra Maglemosekulturen ved Korsbjerggård. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1984-85.
- Sørensen, Søren A.*: Lavringe Mose, en jagtstation og en hyttetomt fra ældre stenalder. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1986.
- Sørensen, Søren A.*: Nye arkæologiske udgravninger i Gl. Lejre (1981). ROMU II. Årsskrift fra Roskilde Museum 1981.
- Theiltoft, Roy*: Benmagerens affaldskule. Historisk årbog fra Roskilde amt 1977.
- Ulriksen, Jens M.*: Teorier og virkelighed i forbindelse med lokalisering af anløbspladser fra germanertid og vikingetid i Danmark. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1990.
- Werlauff, E.C.*: De hellige tre Kongers Kapel. 1849.
- Verwohlt, Ernst*: Roskilde bys våben og segl. Heraldisk Tidsskrift, nr. 14, 1966.
- Aarsleff, Carl*: Mindesmærket over Dronning Margrethe i Roskilde Domkirke. København 1912.

ØVRIG LITTERATUR

- Aner, Ekkehard & Karl Kersten*: Die Funde der älteren Bronzezeit. Band I. Neumünster 1973.
- Andersen, Niels Knud*: Senmiddelalderen 1241-1448. Den danske kirkes historie, bd. 2. Red.: Hal Koch m.fl. København 1950-66.
- Attwater, Donald*: Helgenleksikon. København 1989.
- Becker, C.J.*: Danske mønter som historisk kildemateriale i 1000-tallet. Festskrift til Olaf Olsen på 60-års dagen den 7. juni 1988. Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København 1988.
- Becker, C.J.*: Lund - Odense - Lund. Numismatiske bidrag til Danmarks historie i 1040'erne. Hikuin 11, 1985.
- Becker, C.J.*: Studies in Northern Coinages of the Eleventh Century. Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab. Historisk-filosofiske Skrifter 9:4. København 1981.
- Bendixen, Kirsten*: Danmarks mønt. København 1976.
- Birkebæk, Frank A.*: Vikingetiden 1-2. Sesams Danmarkshistorie. København 1982-83.
- Bolin, Sture*: Danmark och Tyskland under Harald Gormsson. Grundlinjer i dansk historia under 900-talet. Scandia IV, 1931.
- Bredsdorff, Peter*: Kortlægning og historiske studier. Et værktøj? Institut for by- og landskabsplanlægning. Kunstakademiets arkitektskole. København 1973.
- Christensen, Axel E.*: Danmark, Norden og Østersøen. Udvalgte afhandlinger. Udgivet på 70-årsdagen. København 1976.
- Christensen, Axel E.*: Mellem Vikingetid og Valdemarstid. Et forsøg på syntese.
- Christensen, Axel E.*: Vikingetidens Danmark paa oldhistorisk baggrund. København 1969.
- Dahlerup, Troels*: De fire stænder, 1400-1500. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 6. Red. Olaf Olsen. København 1989.
- Dahlerup, Troels*: Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkorganisation. København 1963.
- Dansk Biografisk Leksikon*. Udg. af Sv. Cødergreen Bech. København 1979-84.
- Fenger, Ole*: "Kirker rejses alle vegne", 1050-1250. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 4. Red. Olaf Olsen. København 1989.
- Fenger, Ole*: Møg og mødding. Middelalderbyens miljøregler. Festskrift til Olaf Olsen på 60-års dagen den 7. juni 1988. Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København 1988.
- Gad, Tue*: Helgener. Legender fortalt i Norden. Rhodos 1971.
- Hald, Kristian*: Vore Stednavne. 2. reviderede og forøgede udgave. København 1965.
- Hansen, Keld Grønder*: Dødemønter fra danske kirker og kirkegårde. Hikuin 17, 1990.

- Hansen, Poul Grønder*: Klokker og kanoner. SKALK 1982:1.
- Helveg, Ludvig*: De danske Domkapitler, deres Oprindelse, Indretning og Virksomhed, før Reformationen. 1855.
- Hinsch, Connie*: "Der kommer altid nyt fra badskærhus og badstue!" Arv og Eje 1975.
- Holzmann, Robert*: Die Quedlinburger Annalen. Sachsen und Anhalt. Jahrbuch der Historischen Kommission für die Provinz Sachsen und für Anhalt. Band 1. Ed: R. Holzmann und W. Möllenberg. Magdeburg 1925.
- Hougaard, Per*: The Elephant and its Role in the National Symbolism of Denmark. Genealogica et Heraldica. København 1982.
- Hørby, Kai*: Velstands krise og tusind baghold, 1250-1400. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 5. Red. Olaf Olsen. København 1989.
- Jensen, Jørgen Steen*: Numismatisk opslagsbog. København 1974.
- Jexlev, Thelma*: Fra dansk senmiddelalder. Nogle kildestudier. Odense 1976.
- Johansen, Paul*: Die Kaufmannskirche Acta Visbyensia I. Visby - symposiet for historiske vetenskaber 1963.
- Jørgensen, Bent*: Dansk stednavneleksikon. København 1981-83.
- Jørgensen, Ellen*: Helgendyrkningen i Danmark. Studier over Kirkekultur og Kirkeligt Liv fra det 11. Aarhundredes Midte til Reformationen. København 1909.
- Jørgensen, Poul Johs.*: Dansk Retshistorie, Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede. København 1940. Fotografisk genoptryk, København 1971.
- Kjersgaard, Erik*: Mad og øl i Danmarks Middlealder. København 1978.
- Koch, Hal*: Kongemagt og Kirke, 1060-1241. Politikens Danmarkshistorie, bd. 3. Red. John Danstrup og Hal Koch. København 1963.
- Kørnerup, Bjørn*: Ribe Katedralskoles Historie. Studier over 800 Aars dansk Skolehistorie I (1145-1660). København 1947.
- Krins, Hubert*: Die frühen Steinkirchen Dänemarks. Hamburg 1968.
- Kristensen, Anne K.G.*: Danmarks ældste annalistik. Studier over lundensisk annalskrivning i 12. og 13. århundrede. København 1969.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middlealder*. København 1956-1979.
- la Cour, Vilh.*: Danske borganlæg til midten af det trettende århundrede, bd. 1-2. København 1972.
- Liebgott, Niels-Knud*: Danske fund af møntdateret keramik, ca. 950-1450. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-historisk række, bd. XVIII. København 1978.
- Liebgott, Niels-Knud*: Hellige Mænd og Kvinder. Århus 1982.
- Liebgott, Niels-Knud*: Keramik fra vikingetid og middelalder. København 1978.
- Lindbæk, Johs.*: Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans. København 1907.
- Lorenzen, V.*: De danske Klosters Bygningshistorie, bd. I-XI. København 1912-41.
- Lukman, Niels Clausen*: Skjoldunge og Skillinge. København 1943.
- Lund 990-1090. En Vægledning till Utställningen*. Ved Maria Cuithio og Thorvald Nilsen. Lund 1990.
- Mackeprang, Marcus*: Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejrs til Kristian IV. København 1900. Reprografisk genudgivet, København 1975.
- Malmer, Britta*: Nordiska mynt före år 1000. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8, no. 4. Lund 1966.
- Middelalderlige stenhuse i danske og skånske købstæder*. Hikuin 13, 1987.
- Møllerup, W.*: Bille-Ettens Historie. Bd. 1. 1893.
- Møller, Dorthe Falcon*: Musiksymbolik på kryds og tværs. ICO 1977 bd.3-4.
- Mårtensson, Anders W. og Claes Wahlöö*: Lundafynd. Archaeologica Lundensia IV. Lund 1970.
- Nielsen, Lauritz*: Danmarks middelalderlige Haandskrifter. København 1937.
- Oirik, J.*: Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebisperid. Skrifter udgivet af Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse, 6. rk., bd. 1. København 1906.
- Olsen, Olaf*: The Medieval Town - A Historical-Archaeological Project. Danish Medieval History, New Current. Ed.: N. Skyum Nielsen og N. Lund. Copenhagen 1981.
- Refshou, Niels*: Det retslige indhold af de othonske diplomer til de danske bispedømmer. Scandia. Tidsskrift for historisk forskning. Band 52, årgang 1986, hæfte 2.
- Rising, Anne*: Odense Katedralskoles historie 1288-1983. 1984.
- Roesdahl, Else*: Danmarks vikingetid. København 1980.
- Sawyer, Peter*: Da Danmark blev Danmark. Fra ca. 700 til ca. 1050. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 3. Red. Olaf Olsen. København 1988.
- Schultz, C.G.*: Bidrag til de danske Tvinglingtaarnes Udviklingshistorie. Fra Københavns Amt 1935.
- Skovgaard-Petersen, Inge*: Sven Tveskæg i den ældste danske historiografi. En Saxo-studie. Middelalderstudier uledgnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen. København 1966.
- Skovgaard-Petersen, Inge*: Vikingerne i den nyere forskning. Historisk Tidsskrift. 12. række. Bind V. Red. Svend

- Ellehøj. København 1971.
- Skovgaard-Petersen, Inge og Aksel E. Christensen, Helge Paludan*: Tiden indtil 1340. Danmarks Historie, bd. 1. Red.: Aksel E. Christensen, H.P. Clausen, Svend Ellehøj, Søren Mørch. København 1977.
- Ti Byer. Diskussionsoplæg. Projekt Middelalderbyen*. Udg. af Statens Humanistiske Forskningsråd 1980.
- Steenstrup, Johannes*: Normannerne I-IV. Kjøbenhavn 1882. Fotografisk optryk 1972.
- Stiesdal, Hans*: Danske tårnure 1400-1850. Hikuin 17, 1990.
- Stiesdal, Hans*: Tidlige sjællandske og lolland-falsterske vesttårne. Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller. Udg. af Hugo Johannsen. København 1983.
- Stiesdal, Hans*: Grave i tidlige vesttårne. Hikuin 9, 1983.
- Sørensen, Søren*: Kirkens liturgi. 1980.
- Thiset, A.*: Lidt om gamle danske Signeter og Signetstikkere. Tidsskrift for Kunstindustri 1890.
- Trap, I.P.*: Kongeriget Danmark. II. Fredriksborg Amt, Københavns Amt, Holbæk Amt. Fjerde udgave. København 1920.
- Uppgrävet förflutet för PKbanken i Lund*. Red. Anders W. Mårtensson. Archaeologica Lundensia VII. Lund 1976.
- Verwohlt, Ernst*: Borgerlig heraldik i dansk middelalder. Heraldisk Tidsskrift nr. 3, 1961.
- Verwohlt, Ernst*: Kongelige danske herolder. Heraldisk Tidsskrift nr. 25, 1972.
- Wittendorff, Alex*: Alvej og kongevej. Studier i samfærdselsforhold og vejenes topografi i det 16. og 17. århundrede. København 1973.

Illustrationsliste

- s. 17 Tegning, Jeanette Glatved, Roskilde Museum.
s. 19 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 20ø Tegning, Jeanette Glatved, Roskilde Museum.
s. 20n Tegning, Søren A. Sørensen, Roskilde Museum.
s. 21 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 22 Tegning, Ritta Bitsch.
s. 24 Foto, Kit Weiss, Nationalmuseet.
s. 25 Foto, Kit Weiss, Nationalmuseet.
s. 26 Foto, Tom Christensen, Roskilde Museum.
s. 27ø Tegning, Jeanette Glatved, Roskilde Museum.
s. 27n Tegning, Roskilde Museum.
s. 28 Foto, Ole Ring, Roskilde Museum.
s. 29 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 30 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 31 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 33 Efter Tom Christensen: Lejre - syn og sagn. Roskilde 1991.
s. 34 Tegning, Ritta Bitsch.
s. 35 Tegning, Ritta Bitsch.
s. 37 Tegning, Uffe Kurtzweil, Roskilde Museum.
s. 39 Foto, Lotz Bech, Vikingeskibshallen.
s. 42 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 44 Tegning, Jeanette Glatved, Roskilde Museum.
s. 46 Foto, Roskilde Museum.
s. 49 Foto, Geodætisk Institut.
s. 50 Tegning, Ritta Bitsch.
s. 52 Tegning, Jeanette Glatved, Roskilde Museum.
s. 54 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 57 Foto, Det arnamagnæanske Institut.
s. 58 Foto, Trinity College Library, Cambridge.
s. 60 Tegning, Holger Schmidt.
s. 63 Foto, Nationalmuseet.
s. 64 Efter Wladyslaw Filipowiak: Wolin - Jomsborg. En Vikingetids-Handelsby i Polen. Roskilde 1991.
s. 66 Foto, L. Wastrup, Kulturen i Lund.
s. 67 Tegning, Kulturen i Lund.
s. 70 Foto, Ole Malling.
s. 73 Tegning, Roskilde Museum.
s. 74 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 75 Tegning, Annette Lyng, Roskilde Museum.
s. 76 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 77 Foto, M. Meinertsen, Nationalmuseet.
s. 78 Foto, Kit Weiss, Nationalmuseet.
s. 79 Foto, Kit Weiss, Nationalmuseet.
s. 80 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 82 Foto, Roskilde Museum.
s. 85 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 86 Tegning, Holger Schmidt, Nationalmuseet.
s. 87 Foto, Nationalmuseet.
s. 89 Foto, Lennart Larsen, Nationalmuseet.
s. 92 Foto, Nationalmuseet.
s. 95 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
s. 96 Tegning, Ritta Bitsch.
s. 98 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
s. 102 Foto, Nationalmuseet.
s. 106 Efter P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. København 1900.
s. 107 Foto, The British Library.
s. 109 Foto, L. Westrup, Kulturen i Lund.
s. 112 Tegning, Knud Rosenlund.
s. 113 Efter P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. København 1900.
s. 115 Foto, Nationalmuseet.
s. 116 Foto, Flemming Rasmussen. Originalerne i Roskilde domkirkes arkiv.
s. 117 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
s. 119 Tegning, Jeanette Glatved, Roskilde Museum.
s. 123 Tegning, Nationalmuseet.
s. 125 Foto, Michael Andersen, Roskilde Museum.
s. 126 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 127 Efter Danmarks Kirker. Københavns Amt, 3. Bind.
s. 128 Tegning, Ritta Bitsch.
s. 130 Foto, Nationalmuseet.
s. 132 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
s. 133 Efter A. Goldschmidt: Die Elfenbeinskulpturen. Berlin 1914-26.
s. 134 Foto, Nationalmuseet.
s. 137 Efter L. de Thurah: Den danske Vitruvius II. 1749.
s. 139 Foto, Michael Andersen, Roskilde Museum.
s. 140 Foto, Michael Andersen, Roskilde Museum.
s. 142 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
s. 143 Tegning, efter B. Löffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. København 1885.
s. 147 Foto, Roskilde Museum.
s. 149 Efter Danmarks Kirker. Københavns Amt, 1. Bind.
s. 150 Tegning, Nationalmuseet.
s. 151ø Efter Danmarks Kirker. Københavns Amt, 1. Bind.
s. 151n Efter Danmarks Kirker, Københavns Amt, 4. Bind.

- s. 152 Foto, Michael Andersen, Roskilde Museum.
- s. 153 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
- s. 154 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
- s. 155 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 156 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 157 Foto, Michael Andersen, Roskilde Museum.
- s. 159 Tegning, P. Hauberg, Nationalmuseet.
- s. 165 Foto, Nationalmuseet.
- s. 168 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
- s. 169 Foto, Roskilde Museum.
- s. 170 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
- s. 171 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 176 Foto, Det Kongelige Bibliotek.
- s. 179 Efter P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen 1146-1241. Kjøbenhavn 1906.
- s. 180 Foto, Lennart Larsen, Nationalmuseet.
- s. 181 Foto, Nationalmuseet.
- s. 184 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
- s. 185 Foto, Rigsarkivet.
- s. 186 Efter Danmarks Kirker, Københavns Amt, 1. Bind.
- s. 187 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 189 Tegning, Aage Wulff.
- s. 190 Foto, Anette Kruse, Roskilde Museum.
- s. 191 Efter Erik Kjersgaard: Roskilde domkirke.
- s. 193 Foto, Michael Andersen, Roskilde Museum.
- s. 194 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 195 Efter Danmarks Kirker, Københavns Amt, 1. Bind.
- s. 196 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 197 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 200 Foto, Niels Elswing, Nationalmuseet.
- s. 201 Foto, Nationalmuseet.
- s. 204ø Efter Arthur Fang: Roskilde I. Roskilde 1971.
- s. 204n Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 205 Foto, Lennart Larsen, Nationalmuseet.
- s. 208 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 210 Foto, Nationalmuseet.
- s. 215 Foto, Kit Weiss, Nationalmuseet.
- s. 216 Efter Peter Hansen Resen: Atlas Danicus. 1677. København 1974.
- s. 217 Tegning, Aage Wulff.
- s. 218 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 219 Foto, Lennart Larsen, Nationalmuseet.
- s. 220 Tegning, Roy Theiltoft.
- s. 221 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 222 Foto, Lennart Larsen, Nationalmuseet.
- s. 223 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 228 Efter Köhler's Medizinalpflanzen in naturgetreuen Abbildungen mit kurz erläuterndem Texte. 1887
- s. 229 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 231 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
- s. 233 Tegning, Uffe Kurtzweil, Roskilde Museum.
- s. 235 Foto, Nationalmuseet.
- s. 236 Tegning, Nationalmuseet.
- s. 238 Foto, Lennart Larsen, Nationalmuseet.
- s. 239 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
- s. 241 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 243 Foto, Lennart Larsen, Nationalmuseet.
- s. 246 Foto, Anette Kruse, Roskilde Museum.
- s. 247 Foto, ATA, Stockholm.
- s. 248 Foto, Nationalmuseet.
- s. 251 Foto, Anette Kruse, Roskilde Museum.
- s. 252 Foto, Lennart Larsen, Nationalmuseet.
- s. 253 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 255 Foto, Nationalmuseet.
- s. 256 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 258 Foto, Uppsala Universitetsbibliotek.
- s. 260 Foto, Nationalmuseet.
- s. 261 Foto, Nationalmuseet.
- s. 262 Foto, Nationalmuseet.
- s. 264 Efter: Stadt im Wandel. Ausstellungskatalog Band 1. Braunschweig 1985.
- s. 266 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 270 Foto, Bibliotheque Nationale, Paris.
- s. 272 Foto, Nationalmuseet.
- s. 273 Efter Peder Hansen Resens Atlas Danicus. Roskilde. I dansk Oversættelse ved J. Knudsen. København 1929.
- s. 274 Foto, Lennart Larsen, Nationalmuseet.
- s. 275 Efter Carl Gad: Middelalderen. Et stykke kulturhistorie. København 1962.
- s. 276 Tegning, Elna Møller, Nationalmuseet.
- s. 277 Efter Peter Hansen Resen: Atlas Danicus. 1677. København 1974.
- s. 279 Tegning, Mogens Suhr Andersen efter Grethe Jacobsen: Kulturhistorie. Tiden før 1550, s. 184.
- s. 281 Foto, Anette Kruse, Roskilde Museum.
- s. 283 Efter Les Batisseurs des Cathedrales Gothiques. Strasbourg 1989.
- s. 285 Foto, Nationalmuseet.
- s. 286 Efter Birgit Als Hansen og Morten Aaman Sørensen: Bistrup Teglværk. Hikuin 6. 1980.
- s. 288 Foto, Nationalmuseet.

- s. 290 Efter T.K. Derry and Trevor I. Williams: A Short History of Technology from the Earliest Times to A.D. 1900. Oxford 1960.
- s. 291 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 292 Foto, Lunds Universitets Historiske Museum.
- s. 293 Foto, Kit Weiss, Nationalmuseet.
- s. 294 Efter Olaus Magnus: Historia om de nordiske folken. Tredje delen. Genoptryk 1976.
- s. 298 Efter Thiset: Lidt om gamle danske Signeter og Signetsukkere. Tidsskrift for Kunstindustri. 1890.
- s. 299 Tegning, Aage Wulff.
- s. 301 Tegning, Jeanette Glatved, Roskilde Museum.
- s. 303 Foto, Nationalmuseet.
- s. 304 Efter J. B. Løffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. 1885.
- s. 306 Foto, Nationalmuseet.
- s. 307 Foto, Inga Aistrup.
- s. 308 Foto, Inga Aistrup.
- s. 310 Foto, Nationalmuseet.
- s. 313 Foto, Rigsarkivet.
- s. 318 Foto, Nationalmuseet.
- s. 319 Foto, Kit Weiss, Nationalmuseet.
- s. 321 Foto, Niels Elswing, Nationalmuseet.
- s. 322 Foto, Rigsarkivet.
- s. 323 Foto, Lennart Larsen, Nationalmuseet.
- s. 324 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 326 Tegning af V. Koch 1899, efter H. Storck: Roskilde Domkirke. 1909.
- s. 328 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 329 Foto, Nationalmuseet.
- s. 330 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 331 Foto, Nationalmuseet.
- s. 332 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 334 Foto, Nationalmuseet.
- s. 336 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 337 Efter L. de Thurah: Den danske Vitruvius II. 1749.
- s. 339 Foto, Det Kongelige Bibliotek.
- s. 341 Efter Danmarks Kirker, Københavns Amt, 4. Bind.
- s. 348 Foto, Kit Weiss, Nationalmuseet.
- s. 349ø Foto, Rigsarkivet.
- s. 349n Foto, Nationalmuseet.
- s. 351 Foto, Landsarkivet for Sjælland.
- s. 355 Foto, Det Kongelige Bibliotek.
- s. 356 Foto, Det Kongelige Bibliotek.
- s. 360 Tegning, Jeanette Glatved, Roskilde Museum efter Eugeniusz Gasiorowski: Roskilde Algade i middelalderen. 13 bidrag til Roskilde by og egns historie.
- s. 361 Foto, Det arnamagnæanske Institut.
- s. 363 Foto, Nationalmuseet.
- s. 364 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 365 Foto, Roskilde Museum.
- s. 366 Foto, Nationalmuseet.
- s. 367 Foto, Nationalmuseet.
- s. 369 Efter J. B. Løffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. 1885.
- s. 371 Efter J. B. Løffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. 1885.
- s. 374 Foto, Det Kongelige Bibliotek.
- s. 376 Foto, Det arnamagnæanske Institut.
- s. 378 Foto, Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.
- s. 381 Efter Thelma Jexlev: Fra dansk senmiddelalder. Odense 1976.
- s. 383 Efter J. B. Løffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. 1885.
- s. 384 Foto, Rigsarkivet.
- s. 385 Foto, Nationalmuseet.
- s. 386 Tegning, Mogens Suhr Andersen.
- s. 429 Tegning, Catharina Oksen.

Register

Registret omfatter personnavne, stednavne og emner. Årstal placeret umiddelbart efter et personnavn angiver fødsels- og dødsår; årstal placeret efter stillingsbetegnelse angiver embedsperiode. Stjerne (*) efter et sidetal henviser til illustration. Personer er opført under deres efternavn.

- Abel (ca. 1218-52), konge fra 1250 207ff
Absalon, biskop (1158-91), ærkebiskop fra 1177 97, 171, 173f, 176ff, 179*, 181*, 183ff, 189ff, 328
Absalonsbuen 196*, 197
Adam af Bremen (d. ca. 1081), ty. historieskriver 39f, 43f, 64f, 68ff, 109ff, 174
Adelstræde 359
afgifter 46, 101, 216, 222, 319, 340
Aggersborg 63
Aggescn, Svend (d. o. 1185), historieskriver 32, 48, 172ff
Agnes (1249-ca. 1290), Erik Plovpennings datter 211f
Alexander 3., pave (1159-81) 182
Alfsøn, Knut (ca. 1455-1502), no. adelsmand 333
Algade 40, 79, 97, 48, 150, 153, 158, 168, 218, 221, 277, 279, 281f, 295, 316, 341, 350, 358, 360, 362f, 370
Algade 3 360, 365*
Algade 5 360
Algade 8 359
Algade 7 360, 366*, 367*
Algade 9 360
Algade 10 360
Alle Helgens kirke 150f, 151*, 166, 222
Alle Helgens sogn 148
alle kristne sjæles alter 319ff, 325
Allehelgensgade 151, 157, 219, 221, 278
Allehelgensgade-udgravning 73*, 75ff, 157*, 219
Allerslev 166
Allerslev sogn 59
alterkalk 165*, 303*
altertavle 319*, 337*
altre 240ff
Andersen, Jens (-1475-), borger 342
Angers, i Frankrig 176
anløbspladser 29f, 79f
arkivskab, i domkirken 328*
Arkona 171, 181
armring 77*
Arnfast (-1158-), læsemester 183f
Arnfast, Peder (-1275-), kannik 227
Arnold, biskop (1088-1124) 134, 140ff
Arnoldsmuren 139*, 139ff, 140*, 173
Asser, biskop (1139-1158) 179
Asser, ærkebiskop (1103/04-37) 144f, 163, 182
Asser Rig (d. o. 1148), sjællandsk stormand 179f
avlsten 75*
Avoco (o. 1030-sidst i 1050'erne), biskop 111f, 114
badskærere 296
badstue 265, 280, 294*, 294ff, 359, 364
bagere 215, 218, 275*, 289, 292
bagerlav 215, 289
Bang, Peder Skjalmsen, biskop (1254-77) 189, 208ff
Barbara g. 1° Olaf Hørrff, g. 2° Niels Jensen 360, 362, 364
Barth, Hans (d. ca. 1540), bogtrykker 354, 355*, 356*
bartskærere 295
befolkningstal 231
beginer 201f
Bellevuesti 79, 169
benmagere 220f, 270*
Berg, Claus (o. 1470-1532-), billedskærer 337
Bergen, på Rügen 135, 187
Bernhard, biskop i Skåne 110f
Berno af Schwerin, biskop 182
Bild, Catharina Nielsdatter (d. 1470), adelsfrue 341*
Bille, Niels (d. ca. 1540), ærkedegn 309
Billeslægten 290
Birke Allé 169
Biscopstorp 80
bispegården 195*, 158, 195ff, 237, 259
bispen 257ff
bispstav 259*
bispevalg 327f
Bistrup 197*, 198, 224, 338
Bistrup herredsting 47
Bistrup Parcelgård 51, 79f, 285
Bistrup teglværk 285ff, 285*
Bistrup-fliser 286*, 287
Bjerget, se Sankt Jørgensbjerg
bjørnctand 79*
blodgildet i Roskilde 172f, 273
Blågårdsstræde 73
boder 80ff, 258, 276ff, 288, 299, 350, 362, 367
Bodil (d. 1103), g.m. Erik Ejegod 144
Bødilsen, Peder (ca. 1135), stormand 141, 145f
Boesen, Frans (-1549-), rådmand 368, 370
Boesen, Jens (-1483-1522-), borgmester 360f, 366ff, 371
bogspænde 229*
bogtrykkere 354f
Boleslaw 3. Krzywosty, polsk her-tug 151, 166
Bondetinget 25, 46*, 46f, 73, 160
Bonskot, Henrik (-1468-), borgmester 357
Borchsgade 151, 221
Bordeaux, Francois de (-1512-), fransk gesandt 369
Borgediget 53, 168
borgmestre 276, 280, 288, 339ff
Bosdatter, Bodil (-1500-), nonne 379
Boserup 51, 80, 94
brand, domkirken 230f, 312
Brandsen, Laurids (d. 1496) gråbrødremunk 373f
Bredgade 40, 49*, 73, 101*, 158, 221
Bredgade-udgravning 73*, 73ff
Bremerkirken 39, 65
bronzealder 25ff
bronzestøbere 221
bronzesværd 25*
Brun, møntmester 118
Brynnekesen, Hans (-1416-), kantor 309
brønd, i domkirken 127*, 130
Bugenhagen, Johan (1485-1558), ty. reformator 135
bybryde 163, 214
byfoged 213f, 299, 340f

- byfred 213
 bygningshåndværkere 218
 Bypark-udgravning 81ff, 82*
 Byparken 80ff, 98, 167, 169, 206
 byråd 280, 288f, 299, 339ff, 347
 byting 214, 282, 340, 343
 byvold 167ff, 169*, 170*,
 Byvolden 48, 98, 168
 byvåben 217*
 bøder 46, 213f, 319, 341
 bålgruber 26*, 27
- Christian 1. (1426-81), konge fra
 1448 209, 223, 314, 316, 319f,
 322, 324, 327, 341f, 347, 354,
 373
 Christian 2. (1481-1559), konge
 1513-23 334, 338, 343, 346, 369
 Christian 3. (1503-59), konge fra
 1536 135, 316
 Christian 4.s kapel 282, 335
 Christoffer (d. 1363), hertug
 252*, 253*
 Christoffer (ca. 1504-66), greve
 af Oldenburg 338
 Christoffer 1. (ca. 1219-59), kon-
 ge fra 1252 210
 Christoffer af Bayern (1416-48),
 konge fra 1440 316, 322, 327,
 347
 cisterciensere 183, 188, 198
 Clairvauxklostret 207f
 Clementsen, Matthis (-1495-),
 borger 320
 Collegium Dacicum 227
 cølibat 141f
- Dalby kirke 131
 Dan, Løjrekonge 56
 Darup 148
 de 12 apostles alter 314
 de 10.000 ridderes kapel 309,
 312
 dekanen 250
 dominikanere 188, 198f, 202,
 211f, 380ff
 Domkirkepladsen 71, 79, 89ff,
 122, 221, 251
 Domkirkestræde 196
 Donatus 264*
 Dorothea (ca. 1430-95), dron-
 ning, g. 1° Christoffer af Bay-
 ern, 2° Christian 1. 315ff,
 319ff, 324, 373
 Dorothea g. 1° Thomas Sjølland,
 2° Franciscus de Medina 368ff
 Dragsholm 259, 262, 338
- Dragør 346
 drikkehorn 260*
 Dronninggården 316
 Drotten, kirke i Lund 66*, 66ff,
 67*
 Duebrødre kloster 256, 273f, 354
 Duebrødrevej 274
 dupsko 78*
 Daa, Oluf, biskop (1448-61) 314,
 327
- Ebbe (1300-tallet), præst 245
 Ebbesen, Johannes (d. 1432),
 marsk 202
 Ehlers, malermester 293
 Elefantordenen 323
 Elisabeth (-1363-), begine 201f
 Elsebe g.m. Jens Boesen 359ff,
 367f
 Elsebe, Jens Boesens datter 367
 Ely domkirke 266
 Ely-håndskriftet 58*
 Emma, g.m. Knud den Store 64,
 107
 Encomium Emma 65f, 67f, 104f
 Erik (d. 1272), hertug af Sønder-
 jylland 210
 Erik Ejegod (o. 1056-1103), kon-
 ge fra 1095 144, 160, 163, 175
 Erik Emune (1090-1137), konge
 fra 1134 145, 161, 164, 166f,
 179, 218
 Erik Klipping (1249-86), konge
 fra 1259 210, 213, 281
 Erik Lam (1110-46), konge fra
 1137 167
 Erik Menved (1274-1319), konge
 fra 1286 216, 222, 230, 244,
 254
 Erik Plovpenning (1216-50), kon-
 ge fra 1241 206ff, 211, 230
 Erik af Pommern (ca. 1382-
 1459), konge (1396-1449)
 305ff, 312, 346f
 Erik Sejræl (d. ca. 994), sv. kon-
 ge 103
 Erlandsen, Jakob (d. 1274), bi-
 skop fra 1249/50, ærkebiskop
 fra 1254 189, 208ff, 217, 225,
 227, 266, 287
 Esa, stifter af gråbrødreklostret
 203
 Eskil (-1145-), bybryde 214
 Eskil, biskop (1134-37), ærkebi-
 skop (1137-77) 145f, 174
 Estrid, g.m. Ulf Jarl 87ff, 93, 105,
 132
- Estrids godsgave 88, 90, 114,
 123, 143, 175
 Estrids kirke 87ff, 126
- Fadr, møntmester 118
 Falsterbo 346
 fattige 225f, 269ff, 354, 359, 364
 Fickesen, Johan (-1475-), lens-
 mand på Haraldsborg 342
 fingerringe 215*
 Fjenneslev 180
 Fjenneslev kirke 131, 192
 Flængemarken 53
 Flænge 148
 Folkeparken 48, 167ff
 Fondens Bro 153, 225, 255, 316
 Fotevig, i Skåne 166, 179, 226
 franciskanere 188, 198f, 203ff,
 373ff
 Frans af Assisi 198, 203, 373
 Franz, Jens (1300-tallet), mønt-
 mester 244f
 Frederik 1. (1471-1533), konge
 fra 1523 335f, 338, 369
 Frederik 5.s kapel 282
 Frederiksborgvej 25, 40, 80f, 97,
 101, 158, 160, 170
 Fric, Gerlak, borger (-1340-)
 278, 299
 Friis, Didrik (-1492-), adelsmand
 365f
 Friis, Jørgen (-1492-), adelsmand
 365f
 Friis, Niels (-1345-), borger 297
 Fruegade 79
 frådsten 124ff, 125*, 126*, 128f
 Fyrkat 63, 75
- Gadstrup kirke 188
 Geertsen, Henrik, biskop (1350-
 1368) 241, 290, 305
 Gerbrand (-1022-), biskop 58*,
 108ff
 Gerhard, møntmester 222
 Gerlev sogn 357
 Gervinge 52*, 53
 gilder 215f, 242, 276, 287ff, 340
 Gjorslev på Stevns 305
 glasmalerier, i domkirken 238*
 Glim 52*, 53
 Glim kirke 188
 Glostrup 244
 Gorm den Gamle (d. 958), konge
 68
 Grand, Jens (d. 1327), ærkebi-
 skop 189, 254
 Grathe Hede 173

- gravpotter 208*
- Gregor 7., pave (1073-85) 121f
- Grevens Fejde 337f, 370, 387
- Grubbe, Evert (d. 1492), klosterforstander 382, 383*
- grubehuse 36
- Grydehøj 33
- Græse 166
- gråbrødre, se franciskanere
- gråbrødre-klostret 202f, 206, 236, 298, 373ff
- Gudmundsen, Jacob (-1335-), borger 279, 298f
- Gullandsstræde 348
- Gundsømagle kirke 133
- Gunnensen, Birger (-1495-), ærke-degn 320
- Gyldenstjerne, Ludvig (-1528-), adelsmand 354
- Gynceke-slægten 278ff, 290, 296ff
- Gynceke af Falkendal 298
- Gynceke den Ældre, se Gynselinsen, Gynceke
- Gynceke den Yngre, se Klausen, Gynceke
- Gyncekesen, Gyncelin (-1369-), borger 279f, 298
- Gyncekesen, Jacob (-1369-), borger 279f
- Gyncekesen, Klaus (d. 1335), borger 279, 295f
- Gyncelinsen, Gynceke (-1329-1362-), borgmester 278, 288f, 296f
- Gyrstinge, Morten Jensen (1379-1448), rigsråd 369*
- Göinge herred 123
- Hakon Jarl (d. 1029), no. jarl 103
- Hamborgkirken 109f
- handel 41ff, 216, 343f, 345ff
- handelspladser 29f, 42ff, 79f, 97f
- Hans (1455-1513), konge fra 1481 318, 328, 332, 334, 342f, 353, 361, 365f, 373, 377
- Harald 2. (o. 989-1018), konge fra ca. 1013 104f, 108
- Harald Blåtand, konge (ca. 950-987) 43, 58ff, 62ff, 68ff, 97f, 110, 121
- Harald Hen (d. 1080), konge fra 1074/76 121, 143
- Harald Hårderåde, no. konge (1047-66) 113
- Harald Kesja (ca. 1082-1135) 160ff, 166f, 214, 218f
- Harald Klak, konge (812-12 + 819-27) 174
- Haraldsborg 158ff, 159*, 167, 219, 224, 315f, 338, 342
- Haraldsborgskatten 159, 164ff, 165*
- Hardeknud (d. 1042), konge 86, 105f, 112f
- Hardeknud-mønter 85ff, 89*, 106*, 113*
- Harpestreng, Henrik (d. 1244), læge 228, 230
- Havelsgård 383
- havnen 345
- havstigning 19f, 34f
- Hedeby 66, 75
- Hedegårdene 148
- Hedelandsplateau 51
- Hedemøllen 148
- Helge (d. 1128), kong Niels' råd 142*
- helgener 134f, 137, 144, 173, 183ff, 189
- helgenkåring 65, 144, 173, 186
- Helgesen, Poul (ca. 1485-ca. 1535), historieskriver 329, 331, 333, 335, 338, 354f
- Helgå 106
- Hellige Margrethe, Den, se Margrethe af Højelse
- Helligkors kilde 129, 224, 273
- Helligkorsvej 53
- Helligtrefoldighedsalter 241f
- Helligtrefoldighedsgilde 288
- Helligtrekongers alter 241ff, 314
- Helligtrekongers kapel 243, 319ff, 321*, 322ff, 324*, 325*, 371
- Helligåndsalter 241f
- Helligåndshuset 225ff, 266, 273, 278
- Helmold, tysk historiker 182
- Helsingborg 43
- Helvad, Niels, skribent 385
- Hemming, ærke-degn (-1349-) 242
- Hemmingsen, Christian (-1416-), provst 309, 373
- Hemmingsen, Niels (1513-1600), teolog 386
- Henriksen, Oluf (-1519-), vikar 368
- Herlog (-1176-), g.m. Margrethe af Højelse 184f
- Herlufsen, Peder (-1429-), forstander f. Duebrødre kloster 354
- Herman (-1158-), domprovst 183f
- Hermansen, Niels (-1286-) borger 98, 217, 224
- herredsnavne 44*, 44f, 53
- Hersgade 158, 218, 221, 353
- Herslev 52*
- Hestetorvet 40, 168
- Hildesheim 145, 164
- Himmelev 19f, 20*, 49*, 52*
- Hind, Jens, biskop (1320-1330) 242
- Hjortholm 259, 338
- Holbæk 298
- Holbæk kirke 135
- Horne kirke 243
- Hornebogen 243*
- Horns herred 35, 44*, 45, 225, 357
- Horns herredsting 345f
- Hosebåndsortenen 325
- Hove 184
- husdyr 292
- Hvideslægten 173, 183, 189, 207f
- Hvidøre slot 370
- Høgekøbing 56, 59ff, 217
- Højbrønds kilde 129, 224
- Højelse 184
- Hørrf, Olaf (1400-tallet), borger 362
- håndværkere, tyske 166, 179, 218f
- håndværkere 74f, 218ff, 237f, 275*, 275f, 283ff, 289f, 339, 347ff
- Ibskal 194*, 299*
- Ingerd af Regenstein 189, 202ff, 204*
- Isak af Roskilde (-1158-), landprovst 183f
- Isefjorden, se Roskilde fjord
- Ishøj kirke 287
- istid, sidste 19, 23, 34
- Jacob Buntmager (o. 1500), borger 371
- Jacobsdatter, Catharina (o. 1500), nonne 379
- Jacobus Nicolai de Dacia (ca. 1483-1567) 266f
- Jakobsen, Peder, biskop (1214/15-25) 189, 194, 204
- Jarimar, fyrste på Rügen 210
- Jelling kirke 68
- Jellingkonger 68
- Jellingsten 63
- Jensdatter, Anne g.m. Morten Venstermand 383
- Jensen, Bo (-1400-tallet-), borgmester 361

- Jensen, Clement (-1489-), præst 362
- Jensen, Henning (-1481-), byfoged 359
- Jensen, Jakob, kannik (-1367-) 309
- Jensen, Jep (-1456-), lensmand på Haraldsborg
- Jensen, Laurids (d. 1419), dekan 309
- Jensen, Niels (d. 1489), borger 360ff
- Jensen, Olaf (-1484-), borger 317
- Jensen, Per (-1484-), borger 317
- Jensen, Søren (-1522-), borger 343
- Jep Kandestøber (-1475-), borger 342
- Jepsen, Henning (-1491-), byfoged 350
- Jepsen, Olaf (-1491-), borgmester 350, 357
- Jepsen, Peder (d. 1476), borger 357f, 360
- jernalder 28ff
- Jernbanegade 168, 220
- Jernskæg, Jens Pedersen, biskop (1431-48) 312, 314
- Jerusalem 139f, 163
- Johannes, møntmester 223
- Johannes alter 323
- Jømsborg 64
- jordskælv 96
- Josef Magnussens alter, se Hellig-trekongers alter
- Jumne, se Wolin
- Jutta, Erik Plovpenning's datter 212
- Jyllinge 96
- Jægerspris 346
- jættestuer 24f
- Jørlunde herred 44*, 45
- kalenderstav 236*
- Kalentegildet 242, 288f
- Kalentehuset 289
- kalkmalerier 92*, 116*, 140, 156, 181*, 241*, 324*, 325*, 329*, 378*
- Kalundborg 204
- kammageraffald 270*
- Kamstrup 148, 245
- kannikeresidenser 254ff
- kannikker 123, 246ff, 254ff
- kannikkernes kloster 123, 135f, 194, 262
- kantoren 250f, 254f
- kapitelbadstue 257, 295f
- kapitelhus 251
- katedralskolen 262ff
- Katrine, g. 1° Gynceke Klausen, 2° Karl Nielsen 290ff, 298f
- Kattinge 51, 53
- keramik 76*, 208*, 274*, 293*
- Ketilsen, Johannes (-1492-), kansler 365
- kildekalk, se frådsten
- kilder 128f, 224
- kirkebyggeri 64ff, 88ff, 123ff, 149ff, 191ff
- Kirsten Kimer og Per Døver, klokkespil 318*
- Klaus Teglbjørner (-1302-) 283ff
- Klausen, Gynceke (-1335-), borger 279, 296, 298f
- klokker 246*, 332*
- klokkespil 318*
- Klosterkilden 129, 224
- klostre 183ff, 198ff, 211ff, 373ff
- klæbersten 36, 73, 74*, 75ff
- knivskedebeslag, vendiske 171*
- Knud, (-1350-) notar 262
- Knud (o. 1129-57), konge fra 1146 167, 172
- Knud den Hellige (1043-86), konge fra 1080 123, 143f, 173, 288*
- Knud Lavard (ca. 1096-1131), hertug 166, 173, 288
- Knud den Store (o. 995-1035), konge i Danmarks fra 1018 64f, 86f, 104f, 107ff
- Knud den Store mønter 56, 58f, 81, 87
- Knudsdatter, Margrethe (-1509-), abbedisse 380
- Knudsgildet, se Sankt Knudsgildet
- Knytlingsaga 163
- kogge 276*, 345
- kong Valdemars Jordebog 61, 223, 231
- Kongens Hærstræde 148, 158
- Kongesøjle 192
- kongsgården 158ff, 173, 195, 314
- Konrad 2., ty. kejser (1124-39) 107
- Kornerup å 32
- Kornerup ådal 51
- kors 201*, 205*
- korstole 235*, 246, 288*, 307*, 308*, 311, 363*
- korvikarer 249f
- Kristus-hovede 200*
- Krummedige, Henrik (o. 1500), klosterforstander 380, 382
- Krusc, Jens (d. ca. 1519), borgme-ster 350, 357ff, 361*, 365f
- Krøge kirke 303
- kult anlæg 26f
- kultsted 46f, 52
- kældre, middelalderlige 282, 359f, 365*, 367*, 368
- Kællingehaven 21, 49*, 51, 99
- København 182, 198, 209f, 213, 236f, 275, 277, 287, 304ff, 309, 330, 345, 355
- Københavns slot 259, 304, 307, 309, 338
- Københavns universitet 328
- købmandskirker 83
- købmænd 179, 218, 275*, 276, 288, 346f
- købstdsforordning af 1422 339
- Køge 147, 216, 236f, 275, 277, 344f
- Køge bugt 171
- køkkenmøddinger 20f, 35
- Kølnermønter 81
- Ladegårdsmøllen 128f, 148, 224
- Lang, Mogens Pedersen, borgme-ster (1300-tallet) 299
- Lateransynoderne 142
- lav 242, 276, 287ff, 347ff
- Lavringe mose 20*, 20f, 21*
- Laxmand, Poul (d. 1502), rigshof-mester 333
- Lejre 20*, 31*, 31ff, 33*, 47, 52*, 57ff, 60*, 60f
- Lejre vig 45, 79
- Lejre å 32, 36, 53
- Lejrekonger 32, 36, 56ff
- Lejrekroniken 55ff, 59, 61
- Lercke, Mattis (-1475-), borger 342
- Lercke, Olle (-1475-), borger 342
- Liber Daticus 132, 242, 312
- Lidtgodt Huse 128
- Lille Gråbrødre Stræde 218
- Lille Maglekilde Stræde 160, 255, 262
- Lillevang 47
- Limoges, i Frankrig 180, 205
- Loddenhøj 26*
- Lødehat, Jens Andersen, biskop (1416-1431) 306f, 309, 311f
- Lødehat, Peder Jensen, biskop (1395-1416) 303, 304*, 305f
- Lothenstoft 98, 99
- Louise kilde 129
- Lucius, se Sankt Lucius
- Lummesden, Thomas, se Tho-mas Sjælland

- Lund 46f, 66ff, 73, 103, 106, 109*, 112*, 113, 130, 144, 147, 163, 191f, 199, 242, 244
 Lund domkirke 292*
 Lund kirke, se Drotten
 Lundekirken 144
 Lundestiftet 209f
 Lübeck 147, 275
 Lyder (-1487-), official 318
 Lykkesen, Laurids (o. 1500), klosterforstander 379
 Lyndby 79
 lægekunst 230
 Lætus, Erasmus (1526-82), historiker 322
- Madsdatter, Ellen (-1475-), abbedisse 376
 Madsen, Bo (-1455-1487-), prior 314f, 320
 Maglekilde 124, 125*, 129, 224
 Maglekilde mølle 224
 Magnus (o. 1106-34), søn af kong Niels 151, 166
 Magnus den Gode (1224-47), konge fra 1042 112f, 113*
 Magnussen, Josef (d. 1301), ridder 243ff
 malmkander 348*
 Margrethe 1. (1353-1412), dronning 236, 242, 247*, 248, 303ff, 310*, 311
 Margrethe, Harald Hens dronning 123
 Margrethe, g.m. Esbern Nielsen 291
 Margrethe af Højelse (d. 1176) 183ff, 189
 Margrethe Sambiria (d. 1282), Christoffer I.s dronning 210ff
 Margrethehåb 20*
 Marie Magdalene alter 360, 362
 markeder 40, 344, 346
 markedsplads 29f, 45ff, 84
 Marsvin, Ellen (1572-1649) 319
 Martinus de Dacia (d. 1304), kansler, universitetslærer 230
 Mathisen, Per (-1497-), borger 366
 Medina, Franciscus de (d. 1553), herold 370, 371*
 Mette Peders (-1469-), borger 357
 Meyercrones Stiftelse 255
 Michelsen, Oluf, borger 96
 Minden, Herman von, tysk dominikaner 229
- missionsvirksomhed 62, 66, 110, 145, 182
 Mistivoi, vendisk fyrste 69
 Moesgård 27*
 Mogensen, Jens (-1509-), provincialminister 380
 Mogensén, Morten, se Martinus de Dacia
 Mortensen, Oluf, biskop (1461-85) 314, 325ff, 342
 Mortensens våbenhus, Oluf 326*
 Mstislav af Kiev, storfyrste 166
 Mule af Falkendal (slægten) 298
 Munkebro 202
 munkeløstre, se sortebrødrekløster og gråbrødrekløster
 murerer 275*
 møller, se vandmøller
 mønter 56, 59, 81, 85ff, 89*, 102*, 105ff, 106*, 113*, 117, 123*, 166, 179*, 236, 274*
 møntforordning 222f
 møntmestre 118, 123, 179, 222f
 møntreform 105f, 113
 møntret 123
 møntslagning 46, 66, 103, 105f, 108, 113, 123, 144, 222, 236
- Neb, Erik (o. 1500), adelsmand 377f
 Niels, konge (1104-34) 142, 151, 163f, 166, 218
 Nielsdatter, Bodil (-1484-), borger 317
 Nielsen, Asser (-1456-), hospitalsforstander 272*, 316
 Nielsen, Esbern (-1355-), borger 279, 290ff
 Nielsen, Karl, (-1365-) borger 279, 290ff, 299
 nodeblade 384*
 Nonnebakken 63
 nonneklostre, se Vor Frue kloster, Sankt Agnes kloster, Sankt Clara kloster
 nonner 187f, 201f, 284f, 375ff, 379ff
 Nordmand, Svend, biskop (1074-1088) 84, 88ff, 116, 121ff, 123*, 139f, 143f, 183
 Nordmand mønt, Svend 123*
 Nothold, biskop i Ribe 141
 Notke, Bernt (ca. 1440-1509), billedskærer 321, 325
 Notre Dame 230
 Nyborg, Johannes, biskop (1330-1344) 226
- Næbbe slot 341
 Næstved 204
 Nørre Jernløse kirke 153
 Nørregården, Ibs sogn 82, 316
- Odense 46, 130, 139, 191, 199, 207, 355
 Odinkar Hvide (den Ældre) (o. 1000), missionsbiskop 110, 189
 Ods herred 244
 Olaf Skötkonung, sv. konge (o. 994-1022) 103
 Olav den Hellige (ca. 995-1030), no. konge (1015-28) 113
 Olav Tryggvason, no. konge (995-1000) 103
 Olsen, Jakob (-1461-), dekan 327
 Olsen, Oluf (-1475-), borger 342
 Olsen, Peder (d. ca. 1570) historieskriver 202f, 375
 Oluf (1370-87), konge fra 1376 305
 Oluf, biskop (1300-1320) 244, 246, 248, 250, 282, 285
 Oluf Hunger (o. 1052-95), konge fra 1086 143f
 Olufsdatter, Dorthé (-1533-), nonne 384f
 Olufsen, Peter, munk 57*
 orgel, i domkirken 306*
 Osgod, møntmester 118
 Overdrevsgården 19
 Oxe, Else Grifsdatter g.m. Oluf Jørgensen Oxe 377f
 Oxe, Johan (d. 1490/91), ridder 314
 Oxe, Oluf Jørgensen (d. ca. 1500), adelsmand 377
- Palæet 195
 Palæstræde 196
 Paris 180, 183, 227, 232, 266
 Parvus, Henrik (1500-tallet), forfatter 354
 Parvus, Peter, (1500-tallet), forfatter 354
 Pascalis 2., pave (1099-1118) 142, 144
 peblinge 225ff, 244, 263ff
 Peder, biskop (1124-34) 142, 166, 226
 Peder Nattergal, se Petrus Philomena de Dacia
 Pedersdatter, Anne, g.m. Mikkel Rud 377
 Pedersen, Christian (ca. 1480-1554), forfatter 335

- Pedersen, Oluf (-1389-) ridder 288
 Pedersen Læge, Jens (-1369-), borger 280
 Petrus Philomena de Dacia 229f
 Philippa (1394-1430) g.m. Erik af Pommern 305
 pilgrimsgrav 193*
 pilgrimsrejse 139, 163, 248
 Poppo, missionspræst 62
 Poulsen, Jakob, biskop (1344-1350) 259ff
 provst 250, 255
 Provstestræde 257, 287
 Provstevænget 30, 150, 158, 167f, 169*, 255*, 256
 præbender 123, 248, 250, 254
 prælater 250ff

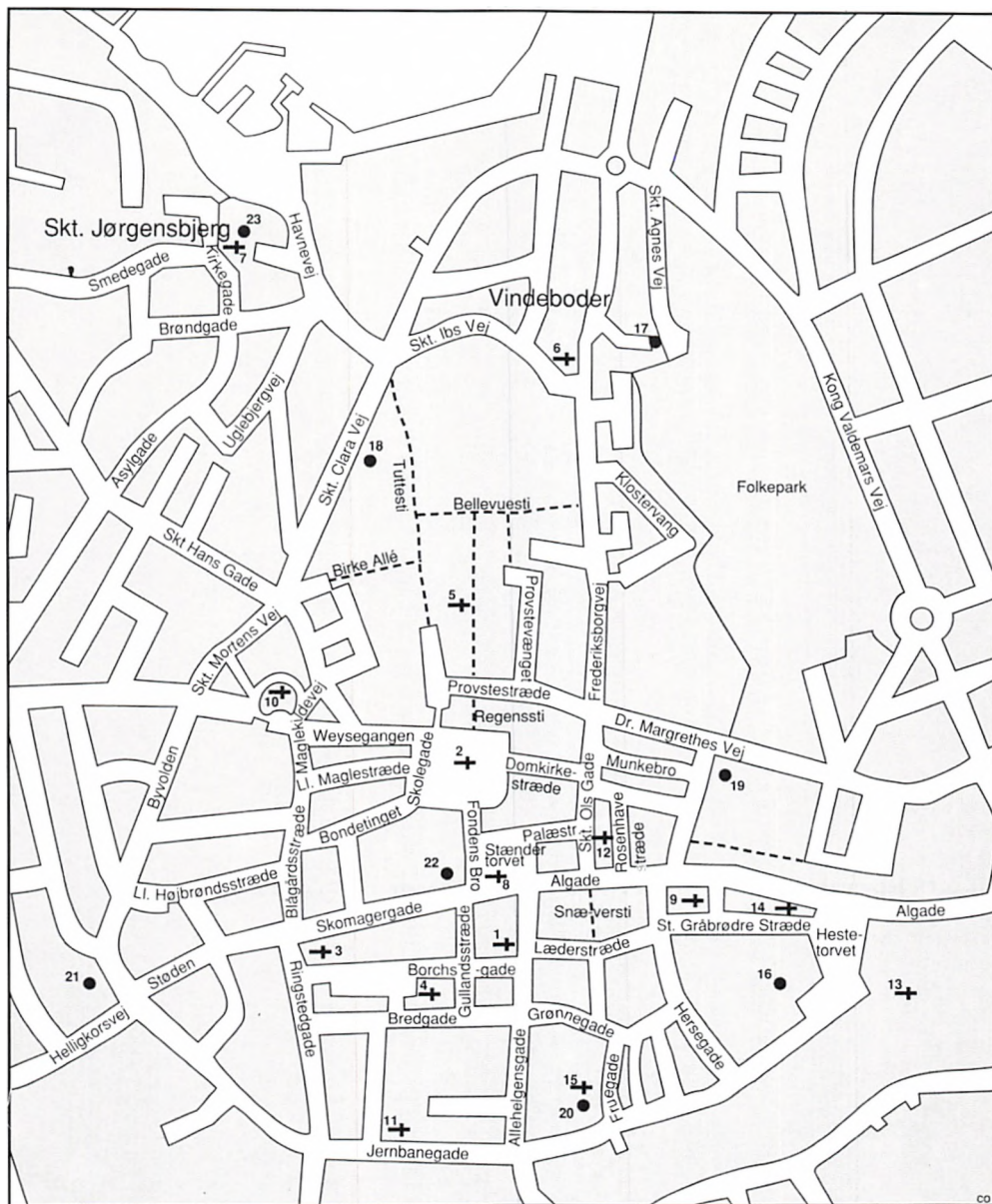
 Quartz, Bertold (1300-tallet), borger 279

 Radulf, kongens mand 171, 173
 Ralswiek 182
 Ramsø 173
 Ramsø herred 44*, 45, 225, 341, 377
 Ramsø herredsting 284
 Ravensberg, Johan Jepsen, biskop (1500-1512) 330ff
 Reberg, Peder, kannik (d. 1485) 359f
 Reerslev 51
 Reformationen 238, 313, 334, 338, 385ff
 Rektorkilden 129
 relikvieskrin 180*, 245
 Resens Atlas 53, 216*, 255, 276f, 277*, 281f, 289f, 341
 retskredse 317ff, 340f
 Ribe 70, 75, 198f, 277
 Richiza, g.m. Magnus 151
 Rickwal, biskop i Lund 139
 Rike, biskop (1137/38-39) 146, 174
 Rimors mølle 224
 Ringsted 43, 46, 123, 139, 189
 Ringsted herred 377
 Ringsted klosterkirke 131
 Ringstedgade 158, 168
 Ringøen 51
 Ro, se Roar
 Roar 55f, 59ff
 Roar og Helge, statue 55*
 Roars kilde 129
 Roir, se Roar
 Romildsen, Trued (-1277-), borger 299*
 Rosagnet 55ff, 59ff
 Rosenhavestræde 278
 Roskilde bispestol 104, 111, 258, 303f, 306ff, 330
 Roskilde domkapitel 246ff, 250, 269
 Roskilde domkirke 124, 190*, 237ff, 281*, 303ff
 Absalons katedral 191*, 191ff
 Harald Blåtands kirke 64ff, 68ff, 93
 Svend Nordmands frådstenskirke 88ff, 96, 116, 121ff, 132*, 194
 Vilhelms kirke 90
 Roskilde fjord 20f, 30, 32, 34*, 35*, 39*, 42*, 43ff, 49, 51, 55, 81, 97, 99, 160, 345f
 Roskilde Kloster 202
 Roskilde stift 109, 111f, 114, 134, 145, 182, 258
 Roskildebispens Jordebog 257f, 258*
 Roskildekrøniken 56, 57*, 61, 67, 69, 87ff, 110, 114, 123, 131, 140f, 143, 145f, 174f, 226
 Roskildemønter 105f, 106*
 Roskildepladsen 43ff, 48ff, 70f, 98*, 101f
 Rud, Mikkel (o. 1400), hofmester 376f
 Rudsdatter, Anne g.m. Henrik Krummedige 380
 Rudslatter, Margrethe (-1408-1455-), abbedisse 376f
 rundkirke 151, 166
 Ryd kloster 59
 Rydårbogen 59, 105, 198
 Rügen 145, 182, 191, 210, 258f, 330
 Rød, Jens (-1253-), kannik 224
 Røde Port 168, 170, 318
 Røde Ports mølle 224
 Rønnow, Joachim (d. 1544), biskop (1529-1536) 336, 387
 rådhuset 216*, 218, 277*, 280ff, 341, 360
 råds møder 281

 sakristanen 251ff
 Saksesen, Peder (-1306-) provst 285
 Sankt Agnes kloster 201, 211ff, 224, 235, 295, 297, 380ff
 Sankt Andreas kapel 282, 378*
 Sankt Annas alter 323, 360, 367, 370
 Sankt Ansgar i København 135
 Sankt Bendts kirke i Ringsted 84
 Sankt Birgitte kapel 327, 329*, 334
 Sankt Budolfi kirke 117, 152*, 153
 Sankt Budo lfi Kirkeport 168f
 Sankt Budolfi sogn 148, 168
 Sankt Catharinas alter 241, 278
 Sankt Christoffers kapel 341
 Sankt Clara kloster 98f, 169, 205f, 224, 235, 269, 283ff, 298, 375ff, 381
 Sankt Clara Vej 169, 206
 Sankt Clemens 40, 84, 92*, 93, 269
 Sankt Clemens kirke, se Sankt Jørgensbjerg kirke
 Sankt Clemens sogn 148
 Sankt Dionysii kirke 156f
 Sankt Erasmus alter 359
 Sankt Gertruds kilde 129
 Sankt Hans Hospital 198
 Sankt Hans kilde 129, 293
 Sankt Hans kirke 151, 150*, 256
 Sankt Hans sogn 169
 Sankt Ibs kirke 40f, 48, 80ff, 116, 126, 155f, 156*, 222, 282
 Sankt Ibs sogn 84
 Sankt Johannes alter 325
 Sankt Jørgen 269ff
 Sankt Jørgensbjerg 40f, 49*, 84ff, 85*, 90ff, 99, 170, 269ff
 Sankt Jørgensbjerg kirke 40, 84ff, 85*, 86*, 87*, 91ff, 95*, 116, 131, 155, 222, 226, 235, 269, 271f, 282
 Sankt Jørgensgården 36, 226f, 269ff
 Sankt Katharinæ kirke 202
 Sankt Knuds alter 367
 Sankt Knuds kirke, i Odense 144
 Sankt Knudsgildet 278, 288, 297f, 360
 Sankt Knudsgildets alter 288
 Sankt Laurentius 241f
 Sankt Laurentius alter 241
 Sankt Laurentii kapel 282, 335
 Sankt Laurentii kirke 117, 147*, 152ff, 153*, 154*, 155*, 287, 385*, 385f
 Sankt Laurentii sogn 148
 Sankt Lucius 91, 130*, 134*, 134f, 137*, 187, 194, 236, 241, 246, 311, 327, 371
 Sankt Luciusgildet 242, 288, 367, 369, 371f
 Sankt Mikkels alter 357
 Sankt Mikkels kirke 153, 156

- Sankt Mikkels sogn 148, 279, 291
 Sankt Mortens kirke 117, 148, 224, 278
 Sankt Mortens mølle 224
 Sankt Mortens sogn 99, 169
 Sankt Nikolai alter 241
 Sankt Nikolai kirke 148
 Sankt Nikolai sogn 168
 Sankt Olai kirke 149*, 150*
 Sankt Olai sogn 148, 170, 280, 358
 Sankt Ols Gade 40, 81, 97, 101, 150, 158, 196, 218, 221, 277f, 281, 287
 Sankt Omar 64f
 Sankt Pauls kirke 148, 188
 Sankt Pauls sogn 148, 188
 Sankt Peders kirke 148
 Sankt Peders sogn 148, 168, 296
 Sankt Peders Stræde 316
 Sankt Sigfrids kapel 305f
 Sankt Thomas alter 24
 Sankt Vilhelms alter 241, 297
 Sankt Vincents alter 242
 Santiago de Compostela 194
 Saxo 32, 36, 55, 59, 69, 88ff, 96, 103, 114, 116, 121ff, 145, 159ff, 167, 171ff, 176*, 195f, 218f, 262, 328, 336
 segl/seglstampe 130*, 131, 204*, 217*, 221, 222*, 251*, 273*, 298*, 299*, 349*, 361*
 seglstikkere 298
 Sengeløse kirke 188
 sepulchralsten 222, 223*
 Serlin, Claus, hofsinde 320
 Sibbi, møntmester 123*
 Sighærstorp 80, 94
 signet 221, 248*
 signetstukkere 221f
 Sixtus 4., pave (1471-84) 322
 Sjællands stift 210, 259, 263
 Skalstrup 148
 Skanør 346
 skattefund 164f
 skatter 46, 213, 214, 231, 316f, 333, 340, 343
 Skave, Niels, biskop (1485-1500) 317ff, 328ff, 333
 Skaves gravskjold, Niels 331*
 Skaves stol, Niels, 330*
 skibe 39*, 164, 275f, 276*, 345
 skibsspærring 164
 skibssætninger 32
 Skjalm, abbed i Æbelholt 297
 Skjoldunger 32
 skolarer, se peblinge
 skolebøger 264f, 264*
 Skolegade 160, 255
 skomagere 218f, 258, 278, 348ff
 Skomagergade 40, 49*, 97, 101*, 148, 153, 158, 218, 220, 277, 288, 299, 341, 350
 skomagerkniv 349*
 skomagertav 348ff
 skrin 133*, 180*
 skræddere 218, 278
 skrædderlav 349
 skudhandel 345f
 Skuldelev kirke 364
 Skuldelevspærringen 164
 Slagelse 123, 139
 slagtere 347
 Slangerup 43, 167, 188
 Slesvig 192, 355
 smede 75, 77, 218f, 275*, 280, 350ff
 Smedegade 220
 smedelav 350ff
 smedelavets skrå 351*
 smedeværktøj 221*
 Smørum herred 44*, 45
 Snoldelev kirke 254
 Snævrestii 40, 101, 279f, 295, 359
 Sofie, g.m. Valdemar 1. 166
 Sofie, Erik Plovpenning's datter 212
 sogneinddeling 146ff, 157
 Sorte Død, Den 249, 257
 sortebrødre, se dominikanere
 sortebrødreklosteret 202, 364
 Sortebrødrestræde 170
 Sorø kloster 176, 305, 329
 Sorø klosterkirke 183, 189, 192
 spedalske 226f, 269ff, 270*
 spedalskhedshospital 226f, 269ff
 stadsret 213ff, 225, 281, 289, 294, 339ff
 stednavne 47, 52f, 80, 84, 99
 Stehag kirke, i Skåne 181*
 stenalder, bondestenalderen 24f
 stenalder, jægerstenalder 19ff, 34ff
 Stenmagle 329
 stiftelser se Helligåndshuset, Duebrødre kloster, Sankt Jørgensgården
 stiftsbibliotek 256*
 stiftsinddeling 112*, 114, 146
 Stigsen, Niels, biskop (1225/26-49) 189, 194, 206ff
 Sùgisen, Tøke, domprovst 189
 Strandmølle 224f
 styli 266*
 Stændertorvet 73, 153, 155, 218, 278
 støbeforme 74*
 Støden 40, 99, 101, 148, 158, 168, 221
 Støvnæs herred 182
 succentor, se underkantor
 Sunesen, Anders (ca. 1160-1228), ærkebiskop 177, 189, 204, 260
 Sunesen, Jakob (d. 1246) jord-drot 204
 Sunesen, Peder, biskop (1191-1214) 143, 166, 182f, 189, 193, 197, 204
 Svend Estridsen (ca. 1020-74/76), konge fra 1048 65, 68, 90, 108, 112ff, 115*, 116*, 121f, 132, 143
 Svend Estridsen mønt 113*
 Svend Grathe (o. 1127-57), konge fra 1146 167, 179, 172f, 273
 Svend Tveskæg (d. 1014), konge 48, 64f, 67f, 102ff, 109f
 Svend Tveskæg mønt 102*
 Svenssøn, Hemming (-1469-), borger 357
 Svenssøn, Peder (-1469-), borger 357
 Svogerslev 52*, 52f
 Svold, i Øresund 103
 syge 225f, 269ff, 354
 Sæms Mark 49*, 53
 Søborg, Johannes, (-1350-) skrædder 262
 Somme herred 31, 44*, 45, 47, 53, 341
 Somme herredsting 25, 46f, 52, 342f
 Sønderø 20*, 29*, 29f, 30*, 79f, 80*, 97
 teglfremstilling 283*, 283ff, 285*
 Tescbølle 166
 Thietmar af Mersburg (d. 1018), biskop 60, 65
 Thomas Sjælland (d. 1528) 368f
 Thore (-1263-), begine 201
 Thurgotslægten 144
 Thurø altertavle 319*, 320f
 Thyrgersen, Niels (-1345-) 297
 tiende 141, 146f, 192, 225
 tiggermunke, se franciskanere, dominikanere
 tingsted 46f
 Tjæreby, 148
 Todde, Lars Nielsen (-1345-) 297

- told 216, 345f
 Tornekrans, Henrik (d. 1538), abbed 260
 Torvegaden 216, 278, 318
 torvet 84, 153, 216, 218, 277f, 340, 347
 Tove, g.m. Harald Blåtand 69
 Trefoldighedsalter 245
 Trelleborg 63*, 69
 Trinitatis alter 323, 358, 360, 370
 triumfkrucifiks 239*
 Trollesægten 305
 Trond (-1263-), begine 202
 Trægården 25
 Tune herred 44*, 45, 47
 Tuttesti 41, 158
 Tveje Merløse kirke 131
 Tybikke (-1263-), begine 201f
 Tyge, bisp i Århus 210
 tømrere 275*
 Tåstrup 167
- uddannelse 145, 177, 227, 247, 262f, 266, 327, 331, 333
 uddannelsesrejser 121, 180, 183, 266
 Uffe (d. 1252), ærkebiskop 209
 Uglebjerg 99
 Ulf Jarl (d. 1026), stormand 88, 91ff, 105ff, 111
 Ulfeldt, Niels Jepsen, biskop (1368-95) 241, 257, 261*
 underkantor 251, 254
 undervisning 262ff
 Unwan, ærkebiskop (1013-29) 109
 Urban 6., pave (1378-89) 241
 Urne, Lage, biskop (1512-29) 333f, 336, 370
 Urnes stol, Lage 334*
 urokse 19*
- Valdemar 1. (den Store) (1131-82), konge fra 1157 166, 172f, 179*, 179ff, 222, 273
 Valdemar Atterdag (ca. 1320-75), konge fra 1340 235f, 242, 249, 260, 262, 274, 290f, 297, 304ff
 Valdemar Atterdag-mønter 236, 274
 Valdemar Birgersson (d. 1302), sv. konge 212
 Valdemar Sejr (1170-41), konge fra 1202 175, 177, 198, 202
 Vale, biskop 114
 Vallensbæk 244
 vandmøller 223ff, 290*, 292
- Veddelev 52*, 382
 Vedel, Anders Sørensen (1542-1616), historiker 375
 Vedemand, hærmænd 172
 Vejlekonstitutionen 209f
 vendere 69, 80ff, 171f, 180f, 191
 Viborg 46, 130, 199, 277
 Viby 20*, 24f
 Viby-økser 24*, 25
 vikingetid 31ff
 Viksø 323
 Vilhelm, abbed i Æbelholt kloster 188
 Vilhelm, biskop (o. 1060-1073/74) 88ff, 93, 114, 116*, 123, 175, 183
 Vindebo have 296
 Vindeboder 49*, 81ff, 97ff, 156, 160, 171, 235, 318
 Vindinge 20, 27*, 27ff, 43, 47, 52*, 52f, 342
 Vindinge, ved Nyborg 48
 Visby 47, 49*, 148
 Vladimir Monomakh af Kiev, ru. storfyrste 166
 Volborg herred 44*, 45, 225
 Volodar Glebovitj af Minsk, fyrste 166
 Vor Frue kapel 281f
 Vor Frue kirke 40, 85, 116f, 147, 183ff, 184*, 186*, 186f, 282
 Vor Frue kirke, i København 135
 Vor Frue kloster 146, 183ff, 187*, 200, 246, 382ff
 Vor Frue kloster, i Helsingør 364
 Vor Frue sogn 148, 168
 Vordingborg slotskirke 192
 Værebros å 35, 45, 164
 våbenskjold 189*, 369*, 371*,
- Weysegangen 262
 Weze, Johannes de (1490-1548), ærkebiskop (1522-23) 337
 Winningawe 47
 Winningha 48
 Wolborg, g.m. Jens Kruse 358ff
 Wolborg, Jens Kruses datter 368f
 Wolin 64*, 69, 83
- Yngre Sjællandske Krønike 235f, 290
- Ælnoth, munk og forfatter 136
 ærkebisp af Canterbury 108
 ærkedegn 250, 255
 ærkedegnebolig 316, 320
 ærkesæde, oprettelse af 113, 143ff
- ærkesædet i Hamburg-Bremen 113, 122
 ærkesædet i Lund 143ff, 258
 Æthelred-mønter 81
- Øde Hastrup 148
 ølhane 204*
 Ølsemagle 185
 Ølstykke 244
 Øm 52*, 53
 østersbanker 35
 Østersøkeramik 74ff, 76*, 81, 83
- åreladning 230, 295f

1. Alle Helgens kirke
2. Domkirken (Trefoldighedskirken, Sankt Lucii kirke)
3. Sankt Budolfi kirke
4. Sankt Dionysii kirke
5. Sankt Hans kirke
6. Sankt Ibs kirke
7. Sankt Jørgensbjerg kirke (Sankt Clemens kirke)
8. Sankt Laurentii kirke
9. Sankt Mikkels kirke
10. Sankt Mortens kirke
11. Sankt Nicolai kirke
12. Sankt Olai kirke

13. Sankt Peders kirke? (rundkappel)
14. Sankt Pauls kirke
15. Vor Frue kirke
16. Gråbrødre kloster
17. Sankt Agnes kloster
18. Sankt Clara kloster
19. Sortebrødre kloster
20. Vor Frue kloster
21. Duebrødre kloster
22. Helligåndshuset
23. Sankt Jørgensgården

